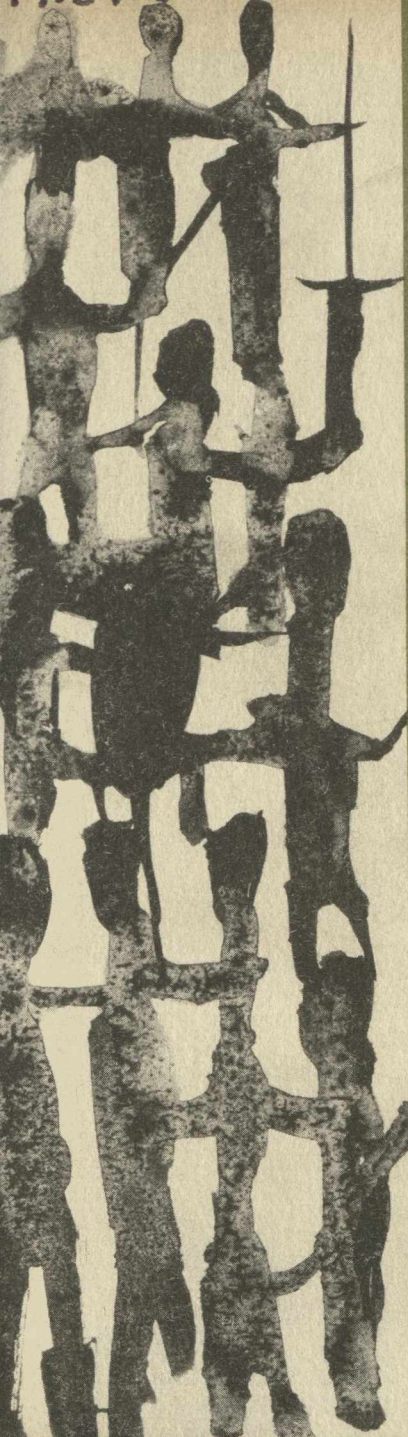

Digitized by the Library and Information
Centre of the Hungarian Academy of
Sciences

VILÁG TÖRTÉNET

21

TÁJÉKOZTATÓ A KÜLFÖLDI
TÖRTÉNETI IRÓDALOMRÓL

VILÁGTÖRTÉNET

TÁJÉKOZTATÓ A KÜLFÖLDI TÖRTÉNETI IRODALOMRÓL

Kézirat gyanánt kiadja
a Magyar Tudományos Akadémia Történettudományi Intézete
Felelős szerkesztő: Makkai László
Szerkesztő: Mayer Mária

1970.

21. szám

TARTALOM

A MODERN TUDOMÁNYOS EMBERFOGALOM

- I. Az ember és az állat közötti határvonal
problémáját vitató szimpózium (Moszkva,
1964. augusztus 3-10.) anyagából.
V.P. Jakimov bevezetője 2
J.G. Sevcsenko hozzászólása 9
D.M. Gurjev hozzászólása 11
B.F. Porsnyev hozzászólása 14
- II. Az emberi kéz és agy felszabadulása az
eszközben és szóban (André Leroi-Gourhan) . . . 17
- III. Adolf Portmann biológiájának filozófiai
aspektusai
(Részletek Rolf Kugler: Philosophische
Aspekte der Biologie Adolf Portmanns c.
könyvéből) 29
- IV. Szociálpszichológia és genetikai pszicho-
lógia
(Részletek B.F. Porsnyev: Szocialnaja pszi-
hologija i isztorija c. könyvéből) 38

A PÁRIZSI KOMMÜN 100. ÉVFORDULÓJÁRA

- I. Új forrásanyag a Kommün történetéhez.
(Részletek J. Rougerie: Procès des
communards c. könyvéből) 61

II. A Kommün ideológiája és a valóság (Részletek H.Lefebvre: La proclamation de la Commune c. könyvéből)	68
III. A párizsi Kommün szovjet historiográfiája (A.Z. Manfred)	84
IV. Lengyel irodalom a lengyelek részvételéről a párizsi Kommünben (L.Obusenkowa)	96
V. A párizsi Kommün és a cseh munkásmozgalom (K.P. Gogina)	100
VI. A párizsi Kommün visszhangja Romániában (P. Constantinescu-Iasi)	103
VII. A párizsi Kommün a bolgár sajtó értékelé- sében (Sz.A. Nyikityin)	109
VIII. A párizsi Kommün visszhangja a délszláv forradalmi sajtóban (V.G. Karaszev)	113

A MONOPOLKAPITALIZMUS A JOGTÖRTÉNETIRÁSBAN (Dr. Horváth Pál)	116

KÖNYVEK NYUGAT-EURÓPA TÖRTÉNETÉRŐL

Michael de Ferdinandy, A szent császár (Niederhauser E.)	125
Francisco Morales Padrón, Amerika felfedezésének és gyarmatosításának a története (Wittmann T.)	127
André Ducasse, A camisard-felkelés (Benda Gy.)	129
Bernard Georges et Denise Tintant, Léon Jouhaux (Jemnitz J.)	130
Walter Kendall, Forradalmi mozgalom Angliában 1900-1921. (Jemnitz J.)	131
Stephen Roskill, Hankey, a titkok embere (Jeszenszky G.)	133
J.M. Keynes összegyűjtött művei (H.Haraszti E.)	134
J.P. Nettl, Rosa Luxemburg (Jemnitz J.)	136
Ulrich Czisnik, Gustav Noske, a szociáldemokrata államférfi (Jemnitz J.)	137

Leon Blum, Válogatott művek (Kerekes L.)	138
Dante A. Puzzo, A spanyol polgárháború (Jemnitz J.)	143
D. McLachlan, A székből: Barrington-Ward a The Timestől (H. Haraszi E.)	144
Llewellyn, E. Woodward, A brit külpolitika a má- sodik világháború alatt (Jeszenszky G.)	145

KÖNYVEK KELET-EURÓPA TÖRTÉNETÉRŐL

Az 1960-1970-s évek szlovák történeti irodalma Közép-, Kelet-, és Dél-Kelet Európa prob- lémáiról (V. Bistrický)	147
Egység és folyamatosság a román nép történeté- ben (Szász Z.)	158
V.I. Goreminkina, A kapitalizmus előtti társa- dalmak problémájához. Az orosz állam pél- dáján (Mayer M.)	159
I.M. Mesko, Gazdasági-politikai mozgalmak és társadalmi gondolat Magyarországon a XVIII-XIX. sz. fordulóján (Niederhauser E.)	160
E.M. Koszacevszkaja, Balugyánszky Mihály és a pétervári egyetem a XIX. sz. első negyedében (Niederhauser E.)	161
V.L. Diculescu, S. Iancovici, C. Danielopoulou, M.N. Popa, Havasalföld és a Balkán-félszi- get kereskedelmi kapcsolatai, 1829-1858 (Szász Z.)	163
Miroslav Hroch, A kis európai nemzetek megúj- lása. I. Észak- és Kelet-Európa nemzetei (Niederhauser E.)	164
N. Adăniloae - D. Berindei, Az 1864. évi román agrárreform és végrehajtása (Niederhauser E.)	165
Sztojan Radev, Vér a rózsákon (Niederhauser E.)	167
P.A. Zajoncsovskij, Az orosz önkényuralom a XIX. század végén (Mayer M.)	168
B.V. Ananics, Oroszország és a nemzetközi tőke (Mayer M.)	169

Az Ukrán Kultúra Múzeuma Évkönyve (Szvidnyik)	
3., 4., 5. kötet	
(Mayer M.)	169
L.M. Szpirin, Egy kaland kudarca. A baloldali	
eszkerek moszkvai lázadása 1918. július	
6-7. (Dolmányos I.)	171

ÚJ KÖNYVEKRŐL - RÖVIDEN

Filozófia	174
Dél-Kelet-Európa	174
Oszták-Magyar Monarchia	175
Magyarország	176

A TÖRTÉNETTUDOMÁNYI INTÉZETBE UJABBAN BE- ÉRKEZETT KÖNYVEKRŐL

Történetfilozófia	185
Egyetemes történet	186
Ausztria	188
Finnország	188
Franciaország	189
Itália (Olaszország)	190
Kuba	190
Németország (NDK, NSZK)	191
Svájc	194
Szovjetunió (Oroszország)	194

KÜLFÖLDI FOLYÓIRATOK REPERTORIUMA 1970/I.

Nemzetközi tanácskozások	196
Történetfilozófia	199
Történettudomány, módszertan, referáló tudomány	203
Ideológiai harc	207
Engels születésének 150. évfordulója	208
Lenin születésének 100. évfordulója	210
Megemlékezések tudósokról	211
Nemzet, nacionalizmus, internacionalizmus	212
Egyetemes történet általában	213
Dél-Kelet-Európa	219
Albánia	221
Anglia	222
Ausztria (Oszták-Magyar Monarchia)	224
Belgium	227
Bulgária	227
Csehszlovákia	228
Dánia	230
Franciaország	230

Hollandia	234
Jugoszlávia	234
Lengyelország	236
Magyarország	237
Németország	240
NDK	248
NSzK	249
Olaszország (Itália)	250
Portugália	253
Románia	253
Skandinávia	258
Spanyolország	258
Szovjetunió (Oroszország)	258
USA	268
Afrika	268
Közel-Közép-Kelet	270
Távol-Kelet	270
Közép-Dél-Amerika.	272

A MODERN TUDOMÁNYOS EMBERFOGALOM

"Az élettevékenység fajtájában rejlik egy species egész jellege, specifikus jellege, és a szabad tudatos tevékenység az ember specifikus jellege" - Marxnak ez a Gazdasági és filozófiai kéziratokban (magyarul Bp. 1962. 49.1.) kifejtett emberfogalma egyre igazabbnak és mélyebbnek mutatkozik a modern tudományos kutatások tükrében. Az emberréválás faji (filogenetikus) és egyedi (ontogenetikus) folyamatainak vizsgálata napjainkban újabb világosságot vet az emberfaj sajátosságainak keletkezésére és fejlődésére s hozzásegít egy tudományos filozófiai antropológia kialakításához. Ezzel párhuzamosan folyik a marxista antropológia újragondolása. Történeteink többnyire egy köznapi emberfogalomból indulnak ki, mikor adott korok adott szereplőinek cselekvési rugóit kutatják, s ha talán szembeötlő tévedéseket nem is követnek el, de kockáztatják, hogy a felületen maradnak. A vulgarizálás, egyszerűsítés oka gyakran a vulgaris, egyszerűsített emberfogalom. Az emberi szabadság és meghatározottság, az egyed és a társadalom, az anyagi és a szellemi kölcsönviszonya csak egy filozófiailag átgondolt emberfogalom felől tárul fel egész komplexitásában. Ennek tudatában indítunk egy szemelvényt-sorozatot, ezuttal az emberfogalom őslénytani, régészeti, biológiai és lélektani megközelítéseiről.

I.

"Az ember és az állat közötti határvonal" problémáját vitató szimpózium (Moszkva, 1964. augusztus 3-10) anyagából

V.P. Jakimov bevezetője:

A problémának, amelyet a jelen szimpóziumon megvitatásra javasolunk, hosszú története van s számtalanszor képezte már élénk eszemenecserék tárgyát. Az iránta megnyilvánuló érdeklődés teljesen érthető és megalapozott. Midőn a legősibb ember és az azt közvetlenül megelőző élőlény közötti határvonal vizsgálatába kezdünk, nem csupán a kiindulási alapelv szolgáló tényeket kell elemeznünk, hanem az ember fejlődéséről szóló tan metodológiai aspektusait is...

Legalább három ilyen aspektust kell felvetnünk: a filozófiai, a morfológiai és végül a másodikkal szoros kapcsolatban álló rendszerezési aspektust.

Az utolsó évtizedben számos új csontlelet került napvilágra: a harmadkor végén s a negyedkor legelején élt legmagasabbrendű főemlősök (Primates) feltárt maradványai. Az egymással hasonlóságot mutató csontmaradványok feltalálása Dél-, s méginkább Kelet-Afrikában, igen nagy hatást gyakorolt a tudósokra s nem egyet közülük arra késztetett, hogy újrafogalmazza annak a megállapításnak a fő kritériumát, hogy mi is az ember. A fő figyelmet most az ember tevékenységére összpontosítják, az embernek arra a képességére, hogy eszközt tud előállítani. Az ember - eszközöket előállító főemlős, ime nem egy nyugati antropológus meghatározása. Ez a meghatározás, természetesen, nem új az antropogenezis folyamatát kutató szovjet tudósok számára, akik metodológiai kutatásaik során Engels munkaelméletéből indultak ki.

Valóban, az ember és az őt körülvevő környezet kölcsönviszonya lényegesen különbözik pl. attól a kapcsolattól, amely az állatok és a természet között áll fenn. Ugyanis a jelenleg élő legfejlettebb állatok sem rendelkeznek azzal a képességgel, hogy mesterségesen létrehozott közvetítő, azaz eszközök segítségével alakítsák ki a környezettel való kapcsolatukat. Az eszközkészítés folyamata magában foglalja a közvetítő alkalmazását is, azaz az eszközt nem a természetes szervek segítségével hozzák létre, hanem a tárgy megmunkálásával kapcsolatos technológiai folyamatban mesterséges eszközök is felhasználásra kerülnek.

Ilyen megközelítési mód mellett, feltehetően, nem alkalmazhatjuk az "eszköz" elnevezést a kaktusz azon tüleve-lére, amelyet a harkály vesz igénybe, arra a kis ágra, ame-lyet a szabadon élő csimpánz használ a természetangyak eléré-sére, azokra a kis kövekre, amelyeket a japán makakó majom használ a rák páncéljának, avagy a kapucinus majom a díó csonthéjának feltörésére, s végül a természeti tárgyak (csont-darabok, kövek, feltehetően botok) mindama összességére, ame-lyek az Australopithecus főemlős tevékenysége során alkalma-zásra kerültek.

Azt, hogy mi az eszköz, s mi a munkafolyamat, az adott jelenségek lényegét jellemző kritériumokból kell megha-tározni. A munka, mint eredményt produkáló tevékenység, alapvető jellemzői - mint ismeretes, - egy objektum jelenléte, amelyen a munkát végzik, valamint egy tárgy jelenléte, amely-lyel ezt a munkát végzik. Ezeknek, az emberi munkatevékeny-ség jellegét meghatározó alapvető összetevőknek együttese kü-lönbözteti meg az ember munkatevékenységét az állatok külső-leg hasonló cselekedeteitől.

Az olyan kísérletek során, amikor a kutató bonyo-lult helyzetek létrehozásával igyekszik feltárni a kísérleti alanyban rejlő lehetőségek maximumát, még az olyan állatok, mint a majom, sem képesek az adott tárgy megmunkálása során a manipulációs cselekedetláncba bekapcsolni a közvetítők va-lamiféle formáját. A természeti tárgyak megmunkálásának "esz-közei" a fogak és az ujjak maradnak. Azok a kísérletek, ame-lyeket G.F. Hrusztov csimpánzokkal végzett, s amelyekről be-számolt ezen az ülésen, meglehetősen jól bizonyítják ezt.

Természetesen azonban, midőn az ember és az állat kö-zötti határvonalról beszélünk, nem azt a határvonalat kell szem előtt tartanunk, amely az adott organizmusok létezésének jelenlegi szintjén található, amikor is a különbségek már ma-ximális kifejeződést nyertek. Azt a periódust kell vizsgál-nunk, amikor a legprimitívebb ősember elvált elődjétől, a magasán fejlett emberszabásu majomtól.

Napjainkban a legrégibb eszközöknek a néhány pat-tintással alakított olduvai köveket tekintik, amelyek Afrika több pontján kerültek napvilágra. (L.S. B. Leakey angol ant-roponológus felfedezése 1959-ben Kelet-Afrikában, az Olduvai szakadéokban. Szerk.) S amennyiben az olduvai kavicsok nem a természet által létrehozott artefactumok, amint azt egyes kutatók még napjainkban is feltételezik, hanem valóban vala-mely emberszabású lény mesterséges készítményei, ugy a fen-tiek alapján el kell ismernünk, hogy joggal nevezhetők eszkö-zöknek. Az adott kövek megmunkálása nem történhetett pusztán a természetes szervek segítségével. Az őket előállító lény, midőn olyan anyaggal találkozott, amelyet saját szerveivel nem tudott alakítani, kénytelen volt a kő, mint közvetítő segítségéhez fordulni, s a kő lett a megmunkálás eszköze.

Nincs kizárva, természetesen, annak a lehetősége sem, hogy a kavicsok munkaéle úgy alakult ki, hogy azt többször alkalmazták ütéskifejtő tárgyként. Ilyen módon szintén rögzíthetők az első elképzelések az eszközök használható formáiról s előállításuk módjáról. Ebben az esetben azonban a természeti tárgy durva kialakításánál nem volt szükség közbülső láncszemre, azaz az ilyen módon nyert tárgy aligha nevezhető eszközhöz, az azt előállító lény pedig - embernek.

A vizsgálandó probléma második aspektusa annak elismerésében vagy tagadásában áll, hogy lehetséges-e lényeges morfológiai különbségeket megszabni a közvetlen ember-elődök sorában az "utolsó" majom és annak utódja, az "első" ember között. Megragadhatja-e a kutató annak a két formának a morfológiai különbségeit, amelyek különböző jellegű tevékenységet fejtenek ki a természeti tárgyakkal kapcsolatban, s amelyek következtetésképpen minőségileg másképpen, eltérően viselkednek környezetükhöz. A két forma közül az egyik még azon a szinten áll, ahol a természeti tárgyakat használja rendszeresen eszközként, s esetleg saját természetes szervei segítségével alakítja ezeket a tárgyakat, míg a másik forma már átlépte ezt a küszöböt, s a közvetítő láncszem segítségével végzett mesterséges eszközkészítés lényegesen magasabb lépcsőfokán áll, azaz elért az emberi tevékenység kezdetéhez - a munkához.

A határvonal-probléma morfológiai aspektusa gondos vizsgálatot igényel, amennyiben a kutatók gyakran kerülnek szembe pusztán csontlelettel, eszköz-kiséret nélkül, s csupán az anatómiai sajátosságok alapján kénytelenek következtetéseket levonni arról, hogy az adott maradványok emberi, avagy emberszabású jellegűek-e. Nem kevésbé lényeges azoknak a kérdéseknek morfológiai jegyek alapján történő eldöntése, hogy milyen kapcsolat állott fenn az azonos avagy kronológiailag hasonló geológiai lerakódásokban talált csontlelet és kőeszközök között.

Az eszközkészítés az adott feladat végrehajtására morfológiailag és funkcionálisan képes különböző szervek bonyolult együttműködésének a folyamata. A szervezet ezen önszabályozó, morfofunkcionális rendszere valósítja meg a munkaműveletek irányítását és javítását, valamint a neuropszichikai stabilitást az egész munkafolyamat során. Teljesen nyilvánvaló, hogy az adott rendszer legfontosabb összetevői az agy és a kezek, amelyek munkaműveletek végzésére való képessége megfelelő morfofunkcionális jelleggel bír. Az emberi aggyal kapcsolatban megállapították, hogy a megmunkálandó tárgy sajátosságairól és a megmunkálási folyamat egész menetéről a különböző észlelő szervek által közölt információk analízisével és szintézisével funkcionális kapcsolatban álló kéregzónák a munkával együtt fejlődnek. Az emberiség általános és az ember egyedi fejlődése során e kéregzónák a többi területhez viszonyítva a legjelentősebb fejlődést mutatják.

A külső, makromorfológiai jeleken tulmenően bonyolultabb sejtstruktúrával rendelkeznek. Az agykéregnek a fejlődés során történő átalakulása kifejezést nyert abban is, hogy az új, csupán az emberre jellemző mezők alakultak benne ki, amennyiben ezek funkcionálisan szoros kapcsolatban állnak olyan emberi tulajdonságokkal, mint a munka és a beszéd. Az ismert előemberek közül a legismertebbek, a *Pithecanthropus* és a *Sinanthropus* agytérfogatának összehasonlítása a jelenlegi emberszabásu majmok agytérfogatáról készített másolattal lényeges morfológiai különbségeket mutatott az agykéreg fentebb említett területein. Az *Archanthropus*ok csoportjához tartozó fentemlített típusoknál már megfigyelhető az említett kéregzónák előrehaladó fejlődése.

Ilyen módon az a legvalószínűbb, hogy a természeti tárgyak egyszerű alkalmazásától az eszközkészítéshez történő átmenet visszatükröződött az agy megfelelő területeinek a szerkezetében. Ez pedig már eléggé kifejező morfológiai jel lehet ahhoz, hogy az egyik vagy másik főemlőst az emberszabásuakhoz, avagy az emberekhez soroljuk.

Az antropológiai irodalomban már nem egyszer megvitatták az u.n. "agy-rubikon" problémáját. Számos szerző úgy véli, hogy az agy térfogatában bizonyos különbségnek kellett mutatkoznia a legősibb emberek és legfejlettebb emberszabásu elődjeik között. Az emberi agytérfogat alsó határának a 700-750 cm³-t tartották. Ilyen módon az agy térfogatát is morfológiai kritériumnak tekintették. Az utóbbi időben azonban mind több kutató kezdi tagadni az ilyen jellegű határvonal létét. Feltételezik, hogy az ősember előtti legfejlettebb emberszabásuak is rendelkezhettek olyan agytérfogattal, mint a legősibb emberek. Esetleges különbségeket csupán az agy legfinomabb struktúráiban tartanak elképzelhetőeknek, mint pl. a sejtek közötti kapcsolások, az asszociatív sejtgöccök. Az ilyen morfológiai különbségek, természetesen, kimutathatatlanok a paleontológiai anyag alapján.

Sajnos, jelenleg nem rendelkezünk tényszerű adatokkal az "utolsó" majomról és az "első" emberről, s ha helyesek a fenti elképzelések, úgy soha nem is fogunk rendelkezni ilyenekkel, mivel a kutatók a kimutatható formák teljes morfológiai azonosságának tényével találkozhatnak. Az ilyen jellegű vitában döntő érv - minden jel szerint - a köeszközök hiánya avagy jelenléte lehet a csontváz-maradvány lelőhelyén. Ebben az esetben azonban bizonyosaknak kell lennünk afelől, hogy éppenséggel az eszközök készítőjének földi maradványaival állunk szemben, s nem áldozatának csontjaival. Hasonló esetre jó példa, hogy ugyanabban a rétegben találták fel a *Zinjanthropus* csontjait és az olduvai kavicsokat. (Zinj - ősi arab nyelven Kelet-Afrikát jelenti. A fentebb említett L.S.B. Leakey az Olduvai szakadékból talált 450 csontszilánkot koponyává ragasztotta össze s ezt az emberszabásu lényt Zinjanthropusnak nevezte el. Szerk.) Korábban a Zinjanthropust az em-

litett olduvai kavicsok készítőjének tartották, ma azonban a Homo habilis maradványainak a feltalálása után ezen utóbbi áldozatának tekintik. (1964-ben hozta felszínre L.S.B. Leakey a Homo habilis koponyacsontjait ugyanott. Szerk.)

Meg kell mondani, hogy a jelenkori tudomány rendelkezésére álló paleontológiai és paleoantropológiai anyagok elegendő bizonyosságot adnak. A ma ismert Australopithecus típusu igen fejlett, napvilágra került főemlősök csontmaradványai lehetővé teszik számunkra, hogy meglehetősen határozottsággal állapítsuk meg a különbséget köztük és a jávai, valamint a kínai Pithecanthropushoz hasonló korai ősemberek legprimitívebb képviselői között. Ezek a különbségek az agytérfogat csoportátlag-nagyságában, az agy struktúrájában mutatkoznak (erről fentebb szöveztünk), a koponya, a fogak, a felső és az alsó végtagok felépítésében, azaz egészében véve a különböző jegyek komplexumában.

Megállapíthatjuk, hogy az emberszabásu majmok és a legősibb emberek közötti határvonal agyuk átlagos térfogata tekintetében ténylegesen a 700-750 cm³ határain belül van, individuális variánsok természetes fel-feltünése mellett, amely variánsok az antropogenezis adott stádiumában az adott jegy csoportváltozékonyságának ingadozását jellemzik.

Az agy-rubikon létezésének megcáfolása érdekében gyakran idéznek példákat arról, hogy a jelenlegi embereknél is található igen kicsiny agytérfogat (650 cm³ alatt) s ugyanakkor pszichikailag normálisak. Idézik továbbá az A. Schulz által említett egyetlen esetet (1962), amikor egy gorilla agya 752 cm³-s térfogattal átlépte az emberi "rubikon" alsó határát. Az utóbbi esetben, azonban utalnunk kell a kéreg makrostruktúrájában kétségkívül meglévő különbségekre, mely különbségek jellemzőek az emberi-, ill. a gorilla-agyra s amelyek morfológiai kritériumok jelentőségével bírnak, függetlenül attól, hogy a térfogat-mutatók közelednek.

Feltétlenül figyelembe kell venni, hogy a konkrét feladatok megoldása során még a "rubikon" ellenzői is kénytelenek felhasználni az agy abszolút és relatív nagyságának tényét, mint olyan jegyet, amely a feltárt legfejlettebb főemlősök fejlődésének fokozati szintjéről és a rendszerben elfoglalt helyéről vall. Így pl. a Homo habilis csontmaradványainak a vizsgálata során az egyik igen fontos kritériuma annak, hogy ezt a főemlőst a Homo nemzetséghez sorolták, az agy átlagtérfogata volt, amely - a leírás szerzői szerint - némileg nagyobb, mint az Australopithecusé.

A szerzők úgy vélték, lehetséges a Homo habilis esetében nagyobb "átlagtérfogatról" beszélni, jöllehet csupán egyetlen egyed agytérfogatát számolták ki, s az hozzávetőlegesen 680 cm³ volt (az Australopithecusoké átlagban 520 cm³, 435-től 600-ig terjedő egyéni skála mellett), azaz le-

hetséges, hogy éppen nem az átlagos, hanem a maximális értéket jelentette, amint azt B. Campbell megjegyezte.

Az agy morfológiai szervezetében egyszer már elért, s annak mind külső, mind belső felépítésében megmutatkozó szint, feltehetőleg, igen fontos momentumot képez, amely meghatározza az agytömeg mennyiségi változási skálájának lehetőségét. Az agytérfogatnagyságok változékonyságának összehasonlítása az antropogenezis különböző szakaszaiban - amit V.I. Kocsetkova végzett el, - azt mutatta, hogy korunk emberénél e változékonyság lendületes növekedést mutat. Az ember fejlődési folyamatában az agykéreg, s különösen az agykéreg speciális mezői által elért magasfoku strukturális és funkcionális fejlettség megteremtette az alapot ahhoz, hogy korunk emberénél az agytérfogat tekintetében a variációk igen széles skálája jelenjen meg. Ez azonban nem csökkenti annak a ténynek a jelentőségét, hogy léteznek különbségek, elsősorban csoportkülönbségek, az agytérfogat mutatói tekintetében a legősibb emberek és legközelebbi előfutáraik között. Az említett különbségeket a reális morfológiai kritériumokhoz sorolhatjuk, midőn a feltárt csontleleteket az emberhez, avagy az ember-szabásuakhoz tartozókként osztályozzuk.

Ezen utóbbival kapcsolatos az adott szimpóziumon tárgyalandó határvonal-probléma harmadik aspektusa, mégpedig a rendszerezése.

Az utóbbi időben mind több szerző körében terjed az a tendencia, hogy az ilyen vagy amolyan legfejlettebb főemlősnek az emberhez való tartozását meghatározó legfontosabb jelként azt a képességet tekintsék, hogy nem csupán alkalmazza a természetesi tárgyakat, hanem már mesterséges eszközöket is képes készíteni. Így ír pl. Heberer, L.S.B. Leakey. L.S.B. Leakey szerint az "ember" elnevezést adhatjuk annak a főemlősnek, amely megmunkálja a tárgyakat, formát ad nekik, azaz ténylegesen eszközt készít.

A szovjet antropológusok által régóta ismert ezen, minőségileg sajátos ember-kritériumot azonban a külföldi kutatók kissé kiszélesítve értelmezik, s bizony talán a kellő megalapozottság nélkül alkalmazzák a legfejlettebb főemlősök különböző csoportjaira, így többek között az Australopithecusokra.

Mindenekelőtt utalni kell arra, hogy a jelenlegi rendszerezés mindazon törekvése ellenére, hogy minél teljesebb mértékben alkalmazza a különböző mutatókat a filogenezis (törzsfejlődés) alapelvein nyugvó legtermészetesebb osztályozás létrehozása érdekében, mégiscsak a morfológiai és a fiziológiai kritériumokon alapszik, nem pedig az ökológiai avagy etiológiai. Csak ilyen feltétel mellett lehetséges a jelenlegi és a napvilágra kerülő egyedek egy rendszerben

való egyesítése. Az organizmusok ökológiájára vonatkozó adatok avagy az etiológiai megfigyelések fontos anyagot nyújtanak ugyan, de mégsem ez az alapvető a rendszerbefoglalás számára.

Az Australopithecusok morfológiai sajátosságai egyelőre nem nyújtanak alapot arra, hogy ezeket a főemlősöket az emberekkel egy családba soroljuk. Egészében véve ezek jelentős közelséget mutatnak a jelenkori majmokhoz, függetlenül attól, hogy ezen utóbbiak igen erőteljes specializálódást mutatnak az Australopithecustól tökéletesen eltérő irányban. Az Australopithecusokat valamennyi ismert majmtól megkülönböztető leglényegesebb momentum, természetesen, kétlábonyjárásuk, amelyben tehát osztoznak az emberrel. Ez a kétségkívül igen fontos jegy számomra mégsem tűnik elégségesnek ahhoz, hogy az Afrikában feltárt igen fejlett főemlősöket egybevonjuk az emberekkel. Ismeretes, hogy a kétlábonyjárás egyes jegyeit felfedezték az olyan feltárt főemlősöknél, mint a Proconsul, az Oreopithecus, a Paydopithecus. A kétlábonyjárás elsajátítása, mint a biológiai adaptáció sajátos vonalának a megnyilvánulása, egymástól függetlenül létrejöhetett a legfejlettebb főemlősök különböző csoportjaiban, ami azonban nem jelenti azt, hogy ezzel a fejlődés emberi vonalába kerültek. Az a tény, hogy a napvilágra került ősi főemlősök egyes típusai különböző emberi vonásokra tettek szert, akár olyan lényegekre, mint a felegyenesedés, arról tanuskodik, hogy a legfejlettebb majmok fejlődési folyamata során nem egyszer és nem csekély számban keletkeztek emberközeli vonalak.

Minden jel szerint ilyen szemszögből kell megvizsgálni az afrikai Australopithecusokat és az ősi főemlősök morfológiaiailag hozzájuk közelálló formáit.

A. Zubov szovjet antropológus 1964-ben javasolta, hogy az emberek rendszerezési alapjául a morfológiai sajátosságok szolgáljanak, amely sajátosságok előfeltétele az organizmus és a munkaműveletek közötti kapcsolat, ill. azok vizsgálata az utóbbira. Az egyik vagy a másik főemlőst ne azáltal a feltétellel sorolják az emberekhez, hogy milyen mennyiségben lehetséges fel nála az emberhez öt hasonlóvá tevő jegy, hanem a munkatevékenységgel kapcsolatos morfológiai sajátosság-komplexum jelenléte legyen a feltétel. Ez, természetesen, mindenekelőtt a munkához szükséges szervek rendszerének (kezék, agy) igen magasfoku fejlettségét és differenciáltságát jelenti, e rendszer ingerfelvevő és analizáló-szintetizáló komponenseinek minden különbözősége mellett.

A legmagasabbrendű főemlősök osztályozásával kapcsolatos nehéz kérdés megoldásához ez a módszer egészen sikeresnek ígérkezik, figyelembe véve, hogy idetartoznak mind a valószínű emberek, mind a feltárt legmagasabb rendű majmok alkalmazkodási fejlődésének különböző emberközeli elágazásait tükröző formák.

Az adott esetben a rendszerezés kritériuma nem az ember munkatevékenysége lesz, mint olyan, hanem a morfológiai alap, amely lehetőséget nyújt a tevékenység elvégzésére, bár ugyanakkor ez utóbbi játssza a meghatározó szerepet. Mellesleg megjegyezve Karl von Linné is lényegében azoknak a morfológiai jegyeknek az összegezése alapján választotta ki a Homo sapienst, amelyek korunk embereinél a munkatevékenység közvetlen hatása alatt lefolyt fejlődési folyamat befejezett eredményei.

J.G. Sevcsenko hozzászólása:

A biológusok az Anthropoidae alcsoportban rendszeresen egyesítik az embert az emberszabású majmokkal, elkülönítve ugyanakkor a Hominidae-k családjába az embert, akire a munkatevékenységet biztosító morfológiai sajátosságok jellemzők.

A tudósok között viták keletkeznek, midőn megkísérlik elhatárolni egymástól a pithecoid (majomszerű) és a hominid (emberszerű) típusu legmagasabbrendű főemlősök csoportjait, azzal a céllal, hogy felépítsék az emberi törzsfajlódás láncolatát. Egyes specialisták feltételezik, hogy az emberi evolúció gyökerei nem nyulnak le az állatvilágba. Mások, ezzel ellentétben, tagadják a morfológiai különbségeket az ember, valamint őse, az antropoid felépítésében, állítva, hogy lehetetlen morfológiai jellegű határvonalat találni közöttük.

Mind az egyik, mind a másik véglet forrásul szolgál az ember által az állatvilágban elfoglalt helyvel kapcsolatos idealisztikus elképzelésekhez.

Az elhatárolás során felmerülő nehézségek mindenekelőtt az evolúcióval foglalkozó biológia ama benső sajátosságából fakadnak, hogy képtelen konkrétan felállítani a filogenetikai (törzsfajlódási) sort, a maga lineáris egymásutáni-ságában. Mindennek következtében nem létezik olyan természetes forma az összehasonlító csoportok között, amely lineárisan elválasztaná avagy elszakítaná a genetikai lépcsőn lejjebb álló csoport sajátosságait a magassabban álló csoportétól. A formaképződés átmeneti periódusában az új sajátosságok nem egyidejűleg születnek és fejlődésük is különböző ütemben megy végbe. Nem csupán az időbeli, hanem a térbeli átalakulások és a fejlődő szervezeteken belüli áthelyeződések törvényeinek is alárendelődnek, melyek érvényesülése során az új helyzetben döntő jelentőséggel bíró rendszerek kiterjednek, miközben a régi rendszerek csökkennek és áthelyeződnek, elvesztve korábbi jelentőségüket. Így pl. az agykéregben kezdetben olyan új típusú változások keletkeznek, amelyek csupán később válnak makroszkópicusan érzékelhetővé. Az időben és

térben lezajló ezen változások eredményeképpen mehet aztán végbe az adott szerv és organizmus általános növekedésének és fejlődésének erőteljesebbé válása.

Amennyiben sikerülne ezt a bonyolult folyamatot matematikai képletben kifejezni (ha nem is az egész organizmus, de legalább az agy fejlődésére vonatkozóan), ez komplikáltabb képlet lenne, mint akár az atommag, akár a fehérjemolekula, avagy akár a kromoszóma számainak azon képlete, amelyet a kongresszuson bemutattak.

Az emberi agyban nincs olyan strukturális elem, zóna vagy terület, melynek csirái ne lennének meg a majomnál. Még azok a filogenetikai új zónák is, amelyek minden más zónánál jobban kapcsolatban állnak a munkavégző és beszélő képességgel, jelen vannak a majomnál, habár különböző fejlettségi fokon.

Ugyanakkor számos olyan jegye van az emberi agy felépítésének, amely jellemző az állatokra is. S ebben lelhető fel az ember és az állatok közötti genetikai rokonság még az agy legmagasabb szfériáiban is. Helytelen volna azonban, ha egyidejűleg valamiféle határvonalat próbálnánk felállítani annak alapján, hogy az egyes majomcsoportokon belül egyes hominid vonások jelennek meg. Azaz - analógikusan gondolkodva, - nem zárhatunk ki a hominidek családjából egyes típusokat mindössze az agy súlyára vonatkozó adat alapján.

Az u.n. "agy-rubikon" problémája igen bonyolult, s ezzel speciális kutatás során szeretnénk foglalkozni.

Meg kell találni az ember és a majom közötti határvonal megvonásához alapul szolgáló helyes kritériumot. A fő-embősök hominid-csoportjának alapvető jellemzéséből kiindulva ezt a határvonalat azon új hominid-jegyek komplexuma alapján kell megvonni, amely fejlődésének meghatározott fokát elérve, lehetővé tette az első hominid típus számára, hogy meginduljon az új ösvényen. A legősibb, formálódó ember számára ilyen változást jelentő szakasz az életkörülmények megváltozása volt, minek következtében a korai hominidek kénytelenek voltak maguk és az őket körülvevő világ közé - eszközként - egy tárgyat alkalmazni, azért, hogy aktívan hatni tudjanak a természetre. A ma élő majmok egyetlen típusa sem érte el azt a színvonalat, amelyen természetes környezetben képes lenne eszközökkel rendszeres tevékenységet kifejezteni.

A feltárt határesetek képviselői közül megemlíthetjük az Australopithecusokat, akik külső-morfológiailag gyengén különböznek a majmaktól, életmódjukat tekintve azonban felettük állnak, amennyiben életfontosságú helyzetekben, az ellenséggel szembeni védekezés, avagy az élelemszerzés során eszközként természeti tárgyakat használtak.

A környező világra gyakorolt kezdeti, aktív ráhatás ezen változást jelentő korszakában az eszközök segítségével folytatott tevékenység elvezetett ezen tevékenység életfontosságú voltának a felismeréséhez is.

S ez volt a legfontosabb ugrás a hominid életmód irányában. Ez az adott ős - morfológiai szempontból - még nem gyűjthetett fel sok, makroszkópiusan látható, megkülönböztető hominid jegyet, s ezek is - a régiben rejlő ujak - még az állatvilágban érvényes régi törvényszerűségeknek engedelmesskedtek.

A természeti tárgyak, mint az aktív és sikeres ráhatáshoz szükséges eszközök, elsajátítása nyomán a konkrét tárgyról alkotott elképzeléstől különválik az emberi használatához szükséges sajátosságaikról alkotott elképzelés. S innen vezet az út olyan eszközök mesterséges előállításához, amelyek tudatosan eltervezett és meghatározott sajátosságokkal rendelkeznek. Természetes, hogy az utolsó, a befejező átmeneti szakasz időben elkülönül a változást hozó szakasztól, annak elkerülhetetlen következményét képezve. Ezen utolsó szakaszt a határozottabban kifejeződő morfológiai hominid vonások és a mesterségesen előállított eszközökkel végzett tevékenység vitathatatlan nyomai jellemzik.

Ez a periódus, melynek során az ősember aktívan alkalmazott természeti és mesterséges eszközöket, megnyitotta az utat az evolúció meghatározott iránya előtt, melynek során a munkának, mint az emberi lét alapvető mozgató erejének hatása alatt gyorsan átalakult egész organizmusa.

Az állatoktól eltérően az ember a létért való küzdelemben megtalálta a kiutat, megalkotta a maga társadalmi közegét, aktívan átalakította a külvilág körülményeit, s ezen közben jelentősen komplikáltabbá vált agyának és kezének morfológiája, teste pedig egyre erőteljesebben alkalmazkodott az egyenes járáshoz és a munkához. Mindez pedig siettetette az ember felszabadulását az állatvilág s az élettelen természet kényszerítő törvényeinek az uralma alól, elvezetett a hominidek jelenlegi formájának, az értelmes embernek (*Homo sapiens*) a felvirágzásához.

D.M. Gurjev hozzászólása:

Érdekes és tartalmas előadásában V.P. Jakimov kifejtette az állat és az ember közötti határvonal megvonásával kapcsolatos probléma nagy jelentőségét, majd konkrét anyag alapján bemutatta, hogy az ember - számos biológiai és morfológiai jegy, de mindenekelőtt - az agy nagysága és felépítése tekintetében principiálisan különbözik az állattól.

Az antropogenezissel foglalkozó szakemberek többsége, - így maga az előadó is, - az embert a majomtól elválasztó említett sajátosságok sorában joggal említi a magatartásbeli sajátosságot, amely mindenekelőtt az embernek abban a képességében fejeződik ki, hogy munkaeszközöket készít. S itt hangsúlyozni kell, hogy a különböző formájú eszközök rendszeres készítéséről van szó, mivel éppen ez különbözteti meg az embert az Australopithecus típusú őseitől, amelyek megelégedtek a természeti eszközök rendszeres használatával és a körükben élő majmokhoz hasonlóan, minden jel szerint, csupán sporadikus eszközkészítésre voltak képesek.

Az elmondottakból következik, hogy az ember és az állat között húzódó határvonal meghatározásához az szükséges, hogy egyetlen egységes egészzé egyesítsük egyrészt a tényeket, másrészt az emberré válás folyamatát, valamint az emberi magatartást tanulmányozó tudományok elméleti következtetéseit. Meggyőződésünk szerint mindennek folyamán rendkívül jelentős szerepet kell, hogy játsszanak az individuum magatartását jellemző tények, tekintve, hogy - mint ismeretes, - a magatartás formálja az ember egész testi felépítését. Ez a megállapítás V.P. Jakimov előadásában is megtalálható, amikor pl. kifejtí azt a gondolatot, hogy az embert a majomtól elválasztó morfológiai különbségek sorában az első helyre kell tenni azokat, amelyek a munkavégzés következményei.

Elegendők-e azonban csupán a morfológiai és a magatartásbeli jegyek annak eldöntésére, hogy miben különbözik az ember a majomtól? Hiszen önmagában véve az agy magasfoku fejlettsége s az eszközkészítés nem adja magyarázatát annak, hogy az embert miért jellemzik olyan fontos vonások, mint a szociális érzés, öntudat, beszéd. Ahhoz, hogy felelni tudjunk ezekre a kérdésekre, - meggyőződéseim szerint, - tovább kell haladnunk az individuumba, mint olyanra, vonatkozó kutatásoknál.

Mint ismeretes, minden bonyolult jelenség meghatározott módon szervezett elemek rendszerét jelenti. Minden rendszer lényegét elemeinek és strukturájának a jellege szabja meg, s minél bonyolultabb a rendszer, annál nagyobb szerepet játszik lényege meghatározásánál a struktúra. Ezek a meghatározások, - úgy tűnik, - helytállóak az emberi társadalom vonatkozásában is, amely alrendszerek, valamint a kiindulási elem, az emberek, sokaságából álló rendkívül bonyolult rendszer (miközben maguk az emberek is a maguk módján igen komplikált rendszert alkotnak). Az antropológia, a régészet, a lélektan, s az egyéb tudományok, amelyek az emberi társadalom apró sejtjét, az embert, valamint annak keletkezését tanulmányozzák, jelentősen hozzájárulnak ahhoz, hogy kideríthessük a társadalom és keletkezése lényegét. Nem elegendő azonban, ha csupán az említett tudományok eredményeire öhajunk támaszkodni. Ahhoz, hogy az ember társadalmi és öntuda-

tos lényegét, valamint tevékenységét megismerhessük, (ami pedig megkülönbözteti őt valamennyi élőlénytől) az emberre vonatkozó kutatások eredményei alapján át kell térnünk a társadalmi struktúra, a társadalmi viszonyok lényegének a feltáráshoz. Vagyis - meggyőződésem szerint - az anthropogenezis-elmélet egyik legfontosabb feladata a társadalmi struktúra genézisének a feltárása kell, hogy legyen, (fontos szerepet kap ennek során közvetlen állati őseink hordastrukturájának a tanulmányozása) mivel az említett társadalmi struktúra jelenti az emberek és az állatok közötti legfőbb különbséget.

Nézetem szerint, ugyanis, végső soron éppen a számtalan anyagi és eszmei vonatkozással bíró emberi társadalom bonyolult strukturájának a keletkezése volt az előfeltétele annak, hogy létrejöjjön a társadalmi jellegű munkatevékenység, s ennek révén kialakuljanak a testi felépítés megfelelő emberi jegyei.

Ilyen módon az embereket a majmoktól megkülönböztető különböző jegyek közül ki kell emelni az individuumok specifikumát jellemzőket, továbbá azokat a jegyeket, amelyek a társadalom egészére jellemzőek, s meghatározzák az ember morfológiai, pszichikai és más egyéb vonásait. Csupán a jegyek e két típusának az egysége esetén lehet, - nézetünk szerint, - meghatározni az embert az állattól elválasztó minőségi különbséget.

Amennyiben a társadalmi struktúra s a társadalmi viszonyok tanulmányozásával a filozófia foglalkozik, annyiban az állatok és az emberek közötti határvonal problémájának a megoldása csupán a konkrét-tudományos és a filozófiai kutatások szoros egységétől várható. A filozófiai jellegű kutatások sok fontos metodológiai szerepet játszanak az adott probléma megoldása során. Példaként megemlíthetjük az antropogenezis munkaelméletét, melynek lényege a társadalmi termelés, a munka keletkezésének a feltárázában rejlik.

Engedjék meg, hogy befejezésül röviden érintsem magának a majmoktól az emberekig vezető átmeneti folyamatnak a jellemzését. Amint a paleoantropológia és a régészet adatai bizonyítják, ez a folyamat fokozatosan ment végbe és időben néhány száz ezer évet tett ki. Ez az egész periódus mégis egyetlen ugrás volt, amely a maga részéről alperiódusokra bomlott. Eppen ezért - úgy véljük, - célszerű ezen ugrás kezdetét és végét első és második ugrásnak nevezni. Egyetértek M. Urüszon véleményével, amely szerint az Australopithecusok és az első kialakult emberek között nem kellett, hogy éles határvonal húzódjék, amelynek az agy fejlettségi fokában, annak nagyobb térfogatában stb. kellene kifejezést nyernie.

Először: nehéz, - ha egyáltalán lehetséges, - találni egy olyan többé-kevésbé pontos számot az agy térfogatáról, amely elválaszthatná a majmot az embertől, mivel ez a különbség csupán mennyiségi és ráadásul igen variábilis.

Másodszor: amint láttuk, az ember morfológiai jegei a társadalmi jellegű munkavégzésből adódnak, és éppen ezért nem szolgálhatnak kritérium gyanánt annak a kezdetnek a meghatározásában, amikor az Australopithecusból ember formálódott. Teljesen lehetséges, hogy az Australopithecusok egyes, leginkább fejlett hordái már áttértek a munkatevékenységre, jóllehet kevésbé fejlett és kisebb térfogatu aggyal rendelkeztek, mint a Pithecanthropusok, s csak később, a munka hatására érték el a Pithecanthropus testi felépítésében mutatkozó fejlettségi szintet.

S végül harmadszor: az Australopithecus-hordák átalakulása ősember-hordákká, éppen úgy, mint bármely más bonyolult rendszer átalakulása, csupán fokozatosan mehetett végbe. Az Australopithecus-hordák legfejlettebb tagjai laza és ideiglenes társadalmi kapcsolatot kezdtek kiépíteni egymással, majd fokozatosan kiterjesztették ezeket a kapcsolatokat társaikra is.

B.F. Porsnyev hozzászólása:

"Az állat és az ember közötti határvonal" fogalmát - nézetem szerint - nem úgy kell értelmezni, amint azt előnkünk javasolta, avagy amint azt egyes más tudósok javasolják: azaz feladatként gondolatban egymás mellé állítani két lényt és konstatálni: íme ez - még állat, s íme - ez már ember. Ebben az esetben az egész pusztán formális logikai feladattá válik: bemutatni a principium divisionis-t. Ha azonban ténylegesen csupán a morfológiai rendszerbefoglalásról van szó, akkor nem jogos a kérdésbe bevonni olyan, egyáltalán nem morfológiai jellegű vonatkozásokat, mint pl. a mesterséges eszközök alkalmazása. Akkor az anatómia szigorú keretei között kellene maradni. Én a mai napon reánk váró problémát nem úgy értelmezem, mint olyan lények karakterizálását és kutatását, amelyek maguk az állat és az ember közötti határvonalon állnak.

Ezzel kapcsolatosan az antropológia-történet néhány mozzanatára szeretném felhívni a figyelmüket.

A XIX. század 60-as 80-as éveinek fiatal darwinistái - valamennyi, kivétel nélkül, - a majom és az ember közötti "hiányzó láncszemet" kutatva úgy vélték, hogy az embertől öt megkülönböztető legfőbb sajátosság - minden jel szerint - a tagolt beszéd, a logikus-strukturális beszéd hiánya

lesz. Ennek megfelelően Heckel ezt a keresendő határesetet képező lényt Pithecanthropus alalus-nak nevezte.

A XIX. század ugyanazon évtizedeiben három eszme versengett egymással abban, hogy a tudomány melyik uton találhatja meg a "hiányzó láncszemet", ezt a határjelenséget: 1/ a régészeti leletek között kell keresni, 2/ az élők körében kell keresni: Karl Vogt tanítása szerint az atavizmus egyes esetei, amilyenek pl. a microcephalia (kisfejűség) felidézik az ősi forma alapvető vonásait és lehetőséget nyújtanak annak megismerésére, 3/ az élők sorában kell keresni, azonban nem az emberek között, hanem a földön valahol még élőlények körében, amelyeket Karl Linné a Homo sapiens típusból a Homo troglodites típusba sorolt (ugyancsak alkalmazták a Homo ferus elnevezést is).

Mindhárom előfeltételezés azonban elkeseredett ellenállásra talált Rudolf Virchow és követői részéről. 1/ Virchow anatómiai diagnózisai segítségével megkülönböztette egymástól a Neanderthalihoz és a Pithecanthropushoz tartozó csontokat. 2/ Virchow támadta Vogt atavizmus-elméletét s a kisfejűséget kizárólagosan patológiai-anatómiai aspektusban tárgyalta (mint a varratok idő előtti összeforrásának a következményét). 3/ Virchow kategorikusan elutasította a Homo troglodites (avagy Homo ferus)-re vonatkozó valamennyi ismeret szavahihetőségét, s Homo sapiensként diagnosztizálta a bizonyíték gyanánt Indokinából Európába szállított, szőrös testű és beszélni nem tudó leányt, aki a Crao nevet kapta. S hogy megerősítse álláspontját, megkérte a világjáró Mecklenburg herceget, számoljon be neki Sziámból levél útján arról, hogy Crao az ilyen és ilyen sziámi családból származik. (A levél szövege nem kelt bizalmat.)

Az evolúciós elmélet győzelme a három közül az első uthoz fűződik. Ebben a győzelemben nagy szerepet játszott a geológia, amellyel a virchowisták képtelenek voltak vitába szállni.

Az említett második előfeltételezés győzelme csak napjainkban válik valóra. Domba szovjet szerző (1937) és mások kutatásai megerősítették, hogy tényleges kisfejűség esetén a koponyaanomáliák valóban megközelítő pontossággal idézik a feltárt hominidek koponyafelépítésének egyes sajátosságait. Ez tehát nyújt némi jogot arra, hogy paleoantropológiai célokból felhasználjunk néhány adatot a valóságos kisfejűek magatartásbeli és pszichikai tulajdonságairól.

Az említett harmadik előfeltételezés körüli vita kimenetele a legkevésbé világos. Ez a vita - úgy tűnik, - feledésbe merült, habár talán mégis összefüggésben van vele két neves antropológus, Kazimir Stolyhwo és Gustav Schwalbe - immár a XX. században folyó - vitája. Azt, amit valaha

Linné *Homo troglodites*-nek nevezett, nem kell-e azonosítanunk azzal, amit Stolyhwo "post-neanderthaloid"-oknak nevezett? A Novoszélka közelében lévő szkita kurgánban Stolyhwo csontvázat talált, amely - néhány jegyét tekintve, - neanderthali típusnak tetszett. A leletről szóló beszámolóját 1902-ben és 1904-ben publikálta. Schwalbe 1906-ban kritikát írt, amelyben azt bizonyította, hogy a Novoszélkából származó koponya nem azonos az európai klasszikus neanderthali koponyákkal, melyek hordozói már a történelemelőtti időkben kihaltak. Stolyhwo 1908-ban két cikkel válaszolt, amelyekben azt bizonyította, hogy a történeti időkig fennmaradt a *Homo neanderthalensis*-sel rokon típus, amely morfológiai értelemben átmeneti formát képez a *Homo neanderthalensis* és a *Homo sapiens* között. Schwalbe kénytelen volt elhallgatni, hisz az ő látókörében csak a "klasszikus neanderthaliak" szerepeltek. Stolyhwo az elkövetkező évek során újból és újból visszatért koncepciójához, továbbfejlesztve és elmélyítve azt. Ime, miként fogalmazza meg végkövetkeztetését az 1937-ben publikált cikkében: a neanderthaloidokon és a neanderthali rasszon kívül "valamennyi, a mai napig ismert hanyatló neanderthaloid forma a moustierinél későbbi periódushoz tartozik, a felső pleisztocénhez s ugyszintén a későbbi időkhoz, a prehistorikusokhoz, a protohistorikusokhoz, sőt a jelenkoriakhoz". Számomra igen érdekes volt megtudni a kongresszuson jelenlévő Jevgenija Stolyhwo professzorasszonytól, hogy férjének e nézetét szimpátiával fogadta Hrdlička is.

E felfogás lényegét - a rendszerezést illetően - a következő terminusokkal lehetne kifejezni: "postneanderthaloidok" - azaz *Homo neanderthalensis* recens, megkülönböztetésül a *Homo neanderthalensis fossilis*-től. A maga részéről a *Homo neanderthalensis recens* azonosítható a *Homo troglodites* L-el. Minden jel szerint ezek közé a "hanyatló neanderthaloid formák" közé kell kerülniök azoknak, akiknél dominálnak a primitív jegyek, azaz a rodéziai vagy "déli" típusok, valamint azok is, akiknél kifejezést nyernek egyrészt az előázsiái, másrészt a keleteurópai típus progresszív, mintegy átmeneti jegyei. Átmenetieknek nevezni őket azonban a szó szoros értelmében nem ajánlatos: az adott koncepciónak el kell vezetnie a *Homo neanderthalensis*-től a *Homo sapiens*ig vezető lineáris mozgás-séma teljes elutasításához és a nevezett lineáris séma helyettesítéséhez a közös kiindulási formát képező "steinheim"-i típus divergencia-sémájához, ami nem zárja ki mindkét divergáló alfaj sporadikus kereszteződését.

Elterjedt az a helytelen elképzelés, hogy a Stolyhwo-Schwalbe vitában a győzelem Schwalbe oldalán maradt. Én, ellenkezőleg, Stolyhwo koncepciójából és Linné rendszeréből kiindulva jelentős kutatásokat végeztem a *Homo troglodites*-re vonatkozóan s azt a "Современное состояние вопроса о реликтовых гоминоидах"

c. monográfiámban ismertettem (Moszkva, 1963.) Feltételezem, hogy éppen ez a leginkább perspektivikus út az állat és az ember közti határ, azaz ama határjelenség felkutatására, amelynek a jelen szimpóziumot szenteltük.

(Megjelent a Труды VII. Международного конгресса антропологических и этнографических наук c. sorozat III. kötetében, Moszkva, 1968. 581-586, 592-594, 602-604, 610-612. l.)

II.

André Leroi-Gourhan:

Az emberi kéz és agy felszabadulása az eszközben és a szóban

André Leroi-Gourhan, a Sorbonne antropológia-professzora, számos régészeti és technikatörténeti mű szerzője, az emberréválás történetét nem az "agy-rubikon" átlépésével, hanem a jóval korábbi kétlábusággal indítja el. A felegyenesedett testtartás megszabadította a kezét a helyváltoztatás, a száját a zsákmányszerzés feladatától s egyben az agyat fejlődési korlátaitól. A kéz azonban specializálatlan volt az új életfeltételekhez való alkalmazkodásra, s az agy örökölt reflexei szegényesek a száj helyett kézzel megragadandó külvilágban való tájékozódásra. Ebben a sajátos helyzetben az emberi fejlődés az állatvilágétól merőben új uton indult el: a kéz specializálatlanságát a szerszám pótolta, s az agy feltétlen reflexeit a feltételétől is eloldható feltételes reflex, a pavlovi "harmadik jelzőrendszer" egészítette ki a fogalmakat alkotó és szembesítő gondolkozó-beszélő apparátussal. A

kicserélhető szerszám és a kicserélhető gondolt szó felszabadította az embert az állatvilág szervi és ösztöni specializált-ságától, megnyitva a technikai és szellemi fejlődés egyre gyorsuló ütemű történeti folyamatát. A kéznek az új szerszámokhoz alkalmazkodó új mozdulatai az agyban új programmok, "operatív láncok" formájában tárolódnak s a tudat asszociációs tevékenysége során elméletileg is gazdagodnak, míg végül, akárcsak korábban, a kéz mozdulatai a szerszámokba, kivetítődnek a gondolkozó gépekbe. Erre a gondolatmenetre épül Leroi-Gourhan főműve, a *Le geste et la parole* (1965), amelynek II. kötetéből hozzuk az alábbi szemelvényt.

A társadalmi emlékezet

Az ember technikai viselkedése a társadalom eszközi szerkezetének rohamos fejlődésében megnyilvánuló következményeivel együtt három szinten jelentkezik: specifikus szinten, társadalmi-etnikai szinten és egyéni szinten. Specifikus szinten az ember technikai értelme össze van kötve idegrendszerének fejlettségi szintjével, és egyéni képességeinek genetikai meghatározottságával. Közeli arányokban formálisan semmi nem különbözteti meg az állati viselkedéstől, különösen abban nem, hogy alá van vetve a faj általános fejlődése rendkívül lassu ritmusának. Társadalmi-etnikai szinten viszont az emberi értelem teljesen sajátos és egyedülálló módon viselkedik, mert az egyénen és specifikus kapcsolatokon kívülálló kollektív szervet kovácsol, amely szédületesen gyors fejlődési tulajdonságokkal rendelkezik. A társadalmi-etnikai kényszer foka az egyén számára éppen annyira parancsoló, mint az a zoológiai kényszer, amely *Homo sapiens*-zé válását okozza. Ennek a kényszernek a feltételei mindenesetre eltérőek, mivel bizonyos határok között megengedik egy bizonyos fokú személyi felszabadulásnak a lehetőségét.

Egyéni szinten az emberi faj hasonlóan egyedülálló tulajdonságot mutat, mert lévén, hogy agyszerkezete lehetővé teszi számára a nyelvi szimbólumokra lefordított helyzetek szembesítését, az egyén egyben szimbólikusan felszabadul a genetikai és társadalmi-etnikai kötöttségek alól. Ezen a felszabaduláson alapul az a két egymást kiegészítő szituáció,

amelyek között helyezkedik el az élő emberi valóság: az, ahol az operatív láncok szembesítése az organikus világ fölötti anyagi hatalomra vezet, és az, ahol ez a felszabadulás olyan intuitív helyzetek létesítésén keresztül megy végbe, amelyek a szellemiséget alkotják.

Amíg a főemlősöknél (Primates) azt látjuk, hogy az örökletes operatív viselkedés egyre inkább egyéni természetű emlékezetbe vésődik, addig az embernél az operatív memória kérdését a nyelv problémája uralja. Valójában nálunk a genetikusan meghatározottság és az egyéni tapasztalat révén szerzett meghatározottság jelentős részét teljesen eltakarja a nevelés, amelynek során az egyének egész operatív viselkedésüket nyerik. Az egyénileg létrejött emlékezetet, a személyes viselkedés programjának a bevéését teljesen előírják azok az ismeretek, amelyeknek a megőrzését és továbbadását minden etnikai közösségben a nyelv biztosítja. Így egy valószínű paradoxon lép fel: az egyén és felszabadulásának a lehetőségei olyan virtuális emlékezetből táplálkoznak, amelyek az egész tartalma a társadalomé. A rovaroknál a társadalom csak annyiban fenntartója az emlékezetnek, amennyiben ez a társadalom egy bizonyos genetikai kombináció fennmaradását képviseli, s ebben az egyed nem rendelkezik észlelhetően a szembesítés lehetőségével. Az ember egyidejűleg zoológiai egyed és a társadalmi emlékezet megteremtője; talán így magyarázható a specifikusra és az etnikusra való tagolódás, és az a körforgás, amely a megújuló egyed és a társadalmi közösség közötti haladásban az emberi társadalmakra oly jellemzően nyilvánul meg.

Az etnikai emlékezetnek a zoológiai fajon kívülre helyezése azzal az igen fontos következménnyel járt, hogy az egyén lehetőséget nyert a létrejött etnikai keret elhagyására és maga az etnikai emlékezet is képes a haladásra. Ha összehasonlítjuk az emberi társadalmat a rovarok társadalmával, gyakran elfelejtjük, hogy ez utóbbiaknál a viselkedés genetikusan bevéése parancsolóan uralkodó, s az egyedet arra kényszeríti, hogy a teljes kollektív ismeretanyag birtokában legyen, a társadalmat pedig arra, hogy csupán a paleontológiai fejlődés ritmusában változzék. Semmiféle valóban megalapozott összehasonlítás nem képzelhető el a két fajta társadalom között, mert az ember maga teremtheti szituációit, legyenek bár azok egyedülállóan szimbolikusak. Ugy látszik, hogy a faj és az emlékezet közötti kapcsolat elszakítása az egyetlen megoldás (és csupán emberi megoldás), amely gyors és folytonos haladásra vezet. Ezért az emberi társadalmak soha nem kockáztathatják meg, hogy a rovarokéhoz hasonlítható viselkedésbe zárkozzanak be. Ők és mi tökéletesen különböző utakat járunk. A paleontológusok gyakran hangoztatták, hogy az ember saját specializálódását abba az irányba fejlesztette, hogy megőrizze a nagyon is általános, specializálatlan képességeket. Igaz ugyan, hogy kevésbé gyorsan futunk, mint a ló, hogy

nem emésztjük meg a cellulózt, mint a tehén, hogy kevésbé jól mászunk, mint a mókus, de végül is, egész csont- és izomrendszerünk arra specializálódott, hogy képes maradjon mindennek az elvégzésére, s a legfontosabb az, hogy az emberi agy oly módon fejlődött, hogy képes maradjon mindent elgondolni és ezért gyakorlatilag üresen szülessen.

Az egyén születésekor a népére jellemző tradíciók rendszerével találja magát szemben és gyermekkorától kezdve különféle módokon dialógus kezdődik közte és a társadalmi szervezet között. Az emberi faj részére a tradíció éppen annyira elengedhetetlen, mint a rovatársadalmak részére a genetikus kondicionálás: az etnikai fennmaradás a beidegzettségben mulik, a kialakuló dialógus kiváltja a beidegzettség és a haladás közti egyensúlyt, a beidegzettség jelképezvén a csoport fennmaradásához szükséges tőkét, a haladás pedig a javított fennmaradást szolgáló egyéni ujitásokat.

A társadalmi emlékezet különleges jellegét más síkon is megragadhatjuk. Az első mesterséges szerszámnak az első antropoidák által történt megalkotása a technikát a zoológiai realitásokon kívülre helyezte, a fejlődés sok évezredes menetén kívülre, és a társadalmi emlékezet egyszersmind megszerezte a gyors ritmusban való összegezés képességét. Egészen a Homo sapiensig az agy fejlődése befejezetlen maradt, és a technikai fejlődés látszólag igen lassan haladt azon az úton, amelyet az embernek még végig kellett járnia ahhoz, hogy a konfrontációhoz szükséges agyszerkezetet megszerezze. [Az asszociációkat végző] homlokai lebenyek kialakulásától kezdve a jellegzetesen emberi fejlődés nyomán olyan technikai világ tört fel, amely a genetikai fejlődésen kívülről meritette forrásait. A Homo sapiens óta a társadalmi emlékezet szervének a létesítése uralja az emberi fejlődés összes problémáját: egészen a mesterséges agyak megalkotásáig a társadalmak megkíséreltek szembenézni a mértéktelenül növekvő ismeretkincs feljegyzésének és megőrzésének feladataival.

A "saját technikája által meghaladott ember" témája előtérbe helyezte a technikai fejlődés és a társadalom erkölcsi berendezkedése közti aránytalanságot: az ember évezredek folyamán olyan technikai eszközökre tett szert, amelyek segíteni tudták az anyagi környezet fölötti kiegyensúlyozott hatalom biztosításában ugyanakkor, amikor eszközeinek nagyobbik része továbbra is rendezetlen módon engedelmeskedik a zsákmányoló tendenciáknak, amelyek azokból az időkből származnak, amikor a rinocéroszokkal szállt szembe. Nincsen semmi abnormalis, sem különösebben kétségbeejtő abban a nyilvánvaló hiányosságban, hogy az ember nem képes ugyanolyan színvonalú erkölcsi viselkedést teremteni, mint technikai viselkedést. Valójában bizonyítottnak látszik, hogy az emberi fejlődés kezdetét nem az agy, hanem a lábak indították meg, és hogy a magasabb képességek csak abban az ütemben tudtak kibontakozni, amelyben a kibontakozásukra szolgáló talaj előttük kialakult.

Egyénileg az emberek már évezredek óta eljutottak olyan magas szintű erkölcsi egyensúly fogalmaihoz, mint amilyent a technikai egyensúly terén már elérték. A társadalmak ezeket a fogalmakat vagy erkölcsi vagy vallási törvényekben rögzítették, de a genetikai viselkedés nem tette lehetővé, hogy a társadalmat alkotó egyedek egész tömege felszabaduljon azon alapvető kényszerek alól, amelyek továbbra is lényegileg zsákmányolók. Vajon azt kell-e ebből levonnunk, hogy több tízezer évet kell várni ahhoz, hogy a Homo sapiensnél fejlettebb emberi agyak hatékonyra tegyék az erkölcsi emlékezet tartalmát? Ez egyáltalán nem így van; valójában úgy vélhetjük, hogy a haladás e téren, bár hatalmasan fékeződik a biológiai kényszerek alóli nem teljes felszabadulás által, mégis hasznélvezője azoknak az eszközöknek, amelyeket a technika nyújt egy kollektív tudomásulvételnek. A biológiai törvények világos tudomásulvétele révén tud megszületni a fajra jellemző agresszivitás levezetésére és irányítására szolgáló eszköz; az agresszivitás teljes kipusztulása viszont valószínűleg az emberi faj eltűnésével lenne egyenlő, ugyanakkor a gondolat és a fiziológiai szerkezet közti kapcsolat tudatos irányításának lehetősége a jövő optimista megítélésére nyit perspektívát.

Az operatív emlékezet

Az operatív láncolatok kialakulása, különböző fejlődési fokokon felveti az egyén és a társadalom közötti viszony kérdését. A haladás az ujitások felhalmozásától függ, de a csoport fennmaradását annak a kollektív tökének a feljegyzése biztosítja, amely az egyénekhez tradicionális életprogramok formájában jut el. Az operatív láncolatok létesítése arányban tartja a tapasztalatot, amely az egyénben a "próba és tévedés" révén az állatéval azonos kondicionálást hoz létre, és a nevelést, amelyben a nyelv változó, de mindig meghatározó szerepet tölt be. Az ember operatív viselkedésében három szintet különböztethetünk meg: az első egy mély szint, az ember biológiai természetével közvetlenül összekapcsolódó automatikus viselkedéseké. Ez a szint csupán alapként játszik közre, amelyre a nevelés rávési a tradíció adatait. A testi, az étkezési vagy szekszuális magatartás erre a genetikus alapra támaszkodik, etnikai árnyalatok szerint erősen jellegzetes módosulásokban. A második szint a mechanikus viselkedés, amely a tapasztalatot és a nevelés által megszerzett operatív láncolatokat jelenti. Ezek a taglejtésbe és a nyelvbe íródtak be, de félig tudatosan játszódnak le, és nem automatikusan, mert az operatív folyamat lejátszódásának minden véletlen megszakadása kíváltja a szembesítést a nyelv szimbólumainak a szintjén és a harmadik szintre teszi át. Ez az utolsó a tudatos viselkedés szintje, amelynél a nyelv meghatározó módon lép közbe, akár úgy, hogy a művellet lezajlásában bekövetkezett véletlen megszakítás kijavításához vezet, akár úgy, hogy új operatív láncolatok megalkotásához vezet ...

A mechanikus operatív láncolatok az egyéni viselkedés alapjai, az embernél ezek képviselik a fennmaradás alapvető elemét. Kifejezetten emberi körülmények között ezek helyettesítik az "ösztönt", mivel magas nivóju agyi rendelkezőképességet képviselnek. Nem lehet elképzelni sem olyan operatív viselkedést, amely állandó öntudatot igényelne, sem pedig olyan teljesen kondicionált viselkedést, amely a tudatot soha nem léptetné közbe; az elsőt azért nem, mert a legkisebb mozdulat újrafelfedezésének kényszeréhez vezetne, a másikat pedig azért, mivel akkor az agy teljesen előre kondicionált, következésképp nem emberi agynak felelne meg. Az emberi agy úgy, amilyenek alkotva van, elidegeníti diszponibilitásának egy részét olyan elemi programokat alkotva, amelyek kivételes viselkedésének a szabadságát biztosítják. Ez az alapvető rutin, amelynek a láncolatai a születéstől kezdve képződnek, a leginkább adnak etnikai jelleget az egyénnek. A mozdulatok, a magatartások, a banális és mindennapi esetekben való viselkedésnek a módjai alkotják a társadalmi csoporthoz fűződő kapcsolatnak azt a részét, amelytől az egyén soha nem tud teljesen elszakadni, ha átkerül valamely más társadalmi osztályba vagy más etnikumba ...

Az etnikumok sokféleségében a kisebb-nagyobb egységek közös operatív viselkedésének kialakulása az egyén részére pszichológiai egyensúlyt biztosít, ami mindig is jellemezte az emberi populációkat. Az emberiség esetében az etnikum helyettesíti a fajt, és az emberi egyedek úgy különböznek etnikailag, amint specifikusan különböznek az állatok. Az elemi gyakorlat színvonalán ez a specifikáció csak a kontraszt révén tudatosul: azokat a gesztusokat, amelyeket én használok, az én csoportom olyan mértékben érzi sajátjának, amennyiben azok eltérnek az idegenek gesztusaitól. Az etnikai viselkedésformák tehát szembenállás forrásai, de ugyanakkor kényelem és intimitás forrásai is az összetartozó egyedek között és "elgyökértelenedés" forrásai az idegen környezetben elszigetelt egyedek számára. A társadalom, mint egyednek fogyasztója részére saját haladása szempontjából nyereséget jelentenének a pontosan felcserélhető emberek, de a társadalom mennyiben maradna emberi, ha az emberek megszűnének etnikailag különbözőek lenni? Bárhova is vezessen ez a kérdésfelvetés, a mechanikus operatív láncolatok képezik annak az egyéni viselkedésnek az alapjait, amely közös az azonos etnikai csoport tagjainál. Ezek a kollektív emlékezet mély szintjén helyezkednek el, és a nyelvet csak korlátozott mértékben érintik. A kollektív tudat szervezettségének csupán igen előhaladott fokán van meghatározva a társadalmi vagy foglalkozási mozgásforma (gesztus) a jómodor emlékönyveiben, a szakmák könyveiben, vagy az etnográfiai kézikönyvekben. Az elemi láncok átvitele így alapvetően kis társadalmi sejtre korlátozódik, különösen a családra, vagy a fiatalok csoportjaira. Ez utóbbiakban az idősebbeket utánzó játékok fontos szerephez jutnak.

A cselekvő alany következőképpen tevékenységének nagy részét az etnikai csoport fejlődése során kidolgozott programsorozatok segítségével irányítja, amelyeket a nevelés az ő motorikus memóriájába beír. Olyan állapotban játssza le ezeket a láncokat, amelyben a világos tudat közbelép, hogy összeillessze a láncszemeket. Pontosabban, az öntudat olyan sinus-görbét követ, amelynek a mélypontjai a mechanikus sorozatoknak felelnek meg, ugyanakkor a csúcspontjai a sorozatoknak a művelet körülményeihez való tudatos igazítását jelölik. Ez már a felsőbbrendű emlősök értelmére jellemző, és az embernél olyan intenzitással jelentkezik, hogy a viselkedés döntő jellegét alkotja. Ténylegesen a tudatos közbelépés, összekapcsolva a konfrontálás lehetőségével, nem csupán az operatív művelet irányítását biztosítja, hanem lehetővé teszi az esetleges helyzeteknek való megfelelést, vagyis az operatív eljárás helyreállítását, megfelelő láncok hozzáadásával. A helyreállítás, a javítás képessége mind a társadalmi, mind pedig a technikai kapcsolatok terén a találékonyság függvénye, és az emberi egyedet feltalálóként állítja be a haladás folyamatába. Az emberi társadalomnak az a tulajdonsága, hogy összegyűjti a technikai újításokat és megőrzi azokat, a kollektív emlékezethez kapcsolódik, de ugyanakkor visszajut az egyénhez, hogy megszervezze operatív láncait, tudatosan, az új operatív folyamat rögzítésének az irányában ...

Az ember operatív viselkedése, látszólagos egységében igen összetett megnyilvánulásokat takar. Szorosan szolidárisnak látszik a társadalmi élettel, de egyáltalán nem felel meg olyan formulának, amely egészében szembeállítaná a méh ösztönét az emberi értelemmel, vagy amely a társadalmi állapotok azonosságából a rovarok társadalma és az emberi társadalmak közötti alapvető közösségre következtetne.

Az ember ténylegesen közelebb van az állati világhoz, mintsem azt az értelem és az ösztön hagyományos szembeállítás gondolni engedné, és mégis sokkal távolabb áll tőle, mint azt a szervezett kollektív életet élő állatok társadalmi strukturáinak frappáns azonosságai hinni engednék. Ugy tűnik, hogy nem vesztettük el, bármi legyen is az, a trilobitával vagy a földi gilisztával való távoli rokonságunkat. Semmi nem hiányzik belőlünk abból, ami a gerincesek pszichológiai szervezetében a vitális egyensúlyt biztosítja, de mindez csupán a kormánykerék, amely vegetatív tevékenységünket a mögött a valami mögött tartja, ami a mi sajátosságunk, és szigorúan sajátunk: a szimbolizálás képessége. Ez általánosabban az emberi agynak az a tulajdonsága, hogy távolságot őriz meg az átélte és az alapjául szolgáló szervezet között. Az egyén és a társadalom közötti párbeszéd problémája, amely szükségszerűen felmerül az értelem és ösztön kérdésének a felvetésénél, és amely folyton újra elő fog jönni, nem más, mint az ember és az őt körülvevő belső és külső környezet

közti távolság megtartása. Ez az elszakíttatás, amely a szer számnak a kéztől, a szónak a tárgytól való elválásában fejeződik ki, éppugy kifejeződik a társadalomnak a zoológiai csoportoktól való távolságában is. Az egész emberi fejlődés oda irányul, hogy az emberen kívülre helyezze mindazt, ami az állatvilág többi részében a specifikus alkalmazkodásnak felel meg. A legfrappánsabb materiális tény kétségtelenül a szer számnak a "felszabadítása", de valójában az alapvető tény a szónak a felszabadítása, és az embernek az az egyedülálló tulajdonsága, hogy emlékezetét önmagán kívülre helyezi, a társadalmi szervezetbe ...

Egy előző fejezetben az a benyomásunk alakult ki, hogy az ember a szerszámot bizonyos módon "kiizzadta" fejlődése folyamán. Elérkezik egy pillanat, amikor az ivadékok érettsége a szabad kezű kétlábúsághoz vezet, olyan kétlábúsághoz, amely úgy merül fel, hogy közben semmit nem veszít az élőlények kontinuitásával való kapcsolataiból; már leg-
elemibb emberi mivoltában is teljesen különbözik a legfej-
lettebb majmoktól, de mégis ugyanaz az áramlat viszi. Azonos benyomás támad a technikai mozdulat elemzésekor, még erősebben, mert szószerint a főemlősök fogából és körméből látjuk keletkezni a szerszámot, anélkül, hogy a kézmozgásban bármi is jelezné a döntő szakítást.

A legrégebbi antropoidák, az Australantropus és az Archantropus technikai felszerelése ütő- és vágókövekből, vagy bunkóvá, ásóbottá feldarabolt szarvasagancsból, hajtógolyókból állt, amelyeknek a mozgása teljesen az állati mozdulatok szerint folyt le. Az emberi kéz attól emberi, ami elszakad tőle, és nem attól, amilyen; egy eléggé egyszerű csont- és izomrendszerbeli képesség, amely a majmok óta nagy mechanikai gazdaságossággal alkalmas a markoló, forgató és emelő mozgásokra, a továbbiakban változatlan marad. A mozdulat emberi értéke tehát nem a kézben van, amelynek elégséges feltétele az, hogy járás közben szabad legyen, hanem pontosan a függőleges járásban, és ennek az agyi szerkezet palontológiai fejlődésére gyakorolt hatásában. A tapintás érzékenységének fokozódó gazdagodása és a neuromotorikus berendezés kvalitatív módon lépnek közbe, anélkül, hogy az alapvető felszerelés természetét megváltoztatnák. A markolás, fogás, dörzsölés komplex cselekvései primitív antropoid szinten megmaradnak; technikai mozdulatainknak még ma is nagy részét alkotják. Ezzel szemben az ütő- és vágókő meg a felhasznált szarvasagancs megjelenésétől kezdve a vágás, a törés, az alakítás, a kaparás és az ásás műveletei átvándorolnak a szerszámokba. A kéz megszűnik szerszám lenni, hogy motorrá válhassék.

Az operatív láncok fejlődése

A technikai felszabadítás vitathatatlanul az egyén technikai szabadságának a csökkenéséhez vezetett. Az Australantropustól a modern gépesítésig az emberi egyedek operatív

viselkedése fokozatosan gazdagodik, de természetében nem változik meg. A vadász, később a földművelő vagy a kézműves technikája nagyszámu olyan operatív láncolatot hordoz, amelyek az anyagi tevékenység sokoldalú cselekedeteinek felelnek meg. Ezek a láncolatok empirikusak, kollektív tradíció létesítette őket, amely egyik generációról átszáll a következőre. Alapvető jellegzetességük, a nagy vonalak egységének és a sokféle etnikum előrehaladó integrálódásának ellenére is, az erős helyi és egyéni színeződés. Mindazt, amit csináltak, szerszámokat, mozdulatokat és termékeket, áthátja a csoport esztétikája. Minden erős etnikai jellegzetességgel rendelkezik, ezt bármely etnográfiai múzeumban tett felületes látogatás is nyilvánvaló teszi. Tradicionális keretek között az egyén beírja személyes változatait és a rendelkezésre álló marginálisból merit, megélve azt az érzést, hogy egyénként élhet abban a biztonságban, amelyet a csoportba való integrálódás nyújt neki.

Az ipari mozdulatokra való áttérés során a helyzet mélyrehatóan megváltozik. Az operatív láncok arra szolgálnak, hogy a gép viselkedésében még meglévő túl nagy hiányosságokat áthidalják. A munkás a gép ritmusához szabott láncolat-töredékekkel, mozdulat-sorokkal kerül szembe, amelyek az alanyt kívül hagyják, egy teljes "technikai elidegenedés" következik be azzal kapcsolatban, hogy megszűnik egy jellegzetes egyénekből álló csoporthoz való tartozása.

Az első iparosodás olyan folyamatban játszódott le, amely apránként adaptálta a munkást a géphez, anélkül, hogy az emberi sajátosságokat érintette volna. A mozgások "taylorizálása" viszont már együtt jár a szerszámok és termékek standardizálásával, a folytonos körmozgáshoz való intenzív alkalmazkodással, az anyagnak differenciálatlan kezelésével. Később fokozatosan bekövetkezik a mechanikus automatizálás, amelynek a végén a munkás csak ellenőrzi a nyersanyag belépését, a program lefolyását és a kész termék távozását.

Semmiféle értékitéletet nem mondhatunk egy fejlődésben lévő folyamatról. Azt mondhatjuk, hogy a dinosaurusok óriásnövése "rossz" volt a másodkorban, mert eltűntek, ugyanakkor, amikor a krokodilok megmaradtak, de semmit nem tudunk annak a valaminek a jövőjéről, ami a Homo sapienst helyettesíteni tudná. Ellenkezőleg, már eléggé benne vagyunk a jelenlegi fejlődési fokozatban ahhoz, hogy felmérhessük, mi változott visszafordíthatatlanul. A Pithecanthropustól a XIX. századi asztalosig nem változott meg az operatív láncok aspektusa: az anyaggal szembenálló munkás az általa képviselt különleges tulajdonságokkal és hibákkal tervezi meg, tradicionális ismeretei alapján kombinálja a mozgásláncok lehetséges lefolyását, vezeti a gyártást, javít, eljut a termékhez, amelynek ő a szerzője izommozgások és eszmék kiegyensúlyozott

felhasználásával. Bármilyen mechanikus legyen is viselkedése, képek, fogalmak egy síkba hozását vonja magával, a beszéd állandó jelenlétét. Az ember specifikus, félig tudatos operatív viselkedése több százezer év alatt az emberléttől elválaszthatatlanná vált, kollektív, egyszersmind szignifikáns összefüggésbe integrálva.

Az viszont, hogy faanyagot engedhetünk be egy gépbe anélkül, hogy törődni kellene a rostokkal és csomókkal, és hogy abból egy standard parkettalemez jön ki automatikusan becsomagolva, kétségtelenül nagyon fontos társadalmi nyereség, de ez az embert nem engedi sapiens-nek maradni, talán azért, hogy valami jobb, de mindenesetre valami más váljék belőle. Vagy pedig a zoológiai embert kell figyelembevenni, aki nem változik egy évszázad alatt, és keresni, hogy milyen lehetőségei vannak, ha másfajta létet akar, minthogy megelégedjék egy bár mégoly csodálatosan is planetarizált szervezet személytelenné vált sejtjének a szerepével ...

Az emberi emlékezetre vonatkozó alapvető tényt már tárgyaltuk: hogyan vetítődött ki az ember emlékezete mint szerszám, és hogy tartalma az etnikai közösség. Ez különbözteti meg az állati emlékezettől, amiről keveset tudunk, ha csak azt nem, hogy azt a faj tartalmazza. Fontos különbségek vannak az állati, az emberi és a gépi memória között. Az első fajonként előre specializált, szoros genetikai csatornában a tapasztalatból kiindulva alakul; a második a beszédből kiindulva formálódik a tapasztalat által; a harmadikat a tapasztalat alkotja egy előre létező program csatornájában, az emberi beszédből elvont kód által, melyet az ember vezetett be a gépbe. A gépi memória mutat bizonyos hasonlóságokat az állati memóriával; minden típusu gépben megvan bizonyos fajta specifikus előre kondicionáltság, de az operatív program teljesen ösztönös módon diktálódik, mert materiálisan előbb létezik, mint a cselekvés, és elébe vág minden véletlennek. Emiatt a gép közelebb áll az ösztön klasszikus meghatározásához, mint maga az állat.

Funkcionális perspektívában az emlékezet három formáját úgy lehet tekinteni, mint elkülönülteket, de asszimilálhatókat. Az ember örökletes emlékezete az etnikai csoportban már előzőleg létezik, és ha az ember majdnem semmit nem tesz "ösztönből", az azért van, mert nem kapott atavisztikus, feltételezett memóriát, mint az állat; de az állat a maga tapasztalását szűkre szabott és előzetesen behangolt billentyűkön játssza le, ez nem ad neki személyi variánsok közötti választást, ugyanakkor az ember széles skála fölött rendelkezik és a társadalomtól egy sor programot kap, amelyeket asszimilál és amelyeket tovább variál. Ebből a szemszögből a gépi memória közvetítő, mert az elektromos gépnek csak szűk skálája van, de diktált program formájában nevelésben részesül.

A kollektív memória a XIX. században olyan méretű lett, hogy lehetetlenné vált megkövetelni az egyedi emlékeztetőtől a könyvtárak tartalmának a befogadását; szükségesnek látszott az agyban lévő lomha gondolatot megszervezni, azét az agyét, amelybe a közösség kiegészítő szövedekét véssett bele, s ebben a tartalomnak rendkívül leegyszerűsített képe tükröződött. Mindenekelőtt elengedhetetlen volt, hogy ennek az új szövetnek az egységei végtelenül bővíthetők legyenek és alkalmasak olyan rekonstrukcióra, amely alkalmazkodik a dokumentációs anyagban való minden rendű kutatáshoz. A XVIII. század és a XIX. század jelentős része is még jegyzetfüzetek és könyvek jegyében élt; ezután áttértek a cédulákön való dokumentációra, amely valójában csak a XX. század kezdetén szerveződött meg. Ez már legelemibb formájában is megfelelő egy valóságos kivetített agyi kéreg megalkotásának, mert egy egyszerű bibliográfiai cédula is sokoldalú berendezéssé válik a használó kezében: szerzők, témakör, geográfia, kronológia különleges céloknak megfelelő kombinációkkal, mint pl. a kiadás városa, vagy a szövegen kívüli táblák relatív aránya a vallásos művekben és az epikus irodalomban. Ez még jobban érzékelhető egy tudományos információkat tartalmazó cédulán, ahol minden dokumentációs elem tetszés szerint alkalmazkodni tud az összes többivel való elrendezéshez. Az agykéreg hasonlat ugyanakkor bizonyos fokig hamis, mert ha egy cédula a szoros értelemben vett memória, ez olyan emlékezet, amely nem rendelkezik saját eszközökkel az újra felidézéshez, és felidezéséhez be kell vezetni a kutató vizuális és manuális operatív mezőjébe.

Egy lépéssel előbbre haladtunk, ha a cédula mutatózásra is alkalmas pl. színezett, ami lehetővé teszi, hogy egy második referencia hálózattal szakítsuk meg a folyamatos, rendszeres indexelést, vagy méginkább, ha perforált cédulákról van szó. A nyers könyv a kéziszerszámhoz hasonlítható; bármennyire is tökéletes legyen, az olvasó teljes technikai részvételét követeli meg. A cédula már egy kézi gépnek felel meg, mert az operációk egy része a cédulákban már virtuális állapotba változott át és tároltatik a megelevenítéséhez. A perforált cédulák olyan kiegészítő fokozatot képviselnek, amely az első automatikus gépekével hasonlítható össze. Akár kézi mozgatásu, a szélén átlukasztott cédulákról van szó, akár bármilyen más mechanikus vagy elektronikus formát kiváno válogatásról, a lyukasztott cédula alapelve ugyanaz marad: az adatok rajta kettős kód szerint vannak átalakítva, az egyik negatív (nincs perforáció), a másik pozitív (nyitott perforáció) és a válogatószerkezet úgy különíti el a cédulákat a feltett kérdés szerint, hogy csak azokat kapja meg, amelyeknél a válasz pozitív. Ez ugyanaz az elv, mint a Jacquard-szövőgépe, és érdekes megállapítani, hogy több mint egy évszázadra volt szükség ahhoz, hogy a dokumentációs anyag elérje a szövés terén már a XIX. században elért fejlettségi szintet. Valójában, ha a mechanizmus azonos is, a kihasználási fok egészen különböző, mert a szövő szakma perforált te-

kercsén válaszokat fejeznek ki, ugyanakkor, amikor a cédula-perforációk mindmegannyi esetleges kérdésnek felelnek meg. A perforált cédulák az emlékezethez hasonlítható gépezetek, úgy működnek, mint egy végtelen befogadóképességű agyi memória, amely az emberi agy emlékezetén tulmenően képes minden emléket kapcsolatba hozni az összes többivel.

Ezen a fokozaton tulmenően jelenleg nincs másban fejlődés, csak az arányokban, mert az "elektromos agy" különféle és finomabb eljárásokkal ugyanezen elvek szerint működik. Elméletileg a perforációs szerkezetek, vagy az általánosan asszociált integrátorok agyi lehetőségei versenyezhetnek a konfrontáció agyi munkájával. Hatalmas méretekben és elhanyagolható idő alatt képesek átfogni egy halom adatot valamely jól meghatározott értelemben és levonni belőle az összes lehetséges válaszokat. Sulyozhatják ezeket a válaszokat, ha megadják nekik az orientált választás elemeit, gazdagíthatják előre meghatározott orientációjukat a memóriájukban összegyűjtött esetekből levont gyakorlati ítéletekkel. Az elektromos integrátornak a cédulákkal szemben meglévő fölénye az információk sűrűségén alapszik, amelyet nagyon rövid idő alatt tud kezelni több szelektáló központ egyidejű működtetésével. Az integrátor anyagilag ellenőrzi és javítja önmagát, ugyanakkor a legsűrűbb cédulák (20 000 adat cédulánként, tehát 10 000 000 elem 500 cédulán) az operátor közvetlen és hosszantartó részvételét igénylik. Bizonyos, hogy a mesterséges agyak készítése még csak a kezdeteknél tart, és hogy nem valamely kuriózitásról vagy korlátozott és rövid jövőnek elélebenző eljárásról van szó. Azt képzelni, hogy nem lesznek hamarosan olyan gépek, amelyek felül fogják mulni az emberi agyat a memóriára és a racionális ítéletre bízott műveletekben, annyi volna, mint megismételni annak a Pithecanthropusnak az esetét, aki tagadta volna a szakóca lehetőségét, az ijátszét, aki nevetett volna a puska gondolatán, vagy méginkább egy Homérosz-kori dalnokét, aki elvetette volna az írást, mint olyan memorizálási eljárást, amelynek nincs jövője. Az embernek tehát hozzá kell szoknia ahhoz, hogy kevésbé erős, mint mesterséges agya, amint hogy fogai is gyengébbek a malom őrlőkövénel, és repülő képessége elhanyagolható a repülőgép mellett.

Egy nagyon régi tradíció, amely az emberi faj és az emberiség sikereinek okát az aggyal hozza összefüggésbe, meglepődés nélkül látta, hogy karjának, lábának vagy szemének a teljesítményeit felülmulják, mert egy magasabbrendű felelősről, az agyról volt szó. Néhány év óta a felülmulás elérte az agyüregét, és ha elgondolkozunk a tényeken, azt kérdezzük, vajon mi marad az emberből, miután az ember mindent jobban utánzott. Ma annyi bizonyos, hogy tudunk, vagy hamarosan tudni fogunk olyan gépeket készíteni, amelyek mindenre emlékezni tudnak és a legbonyolultabb szituációkat is tévedés nélkül fogják tudni megítélni. Ez egyszerűen azt mutatja, hogy az

agykéreg, bármilyen csodálatraméltó is, elégtelen, miként a kéz vagy a szem, amelyet az elektromos analízis módszerei helyettesítenek, és hogy végül az embernek, ennek a jelen helyzetéhez képest élő kövületnek, a fejlődése más utakat választ önmaga meghosszabbítására, mint a neuronokét. Pozitívabban megállapíthatjuk, hogy az ember, elkerülve szervei tulspecializálódásának a kockázatát, hogy szabadságából a maximális előnyt húzza, egyre magasabb szintű képességeinek a kivetítéséhez érkezett.

(André Leroi-Gourhan: Le geste et la parole, Paris 1965, c. könyve II. kötetének 21-27, 29-31, 33-34, 40-42, 58-60, 64-65 és 72-76. lapjairól.)

III.

Adolf Portmann biológiájának filozófiai aspektusai

Amire az ősrégész Leroi-Gourhan a fajfejlődés vizsgálatával, lényegileg ugyanarra jut el a biológus Adolf Portmann az egyedi fejlődésből kiindulva: az ember örökölt specializálatlanságának köszönheti szabadságát és fejlődésképesességét. A neves bázeli biológus egy sor könyvében (Die biologische Bedeutung des ersten Lebensjahres beim Menschen, 1941, Die Biologie und das neue Menschenbild, 1942, Zoologie und das neue Bild des Menschen, 1956, Cerebralisation und Ontogenese, 1962, Aufbruch der Lebensforschung, 1965, stb.) az ember korai csecsemőkorát veszi vizsgálat alá és veti egybe az állatokéval. A születésük után azonnal mozgóképes, "fészekhagyó" és még sokáig anyai védelem alatt maradó, "fészeklakó" állatok két típusa kö-

zött az embert egy sajátos, átmeneti típusnak, "másodlagos fészeklakónak" tekinti, mert agya és érzékszervei viszonylagos fejlettsége mellett helyváltoztatási és közlési szerveinek fejletlensége miatt hosszas védelemre szorul és egyébként is lassan alakul ki felnőtt formája. De éppen ezek a tulajdonságai teszik viszonylag szabaddá örökölt reflexektől és teszik nyitottá a társadalom gyorsan változó tapasztalatkincsének befogadására. Ezáltal válik az ember biológiai lényé megtartásával "történelmi" lénné.

Az alábbiakban R. Kugler műve alapján ismertetjük Portmann nézeteit.

Az ember biológiai szempontból

"Cerebralizáció és ontogenézis" című értekezésében Portmann - nagyjából pontosan husz évvel "Az első életév biológiai jelentősége az embernél" c. legkorábbi antropológiai írásának megjelenése után - rendszerbe foglalva tárja az orvosok és biológusok elé biológiai-antropológiai kutatásainak eredményét.

Az "intracerebrális index" a nagyagyvelő és a törzsmaradvány (Stammrest) hányadosa. Mivel e két agyvelőrész kiképzési foka utmutatást ad a fejlettségi szintre (differenciálási szintre, rangszintre), hányadosuk mint mérték, ugyanezt szolgálja. Az ontogenézist (egyedi fejlődést) illetően érvényes az a kapcsolat, hogy a magas fejlettségű emlősök mint fészekhagyók, az alacsony fejlettségűek mint fészeklakók jönnek a világra. E két ontogenézis-típus megkülönböztetésének egyik kritériumául szolgál a "gyarapodási tényező" (Vermehrungsfaktor), mely az agyvelő születés utáni tömegméretü gyarapodását adja meg.

Az említett mértékszámok emberi viszonyokra alkalmazásának még nagyobb elővigyázatossággal kell történnie, mint amely elővigyázatosság már az emlősök területén is ajánlatos. Ez csupán azt a felismerést erősíti meg, hogy az ember mint legmagasabb fejlettségű emlős - fészekhagyó, anélkül azonban, hogy menekülni tudna; Portmann az embert "másodlagos, szekundér fészeklakónak" nevezi. Jellemzője a "tul korai"

születés, a három fázisra osztható növekedési szakasz, a hosszú gyermekkorral, a későn jelentkező nemi éréssel, és a magas életkor.

Portmann az emberi és állati ontogenézis "tisztá összehasonlításával" ki akarja emelni az emberi fejlődésfolyamat különleges voltát, másfajta jellegét, s ezzel új megvilágításba akar helyezni olyan jelenségeket is, amelyeket ez idáig magától értetődőnek tartottunk. Ebből a felvetésből érthetővé válik, milyen módszer szerint osztályozza és rendszerezi Portmann az ontogenetikus tényeket. Az alábbi adottságból indul ki:

Az embernek valamennyi állattal közös jellemzője, hogy születés útján kezdi meg létét, a születés természetszerű tény. Ezért kézenfekvő, ha az ember születési állapotát összehasonlítjuk a különböző állatok születési állapotával. Vannak az emlős állatok között olyanok, melyek messzemenően önálló, felnőtt fajtársaik kicsiny példányaiként jönnek a világra. Vannak viszont olyanok is, melyek gyámoltalannak, magatehetetlennek születnek, s életük első idejét fészekben töltik. Ilyen gyámoltalan és anyai ápolásra szoruló az újszülött ember is, úgy hogy az újszülöttet hajlandók lennének inkább fészeklakónak, semmint fészekhagyónak tekinteni. Ennek a becstásnak azonban ellene mond az a fészekhagyókra jellemző tulajdonsága, hogy az ember is, akárcsak a fészekhagyók, nyitott szemmel és nyitott füllel születik. Avagy lehet-e esetleg olyan kritériumot is találni, amely lehetővé tenné, hogy az emlősöket, ideértve az embereket is, egyértelműen lehessen besorolni a két ontogenezis-típus valamelyikébe?

Portmann rendszerezi a viselkedés és az agyfejlődés közötti összefüggést is, s ezt számszerűen is kifejezi. A képlet így szól: Az élénk viselkedés előfeltétele a tömegszerűség szempontjából is jól fejlett agyvelő. A fészekhagyó fiókáknál ezt meg is találjuk. Ezek központi idegrendszere születésükkor sokkal közelebb van a felnőtt állapothoz, mint a fészeklakóké. A "gyarapodási tényező" (Vermenhrungsfaktor), amely az agy tömegének születés utáni növekedését fejezi ki, a fészekhagyóknál öt alatt van.

E kritérium alapján újból megkísérelhetjük, hogy az embert a két ontogenezis-típus valamelyikébe besoroljuk. "Gyarapodási tényezője" öt alatt van, tehát a fészekhagyók területére esik. Ennek megfelelő viselkedést is várunk el tőle. Azonban úgy tűnik, az előbb feltételezett összefüggés az agyvelő alakja és funkciója között az újszülött emberre nem érvényes. Ez a megállapítás viszont arra késztet bennünket, hogy új magyarázat után kutassunk. Igaz, hogy az emberi agyvelő a születéskor igen fejlett, de még nem funkcióképes. Először még gyakorlatra van szüksége ahhoz, hogy funkcióiba belejőjjön. Erre a tényre, valamint az ezzel kapcsolatos elő-

nyökre Gustav Bally hívja fel a figyelmet. A tanulás szükségességének megfelel a testi és lelki tulajdonságok variábilis fejlődési lehetősége. E képességek nincsenek előre megszabva, hanem nyitva vannak, "formálható állapotban": "Tudjuk, hogy a formálhatóság foka, illetve a külvilágra való reagálási formák veleszületett megkötöttsége az újszülött érettségi fokától függ. Minél kevésbé hasonló az újszülött a felnőtt alakjához, minél képezhetőbbnek és változtathatóbbnak látszik az alakja, annál kevésbé vannak eleve megkötve ösztönös cselekvései. Megkötve mindenekelőtt a környezeti sémák vannak (azok a külső adottságok, amelyekre az állat örökölt reakcióval válaszol). Így tehát jogosan gyaníthatjuk, hogy az ember - ellentétben az állatokkal, különösen pedig a vele leginkább összehasonlítható magasabbrendű emlősökkel - magasabb foku formálhatósággal, illetve a környezeti sémák iránti csekélyebb megkötöttséggel jön világra." (Vom Ursprung und von den Grenzen der Freiheit, 64. l.)

Hasonló eredményre jut Portmann is: "Az agykéreg tömegének és pályáinak hatalmas megnövekedése összefüggésben áll az ösztönszervezet gyengülésével." (Zoologie ... 63. l.) Ez a kijelentés is összehasonlítási álláspontból indul ki. Mivel Portmann gondosan mérlegeli az ember és a legmagasabb fejlettségű emlősök közötti összehasonlítás lehetőségeit és határait, nem esik az emberi viszonyok egyoldalúan naturalista értelmezésének hibájába. Így egyrészt kiemeli azt a tényt, hogy "a lényeges pszichés folyamatok anatómiailag megfogható szubsztrátumának puszta tömege az embernél (értse a latta: az agyvelő), a magas fejlettségű emlősökével összehasonlítva hatalmas mértékben fejlettebb", másrészt azonban azt is hangsúlyozza, hogy ez még nem magyarázza meg kellőképpen cselekedeteink különös ösztönzőrendszereinek "anyagiszervezetét". (Zoologie ... 63. l.) Ezek az ösztönzőrendszerek alapvetően különböznek az állatoknál fellelhető viszonyoktól, minek folytán az ezektől való közvetlen leszármaztatás lehetetlen. Ezért "csak megnyilvánulásaikban ragadhatjuk meg őket, s nevezhetjük azt pl. emberi "akaratnak".

Amint láttuk, Portmann a szemléletből indul ki. Számára kérdéssé válnak a születés és fejlődés ismert tényei is. "Fenomenológiai" problémafelvetésének az felel meg, hogy a problémákat ott ragadja meg, ahol azok közvetlenül jelentkeznek, tehát a szemmel észlelhető területen. Innen indul ki a maga "morfológiai" szemléletmódjával. Az emberből, mint "jelenségéből" indul ki, s ezt a jelenséget számára az állatokkal való összehasonlítás teszi érthetővé. Az összehasonlításnak két módja lehetséges: vagy a megegyező, vagy a megkülönböztető vonásokat emeljük ki. Az összehasonlító vonások bizonyos fokig semleges felsorolása kizárt, mivel ezek nagy számából szükségszerűen válogatást kell eszközölni. Mivel a tudományos kutatás a végtelenbe mutat és egyre újabb vonásokat talál, az ember és az állat lényegiségéről totális ismer-

reték szerzése nem várható. Ezért az ember és az állat közötti összehasonlítás végül is meggyőződésen alapul. Ezt a meggyőződést a kutatónak az emberről alkotott képe határozza meg. A tudományos emberismeret a filozófiai emberismeret vezetése alatt áll. Az alább következő mondatból kiviláglik, milyen összehasonlítási eredményre igyekszik jutni Portmann: "Véleményem szerint a biológia lényeges hozzájárulása az emberről megalkotandó új képhez abban áll, hogy legelőbb is emelje ki az embert az állattól elválasztó, jelentős és a tudományos igazolhatóság objektív területén fekvő különbségeket..." (Die Biologie ... 23. l.) Portmann elsősorban az embert az állattól elválasztó megkülönböztető jegyeket kutatja fel, s ezzel olyan felfogást árul el, amely az embernek különállást biztosít az élőlények birodalmában.

Joggal mutattak rá arra, hogy Portmann azt az életkort veszi vizsgálódása tárgyául, amelyben az ember még a legkevésbé van teljes tudatának birtokában. Valóban, az embrionális és embrionális-utáni fázisok voltaképpen csak a biológiai kutatás számára hozzáférhetőek. E fázis különlegessége abban rejlik, hogy az embernek akkor még érintetlen természet egyetlen más időpontban sem tükrözi ilyen közvetlenül az emberi lényt. A természetes hajlamok még ugyancsak transzparensnek, áttetszőek az ember még szunnyadó lényeges vonásai számára. Gondoljunk csak arra a tényre, hogy a gerincoszlop a maga tipikus görbületét átmenetileg már a születén előtt felveszi, de végérvényesen csak azáltal nyeri el, hogy a gyermek első életévének vége felé utánzás útján elsajátítja az egyenes tartást, emberi voltunknak ezt a jellegzetes ismervét. Az emberi természet többi tulajdonságai is ugyanezt az áttetszőséget mutatják: "A tul korai" születés, mely a gyermeket a "társadalmi méhbe" bocsátja ki, a magas agyvelőszuly (a fejlődő pszichés és szellemi teljesítmények szubsztrátuma), a magatehetetlenség (ami mint nyíltság, megfelel a variábilis befolyásolhatóság lehetőségeinek), a három szakaszra osztott növekedés, a hosszú gyermekkorral, a magas életkor. A következő fejezetben látni fogjuk, hogyan hozza Portmann kapcsolatba ezeket a természetes tulajdonságokat az emberi lét különösségével, amivel már tul is vezet a biológiai adottságok figyelembe vételén. Antropológiája biológiai orientációja ellenére átfogó embertan. Ezen az alapvonáson nyugszik a jelenkor antropológiai gondolkodására gyakorolt nagy hatása is. Pedagógusok, pszichológusok, orvosok és filozófusok hivatkoznak Portmann első életévkutatásaira, mivel a biológiai adatokat itt olyan formában találják készen, ami távolabbra mutató értelmezésekre is lehetőséget ad.

Portmann felfogása az emberről

Kapcsolódunk az első fejezet összegezéséhez.

Portmann az emberi és állati ontogenezis összehasonlítása révén az ember alábbi sajátos ismertetőjeleit állapítja meg:

A "tul korai" születés, amely a gyermeket a "társadalmi méhbe" (szociális uterusba) bocsátja ki, a magas agyvelősúly, a nyílt és formálható természeti adottságok (pl. a beszédképesség), a hosszú gyermekkor és a magas életkor, hogy csak a fontosabbakat említsük. Legalábbis utaltunk arra, hogy Portmann - akit egy tudományosan végérvényesen még nem igazolható embereszmény vezet - ezeket a különös ismertetőjeleket nem úgy fogja fel, mintha ezekkel csupán valamely, az állatvilágon belüli új fajtat jellemezne. Számára mindezek inkább egy egészen új életforma ismérveit jelentik, melyeket önmagukon belül kell megérteni. Megmagyarázásukhoz a biológiai kutatásnak arra van szüksége, hogy az emberről szóló más tudományágaktól, és a filozófiától is kiegészítést és kibővítést kapjon.

Valóban, Portmann az embert jelentős mérvben a szabadság oldaláról közelíti meg, bár tudatában van annak, hogy a szabadság mint filozófiai eszmény, nem alkalmas tudományos vizsgálódásra. Ez a szabadságesezmény mindenestre értelmezési lehetőségként kínálkozik, amikor a viselkedés-kutatásban az állatok "környezetkötöttségével" ellentétben "világnyitottságról", a pszichológiában spontaneitásról, a biológiában pedig "formálhatóságról" beszélünk. Portmann maga a biológia oldaláról közelíti meg a kérdést, de ugyanakkor mindig figyelembe veszi a tudományos embertan egyéb lehetőségeit is. Így válik számára érthetővé, hogy a korai fejlődés biológiailag megtapasztalható tényeit a teljes emberi létforma szemszögéből értelmezze. A hozzárendelés módszere az, mellyel Portmann - az ember egészére vetett, filozófikusnak nevezhető pillanattal - a tudományosan jelen pillanatban elmondhatót megfogalmazza.

Ilyenformán Portmann az alapvető emberi ismertetőjeleket (az egyenes tartás, a beszéd és a belátó cselekvés "triászát") a lehető legmesszebbmenő tudományos kutatásnak veti alá. Részletesen bemutattuk ezt Portmann beszédsszemléletének példáján. Láttuk: a beszédképesség bizonyos testi és lelki adottságokon nyugszik: átöröklés útján természetileg adott. Az ember feladata ennek aktualizálása; a gyermek bizonyos "társadalmi átöröklés" útján ráhagyományozott nyelvet sajátít el magának. A nyelvelsajátítás olyan folyamat, melyben a "tanulás" és a "beérés" egymásba kapcsolódnak. Az ebben kifejezésre jutó aktivitás az ember tulajdonképpeni szabadságára figyelmeztet. Portmann most arra hívja fel figyelmünket, milyen kölcsönhatással van egymásra valamennyi, az emberi beszéd létrehozásában résztvevő folyamat. A beszéd testi helye a táplálékfelvétel és a "spontán kifejezések" (sírás és nevetés) szempontjából oly fontos szájzóna, mely a születéskor a legjobb ideg- és izomszervezetet mutatja. A "tul korai" születéssel van összefüggésben, hogy egyrészt a természeti adottságok igen képlékenyek, s hogy másrészt az újszülött már a lehető legkorábban egy hagyományoktól megkötött, történelmi vi-

lágba lép be. Gyámolatlansága a felnőttek, mindenekelőtt az édesanya ápolásától teszi függővé, s ez terepti meg a tanulási folyamatok számára oly szükséges társadalmi kontaktust. A gyermeknek aztán még a hosszú gyermekkorra és ifjúkorra is szüksége van ahhoz, hogy a beszédkincset elsajátítsa magának.

Portmann beszédszemlélete ama, általunk antropológiainak nevezett felfogáson alapszik, mely szerint a beszéd kezdettől fogva sajátosan emberi kifejezésforma. Szinte hajlamosak lennünk Portmann "tünet-tanának" (Erscheinungslehre) kibővítéseként a beszédnek ábrázolási értéket tulajdonítani. Ezek szerint a beszéd lenne emberi voltunk egyik, ha nem éppen egyetlen, konstitutív ismérve. Emlékeztetünk kell Herderre és W.v. Humboldtra, akik az embert jelentős mérvben a beszéd oldaláról értelmezték. Nem szeretnénk azonban, ha ez az utalásunk olyan véleményt ébresztene, mintha maga Portmann egy új beszédfilozófiát akarna alapítani. Megelégszik ő csupán annyival, hogy tudományos kutatásával adalekokkal szolgál a beszéd filozófiájához.

Portmannnak az emberről alkotott felfogását általában antropológiainak nevezhetnénk, azért nevezetesen, mivel ő az embert önmagából akarja megérteni. Némileg különbözik Arnold Gehlentől, aki Der Mensch c. híres művében az ember természetes hozományát az állatokéval összevetve hiányosnak minősíti. Az emberben nincs meg az állatok szakosodottsága és ösztönbiztossága; mindezt másodlagosan kell magasabb képességeivel kiegyenlítenie. Gehlen az embert éppen hogy nem eredeti egészként, saját köréből kiindulva értelmezi. Portmann felfogása más: előtte az ember a test és a szellem (a természet és a kultúra) két oldalát eleve átfogó "egységvalóságként" jelentkezik. Természet és kultúra, illetve történelem nem egymást kizáró ellentétek. Portmann megkülönbözteti ugyan a testi és szellemi tulajdonságokat, de csak azért, hogy kimutassa: már azok is tipikusan emberiek. Éppen ebben rejlik a biológiai embertan területe: a biológiai embertan az egyetlen lehetőség arra, hogy a legkorábbi, a születés előtti és a születés utáni korban az ember különállásának tudományosan is a mélyére hatoljunk.

Mivel Portmann az embereszményt - mint kutatása végtelen távoli célpontját - sohasem téveszti szem elől, ezzel a feladattal a legátfogóbb értelemben meg tud birkózni. Mindig mindkét oldalra figyelemmel kell lennünk. Az ember - természet, mivel születés után lép a létbe és alárendelve marad az öröklés, a növekvés és a meghalás törvényeinek; de ugyanakkor történelme is van, és pedig abban a kettős értelemben, hogy természeti adottságaival beleszületik egy mindenkor megnyilvánulásában egyszeri, történelmi kulturvilágba, melynek behatásaira a maga sajátos, egyedi módján reagál. Fejlődése a belső és külső feltételek szerint az állatokétól eltérően, "történelmien" megy végbe; de ennek ellenére a "természetesen" belül marad. Az ember nem esik ki a minden élőlényt átfogó egységből.

Portmann alapvető, "bazális" antropológiája saját felfogása szerint hozzájárulás az emberről alkotott eddiginél átfogóbb tanításhoz. Ez a hozzájárulás egyrészt a kombinált kutatás révén kifürkészett tudományos eredményekben áll, másrészt abban a filozófia-kritikai szándékban, hogy a jelenleg tudományosan elmondhatók határait kitapogassa. Igaz, hogy Portmann a biológiát más kutatási módokkal is kiegészíti, de sohasem azzal a tudományosan tarthatatlan igényrel, hogy totális szemléletet adjon az emberről. Törekvését, hogy az egyes tudományágak eredményeit a lehető legteljesebben megragadja és tudományos emberképpé állítsa össze, az a bizonyosság vezérli, hogy az embert sohasem lehet tudományos eszközökkel a maga totalitásában megérteni. Az embernek az a bizonyos legbensőbb lény a szabadság, azaz az a lehetősége, hogy önmaga tegye magát azzá, ami. A szabadság oldaláról megközelítve a tudományos embertan egészen új értelmezést nyer. Ez nemcsak a tudásszomjat elégíti ki, hanem segítségére is van az embernek a világban való tájékozódásában.

Mivel azonban a tudományos kutatás sohasem rajzolatja meg az ember átfogó képét, azt vallásos és művészi megnyilatkozásokkal is ki kell egészíteni. A "bazális" antropológia a szigorúan tudományos kutatás és a cselekedeteink számára irányadó emberkép utáni követelés igényei között áll. Ebben a helyzetben Portmann kritikus állásfoglalása különösen fontos funkcióval bír.

A természetes és a történelmi fejlődés

Akárcsak az egyéni fejlődés (ontogenezis), az emberi törzsfelődés (filogenezis) is a természetes és a történelmi fejlődés kettős aspektusában jelentkezik. Bár Portmann ezzel kapcsolatban is antropológiai, azaz emberi voltunk segítségére irányuló felfogást képvisel, az ellen nincs ellenvetése, hogy az emberi törzsfelődést egyszerre két tudomány, a biológia és a történettudomány vizsgálja. Ellenkezőleg, módszertani szempontokból súlyt helyez rá, hogy különbséget tegyünk az organikus és a történelmi fejlődésfogalmak között.

Az organikus fejlődésfogalom "az organizmusok és formáik egymásutánjának földi időbeni rokonságát mint valamely reális összefüggés eredményét, mint sok különböző alaknak kisszámú egyszerűbb alapformából előállítását magyarázza". (Zoologie ... 22.1.) Ez az "általános evolúcióelmélet" tartalma. A "speciális evolúcióelméletek" a mutáció, a szelekció és az izoláció felvilágosítása szerint azt magyarázzák, hogyan állt elő az alakok e sokfélesége.

A történelmi fejlődéselmélet "az emberi szellemi élet termékeire" vonatkozik, "... mindama összefüggésekre, melyek az emberi tevékenység által megvalósított, 'történelemben' kimutathatók" (u.o.) Portmann történelmi értelemben is

használja az átöröklés, a mutáció, a szelekció és az izoláció fogalmakat, de megfelelően módosított értelemben. A "szociális átöröklés" a szóbeli és írásos tradíció eszközeivel biztosítja a kulturális vívmányok kontinuitását. A szellemi élet variánsai vagy mutációi, azaz a döntő új beütések, a "szociális alakítón és a kulturális alakítón" nyugsznak. "Ebből a szemszögből nézve a döntő emberi változók nem az örökletes mutációk, hanem a különleges szellemi képességek hordozói a társadalmi élet legkülönbözőbb területein, az alkotó eszmék hordozói, a minden rendű és rangú szociális alakítók és kulturális alakítók. Ennélfogva a szelekció is mindenekelőtt ezekre a tényezőkre hat, tehát nem közvetlenül az öröklődő készségeket ragadja meg, hanem a sokféle származású manifeszt megnyilvánulásokat." (Ausbruch ... 240. skövl.) A tehetség-kiválasztás értelemben vett szelekció hagyományos és kulturális zsinórmértékek alapján történik. Emberi cselekményeket ragad meg, melyek mindig is természetes és kulturális tényezők eredményei. Ezért a természetes átöröklést, a mutációt és a szelekciót emberi viszonylatban egyáltalán nem is lehet elkülöníteni s tiszta formájukban felismerni.

E két fejlődési fogalom meghatározása után Portmann utal arra a tényre, hogy a történész "a fejlődési összefüggés tényezőit" elvileg úgy ismeri, mint "a meglévő szellemi alkotások szóbeli és írásbeli továbbadása révén keletkező emberi tradíciót és mint az egymást követő nemzedékek együttélését." (Zoologie ... 23.1.) Másként vélekedik erről a biológus, aki az élőlények morfológiai rokonságát a származásból fakadó reális rokonságként értelmezi. A biológus a fejlődési tényezőket csak kezdeti szakaszukban ismeri: "A biológus viszont az összefüggésnek éppen ezt a fontos tagját nem ismeri, ami az evolúciót öleli fel; a különböző fejlődésméletek épp azokban a hipotézisekben ellenkeznek egymással, melyeken keresztül a formák összefüggését akarják megmagyarázni a hatékonynak tekintett tényezők feltételezésében." (u.o.)

A történelmi és biológiai fejlődéskutatás jelenlegi nem egyenlő szintjének okát abban láthatjuk, hogy a biológus olyan természeti folyamatokat vizsgál, melyek emberi beavatkozás nélkül folynak le. A megfigyelés tárgyává tett folyamatokat először fogalmi formába kell öntenie, mielőtt azokat megmagyarázhatja. Ebben az eljárásban már benne van az értelmezés, s ezzel együtt a helytelen értelmezés veszélye is. Másként áll a történész helyzete: azok az egyes cselekedetek és eszmék, melyekkel dolgozunk - mivel emberek idézték elő őket, - már az emberek számára érthető formában mutatkoznak, még akkor is, ha a történelem maga egészében esetleg értelmetlen is marad.

Portmann úgy folytatja, hogy "az organikus fejlődés tényezői tekintetében fennálló bizonytalanság ellenére ... ezek a hatások a biológia területén teljes mértékben külön-

bőznek azoktól a hatalmaktól, melyek a történelmi fejlődési összefüggést előidézik." (u.o.) Az organikus fejlődés alapvetően másként folyik le, mint a történelmi fejlődés, úgy hogy mindkettőt elkülönítve kell tárgyalni. "Csak e szétválasztás révén ismerjük fel teljes egészében annak a széles körben elterjedt felfogásnak a tarthatatlanságát, hogy a történelmi időkben elért haladás csupán az organikus fejlődés egyik részjelensége..." (Zoologie ... 25.1.) Ezzel a tények által megkövetelt szétválasztással Portmann leleplezi a történelmi haladás biologisztikus félremagyarázását. Ez az eredmény nem marad következmények nélkül az emberi előtörténet felderítésére: a biológus és a történész együttesen kapnak felszólítást, hogy derítsék fel az emberiség korai fejlődését, mivel ebben kölcsönösen hatnak a természeti és történelmi erők. "A biológiai fejlődésfogalom azt adja értésünkre, hogy az ember organikus evolúció eredményeként keletkezett; e folyamat mikéntjéről azonban mai változataiban semmi biztosat sem mond. Azzal a megállapítással pedig, hogy az ember mint organikus alak áll előttünk, elvesz a biológiai fejlődés-eszmény használhatósága is - hiszen a rejtély így most már mögöttünk van ... és mi most már csupa olyan dologról beszélünk, amit az őslénykutatók egyedül sohasem fognak tudni kifürkészni: mi most már egy olyan lényről beszélünk, amely a szavakból álló nyelv és a hagyomány elemeivel rendelkezik." (Zoologie ... 23.1.)

(Rolf Kugler: Philosophische Aspekte der Biologie Adolf Portmanns, Zürich, 1967. c. könyve 54-58, 79-81, 89-93. lapjairól.)

IV.

Szociálpszichológia és genetikai pszichológia

B.F. Porsnyev szovjet történészt nem kell olvasóinknak külön bemutatnunk. Sokoldalú tevékenysége során régóta, többször foglalkozott a pszichológiának a történettudományban való alkalmazásával. Kiadványunk első számában is közlünk tőle idevágó tanulmányt.

Ezuttal az ősemler gondolkozása-
nak problematikáját fejtegető,
uttörő kutatási eredményeit mu-
tatjuk be.

A tudat történelmi mélyén

Amikor Leninnek az ösztönösségre és a tudatosságra vonatkozó nézeteit ismertettük, beszéltünk arról, hogy az ösztönösség és a tudatosság egymáshoz képest nemcsak két különböző szintet képvisel, de egyuttal egymásnak ellentéte is. A társadalmi pszichológia és ideológia közötti mély dialektikus ellentmondásnak vagyunk tanúi. Ezt ugy határozhatjuk meg, mint az egységes társadalmi tudat kettéválását. Vagy másképpen, mint az ellentétek egységét és harcát.

Amennyiben viszont ez így van, akkor vissza kell térnünk ahhoz a kérdéshez, hogy mi is az a társadalmi pszichológia jelenségeire oly jellemző ösztönösség (Lenin azonos jelentésű kifejezése szerint: "insztinktivitás")?

Az ösztönösségre a kritikátlanság, nem-tudatosság, szélső esetben a tudattalanság jellemző. A marxista szociálpszichológia semmi esetre sem redukálja tárgyát e szélsőséges jelenségek (a tömegek vagy embercsoportok pszichológiájában megnyilvánuló tudattalan, irracionális, illogikus jelenségek) tanulmányozására, amelyek viszont a polgári pszichológusok korlátlan figyelmét élvezik. Nem szabad azonban figyelmen kívül hagynunk ezeket a jelenségeket sem, mivel elméletünk megkonstruálásában fontos szerepük van.

Ismétlem: helytelen lenne, ha valamiféle kínai falat akarnánk huzni az ösztönös, nem tudatosult szociálpszichológiai jelenségek és a tudat közé. Mérhetetlenül távol áll tőlünk az a gondolat, amelyet sok külföldi "pszichoszociológus" képvisel, hogy t.i. az emberek többsége által megismerhetetlen pszichikai folyamatok titkaiba beavatottak hivatottak arra, hogy irányítsák a tömegeket. A mi szociálpszichológiánknak nem az a célja, hogy a közösség tudattalan pszichológiáját szembeállítsa az azt alkotó személyek tudatos pszichikájával, hanem, hogy a tömegekben, embercsoportokban, emberi egyesülésekben végbemenő folyamatot ezen emberek tudatának, megértésének kincsévé tegye.

Mert vajjon csökkenni fog-e a szocialista munkaverseny ereje, ha minden egyes munkás és paraszt már az iskolapadban megismerkedik a pszichológia egyszerű törvényeivel, amelyek erőt kölcsönöznek brigádjának? S ha a tanár könnyebben értet meg egyes ismereteket, könnyebben juttat el a tanulók értelméig bizonyos képzeteket, akkor, ha egyszerre töb-

ben ülnek előtte, mintha a tanulók egyesével lennének jelen, akkor mi rossz lehetne abban, ha az egyéb ismeretek között magát ezt a szabályt is megmagyarázná tanítványainak? Ha az embert nevelő erők leghatalmasabbika a kollektíva, akkor ez az erő ébresszen tiszteletet a kollektívában az iránt a tudomány iránt, amely ugyanolyan pontosan tudja ezt, mint ahogyan az orvostudomány pontosan ismeri mindazt, ami az ember egészségéhez szükséges.

Nem kell tartanunk a "tudattalan" fogalmának tudományos megvitatásától sem, miután a szociálpszichológia korábban leirt jelenségei és mechanizmusai sok tekintetben az akaratától függetlenek, nem tudatosodnak, ösztönösek. Könnyen megértheti bárki, hogy a "tudattalan" nem a fantázia terméke, hanem reális jelenség, akár csak abból az általánosan ismert tényből kiindulva is, hogy az ember néha ért és tud valamit, azután elfelejti ezt a valamit, vagyis kiejti tudatának szférájából, majd újra visszaemlékszik rá, vagyis előszedi a tudattalan szférájából. Mint látjuk, a "tudattalan" szó távolról sem kötelezően értelmezendő a sajátos freudi felfogásban. De a freudi pszichoanalízisnek is van egy olyan vonása, amely az emberi értelem mindent legyőző erejébe vetett hitet fejezi ki: a bizonyosság afelől, hogy az adott ember tudata, a tudományos elemzés képes birtokba venni bármely ember "tudattalan"-ját. Ebben az értelemben többek között a szociálpszichológiának is az a feladata, hogy megmagyarázza az embereknek a kollektívában, a társaságban tanúsított ösztönös viselkedésük néhány, általuk nem tudatosított tényezőjét, és ilyen módon ezeket a tényezőket tudatosakká, következésképpen pontosan számontarthatóvá, előre láthatóakká és irányíthatóakká változtassa.

A nem tudatosított, az ösztönös természetének megértéséhez a pszichikum történeti változékonyságának tisztázásán keresztül vezet az út. Ami a logikai gondolkodás, a tudományos megismerés ellentétes jelenségét illeti, ez lényegét tekintve az írott történelem kezdete óta a különböző civilizációkban és kultúrákban egyforma. Ami ezenközben változik, az csak az ismereteknek és a gondolkodásnak a tartalma. Ezzel szemben az ösztönös, nem tudatosodott, tudattalan szociálpszichológiai jelenségek világa állandóan, szakadatlanul változik, sokszínűségében nehezen tettenérhető, hasonlatos a tenger szikrázó víztükréhez. Mintha az emberi természet nem is ugyanaz lenne, hanem kimeríthetetlenül sokoldalú, sokrétű.

A külföldi pszichológiai irányzatok közül a kiemelkedő francia pszichológus, I.M. Meier son iskolája volt az, amely a legjobban megértette ezt. Ez a tudományos irányzat arra a kiinduló tételre építi koncepcióját, hogy a társadalom története az emberi természet szakadatlan változását eredményezi.

Meierson következő szavai pontosan megfogalmazták az irányzat alapvető lényegét: "A magatartásnak a történelmi tények segítségével történő elemzése megváltoztatja a pszichológus látószögét. Nem egy absztrakt emberből kell kiindulnia, hanem egy konkrét ország és konkrét korszak emberéből, korának társadalmi és anyagi feltételei között, szintén meghatározott országhoz és korszakhoz tartozó további emberek között élő emberből. Így tehát van a pszichológiai kutatásoknak egy olyan fejezete, amely történeti jellegű. Ez új nehézségeket jelent a pszichológia számára, de ugyanakkor a megismerés új forrásául is szolgál".

Meierson történeti pszichológiájában a figyelem az emberek cselekedeteinek, tetteinek, munkatevékenységének tanulmányozására irányul. Különösen kiemelt helyet kap az emberi alkotások tanulmányozása, mivel ebben a pszichológia adott fejezete sajátos forrást, a tények sajátos fegyvertárát látja. Tegyük hozzá, hogy Meierson felettébb távol áll a vulgáris materializmustól. Meggyőzően bizonyítja, hogy szerte azt a direkt hatást, amelyet a termelőtechnika az ember szellemi fejlődésére gyakorolt, többek között a történelem előtti időkben, tudományosan nem lehet rekonstruálni.

A szovjet pszichológiai tudomány teljes joggal értékeli olyan nagyra Meierson történelmi pszichológiáját.[1]

A történeti pszichológia sikeresen fejlődhet mind az etnográfia és az archeologia területén, miután az emberi kéz alkotásaiban a pszichikum megismerésének fő forrását látja, mind pedig az ókori, középkori, új- és legújabbkori történelem területén. Sajnos azonban a meiersoni iskolának magáról a történelemről, a fejlődés objektív szociológiai törvényeiről, a társadalmi életben érvényesülő okokról és következményekről alkotott képét az esetek többségében nem nevezhetjük tudományosnak. Igaz, a Meierson által irányított folyóiratban marxista történészek is közreműködnek (például A.Soboul), és ez közvetve utal arra a távlati lehetőségre, hogy ez a pszichológiai iskola elsajátítása a történelmi materializmust. Ez azonban egyelőre nem egyéb, mint tudományos lehetőség.

Számunkra most csak az a fontos, hogy a történelmi pszichológia művelői nemcsak az emberi pszichikum megnyilvánulásainak halmazát tarták fel, hanem azt is, hogy az emberi pszichikum e megnyilvánulásai elvileg sokrétűek; alapvetően, lényegüket tekintve heterogén jellegűek. Képletesen kifejezve: ezeket a megnyilvánulási formákat nem lehet közös nevezőre hozni, ellentétben a tudományos-logikai gondolkodás bármilyen halmazával. A szóbanforgó jelenségeket gyakran "kulturának" nevezik, legalábbis a "kultura és tudomány" fogalmi párosban.

A szó tulajdonképpeni értelmében vett kultúra semmiképpen sem azonos a pszichológiával. Azt viszont nyugodtan mondhatjuk, hogy a szociálpszichológia a szellemi kultúra alkotórészei közé tartozik, mint ez utóbbi egyik oldala, vagy hogy kapcsolódik a szellemi kultúrához: az ízlések, szokások, hagyományok, az önkifejezés, az érzelemnyilvánítás hagyományos módja, és sok ehhez hasonló jelenség egyaránt hozzátartozik egy adott emberközösség szellemi kultúrájához és szociálpszichológiájához. Ezért tekinthetők a kulturális emlékek a pszichológia tanulmányozásának történelmi forrásaiként. Általánosságban elmondhatjuk, hogy a kultúra és az ideológia egyéb válfajainak a szférája egyrészt a racionális, a logikus gondolkodás, másrészt a nem tudatosodott szociálpszichológiai folyamatok kereszteződésének, egymásbahatolásának területét képezi.

Ennek megfelelően, a történész szeme két, egymással ellentétes pólust lát a kultúrában. Az egyik pólus a tudomány és technika fejlődése, olyan folyamat, amely egészében véve közös az egész emberiség számára. Jellemző erre a pólusra az emocionalitás többé-kevésbé teljes legyőzése. Természetesen nem a tudományos-technikai alkotási folyamat vagy az új eszmékért folytatott küzdelem emocionalitásáról van szó, hanem arról, hogy az igazság, a hasznosság értelmezése minden érzelmet kizárva, önmagában történik, hogy az igazság és hasznosság értelmezése elfogulatlan. Ezzel szemben a művészet, a vallás, az erkölcs bármely jelensége magában foglal valamilyen emocionális viszonyulást és ebben az értelemben a másik pólushoz tartozik, más szavakkal kifejezve a racionális-logikus gondolkodás kétségtelenül harcban áll egy valamilyen másik indíttatással, olyannal, amely jellegét tekintve ellentétes a racionális logikus gondolkodás során az agyban végbemenő folyamatokkal. A racionális logikus gondolkodás képes arra, hogy ezt az ellentétes indíttatást háttérbe szorítsa és uralma alá hajtsa.

Következésképpen egyelőre megállapíthatjuk, hogy ez az ellentétes indíttatás nemcsak egyszerűen az émociók szférájához fűződik, hanem ugyanakkor szembe is állítható a racionális logikával és a logikai gondolkodással, mint valamiféle, matematikai kifejezéssel élve, ellentétes előjelű minőség. Pontosan ezt akarták kifejezésre juttatni azok az etnográfusok, akik a "logika előtti" (praelogikus) gondolkodás kifejezését bevezették. Ez a negatív meghatározás azonban pontosan annyira nem elégséges, mint például a történészek által használt "kapitalizmus előtti", "feudalizmus előtti" kifejezés. Nem elég megmondani valamiről, hogy megelőzött egy általunk már ismert formát, fel kell tárunk az adott jelenség valódi tartalmát is.

A logika előtti gondolkodás problémája

Már beszéltünk arról, hogy a szociálpszichológia tudománya legalapvetőbb fiziológiai és pszichológiai bázisát minden szociális kommunikáció legalsó szintjének legaprólékosabb tanulmányozásában keresi. Konkrétan az emberek között a beszéd, a mimika, a gesztusok, az érzelemnyilvánítások révén megvalósuló kölcsönös kommunikáció mechanizmusainak tanulmányozásáról van szó.

Semmiképpen sem állithatjuk, hogy a kommunikációnak ezek az alapvető mechanizmusai az emberi történelem legrégibb korszakai óta ideális formát nyújtottak volna a logikai gondolkodás számára. Az egész nyelvtörténet azt mutatja, mennyire fokozatos volt az a folyamat, amelynek során a nyelv alkalmassá vált arra, hogy a legjobban ellássa az objektív világban az ember által történő megismerésében betöltendő funkcióját. A fejlődés korai szakaszaiban a nyelv kétségtelenül rosszul látta el ezt a funkcióját, miután alapvető funkciója nem ez volt, hanem az, hogy az emberek kölcsönös kapcsolatait közvetítse.

Sem a magasabbrendű idegtevékenység fiziológiájának tudománya, sem a szemiotika (a jelrendszerek tudománya) nem tárta még fel annak a titkát, hogy hogyan alakult ki az antropogenezis folyamata során az embernél a "második jelzőrendszer": miért és hogyan keletkeztek azoknak a jeleknek és jelzéseknek sajátos szimbólumai, amelynek alapján minden emberi lény megkülönbözteti és felismeri a tárgyakat. Ha a kutya számára a csengetés jelzi, hogy hamarosan ételt kap, ezzel meg lehet indítani a nyálelválasztását. Az embernél is ki lehet építeni ugyanezt a reflexet, de ha a csengő hangját egyszerűen csak a "csengő" szó kiejtésével helyettesítjük, az eredmény ugyanaz lesz. Tegyük hozzá, hogy a szó hangzása általában egyáltalán nem emlékeztet az adott csengő hangzására, vagy általában arra, amit a szó jelent. A hangutánzás illúziója azonnal szertefoszlik, amint összevetjük ugyanazon tárgy nevét különböző nyelvekben.

Csak a legóvatosabb formában állithatjuk, hogy ezeknek a sajátosan emberi jelzéseknek a megkülönböztető vonása az, hogy a valóság bármely objektuma vagy jegye számára legalább két, egymással kölcsönösen felcserélhető jelzése van a beszédben. Ez jogosít fel arra, hogy jeleknek, vagy a szó pontosabb értelmében, szimbólumoknak nevezzük őket. Nincs-e valamilyen összefüggés eközött és az ősi, mélyen gyökerező ember-megkettőződés, a "mi és ők" között? Nagyon valószínű, hogy van. Majdnem biztos, hogy van. Csak ma még nem tudjuk pontosan megmondani, hogy milyen.

Az emberi jelzőrendszerek kialakulásának legrégibb rétegei a kölcsönös egymásrahatás funkciójának egyre erőteljesebbé válását mutatják. A megismerés funkciója később fej-

lődött ki. Az etnográfusok által az ősközösségi népek körében tett megfigyelések halmaza minden valószínűség szerint e két funkció viszonylagos diszharmóniájának hatalmas korszakát jelzi, azt a kort, amikor a beszéd még nem volt alkalmas arra, hogy a megismerés és a gondolkodás szerve legyen. Ez az, amit gyakran a "logika előtti gondolkodás" (praelogikus gondolkodás) terminussal illetnek.

Mit értettek ezen a kifejezésen? E. Durkheim, Frazer, Levy-Bruhl és egy sor más kiemelkedő külföldi etnológus, nálunk Marr akadémikus és nagyszámu követője antitézist állított fel: a primitív gondolkodás, más szóval az ősközösségi társadalom emberének gondolkodása, a modern ember logikus gondolkodásától gyökeresen különböző gondolkodás, amely nem egyszerűen más törvények szerint folyik, hanem kifejezetten ellentétes törvények szerint. Kisérletet tettek arra, hogy a felgyülemlett hatalmas leíró tényanyag alapján meghatározzák ezeket a törvényeket. Ki tudja miért, senki sem kockáztatta meg, hogy kimondja, hogy itt a fantázia törvényeiről van szó. Talán azért, mert maga a "fantázia" szó a képzelet minden törvényszerűségtől mentes szárnyalásával társul, olyan szárnyalásával, ahol nem érvényesül a tömegvonzás, és egyáltalán semmiféle természeti erő, amelynek során tehát minden és mindennek az ellenkezője előfordulhat.

A logika előtti gondolkodás törvényeit Durkheim a pszichoszociológia szférájába kereste: véleménye szerint minden irracionális elképzelés és minden hagyományos szokás, szertartás az ősközösségi népek számára magának az emberi közösségnek, magának a kollektívának a megtestesülésére, megismerésére szolgál, pontosabban a társadalom létezése azonos volt a "kollektív eszmék" létezésével, mely utóbbiaknak ezért különbözniük kellett a természet minden reális és logikailag lehetséges jelenségétől.

Frazer a képi asszociáció pusztán pszichológiai törvényszerűségeiben kereste a logika előtti gondolkodás törvényeit: a "homeopátiás" vagy "szimilis" asszociáció két, egymáshoz valamilyen vonatkozásban hasonlatos jelenséget egymással azonosnak tart, még akkor is, ha ez ellentmond a józan észnek és minden tapasztalatnak; a "kontagiozus" vagy "parciális" asszociáció a részt azonosítja az egésszel, vagy valamit, aminek az adott jelenséghez köze van, azonosít az adott jelenséggel, megintcsak a józan értelem és tapasztalat ellenére. Például egy ember ábrázolása, körme, árnyéka, neve ugyanazt jelenti, mint maga az adott ember. Innen fakadnak olyan cselekmények, amelyek nem magára az adott objektumra irányulnak, hanem valami másra, ami hasonlít hozzá, vagy valamilyen köze van hozzá. Ezeket a cselekményeket Frazer és sok más etnográfus mágikusoknak nevezi, az ennek megfelelő képzeteket pedig mágikus gondolkodásnak.

Ennél tovább, a többiekénél mélyebbre hatolt a problémába Lévy-Bruhl francia etnológus és filozófus, aki általános elméletet dolgozott ki az ősközösségi társadalmak emberének sajátos gondolkodási funkciójáról.

Mindazokat a gondolati operációkat, amelyek ellentmondanak a modern civilizált ember logikájának, Lévy-Bruhl az általa bevezetett "participációs törvény"-ben foglalta össze, logika-előttinek és misztikusnak nevezve az ősközösségi ember gondolkodását. Soha nem állította, mint néha hallani, hogy az ősközösség embere képtelen lett volna helyesen eligazodni a természeti környezetben, képtelen lett volna racionális tettekre. Ha így lett volna, akkor a vadember nem tudta volna elérni egyetlen gyakorlati célját sem, és nem tudta volna biztosítani fizikai fennmaradását sem. Ezeket a racionális tetteket azonban a vadember ugyanolyan mechanikusan hajtotta végre, mint a billiárdjátékos, aki amikor meglöki a golyót, pontosan számításba veszi a beesési és visszaverési szöget, anélkül, hogy a legkisebb fogalma is lenne ezek lényegéről. Ami magát a gondolkodást illeti, ezen a területen, Lévy-Bruhl szerint a praelogikus indíttatás uralkodott. Tegyük hozzá, hogy Lévy-Bruhl ellensége volt a fajelméletnek, és távolrólsem állított semmi olyasmit, hogy a gondolkodásnak fent leírt sajátosságai az alacsonyan fejlett népek veleszületett tulajdonságai lennének. Lévy-Bruhl a gondolkodás említett sajátágaiban a történelmi fejlődés egy adott, minőségileg meghatározott lépcsőfokát látta.

Amikor erre a következtetésre eljutott, Lévy-Bruhl választott előtt állt. A tudományos történetiség megkövetelte volna, hogy elvesse a "misztikus gondolkodás" semmit nem magyarázó fogalmát, megkövetelte volna, hogy még alaposabb pszichológiai és fiziológiai elemzésnek vesse alá az emberi gondolkodásnak azokat a különös sajátosságait, amelyeket az emberiség kialakulásának és fejlődésének korai szakaszaiban feltárt. Ezen az uton azonban nem Lévy-Bruhl indult el, hanem H. Wallon, a Lévy-Bruhl örökségét igen magasra értékelő pszichológus, marxista és kommunista, a világ talán legkiemelkedőbb pszichológusa a 20. században. Maga Lévy-Bruhl nem tudott kitörni az idealista filozófia hatalmából és kegyetlenül megfizetett ezért. Hajlott arra a véleményre, hogy a misztikus és logikus gondolkodás nem a fejlődés két lépcsőfokát jelenti, hanem az emberi szellemre jellemző két, egymással harcban álló örök szubsztanciát, amelyek a hitnek, illetve az értelemnek felelnek meg. Hajlott arra, hogy történelmen kívüli jelleget tulajdonítson az irracionális és illogikus misztika elemének. Élete végén, - posztumusz jegyzeteiben - véglegesen választott az ősközösségi gondolkodásnak korábban adott két meghatározása között. Ahelyett, hogy elvetette volna a semmitmondó "misztikus" meghatározást és feltárta volna a "logika előtti" meghatározás tartalmát, Lévy-Bruhl éppen ellenkezőleg cselekedett: megtagadta a "logika előtti gondolkodás" fogalmát.

Csak az emberi szellemre mindig is jellemző misztikus oldalra vonatkozó tanítást hagyta meg - azzal, hogy mindössze arról van szó, hogy ez a misztikus jelleg az ősközösségi kultúrában jobban előtérbe kerül.

Lévy-Bruhl gazdag hagyományait (ő maga egyébként szintén jelentős etnológusok sorának vivmányait örökölte), amelyekkel a tudományos gondolkodás fejlődését gazdagította, nem egyedül H.Wallon igyekezett materialista alapokon átdolgozni.

Milyen eszközökkel lehetne elemezni ennek a különös jelenségnek a természetét, hogyan lehetne feldolgozni a tudományos megfigyelés hálójával az idők mélyéből felszínre hozott kincsestárat? Olyan etnológusok, mint Frazer, Lévy-Bruhl, Vierkant csak saját koruk asszociatív pszichológiáját ismerték, de nem támaszkodhattak sem a magasabbrendű idegtevékenység pszichológiájára, sem a lingvisztikára, sem a beszéd pszichofiziológiájára. Ugyanakkor viszont, ha figyelmen kívül hagyjuk a "második jelzőrendszer" kialakulását, ezen belül azt a folyamatot, ahogyan a modern gyermek egyéni fejlődésében a második jelzőrendszer kialakul, nem találhatjuk meg e titok nyitját.

Azt már Max Müller, a mitológiai iskola alapítója is tudta, hogy az ősi, emberi fantázia talányai összefüggésben vannak a nyelv problémáival. Az ősi mitoszok kialakulását Müller a "nyelv betegségének" tartotta. Akkor azonban még nem gondoltak arra, hogy a "betegség" szó csak újabb problémákhoz vezethet, hiszen a betegségnek is megvannak a maga törvényei, amelyeket szintén fel kell tární.

Egészen más uton haladt Lévy-Bruhl alighanem legkiemelkedőbb követője, N.Ja. Marr akadémikus, szovjet nyelvész.

Nem akarunk itt most nyelvészeti koncepciójának lényegével foglalkozni, mindössze azt hangsúlyozzuk, hogy Marr nem általában, időtől és tértől függetlenül kereste a nyelv formális törvényeit, hanem az a kapcsolat foglalkoztatta, amely a nyelvek fejlődését a társadalom, mindenekelőtt a termelési mód történelmi fejlődéséhez fűzi. Marr véleménye szerint a nyelv minőségileg különböző szerepet játszott a társadalom fejlődésének különböző korszakaiban. Lévy-Bruhl-nek az a gondolata, hogy a történelem tőlünk távol eső másik végén a gondolkodás elvileg különbözött a modern gondolkodástól, és hogy ezért lehetetlen lenne a gondolkodás egységes elméletének megalkotása, azt az ötletet adta Marrnak, hogy hasonló véleményt alakítson ki a nyelvekkel kapcsolatban is. Sőt, mi több, abban a transzformációban, amely a nyelv és a beszéd lényegében a történelem során végbement, Marr éppen a gondolkodás transzformációjának alapját látta.

Mindez azonban inkább a tudományos hipotézisek szférájában maradt, és nem került szigorú bizonyításra. Marr hatalmas lingvisztikai és archeológiai képzettség birtokában, valamint titanikus erővel és energiával hordta egymásra az ismeretek és hipotézisek, a vitathatatlan tények és bizonyítatlan intuíciók halmazát. Ami a magasabbrendű idegtevékenységet illeti, Marr, bár a nagy Pavlov közvetlen közelében élt, ezen a területen mégsem rendelkezett kellő ismeretekkel; így aztán teljes jóhiszeműséggel vette át Lévy-Bruhl-től és a vele azonos irányzatokhoz tartozóktól az ősközösségi gondolkodás "mágikusságára", "misztikusságára" vonatkozó, a tudományos egyértelműségtől oly távol álló elképzeléseket. Annak a pusztá megfogalmazásnak, hogy a beszéd és a gondolkodás mágikus funkciót tölt be az ősközösségi ember munkájában és egész életében, mindössze negatív jelentősége volt: a gondolkodás akkor nem volt a mai értelemben vett gondolkodás, a nyelv nem volt a mai értelemben vett nyelv.

De hát akkor mi volt a gondolkodás? Mi volt a nyelv? Marr kidolgozta a lingvisztikai kutatások sajátos metodikáját, amely azonban befejezetlenül és még legkövetlenebb tanítványai számára is nehezen érthető maradt. Marr ezt a módszert a modern és történelmileg ismert nyelvek "paleontológiai elemzésének" nevezte, vagyis mintegy a régen kihalt ősi maradványokat akarta ezekből kiásni. Ez a módszer csak a tudós lelkét izgalomba hozó szilánkokat hozott felszínre, de nem tárt fel semmi egységeset.

Marr akadémikus tudományos irányzata hosszú éveken át nagy, talán indokolatlanul is nagy tekintélynek örvendett a lingvisztikai, archeológiai tudomány területén. 1950-ben aztán hirtelen megváltozott a helyzet, Marr elméletét nem mindenben meggyőzően, darabokra szedte a kritika. A modern tudomány szempontjából a dolognak csak az a része érdekes, hogy helyes pozícióból kritizálták-e Marr elméletét? Vagyis, hogy előre vitte-e a tudományt ez a kritika, vagy pedig visszavetette a Lévy-Bruhl és Marr előtti állapotokba? Meg kell mondanunk nyíltan, hogy a pszichológia tudományát (a genetikai pszichológia és a szociálpszichológia) ügyét ez a kritika visszavetette. Ahogy mondani szokás, a fürdővízzel együtt a gyereket is kiöntötték. Több mint egy évtizeden át feledésbe merült a marxista filozófia sarkalatos igazsága, hogy t.i. a gondolkodás természetét vizsgálni annyit tesz, mint a gondolkodás történetét vizsgálni. A gondolkodásnak nincs történelmen kívüli változatlan természete. A filozófiának ez az állítása nem egyszerűen a gondolkodás tartalmának a változásaira vonatkozik, vagyis nem arra, hogy időközben ismeretek halmozódnak fel, hanem arra, hogy ha nem is minden szellemi operációnak, akkor legalábbis nagyon soknak minőségileg megváltozott a strukturája, ha a történelem kezdeteinek állapotát a mi modern logikánk szabályozta szellemi operációkkal összehasonlítjuk.

Az említett eseményt követően a történészek és etnográfusok visszatértek ahhoz a nagyon leegyszerűsített és lényegében véve történelmietlen szemlélethez, amely a "vallás" szó alkalmazását elégségesnek tartotta az ősi idők szellemi világában feltárt minden furcsaság, érthetatlenség magyarázatára. Tulajdonképpen ezzel visszafelé tettek egy lépést, egy nagyon is érzékelhető lépést, még az olyan fogalmak viszonylag szegényes elméleti töltéséhez képest is, mint az ősi gondolkodás "mágikussága", vagy "misztikussága". Az ődivatu etnográfia szellemében értelmezett "vallás" terminus egyre szélesebb körben való használata csak újabb talányt vet fel: vajjon mi az oka annak, hogy minél mélyebbre hatolunk a történelembe, egyebek között minél jobban távolodunk az osztálytársadalmaktól az osztály nélküli társadalmak felé, annál főbb a "vallás".

Az "igazsággal" foglalkozó tudományok, amelyek a technikai kibernetika csodálatos eredményeinek alapját képezik, olyan tudományok, mint az információelmélet és logika, mint a matematikai logika és a szemiotika, nem lesznek teljesek és sántítani fognak mindaddig, amíg ki nem egészülnek a "hamissággal" foglalkozó tudományokkal. Az emberi értelemnek a tévedésre, abszurdumra és ellentmondásra, vagyis az embernek a realitás elferdítésére való képességét nem lehet egyszerűen a gondolkodó gép mechanikai rendellenességének tekinteni. Ez a képesség a "logika előtti gondolkodásra" vezethető vissza.

A szellemi tevékenység alsó szintje

A modern kibernetika egyes kiemelkedő teoretikusai furcsa szakadékra hívják fel a figyelmet: mindazok az átmeneti pszichés szintek, amelyek az állatok feltételes reflexeken alapuló tevékenysége és az ember magasabbrendű gondolkodási funkciói között vannak, egyelőre egyáltalán nem alkalmasak arra, hogy kibernetikai elemzésnek vessék alá azokat.

A.N. Kolmogorov akadémikus egyenesen ezt a címet adja egyik cikkében az egyik pontnak: "Miért csak a szélsőségek?" Arról van szó, hogy a kibernetikában a magasabbrendű idegtevékenység elemzése jelenleg a két szélső pólusra koncentrálódik: a kibernetikusok egyrészt az állatok feltételes reflexeit tanulmányozzák és az agykéreg e legkezdetibb, legegyszerűbb tevékenységének alapján dolgoznak ki viszonylag egyszerű sémákat, amelyek az oktatás matematikai elmélete néven ismeretesek; másrésztől matematikai módszereikkel a kibernetikusok sikeresen tanulmányozzák az emberi agy legmagasabbrendű tevékenységét - a formállogikai műveleteket. De az a hatalmas terület, ami e két pólus között, tehát a legprimitívebb és legbonyolultabb pszichikus aktusok között elhelyezkedik, lényegében véve a kibernetikai elemzés számára elérhetetlen. A.N. Kolmogorov ezt az állapotot bizonyos értetlenség-

gel konstatálja [2]. Egy másik cikkében Kolmogorov így folytatja gondolatát: "De a feltételes reflexek minden gerincesre jellemzőek, a logikus gondolkodás pedig csak az ember fejlődésének legutolsó szakaszában alakult ki. Az emberi tudat szintetizáló tevékenységének a legegyszerűbb feltételes reflexek szféráján kívül eső minden olyan válfaja, amely megelőzi a formállogikai gondolkodást, egyelőre kívül maradt a kibernetika érdeklődési körén" [3].

Csodálatosan pontosan, csodálatos éleslátással mutat rá a dolog lényegére. A szemrehányás azonban távolról sem a kibernetikusokat illeti. Hogyan is tudná a kibernetika saját nyelvén leírni azt, amit a szaktudományok még maguk sem irtak le, bontottak ki eléggé? A leírandó tárgy maga is homályos, kisiklik a kezünkéből.

Egyes pszichológusok szerint az ember magasabbrendű idegtevékenységének három szintjét kell megkülönböztetnünk: a/ fiziológia, b/ pszichikum, c/ megismerés. Ez a klasszifikáció láthatóan helytelenül, rosszul választotta meg terminusait. Az ötlet lényege viszont az, hogy a "pszichikum" terminussal jelölt szinten összpontosítsuk éppen az említett gigászi köztes területet, amely az első jelzőrendszer szintjén megvalósuló feltételes reflex-tevékenység és az ember tudományos gondolkodása között elterül. Kolmogorov az idézett cikkben ugyanezt "az emberi tudat szintetizáló tevékenysége válfajainak" nevezte, olyan tevékenységnek, amelyek a legegyszerűbb feltételes reflexek szféráján kívül esnek, de nem érik még el a formállogikai gondolkodás szintjét. Gyakorta szokták mondani, hogy ez a szféra, amely a logikai szféra alatt helyezkedik el, alapjában véve az emocionális és az akarati jelenségeket foglalja magában.

Lehet azonban, hogy végülis könnyebb lesz a szükséges terminusokat és meghatározásokat kiválasztani, ha más szempontból közelítjük meg a kérdést, hiszen tudjuk, hogy a logikusan gondolkodó embert mérhetetlenül megelőző ősi állatfajoknak is voltak egyszerű reflexei. Nem kellene-e abból a feltételezésből kiindulnunk, hogy a második szint ("pszichikum") is megvolt már a feltárt hominidáknál, vagyis a "homo sapiens" legközelebbi biológiai őseinél, jóval azelőtt, hogy maga a gondolkodó ember megjelent volna? Mint látjuk, Kolmogorov is éppen erre a történelmi-evolúciós megközelítésre hajlik: "a logikai gondolkodás csak az ember fejlődésének legutolsó szakaszában alakult ki"; a többi tudattevékenységet Kolmogorov nem egyszerűen alacsonyabbrendűnek, hanem "megelőzőnek" nevezi.

Igy tehát az ember magasabbrendű idegtevékenységén belül megkülönböztetett három szintet a földrétegekhez hasonlíthatnánk. A pszichológia tudományának tárgyát tekintve nem kevésbé történelmi jellegű, mint a geológia. A geológus a

földkérget annak történelmi kialakulásában vizsgálja. Bármely megfigyelt kőzetet vagy geológiai strukturát a földkéreg kialakulásának megfelelő korszakához kapcsol. Azok a különböző szintek és mechanizmusok, amelyek ma az ember idegi és pszichés tevékenységének egységes, egész világát alkotják, szintén különböző korokban alakultak ki. Vannak olyanok, amelyek már régen kihalt hüllőknél, kétéltűeknél megvoltak. Mások jóval később, a negyedkori majom-embernél épültek rá az előbbiekre, de nem olyan formában, mint ahogyan a földtani rétegek egymásra épülnek, hanem úgy, hogy közben alaposan deformálták a megelőző réteget. A Homo sapiens-nél újabb rétegek jelentek meg. A modern emberi tudat tevékenységében, a földtani rétegződésekkel ellentétben, az alacsonyabb evolúciós rétegeket a legalaposabb módon átformálta a legmagasabb réteg - a fogalmi-logikai gondolkodás. Itt a három szint egybeolvad, összefonódik. Csak az absztrakt vagy technikai modellezés teheti meg, hogy valamenynyire rétegekre bontsa ezt az egészet, valamenynyire különválassza az egyes rétegeket. Ugyanakkor a pszichológusnak is jogában áll, hogy a modern emberi pszichikumnak ehhez az elemzéséhez folyamodjék, amit feltételelesen "paleontológiának" nevezhetnénk, értve ezen, hogy tudatunk egészéből kiemeljük az ősi hagyatékokat.

A magasabbrendű idegtevékenységnek és pszichológiának ez a fejezete nehezen elsajátítható, miután igen magasfokú absztrakciót követel meg. Az embernek olyan jelenségről kell gondolkoznia, amelyet ismer ugyan, de teljes mértékben kívülről kell szemlélnie ezeket a jelenségeket, el kell vonatkoztatnia a megszokott gondolkodási sémáktól, sztereotípiáktól. Egyetlen vezérfonala marad: az absztrakt, tudományos gondolkodás.

Jegyezzük meg itt egyébként, hogy a gondolkodás tudományának egész történelme során mindig tulsúlyban volt az antropomorfizmus és a szemléletesség, az ember mindig mindent a saját mércéjével, saját közvetlen érzékelésének mércéjével mért. A szemléletesség, képletesség, a mindennapi gyakorlati való összehasonlíthatóság zavarta, akadályozta a tudományt. De a tudomány mégis rákényszerítette az embereket, hogy elfogadják: nem a Nap forog a Föld körül, hogy vannak szabadszemmel nem látható mikrobák, hogy a társadalmi életnek is vannak törvényei, amelyek akarattuktól függetlenek. A tudomány azzal, hogy feloldotta a mikrovilág, makrovilág és megavilág határait, rákényszerítette az embereket, hogy elvonatkoztatassanak saját testük méreteitől, mint a világmindenség tanulmányozásának mércéjétől. A tudomány elvezette az embereket a kvantumfizika, a relativitáselmélet elvileg elképzelhetetlen fogalmaihoz. A legnehezebb dolog azonban, minden bizonyítással, hogy az absztrakció ugyanilyen magas szintjére emelkedjünk azoknak a jelenségeknek a vizsgálatában is, amelyek saját lelkünk mélyén mennek végbe. Igaz, hogy a magasabbrendű idegtevékenység pavlovi fiziológiája gigászi lépést tett elő-

re ebben az irányban. A magatartási aktusokról, amelyeket olyan természetesnek tűnő módon lehetett a "nyilvánvaló" lelki megnyilvánulásokkal magyarázni, kiderült, hogy ez utóbbiak inkább elkódosítik azokat, és csak akkor kezdtek kiuszni a ködből, amikor Pavlov felszólított, hogy vonatkoztassunk el ezektől. De a gondolatnak ez az előretörése bizonyos mértékig megtorpant, amikor kialakult az a vélemény, hogy a pavlovi absztrakció csak az állatokra vonatkozik, hogy csak azt tiltja meg, hogy a családok külső hasonlatosság alapján az állatokra is kiterjesszük az emberi tevékenység pszichikus motivumait.

A tudomány azonban fáradhatatlanul tör előre, egyik magaslat után a másikat hódítja meg. A legnehezebb - a tudat megértése. A tudomány előtt még soha nem állt ennél bonyolultabb feladat a szónak abban az értelmében, hogy ez a feladat az emberi szubjektivitás, a naiv antropomorfizmus legteljesebb leküzdését, túlhaladását követeli.

Ez az oka tehát annak, hogy a pszichikum törvényeinek feltárása csak minden szellemi képesség legnagyobb megfeszítése árán, csak fokozatosan, a hagyományos nézetek sorra-rendre történő legyőzése után valósulhat meg. Egyebek között például komoly absztrakciót követel annak megértése, hogy a majom magasabbrendű idegtevékenysége és a modern ember racionális gondolkodása között volt még valami harmadik dolog is, ami részben beletartozik a mi racionális-pszichikai tevékenységünkbe is.

Ez a bizonyos harmadik dolog nem kis mértékben a hominidáknak nevezett élőlények magasabb idegtevékenységének sajátosságaira vezethető vissza. A hominidák a filogenezisben éppen a majom és a modern ember között állnak, az előbb elmondottak közülük is leginkább az u.n. neandervölgyi emberre vonatkoznak.

Ezek agyának strukturájából, amint azt a kiásott koponyák alapján megállapították, csak egy nagyon kevéske hiányzik abból, ami az emberi agytekék specifikumát - a többi főemlős agyához képest - alkotja. Felmerül a kérdés: elengedhetetlenül szükséges-e ez a bizonyos "nagyon kevéske" ahhoz, hogy megteremtődjön az emberi agy magasabbrendű funkcióinak feltétele? Hiszen ezek az apró képződmények a Homo sapiens-nél nem lehetnek pusztán fényűzési tárgyak! Ez nem vakbél. Ez nem valamiféle lényegtelen kinövés. Ha eltávolítjuk vagy megsemmisítjük ezt a bizonyos "nagyon kevéskét", akkor meglepő, a megfigyelés számára igen fontos diszfunkciónak lehetünk tanúi. A neandervölgyi embernél azonban ennek a "nagyon kevéskének" a hiánya nem működési rendellenesség volt, - itt a magatartás lényegbevágóan más konstrukciójáról van szó.

A freudizmus kritikája pszichológiai irodalmunkban talán sokkal hatékonyabb lenne, ha a jelenségeket ebben a fi-

logenetikai vonatkozásban közelitenénk meg. A pszichoanalitikusok konkrét megfigyelései rögtön más megvilágításba kerülhetnének, ha valami ilyenfajta evolúciós szemszögből vizsgálnánk őket: az emberi pszichikumban elfojtott vonzalmak, a tulhajtott kereső nemi ösztön nem egyéb, mint annak visszacsengése, ami őszünk, a Paleoantropus (a szó tágabb értelmében vett neandervölgyi ember) biológiájában teljesen normális jelenség volt, amely nélkül a Paleoantropus, sajátos életkörülményei között, az utód nélkül maradást kockáztatta volna meg. A természetes kiválasztódásnak nem volt ideje arra, hogy a modern ember kialakulása során teljes egészében kiirtsa a Paleoantropusnak ezt az örökségét, miután a transzformáció rendkívül gyorsan ment végbe. Ha elfogadjuk ezt a feltételezést, akkor sokkal történetibb formát öltene az a tétel, mely szerint minden egyes ember individuális pszichikumában ki kell szorítani és szublimálni kell a neandervölgyi ember csökevényeit.

Igy tehát valóban, az emberi pszichikumban vannak ősbib és fiatalabb rétegek, mint ahogyan a Föld kérgében is, de az előbbiek nem egyszerűen egymásra rakódtak, hanem bonyolult kölcsönkapcsolatban vannak egymással. Magát a "tudattalant" ugy foghatjuk fel, mint a Paleoantropus pszichikai szintjének megfelelő réteget.

Azt a köteléket, amely a tudattalant a tudatossal összeköti, a freudizmus tudatelóttinek nevezi. Vannak ebben a megfigyelésben olyan dolgok, amelyeket nem elvetnünk kell, hanem gyökeresen átértelmeznünk. Itt, ebben a kötelékben, mint mondják, a "szimbolikus" gondolkodás uralkodik: egyes tárgyak felcserélése, azonosítása, egymásba való képzeletbeli átalakulásuk ... Nem lehet ebben nem felismerni a Wallon-i "párok" első, ősrégi fázisát, a diplasztikumok realisztikus töltésétől legtávolabb eső fázist. Nincs kizárva, hogy éppen ezt a fázist kell a Homo sapiens pszichikai fejlődésének első lépéseivel összevetni.

Wallon joggal tette fel a kérdést: ha a "pár" valóban a gondolat elementáris, az ősi, primitív stádiumainak megfelelő formáját jelenti, nem kell-e arra számítanunk, hogy meg fogjuk azt találni a legelmaradottabb emberi civilizációkra jellemző gondolkodási és beszéd-módban? Wallon egyáltalán nem a régészeti ásatások során feltárt cromagnoni emberre gondolt. Mindössze az etnográfia hivatkozott. Többek között azokat a megfigyeléseket idézi, amelyeket Leenhardt az ujkaledoniai bennszülöttek körében tett. De gondoljuk csak meg, milyen fontosak témánk szempontjából, a szociálpszichológia alapvető problémái szempontjából ezek a megfigyelések: az ujkaledoniai bennszülöttek nyelvén és gondolkodásában Leenhardt a "kettős fogalmak" maradványainak egész sorát találta meg, továbbá olyan nyelvtani formák tömegét, amelyek, véleménye szerint a társadalom ugynevezett duális szervezetét tükrözik.

Hadd emlékeztessünk arra, hogy a szovjet etnográfia felismerte a duális szervezetet, vagyis feltárta azt a nemzetséget, amely két frátriából, vagy egymással szembenálló két csoportból áll, és amely az ősközösségi-nemzetségi rend legrégibb stádiumát képezi. Különösen sokoldalúan és mélyen bizonyítja ezt a tételt A.M. Zolotarjev fundamentális műve [4].

A duális szervezetet joggal tekinthetjük úgy, mint annak legegyszerűbb és legszemléletesebb, ugyanakkor legősibb szociológiai modelljét, amit általánosított formában "mi ésők" képlettel fejezünk ki.

Szociálpszichológiai tudományunknak ezt a kiinduló kategóriáját, mint látjuk, az emberi pszichikum általában legősibb rétegeinek kutatási eredményei is feltárják.

Maga Wallon éppen csak közeledett ahhoz, hogy a gyermeki gondolkodásban felfedezett jelenséget ilyen történeti és szociálpszichológiai megvilágításba helyezze, annak ellenére, hogy éppen ebben az irányban haladt. "Ezek a differenciálatlan fogalmak, - írta, - amelyekben a két terminus úgy él egymás mellett, hogy egyidejűleg keveredik is, és meg is különböztetik, ezek az egységek-párok, talán a kettes szám elterjedtsége is (az ősi népeknél - B.P.) vajjon nem emlékeztetnek-e azokra a párokra, amelyek a gyermeki gondolkodást bilincsbe zárják mindaddig, amíg a gyermek szert nem tesz arra a képességre, hogy meghatározott viszonyt fogalmazzon meg a párt alkotó tagok között, vajjon nem emlékeztetnek-e a gyermeki gondolkodásnak arra a tendenciájára, hogy bináris struktúrákat alkalmazzon, amelyek e gondolkodás első megnyilvánulásait jelentik, az első lépést, amelyet a gyermeki gondolkodás a jelenségek mindenre kiterjedő keverésétől a differenciálás aktusai és a kapcsolatok megfogalmazása felé tesz. Elég, ha utalunk arra a hasonlatosságra, amely az antropologusok és a nyelvészek iránti elvárásokban a kollektív gondolkodás különböző megnyilvánulásaiban fellelhető párosok interpretálásának vonatkozásában megnyilvánul" [5].

Nézzük meg, mit találunk H.Wallonnál a kollektív gondolkodás feltárásával kapcsolatban. Az előző fejezetben elemeztük rendkívül fontos felfedezését: a gyermek gondolkodása bizonyos ideig a "párok" vagy bináris kapcsolatok kialakításának törvénye alapján folyik. "Annak ellenére, hogy hi-jával vannak a realitás plaszticitásának, - írja Wallon, - a párosok útján folyó szellemi operációk a gyermeknél nagyfokú aktivitással rendelkeznek. Gyakran azonban azzal a kockázattal, hogy megzavarják a gyermeket..." [6].

A felnőtteknél a fejletlen (vagy betegesen legyen-gült) gondolkodásban időnként szavak összecsengése alapján, időnként valamilyen értelmi, tartalmi (hasonlóság, kontraszt) összetartozása alapján alakulnak ki ilyen párosok. Wallon hi-

vatkozik arra, hogy megfigyeléseit pszichiátriai anyagok támasztják alá. "Ha, - mondja, - a páros a gyermeki gondolkodás primitív strukturáját jelenti, és kétségtelenül alkalmazható még a felnőtt gondolkodásban is, bár itt annyira másodlagos szerepet játszik, hogy észrevétlenül megy végbe, akkor fel kell tételeznünk, hogy újra felmerülhet bizonyos funkcionális regressziók vagy disszonanciák esetén. Valóban, ismertek olyan esetek, amikor az ilyen betegek, mintegy élvezik hogy olyan szóval válaszolnak, amelynek nemhogy semmi köze nincs a várt válaszhoz, de éppen azzal, hogy nem felel meg a kérdésnek, a beteg feleletét furfangossá, abszurdáá teszi" [7]. Függetlenül attól, hogy előre megfontolt szembehelyezkedésből teszik-e ezt a betegek, vagy sem, mondja Wallon, az itt alkalmazott mechanizmus magyarázatot igényel, és feltétlenül analóg azzal, ami a gyermeki gondolkodásnál megfigyelhető.

Wallon megfigyelését többségében 6-7 éves gyermekeken végezte. A párosok alkalmazására épülő szellemi operációk korábbi életkorban kezdődnek. Minden alapunk megvan annak feltételezésére, hogy minél mélyebb fázisban vizsgáljuk a/ a gyermek pszichikumának fejlődését, b/ az elmebetegek pszichikumának regresszióját és c/ az ősi, primitív emberek gondolkodásának evolúcióját, annál szabadabbak lesznek ezek a párkapcsolatok (diplasztikumok), vagyis annál kevésbé vannak alárendelve a hangzásbeli vagy értelmi-tartalmi asszociációknak. De ugyanez a jelenség, akárcsak vékony hártaként is, de megmarad a modern civilizált ember pszichikumában is. A.Gide írta: "Mi lehet terhesebb egyes íróknak ennél a mániájánál - alig látnak meg valamit, feltétlenül azon nyomban valami másra gondolnak".

Tovább szélesíthetjük a párkapcsolatok kérdését, ha azt mondjuk, hogy ezek a párosok nemcsak a szavak és gondolatok szféráját foglalják magukba, hanem bizonyos cselekedeteket is, többek között ábrázoló jellegűeket is, beleértve a mozgást is és a reális tárgyaknak a fantázia szüleményeihez közel álló formába öltöztetését is.

Ha a párkapcsolatok vagy diplasztikumok jelenségét ebben a legszélesebb értelemben vesszük, akkor kiderül, hogy ez képezi a fantázia és az alkotómunka alapját. Amíg a tárgyak nincsenek szilárdan általánosított fogalmakba, klasszifikáló rendszerekbe és sorozatokba rendezve, addig a diplasztikum a legszabadabb bánásmódra nyújt lehetőséget, megengedi, hogy párba foglaltuk azt, ami a valóságban nem képez egységet, és szétválasszuk azt, ami a valóságban egységet alkot. A gondolkodás minél alacsonyabb fejlettségi fokát vizsgáljuk, annál inkább igaz az, hogy a miénknél lényegesen kisebb foku kontroll mellett megy végbe a látható és elképzelhető képek párba-foglalása. Minél korábbi stádiumot vizsgálunk, ezeknek a párosoknak annál kisebb százaléka felel meg a realitásnak, a

valóságnak, annál nagyobb a véletlen szerepe - a többi a fantázia területére tartozik.

A fantázia jellemző fogásai: a különböző objektumok jegyeinek képzeletbeli (vagy ábrázolásbeli) összenövése; az objektumok megkétszerezése (vagy a képzeletben, vagy mesterséges hasonmások létrehozás útján); nemlétező kapcsolat teremtése (gondolatban vagy cselekvésben) a tárgyak között; a tárgy egyes jegyeinek (képzeletbeli vagy ábrázolásbeli) önálló tárgyakká változtatása.

A pszichológia megkülönbözteti az individuális fantáziát, amely lehet pillanatnyi, tovaszálló, vagy testet öltethet az individuális alkotásban, és a fantázia olyan aktusait, amelyek nem individuálisak és nem szabadok, hanem szokásokban, hagyományokban rögzítettek, amelyek az adott társadalmi környezetben megismétlődnek, ujrateremtődnek; ezeket az etnológusok "kollektív eszméknek" nevezik.

Igy tehát, amikor a "logika előtti" gondolkodásról beszélnek, az emberre jellemző, diplasztikum mechanizmusáról van szó, vagyis ezzel együtt a fantáziáról. Az állatoktól teljes mértékben idegen a fantázia, más szavakkal az első jelzőrendszer szintjén megvalósuló magasabbrendű idegtevékenység. A kontroll nélküli, semmilyen korlátok közé nem szorított fantázia a civilizáció fejlődésével és a gondolkodás kialakulásával szűkreszabott, megengedett keretek közé szorul. És éppen ezért válik a szó legteljesebb értelmében alkotó fantáziává.

Ebben keresendő annak magyarázata, hogy a logika előtti fantázia és a logikai gondolkodás közötti harc történetének tanulmányozása miért olyan jelentős a legmodernebb technikai problémák megoldása szempontjából. A kibernetika szerint a "gondolkodó" gépek működési elve a kiválasztás. A logikai gondolkodás fejlődése ugyanezen az úton haladt: a pár-kapcsolatok rendelkezésre álló halmazából csak néhányat lehetett meghagyni. A kibernetika számára, ma, már láthatóan szükségessé vált, hogy teljes alapossggal megismerje annak a közetnek a strukturáját és természetét, amelyből az igazság drágaköve kibányászható, vagyis a hiba, a tévedés strukturáját és természetét, amelyből a tévedésmentes, igaz ítéletek apró morzsái kiemelhetők.

A pár-kapcsolatoktól, vagy diplasztikumoktól, mint a tudat legősibb és legelementárisabb, az embert az állattól megkülönböztető jelenségeitől az általános fogalmak kialakulásáig még mindig egy egész réteg húzódik. Ez a réteg két olyan szellemi műveletből áll, amelyek egyidejűleg ellentétesek is, és ugyanakkor ki is egészítik egymást. Ezeket a műveleteket szeriációnak (azonos tárgyakból, pl. pálcikákból történő sorozatalkotásnak) és klasszifikációnak nevezik. Legegy-

szerűbb megnyilvánulásaiban egyiket is, másikat is, a párkapcsolatok kialakításának szellemi tevékenységéből lehet levezetni.

Valójában, ha meggondoljuk, szélső esetben a páros két nagyon hasonló jelenségből állhat. Legalábbis valamilyen vonatkozásban a párt alkotó jelenségek annyira hasonlíthatnak egymásra, hogy akár fel is cserélhetők. Ez a sorozatalkotásnak a kiinduló lépése. Akár az ősi, primitív, akár a gyermeki gondolkodásban a sorozatalkotás valamilyen ábrázoló jellegű jel, cselekedet, gesztus, hang megismétlésének formájában nyilvánul meg. Ezen a szublogikai alapon fejlődik ki a ritmus és az ornamentum. Felnőtt embereknél az agy homloklebenyeinek bizonyos sérülései esetén ugyanez a művellet beteges jelleget ölt, és egyugyanazon ábra, szó, stb. akaratlan, többszöri megismétlését eredményezi. A gondolkodás normális fejlődése esetén viszont a sorozatalkotás szerepe arra korlátozódik, hogy megveti a következő szakasz - az általános fogalmak, általánosítások képzésének alapját.

Az általános fogalmak képzéséhez azonban ez az alap még nem elégséges. Egy másik műveletre is szükség van, ez a művellet pedig a klasszifikáció. Legegyszerűbb formájában a klasszifikáció abban nyilvánul meg, hogy a dolgokat felosztjuk "ez az" és "ez nem az" alapon, "igen"-re és "nem"-re. Könnyű belátni, hogy ez a művellet is visszavezethető a "pár" bizonyos szélső, csak a korábban említett esettel ellentétes formájára: két jelenségnek semmi köze egymáshoz. Legalábbis egyáltalán nem hasonlítanak, és egyáltalán nem kapcsolódnak valamilyen meghatározott vonatkozásban egymáshoz. Itt van annak a szellemi művelletnek a magva, amely fejlődésében már ellentétes a diplasztikummal, és amelyet dichotómiának, vagyis kettéosztásnak (vagy kettéosztottságnak) neveznek. Az értelemnek ez a klasszifikációs tevékenysége szintén a fejlődés nagyon korai szakaszában alakult ki. A gyermeki tudat előszeretettel értelmez és választ szét a környezetében mindent jóra és rosszra. Az etnográfusok bizonyos törzseknél megfigyelték, hogy a természeti jelenségeket felosztják a nemzetség két frátriája között. Az ősi, primitív klasszifikációk távolról sem valósan megalapozottak. Ennek csökevényeként maradt meg modern nyelvünknek az a tökéletesen irracionális vonása, hogy az élettelen tárgyak neveit himnemiükre és nőnemüekre osztja. Röviden szólva, a kezdeti klasszifikálás még nem jelent a szó szigorú értelmében vett logikai műveltet, mindössze a sorozatalkotással egyetemben, - az alapokat teremti meg a magasabbrendű lépcsőfok, az általános fogalmakkal dolgozó, logikus gondolkodás számára.

És ami leginkább felkelti a szociálpszichológusok figyelmét; ebben a két szublogikus művelletben valami meglepő módon összecseng a nemzeti társadalommal, és valahogynagyon mély összefüggésben van az érzelmek világával. A nemzet-

ség összes tagja, a közös nevet viselők, pontosan sorozatot alkotnak, azonos jelenségek halmazát jelentik. A nemzeti berendezkedés megtanítja őket arra, hogy maximálisan hasonlítsanak egymásra, egyformák a szokásaik, berendezési tárgyaik, a nemzeti tagjai mintegy kölcsönösen felcserélhetőek egymással. Valójában, a sorozatalkotás szellemi aktusa a "mi" szociálpszichológiai kategóriájának visszacsengése.

De ugyanígy a kezdeti klasszifikációban nem lehet nem felfedezni ugyanannak a szembehelyezkedésnek a kifejeződését, amely a szociálpszichológiában a "mi és ők" kapcsolatban jelentkezik. Minél inkább kifejlődik az értelem értékelő tevékenysége, amely a jelenségeket és tetteket pozitivakra és negatívakra, jókra és rosszakra osztja, annál inkább töltődik meg reális tartalommal a kultúra olyan szféráiban, mint az esztétika, etika, valamint abban a vonatkozásban, hogy a jelenségeket és tetteket praktikus cél és hasznosság szempontjából pozitívnak vagy negatívnak értékeli.

Ujra visszatérünk ahhoz a tényhez, hogy az emberi érzékek, érzések, emóciók pozitívakra és negatívakra osztását nem az állatok és emberek fiziológiája határozza meg, ahol nincs értelme, hogy minden folyamatnak csak két ellentétes csoportra oszthatóságát kutassuk, hanem társadalmi, ezen belül szociálpszichológiai törvények határozzák meg.

Ami az erkölcsi érzéket, esztétikai érzéket illeti, itt a legősibb réteg minden bizonnyal a dolgok negatív értékelése. Esztétikai és etikai elmélettel foglalkozó könyveink nem dolgozzák ki megfelelően azt a kérdést, hogy a történelmi fejlődés különböző szakaszaiban mi volt az, ami rossz izlésnek, erkölcstelennek számított. Hiszen a szép kritériuma, mint ahogyan az erkölcs kritériuma is, látatlanul tartalmazza az izléstelen, a csunya, az amorális tagadását. A második nem negatív fogalom, sőt igen gyakran konkrétabb, mint az első: piszok, torzszülött, vérontás. Ez az, ami azonos az "idegenek", az "ők" tartalmával.

Az "övék" tagadásán keresztül alakul ki a "mienk" fogalma. A gyűlölet és szeretet megintcsak az "idegen" és a "saját" kettősségét tükrözi. Ugy tűnik egyébként, hogy ezeket az érzéseket egy összekötő, funkcionális kategóriával kell kapcsolatba hoznunk, ez pedig a "te" (vagy "ti"). Mindent összevetve: ezek az érzések az ember fejlődésének sokkal korábbi szakaszaiban jöttek létre, mint ahogy az általános fogalmakkal dolgozó logikai gondolkodás apparátusa kialakult volna.

(Részletek Б.Ф. Поршнев, "Социальная психология и история"
(Moszkva, 1966.) c. művéből,
169-189. l.)

Jegyzetek

- [1] Тутунджян, М., Прогрессивные тенденции в исторической психологии Иняса Мейерсона. Вопросы Психологии, 1963. 3. 118-124.; Основные работы И. Мейерсона и его последователей по исторической психологии. Вопросы Психологии, 1963. 4. 190-191.
- [2] Lásd: Возможное и невозможное в кибернетике. Moszkva, 1963. 25-26. 1.
- [3] Az "0 сущности жизни." c. kötetben, Moszkva, 1964. 54.1.
- [4] Золотарев, А.М., Родовой строй и первобытная мифология. Moszkva, 1964.
- [5] H.Wallon: Les origines de la pensée chez l'enfant. Paris 1945. I. 104-105. 1.
- [6] U.o. I. 88. 1.
- [7] U.o. I. 100-101. 1.

A PÁRIZSI KOMMÜN 100. ÉVFORDULÓJÁRA

A századik évfordulóra kétféle ismeretanyagot bocsájtunk az érdeklődők rendelkezésére. Egyfelől olyan historiográfiai áttekintéseket közlünk, amelyekből vagy az ismerhető meg, hogy egy-egy ország történetírásában miként alakult a Kommun-kép, vagy az egykori sajtóvisszhangot foglalják össze, politikai áramlatonként csoportosítva. Az előbbiek közé tartozik a szovjet történetírásról írott tanulmány, az utóbbiak közül a bolgár, román és délszláv összefoglalókat említhetjük.

A Kommun évfordulója, többek között éppen Franciaországban, olyan érdeklődést is kiváltott, amely új munkákban öltött testet. A francia történészek körében - de egyúttal nemzetközi érdeklődést is kiváltva - a legnagyobb feltűnést J. Rougerie munkája keltette. Könyvének bevezetőjét itt közöljük, amelyből kitűnik vizsgálódásának célja, forrása. Ő használta fel először a kommunárok elítéléséről szóló aktákat, amelyek kitűnő alkalmat nyújtanak a történet-szociológiai vizsgálódásra. Rougerie így valóban "forradalmasíthatta" a kommunárok szociális összetételéről eddig kialakított elképzeléseket, megerősítve, hogy a résztvevők nagy többsége munkás volt. Rougerie egyik eszméi következtetése, amely az itt közölt bevezetőben még szerepel, elavultnak tekinthető, s az elsősorban Franciaor-

szágban kirobbant vita nyomán ő maga is módosította ítéletét. Rougerie könyve első kiadásának előszavában még azt vallotta, hogy a Kommün a XIX. századi forradalmak közül az utolsó. Ezt a tételt többek között J. Bruhat, Cl. Willard és mások bírálták, s ma általában elfogadott az a vélemény, hogy a Kommün nemcsak a régi típusú forradalmak közül az utolsó, hanem egyúttal az új, a XX. századi típusú forradalmak közül az első is.

Mig Rougerie elsősorban a Kommün résztvevőinek összetételére kínált új eredményeket, H. Lefèbvre a Kommün eszmei arculatához, a kommünárok elképzeléseihez fűzött gondolatokat. Hangsúlyozta, hogy a történeti tudatnak, a hagyományoknak milyen szerepük volt a kommünárok jelenről és jövőről kialakított elgondolásaiban, az akaratnak a történeti eredmény megszületésében. Sem a történeti előzmények - akár a gazdasági, akár a politikai tényezők - sem a külső események (a háború) egyedül nem determinálták volna a Kommün megszületését az "emberi" beavatkozás nélkül. Majd érdekes szembeállítás ad arról, hogy ugyanaz a szó, a Kommün, milyen más tartalmat kap a proudhonistáknál, blanquistáknál, jakobinusoknál és a többi csoportosulásnál. A sokféle színárnyalat ellenére azonban: amiként Lefèbvre egy másik neves francia történész, M. Dommanget szavait idézi: "a Kommün egyszerre volt jelkép és tett, eredmény", összefogva az irányzatokat. A két francia történetíró két különböző megközelítése sokban gazdagította a Kommün-képet.

Az itt publikált írások közül kettő más aspektusból ad új ismereteket a Kommünhöz.

Közismert, hogy a Kommünben mily nagy számban küzdöttek a lengyel emigránsok. Részint ezt, részint pedig e problémakör historiográfiáját világítja meg Obusenkowa írása, K.Gogina pedig arról számol be, hogy az e körbeli cseh munkásmozgalomra (jelentős részben az emigráns munkások szervezeteire) miként hatott a Párizsi Kommün. A lengyel körképből Wróblewski, a csehből J.Pecka alakja emelkedik ki.

Jemnitz János

I.

ÚJ FORRÁSANYAG A KOMMÜN TÖRTÉNETÉHEZ

A vidéki igazságszolgáltatás vörös könyve

1871. május 28-án, vasárnap délután 2 óra felé a Belleville negyed szívében elesett a Kommün utolsó barrikádja. A Véres Hét végetért.

"A győzelem után büntetni kell. Büntetni kell törvényesen, de könyörtelenül - jelentette ki Thiers, a végrehajtó hatalom vezetője. A bűnösök maradéktalanul bűnhődni fognak, de - ismétlem - a büntetést a törvény nevében fogják kiszabni, olyan büntetést, amilyent a becsületes emberek ki kell szabniok, ha az igazság megköveteli."

A párizsi csatának legalább 20.000 párizsi lakos esett áldozatul. Sok felkelő elmenekült, s még nagyobb a hosszú szenvedés előtt álló foglyok száma: a Párizs és Versailles között folyó csatározásokban április óta fogságba esett 3.500 harcoson kívül további 26.000 kommunárt fogtak el május 21. és 28. között; még június és július folyamán is 5.000 letartóztatás történt. Párizs a halottakkal, a foglyokkal és a menekültekkel - ha hihetünk a Fővárosi Tanács 1871 októberében végzett vizsgálatának - mintegy 100.000 lakosát veszítette el, a férfimunkásságnak csaknem egy negyedét.[1]

A "háromszinű rémuralom"-ról, a munkás-vértanúk történetében példa nélkül álló megtorlás méreteiről és kegyetlenségéről mindeztideig csak irodalmi tanuvallomásokat hallottunk.

Egy versaillesi őrmester leírja Maxime Vuillaume-nak, a Vörös füzetek szerzőjének a luxemburgi mészárlást:

"Az őrmester tövérl-hegyére elmesélte nekem a haditörvényszék szörnyű vérengzését.

A csapatok bevonulása óta szünet nélkül folytak a kivégzések. Kivégzés folyt a ligetek között, melyek zöld lombját vérrel összekeverve láttam viszont. Ott egy közönséges szakasz működött. Négyesével, fal mellé, pad mellé... A katonák aztán elmentek, békésen újratöltve puskáikat, végigsimítva a poros puskacsövön - a halottak ottmaradtak.

Kivégzés folyt a nagy medence körül is, a Csillagvizsgáló fasorához vezető lépcső köroroszlánjánál, a baloldali mellvéd mentén.

- Hát a halottak? Azokkal mit csinálnak?

- Akiket csütörtökön lőttek agyon, mikor ön is ott volt, azokat a következő éjjel hordták el. Nagy butorszállító kocsikat hoztak oda. Azt hiszem, hogy mindet a Montparnassera vitték.

Elképzeltem a borzalmas jelenetet. A hullahegyet, azokat, akiket elsőként lőttek agyon és összezúzódtak a holttestükre zuhanók súlya alatt, a rengeteg átluggatott, vérző testet a vérrel bemocskolt gyepon.

Az őrmester folytatta elbeszélését. Helyszínről helyszínre, osztagról osztagra részletezte a mészárlást.

- És még mindig vannak kivégzések? - kérdeztem.

Az őrmester csodálkozva rámnézett. Ha jól emlékszem, vasárnap délelőtt volt, a csata végső agóniája idején.

- Hát hogyan - felelte. - Mióta bevonultunk Párizsba, még nem volt szünet. Ó, amit ön látott, az semmi. Én először a Vöröskeresztnél láttam ilyet, ahol megkerültük a barrikádokat a rue de Rennes alsó vége felől. Ott is agyonlőttek belőlük egy csomót, főleg tiszteket.

Lentről hirtelen kiáltások harsantak, éppen alattunk. Az őrmester az ablakhoz ment.

- Egy fogolycsapat - mondta, hátra se nézve. - Biztosan a Luxemburgba viszik őket.

A Collège de France-ból jövő foglyok jó ötvenen lehetnek. Két sor katona között lépkedtek; az egész társaság gyorsított menetben haladt. Volt időm látni fedetlen fejüket,

lecsüngő karjukat, sápadt, levert arcukat. Három asszony egymásba karolt. Üvöltő tömeg követte őket. És tisztán hallottam a vad kiáltást:

- Vesszenek! Vesszenek! A Luxemburga velük!

- Minden negyedórán hoznak ilyeneket - mondta az őrmester." [2]

A halottaknak nincs igazi történetük, mert, mint minden megtorlásnál, itt is nyomtalanul tűntek el. Még számukat se tudjuk pontosan; a valóságban bizonyára többen voltak. A menekülők közül a legveszélyeztetettebbek külföldön keresték az elfeledtetést, a nagy tömeget elnyelte a vidék.

De ott vannak a felbőszült kormánypárti igazságszolgáltatás kezébe került, bebörtönzött foglyok ezrei. Ők szólhatnak hozzánk, őket megismerhetjük, ha kinyitjuk és lapozgatjuk a hatalmas irattömeget, melyet Jules Guesde olyan találóan nevezett "a vidéki igazságszolgáltatás vörös könyvének". Ügyetlen védekezéseik, zavaros szónoklataik, az okok - kicsik és nagyok - melyek miatt fegyvert, utburkoló követ ragadtak, az, hogy kik voltak, mijük volt - mindez ma ott pihen a haditanács levéltárának irattartóiban.

A törvényszéki megtorlás

Miután Seine és Seine-et-Oise megye 1871. március vége óta ostromállapotban van, a becsületes emberek törvényének alkalmazása a katonai bíróságot, a kivételes bíróságot illeti meg. A 36.000 elfogott kommunár haditörvényszék elé kerül. Azaz egész pontosan 36.309 kommunár, mert azokról, akik a kezébe kerültek, a katonai bürokrácia csodálatosan pontos kimutatást vezetett, és azt a Seine et Oise-i katonai alosztály parancsnoka, F.Appert tábornok 1875. március 8-án szabályosan a Nemzetgyűlés elé tárta. [3]

1875. január 1-én 38.578 felkelőt tartóztattak le: 36.909 férfit, 1.054 nőt és 615 tizenhat évesnél fiatalabb gyereket. Ha leszámítjuk, hogy 1.090 egyént egyszerű kihallgatás után szabadon kellett bocsátani, 212-t átadtak a polgári bíróságnak, végül 967-en meghaltak a por folyamán, közülük 10 gyerek (ez a szám alacsonynak tűnik, ha ismerjük a fogvartatás körülményeit), a hadbíróság valóban 36.309 letartóztatott ügyével foglalkozott. Hozzáteve 3.313 távollétében elítéltet, 7.213 eljárást megszüntető végzést, figyelembe véve a nagyon is érthető zűrzavarból és tévedésekből eredő kettős, néha hármas ítéleteket, a haditörvényszékek egész pontosan 50.559 esetben hoztak ítéletet. Következnek a letartóztatottakra és elítéltekre vonatkozó kifogástalan statisztikai táblázatok.

Appert tábornoknak ez a történészek által eddig nagyon elhanyagolt jelentése csodálatos dokumentum, s mi igyekezni fogunk, hogy jól hasznosítsuk.

Az igazságszolgáltatás paródiája?

Majdnem 40.000 fogoly - négyszer annyi, mint az 1848 júniusát követő napokban - több, mint 50.000 ítélet. Ez a legnagyobb méretű büntető eljárás, melyet társadalomtörténetünk valaha is ismert. Párizs, Versailles, a környék börtönei tömve lévén, nem tudták hova tenni a foglyokat. Brestben, Cherbourgban, Lorientben, Rochefortban, La Rochelleben, a leszerelt hadihajókon úgy-ahogy elhelyeztek belőlük 28.000-t, borzalmas körülmények között, akár a gályarabokat. [4] A meglévő négy haditanács - a két rendes és az 1871-ben szervezett két rendkívüli - nevetségesen kevésnek bizonyult. 22 kiegészítő hadbírószágot szerveztek, ezek gyorsított ütemben működtek 1872 és 1873 között. Alkalmi vizsgálóbírókat és bírókat kellett kinevezni, vagyis a tárgyalás törvényes szigorát kellett "megjátszani".

Ez - mint Maurice Garçon mondja - "csupán az igazságszolgáltatás utálatos paródiája volt; elősegített minden hitványságot és jóváhagyott minden kegyetlenkedést". [5] Tulajdonképpen teljesen mindegy, hogy törvényes volt-e, vagy sem, ha egyszer engesztelhetetlennek kellett lennie.

Appert tábornok jelentése szerint a 36.309 fogolyból 10.137-et ítéltek el:

93-at halálra. 23 embert kivégeztek, köztük a Kommün tagját, Théophile Ferrét, Rossel ezredet, a Kommün vezérkari főnökét, Bourgeois őrmestert, azon katonák egyikét, akik március 18-án a Montmartreon átálltak a felkelőkhöz, nehogy a tömegbe kelljen lőniök:

251-et életfogytiglani vagy meghatározott idejű kényszermunkára;

1.169-et fegyenctelepre való deportálásra;

3.417-et egyszerű deportálásra.

A három utóbbi, leggyakrabban alkalmazott büntetést az ujkaledóniai fegyenctelepeken kell letölteni, közönséges bűnözők között. Sok kommúnár soha nem tért onnan vissza. [6]

1.247-et fegyházbüntetésre;

1.305-öt egy évnél hosszabb börtönbüntetésre;

2.054-et egy évnél rövidebb börtönbüntetésre;

55 gyermeket javítóintézetbe küldenek.

Nyilvántartanak 2.445 felmentő ítéletet és 22.722 elutasító bírói végzést is. De Appert jelentése ezekben az esetekben mindig gondosan kiemeli:

"Le kell szögezni, hogy az ilymódon szabadlára helyezett egyének nem voltak ártatlanok a szó teljes értelmében és normális körülmények között mindegyiket vizsgálati fogságban lehetett volna tartani. De az adott helyzetben figyelembe vettek minden enyhítő körülményt, minden emberi okot, ami a bizonyos fokig bűnös, de gyakran csak félrevezetett, megtévesztett vádlott mentségére szolgálhat."

A kiméletesség végeredményben nem volt önkéntes, hanem éppen a megtorlás féltelenségéből fakadt.

Levéltári anyag

A Haditanácsok levéltárát jelenleg a régi vincennesi erődben elhelyezett Hadtörténelmi Levéltár újkori szekciójában őrzik.

A per jól-rosszul (inkább rosszul, mint jól) megőrzött iratainak egykor mintegy 40.000 iratsomót kitevő anyagából ma már nincs meg több 15.000-nél. Hosszu ideig a Hadügyminisztérium pincéiben rohadtak, majd az erőd kazamatáiban, ahonnan csak 1945-ben emelték ki őket. Egy kétbalkezes levéltáros is akadt valamikor, aki nagy részüket - helycsinálás végett - megsemmisítette; úgy vélve, hogy az olyan személyek iratanyagát, akik ellen az eljárást megszüntették, nem érdemes megőrizni, a zuzdába küldött több mint 20.000 iratsomót. Ez a kár jóvátehetetlen.

De az új levéltáros-gárda által ma már nagyszerűen gondozott, maradék irattömeg még mindig igen tekintélyes. A következőkből áll:

Mintegy száz csomó vegyes irat, ez alkotja az Ly alcsoportot. Ebből mindössze 25 van tárgymutatóval ellátva, közülük a legfontosabbak

Ly 1 általános iratok a Kommunről

Ly 20 a polgárórség Központi Bizottsága.

Ly 22 különböző klubok, bizottságok, szövetségek a Kommun alatt.

A többi, különösen a polgárórség felkelés alatti zászlóaljaira vonatkozó iratokban gazdag anyag most áll rendezés alatt.

Az L sorozat egyéb alcsoportjaiban, az iratcsomók további százaiban a polgárőrségnek a Párizs ostroma alatti zászlóaljaira és a versaillesi hadseregére vonatkozó dokumentumok vannak.

Mintegy 15.000 iratcsomó a hadbíróságok által elítélt vagy felmentett kommünárok egyéni iratait tartalmazza.

Poros iratcsomók. A por szinte 1871 óta lepi őket; a történészek nagyon-nagyon hosszú ideig nem nyultak hozzájuk. 1881-ben Maxime de Camp kutatott az anyag egy részében, *Convulsions de Paris* című művéhez. De a szabályzat értelmében, mely megtiltotta az esetleg még élő személyekre vonatkozó iratok kiadását, a közönség számára csak a második világháború után vált teljesen hozzáférhetővé. Azóta sem sok kutató nézett beléjük és munkánk megkezdése előtt soha nem aknázták ki az anyagot rendszeresen. Beérték azzal, hogy felületesen átböngészték valami információ vagy egy jelentős kommünár életrajzi adatai miatt. Nemrég felhasználták egyes darabjait (a legsötétebbeket) egy féktelenül kommunistaellenes röpirat megírásához, de ezekből már hiányzik Du Camp rágalmainak ereje. [7]

Minden egyes dosszié tartalmazza a vádlott Kommün előtti és alatti tevékenységéről szóló jelentést, a kihallgatások jegyzékét, a tanuvallomásokat, a szomszédok, a barátok, az ellenségek, a munkaadó, a házmester, a háztulajdonos véleményét (vagy pletykáit, rágalmait), számtalan terhelő és felmentő bizonyítékot, még a letartóztatottnál lefoglalt személyi iratokat is. [8]

Itt vannak a kommünárok, külön-külön: a harcolók és a polgárőrség zászlóaljaiban bujkálók, a népi szervezetek harcosai és a klubok alkalmi szónokai. Napról napra csinálják a forradalmat.

De itt vannak tömegükben is. A 15.000 vincennesi iratcsomó, az Appert jelentéseiben kifogástalanul összefoglalt 40.000 eset statisztikailag több, mint kielégítő forrás egy társadalomtörténeti munka megírásához, mely számolni, felsorolni, osztályozni akar, hogy pontos legyen.

Mivel mi vagyunk az elsők, akik e levéltárat, mint teljes egészet használjuk, a kommünárok perét okiratok alapján bocsátjuk másodszor is ítélet elé. Nem azért, hogy bírói tévedések után kutassunk benne, vagy hogy - teljesen hiábavalóan - ítéletet mondjunk a bírókról. Nem is annyira azért, hogy döntsünk - mire is lenne jó? - az autoritáriusok és az anáristák kényes vitájában, inkább azért, hogy megkeressük a XIX. század utolsó francia forradalmának konkrét, valódi okait, hogy megkíséreljük megfesteni a szomorú 1871. év párizsi kommünárjának élethü képét.

Részletek J. Rougerie,
Procès des communards c. művéből,
17-23.p.

Jegyzetek

- [1] La situation industrielle et commerciale de Paris en octobre 1871 (Párizs ipari és kereskedelmi helyzete 1871. októberében). A Fővárosi Tanács egy csoportjának vizsgálatáról készült jelentés. Párizs, 1871.
- [2] M.Vuillaume: Mes cahiers rouges au temps de la Commune (Vörös füzeteim a Kommün idején), Párizs, Société d'éditions littéraires et artistiques, évsz.nélk. 45-46. p.
- [3] Rapport d'ensemble de M. le général Appert sur les opérations de la Justice militaire relatives à l'insurrection de 1871 (Appert tábornok ur összefoglaló jelentése a Hadbírósnak az 1871. évi felkeléssel kapcsolatos működéséről). Statisztikai táblázatok, 254 s.köv.1.
- [4] L.Élisée Reclus geológus elbeszélését az ezeken a pontokon eltöltött időről, idézi Lissagaray: Histoire de la Commune (A Kommün története). Függelék XLVI, 439.p.
- [5] M.Garçon: La justice contemporaine (1870-1932). (Az uj-kori igazságszolgáltatás. 1870-1932.), Párizs, 1933. L. még ugyanezen szerzőtől: Histoire de la Justice sous la IIIe République (A III. Köztársaság alatti igazságszolgáltatás története), I.köt. Párizs, A.Fayard, 1957.
- [6] Az ujkaledóniai fegyenctelepek életére vonatkozólag l. J.Allemans: Mémoires d'un Communard. Des Barricades au Bagne (Egy kommunár emlékiratai. A barrikádoktól a fegyenctelepig), Párizs, Librairie socialiste J.Alleman, 1910, 527 p. - Mémoires de Louise Michel, écrits par elle-même (Louise Michel sajátkezű emlékiratai), Párizs, Roy, 1886, 490 p.
- [7] M.-A.Fabre-nak, a Hadtörténelmi Levéltár volt igazgatójának két könyvéről van szó: Les drames de la Commune (A Kommün drámái), Párizs, Hachette, 1881, I.köt. és Vie et mort de la Commune (A Kommün élete és halála), Párizs, Hachette, 1943, 254 p.
- [8] Ezenkívül ott vannak még az Országos Levéltárban (BB 24. sorozat) az elítélteknek a vincennesi ügyiratoknál jóval vékonyabb kegyelmi ügyiratosomói és a Rendőrpréfektúra levéltárában (B/A sorozat) a legkiemelkedőbb kommunárokról vonatkozó rendőrségi ügyiratok.

Itt csupán a Hadtörténelmi Levéltár iratosomóiból és a Ly sorozatból vett anyagot használtuk fel.

II.

A KOMMÜN IDEOLÓGIÁJA ÉS A VALÓSÁG

A Kommün stilusa

A Kommün kenyeret küldött gyilkosaink 92 asszonyának. Az özvegyek nem tartoznak semmilyen zászló alá. A Köztársaságnak van kenyere minden nyomorult, van csókja minden árva számára.

A Kommün rendőrségének parancsnoka [1]

Mielőtt elmondanánk a döntő nap, 1871 március 18. történetét, mielőtt visszahelyeznénk összefüggései - az ezt megelőző és ezt követő események - közé, elmondjuk, hogyan látjuk ebben a műben a Párizsi Kommünt. Történelmi munkáknál szokatlannak tűnő módon a stílussal kapcsolatos elgondolásokkal fogjuk kezdeni. Ez az utmutatás felöleli azt is, ami a későbbiekben majd határozottan kifejeződik, t.i. az analízis és az előadás módszerét, a problémákat és a megoldásokat.

A történészek gyakran pályáznak műveikben valami-féle fikcióra. A szerző kezdetben úgy tesz, mintha nem ismerné azt, amiről beszélni fog; tetteti, hogy osztozik az olvasó (ugyancsak feltételezett) tudatlanságában. Noha ő, a történész, már tanulmányozta a dokumentumokat és adatokat, az elbeszélést mégis mit sem sejtőn és naívnul kezdi. Csak mesél, egyszerűen, őszintén és ebbe az elbeszélésbe szövi bele mind az adatokat, mind a régebbi magyarázatok és elméletek bírálatát. Ha ügyes, olyan észrevétlenül vezeti az olvasót, hogy úgy tűnik, az sajátjaként fedezi fel és teszi magáévá a történész álláspontját. Megmutat és bemutat egyszerre. A valóságban a szerző pontosan tudja, mit akar, és a premisszákat felöleli a következtetéseket.

Ez a történész-fikció ugyanolyan jogos és ugyanolyan vitatható, mint az írói fikció, mely megengedi, hogy a regényíró szemtanuként beszéljen el tényeket, melyeknél nem lehetett jelent, hiszen ő találta ki, vagy ő költötte át őket.

Ugyanolyan jogos, mondjuk, és ugyan olyan vitatható. Ez feljogosít bennünket arra, hogy változtassunk az eljáráson.

Ebben a munkában nyiltabban fogunk fellépni, még ha emiatt a módszer és az előadás látszólag veszít is erejéből. Mi már az elején elmondjuk, amit a kutatások során megtudtunk. A Kommun stílusával kapcsolatos elgondolásainkban nem lesz semmi önkényes, mivel azok a dokumentumok és történeti tények hosszú, folyamatos vizsgálatának eredményei.

Azoknak, akik ezt az eljárást különösnek, vagy egyszerűen paradoxnak találják, azt feleljük, hogy a stílus kérdése uralkodik a többin. Az események stílusa észrevétlenül vagy nyilvánvalóan irányítja az elbeszélés, sőt a tények rekonstruálásának stílusát is. Ez a kérdés független az esztétikától, az irodalomtól, még inkább egy tisztán formális módszertantól vagy az ismeretelmélettől. Ez a dolgok, tehát az emberek, az események, a cselekedetek legmélyéről fakad. Magának a történéshoz is van egy bizonyos elmékedési, gondolkodási stílusa, ami függ saját helyzetétől, hovatartozásától, vonzalmaitól, amelyek következtében a tények és megítélések, megállapítások és koncepciók - igazán és minden tagadás ellenére - elválaszthatatlanok számára. Minden létező stílus közül talán a magát tárgyilagossnak képzelő érzéketlenség a legrosszabb. Az érzéketlenség helyénvaló a dokumentumok olvasásánál, az adatok összevetésénél. De szűnjön meg, mikor a történész az elbeszéléshez ér, mert a történelem, mint minden emberi valóság, dráma. Egyébként tudjuk, hogy az érzéketlenség semmilyen intellektuális erényt nem jelent, s hogy az elfogultság látszólagos hiánya mögött a legártalmasabb elfogultság rejtőzhet. Jobb egy pártos politikus, vagy egy szenvedélyes ellenzéki stílusa, mint azoké, akik közömbösek az emberek sorsa és halála iránt.

Ez a magatartás határozottan túl akar lépni a "pro vagy kontra" ellentétén. Nem azon a romantikus és távoli, noha mélyértelmű állításon alapul, mely szerint minden mű - akár egy történész munkája is - igényli a szenvedélyt. Nem vezethető vissza arra a paradoxonra, hogy a szenvedély erősebben és mélyebben objektív, mint a közömbösség és az elidegenedés. Szerintünk a stílus a tények együttesének koncepciójából, vagy - ha úgy tetszik - meglátásából fakad. Kiragadja a tényeket a részmegállapítások elszigeteltségéből, természetesen úgy, hogy egy hosszú előkészítő munka, a leíró, ábrázoló, adatokat vizsgáló, s ezenközben egy korszakkal állandó kapcsolatban álló, sokrétű tapasztalattal szembekerülő ember munkája révén összeköttetésben van azokkal is.

Nem így vetette-e fel Marx is a történelem, azaz a teljes történetiség egy hosszabb-rövidebb, többé-kevésbé átfogóan megragadott részletének kérdését? Egyik, a nagy műveket megelőző, de azokat előkészítő írásában összehasonlította

a németországi és a franciaországi politikai helyzetet, azaz osztályviszonyokat, s nem csak mint erőviszonyokat, hanem mint eltérő stílusokat is mérlegelte őket.

"... Németországban nemcsak az a következetesség, az az élesség, az a bátorság, az a kiméletlenség hiányzik minden különös osztályból, amely őt a társadalom negatív képviselőjévé bélyegezhetné. Ugyanigy hiányzik minden rendből a léleknek az a nagysága, amely, hacsak pillanatnyilag is, azonosítja magát a néplélekkel, az a zsenialitás, amely az anyagi erőt politikai hatalommá lelkesíti, az a forradalmi merészség, amely az ellenfél szemébe vágja a dacos jelzőt: "Semmi vagyok és mindennek kell lennem". Ellenkezőleg, a német erkölcsnek és tisztességnek magva, nemcsak az egyéneknek, hanem az osztályokénak is, ama szerény önzés, amely korlátoltságát juttatja érvényre és hagyja önmagával szemben érvényre jutni. [2]

Mint "A hegeli jogfilozófia kritikájához" című munkájából vett idézet mutatja, Marx szerint ezek az erkölcsi és érzelmi tulajdonságok naivvá és passzívá teszik a német politikai életet. Németország igazi, egyedüli nagysága a filozófiában mutatkozik meg, ugyanugy, ahogy Angliáé és az angoliai életé a közgazdaságban. "A német társadalom különböző szférái közti viszony ... nem drámai, hanem epikus." [3] A társadalom minden osztálya, minden rétege súlyosabban nyomja az alatta levő osztályokat és rétegeket, mint amennyire a felsőbb osztályokat támadja; többet foglalnak az uralma alatt állók letörésével, mint az urak elleni harccal. A társadalom szinte vég nélkül tovább osztódik, s mindezek a szférák általános és a tétlen lehangoltságot általánossá tévő diszharmonióban, bénító, tompa nyomással nehezednek egymásra. Ez a középkor eszméi meghosszabbítása. Ha felszólal, a német társadalom egésze s minden osztálya igyekszik tehát a mások, a más népek, a más osztályok dicső tetteit felnagyítani. Epikus stílusban történeteket mesélnek egymásnak. A filozófia általában, különösen pedig a történet- és jogfilozófia - az, amellyel az akkori Németország utolérte a világ korviszonyait, s kortársává vált a jelennek - éppen az ilyen, az emberi tudatnak máshol, nevezetesen Franciaországban megélt történetét és kalandjait felnagyító és magasztaló elbeszélésből áll. A filozófia németországi tulsulya és jelentősége valamiféle általános elidegenedésről tanuskodik, mivel a filozófia absztrakciókból áll és magában hordja az elméleti elidegenedést. A nagy németek - mondotta Marx - merészen elgondolták, amit a többi nép megélt. S ez ezt a gondolatot epikus jellegűvé teszi, ideértve a hegeli rendszert is - az emberi tudat eposzát az ember történetében. [4]

Marx e szövegét nézve próbáljuk meg gondolatát a mi fogalmaink szerint meghatározni. Mi az epika? Az elmondott idő és események mellett, vagy felett, a cselekményen túl vagy innen álló elbeszélés, melynek a való idő folyamatával

nincs elég szoros kapcsolata ahhoz, hogy azt a szóbeli közlés közvetlen elemévé alakíthassa. Az epikus stílus eleve a multba, távolra helyezi az eseményeket, inkább a térben, mint az időben fejti ki őket, anélkül, hogy elárulná a cselekmény és az elszabadult szenvedélyek megjelenésének titkát, anélkül, hogy belülről ábrázolná születésüket és kialakulásukat, még ha meg is kísérli ezt. Az epika előadásmódja ezáltal színes-sé, formában és vonalvezetésben gazdaggá válik ugyan, de valami lényeges - maga a költészet és az alkotás lelke, a teremtő és alkotó cselekmény - kárára. Ezt a lényegét - születés, megjelenés, növekedés, kifejtés, hanyatlás - a líra sokkal mélyebben ragadja meg, mint az epika. A drámai stílus viszont sajátos és egyben egyetemes érvényű valódi helyzetek alkotásával és bemutatásával felülmúlja és egybefoglalja a lírát és az epikát. Ha az érzésekből így jellemelek, szenvedélyek és helyzetek lesznek is, ez a tárgyiasság (helyesebben tárgyiasság) nem téveszthető össze az epikáéval. Mint objektivitás felette áll, mert a cselekmény nem mint egyszerű időbeli folyamat zajlik le, hanem mint olyan, amelyben bennfoglaltatnak az akarattalagos szándékok és célok is. A drámaiság egybeesik az akarattal, amennyiben tudatosak benne a kezdet és a vég, az akadályok, a bukások és a győzelmek. A gyakorlati cselekmény csak így tűnik térben és időben pontosan meghatározott, lokalizált s ugyanakkor összefoglaló érvényű történeti cselekménynek.

A fenti magyarázat egyenesen Hegeltől származik. Szerintünk megegyezik Marx szövegével, aki ugyan nem határozza meg a használt fogalmakat, nevezetesen az epikát, és a drámat, de nem lehet, hogy ne a hegeli értelemben vegye őket.

Marx szerint Franciaország politikai és társadalmi életére - a németországgal összehasonlítva és szembeállítva - a drámai stílus a jellemző.

"Franciaországban ahhoz, hogy valaki minden akaron lenni, elég valaminek lennie. Németországban semmi nem lehet valaki, ha nem akar mindenről lemondani. Franciaországban a részleges emancipáció az alapja az egyetemesnek. Németországban az egyetemes emancipáció conditio sine qua non-ja minden részlegesnek. Franciaországban a fokozatos felszabadulás valósága, Németországban a lehetetlensége kell hogy megszüljön az egész szabadságot. Franciaországban minden néposztály politikai idealista és elsősorban nem különös osztálynak, hanem az egyáltalában vett társadalmi szükségletek képviselőjének érzi magát. Az emancipátor szerepe tehát drámai mozgásban sorjában átmegy a francia nép különböző osztályaira, amíg végre elérkezik ahhoz az osztályhoz, amely többé nem bizonyos, az emberen kívül fekvő és mégis az emberi társadalom teremtette feltételek előfeltételével valósítja meg a társadalmi szabadságot, hanem ellenkezőleg, a társadalmi szabadság előfeltételével szervezi meg az emberi létezés minden feltételét." [5]

Ez a prófétikus szöveg 1848 és 1871 drámáját éppugy előre jelzi, mint Németország sorsát. A Töké-vel, a Brumaire 18-al és 1871 eseményeinek szentelt írásaival Marx megadja nekünk a Kommün tanulmányozására vonatkozó programot. Egyelőre jegyezzük meg jól, hogyan határoz meg Marx egy stílust. A franciaországi politikai és társadalmi élet a XIX. században sajátosan zseniálissá válik a társadalmi gyakorlat terén. Ez a zsenialitás nem az egyének sajátja, s csak tökéletlenül tükröződik az egyének tudatában, ideológiájában és műveiben is. Ez a népnek és a nemzetnek, mint a népet alkotó különböző rétegek és osztályok bizonytalan és hatalmas egységének osztályrésze. A történelem terméke lévén, ez a zsenialitás fenn tud maradni és meg tud élni a mélységekben még akkor is, mikor az események megsemmisítésére irányulnak. Míg Németországban a lappangó tehetség az elméleti gondolkodás (egyéb-ként igen nagy jelentőségű) területére szorítkozik, Franciaországban a gyakorlati szükségletek és cselekedetek közvetlenül elméletiek. Alapszükségletek, melyeket a nép sokféleségét alkotó különböző rétegek és osztályok, tehát a nép közvetlenül észlel, érez, magáénak vall. Kézbeveszi tehát - ösztönösen - saját szabadsága sorsát, s a szabadságát általában. Az a célja, hogy megfelelő stílusban végigvezesse a drámai mozgalmat. Ösztönösen megvan benne a szükséges bátorság és következetesség, éleslátás és határozottság ahhoz, hogy a negatív radikális elemet képviselje, sőt, hogy az legyen a tiszta, tökéletes pozitivitásra törekvő s magát annak tartó társadalom szívében.

Ez a zsenialitás az ilyen népet a fennálló hatalom megragadására, majd elpusztítására sarkallja, s arra, hogy visszavonhatatlanul hadat üzenjen leghatalmasabb ellenfelének.

Marxnak a politikai lángelméről és a stílusról vallott fenti nézeteire hivatkozva nyíltan kimondjuk és hirdetjük, hogy a Kommün sajátos stílusa az Ünnepe stílusa volt.

A Párizsi Kommün kezdetben hatalmas, nagyszerű ünnep, melyet Párizs népe - a francia nép és általában a nép lényege, szimbóluma - magának és a világnak rendezett. Tavaszünnep a Városban, a kisemmizettek és proletárok ünnepe, forradalmi ünnep és a Forradalom ünnepe - ez a tökéletes ünnep, az ujkor e legnagyobb ünnepe kezdetben fény és öröm közepette zajlik.

1871 március 18. történelmi napja végleg megtöri a passzivitást és rezignációt, mely a császárság, a háború, sőt Párizs ostroma alatt is uralkodott, anélkül, hogy az alapvető erőket megtámadta volna. Ezek az erők most fenséges nyugalommal áradnak szét. A párizsi nép átszakítja a gátakat, előnti az utcákat; testvéri és lelkes tömegével bekeríti és lefegyverzi azokat, akiknek harcolniuk kellene ellenük: a fennálló hatalom katonáit. Természetes ifjúságában és erejében megjelenik a kollektív hős, a népi génius. Megjelenése pusztá té-

nyével győzelmet arat. Diadalán meglepődve, ragyogó pompává varázsolja ezt a diadalt. Örül, szemléli ébredését és szépséggé alakítja uralmát. Mennyezőjét ünnepli a visszanyert öntudattal, a főváros palotáival, műemlékeivel, a hatalommal, mely oly sokáig elkerülte. Ez valóban ünnep, hosszú ünnep március 18-tól 26-ig (a választásokig) és 28-ig (a Kommün kikiáltásáig), sőt ezen túl is; fényesen megrendezett szertartásossággal és ünnepélyességgel.

A nép ezután - vagy ezzel egyidőben - tetszelegni kezd saját ünnepében és zajos látványosságot csinál belőle. Megtéved, becsapja magát, mert az önmagának rendezett látványosság hűtlenné teszi önmagához. S ekkor, mint minden valódi ünnepben, elindul és közeledik az igazi dráma. A nép-ünnepély jellege látszólag megváltozott. A valóságban tovább folyik: szenvedésbe merül. Tudjuk, hogy a tragédia és a dráma véres ünnep, melynek során beteljesedik a végzetet kihívó emberfeletti hős bukása, feláldoztatása és halála. A szerencsétlenség nagysággá válik, a bukásból erőt és reményt merít a gyáva félelmeitől megtisztult sziv. Héraklész, a szörnyek legyőzője harcol, nehogy a mérgezett szövet testére boruljon. Megfeszíti minden izmát. Hiába. Elkészíti tehát a máglyát. Jön a halál; a végzet, a rossz diadala, a bukás és a végső engesztelő áldozat. De a gyászmenet nem vesztette el az ünnep nagyszerűsége iránti érzékét. Akik a "szabadság vagy halál" jelszavával harcoltak, a halált választják a megadás, a biztos szolgaság helyett. Még harcolnak egy ideig, kétségbeesetten, őrvongva, határtalan bátorsággal, majd önkézzel gyujtják meg a máglyát, melyen el akarnak pusztulni, meg akarnak semmisülni. A tragédia úgy ér végzet, ahogy az hozzá méltó: tűzvész és pusztulás közepette. [6] Miután a végsőökig végigküzdötte a titáni harcot, Párizs népe elhatározza Párizs pusztulását, s ő maga is meg akar halni azzal, ami több számára, mint diszlet, mint keret: a városa, a teste.

Az ünnep így drámává és tragédiává válik, abszolút tragédiává, prométeuszi drámává, melyben nyoma sincs frivol játéknak; tragédiává, melynek főszereplője, kórusa és közönsége egyedülálló módon azonos. De az ünnepben már a kezdet kezdetén benne rejlett a dráma; a dráma visszanyerte ősi jelentését: az elbukott főszereplő önkéntes áldozatától kísért kollektív és valódi ünnep volt, kolosszális ünnep a néppel és a népért - tragédia.

Mikor így meghatározzuk a Kommün, mint alkotás és mint cselekmény stílusát, csak ismételjük Liebknecht képletét "a Kommün rettenetes és nagyszerű tragédiájáról". Nem hagyjuk azért figyelmen kívül az események egyéb szempontjait sem, nem feledkezünk meg sem az előzményekről és körülményekről, sem az akcióba lépő emberek, csoportok és eszmék közötti kapcsolatokról, sőt az analízis és a történelmi bemutatás követelményeiről sem. De föltett célunk, hogy megmutassuk: Párizs hogyan élte át forradalmi szenvedélyét. Látni

fogjuk, hogy a zilált és meghasonlott város miért és hogyan vált akcióközösséggé, az ünnep során hogyan lett ebből a közösségből az akkor elképzelhető legmagasabb fokú elvközösség, s hogy a nép milyen újjongva üdvözölte a felszabadult és felszabadító munka szimbólumait, az elnyomó hatalom bukását, az elnyomás végét. Hogyan hirdette a munka világát, azaz a munkát, mint világot és mint világok teremtetőjét. S e hatalmas ünnep során valami hogy töri át a megszokott társadalmi élet átlátszatlan fátyolát, hogy emelkedik fel a mélységekből, hogy hatol át a tétlenségbe és sötétségbe merült rétegeken, hogy lát napvilágot és hogy bontakozik ki. Mi is volt ez? Alapvető akarat volt az akkori világ és az akkori élet megváltoztatására, a legmagasabb eszmét képviselő szabad elhatározás, teljes forradalmi terv. Egy örült és zseniális "mindent vagy semmit". Életbevágó és határozott fogadás a lehetőségről és a lehetetlentről.

A Kommün ideológiája. Általánosságok

Már idézett jelentős munkájában [7] Émile Tersen azt állítja, hogy "a Kommün eszméje semmit, vagy majdnem semmit nem vett át az akkori kevéssé ismert középkori kommunális mozgalmaktól". Hozzáteszi, hogy csak 1871 után fordult a figyelem e községi felkelések, s ezeken belül Étienne Marcel személye felé. [8]

A korszak általunk leírt mély történetiségét, történeti létét, történeti tudatát tagadó állítást helytelennek tartjuk. A gyakorlatba, az életmódba beépült történeti tudat a történelemből semmit nem hagy veszendőbe menni. Marx szerint az emberek a multjukkal együtt, a multjuk nevében élik a jelent. Mind a valóságban, mind e valóság tudatában viselik annak súlyát és ruházatát. Ez a mult az esetektől és a helyzettől függően vagy a jelenbe gyökereztetni az embereket, vagy kiszakítja őket onnan. Az utóbbi esetben az emberek, akik a történelmet csinálják, de nem tudják, hogyan csinálják azt, karikírozott, burleszk módon utánozzák a multat, miközben gyakorlati cselekvéseikkel megváltoztatni vélik a jelent. Az első esetben viszont a gyakorlatba beépült történeti tudat a fennálló világot valóban megváltoztató vagy valóban megváltoztatni akaró forradalmi gyakorlatot szolgálja.

"Polgártársak, a tekintély és a centralizáció eleve tehetetlennek bizonyulván, a haza végveszélyében már csak a viszonyok kényszerítő ereje folytán szabaddá, autonómmá és szuverénvé váló francia községek hazafias erejében bizhatunk. Párizs megingathatatlan ellenállásán nyugszik ma a társadalmi haladás és a forradalom sorsa. Párizs felelős a gall faj üdvéért, Párizs a kezdeményező ..."

Ezekkel a szavakkal kezdődik az az "elvi nyilatkozat", melyet a Husz Kerület Republikánus Központi Bizottsága 1870. október 9-én a választókhoz intézett. [9] A teljes szö-

vegben az 1792-es emlékek közé régebbi történeti utalások is vegyülnek, többek között az a régi elmélet, melyből a harmadik rend nemesség elleni harcának magyarázatánál Saint Simon is kiindult, a faj fogalmát az osztály fogalmával helyettesítve, s mely szerint a nemesség a frankoktól, a francia nép a "gall fajtól" származik. A Kommün hivatalos lapjának április 20-i és május 2-i számában megjelent Charles Limousin egy cikke a középkori párizsi kommünről és Étienne Marcel-ről.

Mikor a Kommün a kerületekhez fordul, az 1871. április 6-án kifüggesztett manifestum aláírói, a Végrehajtó Bizottság tagjai értékelik a régi községi "szabadságjogokat". "Párizsnak nincs más kívánsága, mint a köztársaság megalapítása és községi szabadságjogainak megszerzése. Ha a Párizsi Kommün tullepte is megszokott jogkörét, ezt kedve ellenére, s csak azért tette, hogy megfelelhessen a versaillesi kormány által provokált hadiállapotnak. Párizs nem akar mást, csak önkormányzatot, teljes tiszteletben tartva Franciaország többi községének hasonló jogait...". A "szabadságjogok" kifejezés pontosan illik az Ancien Régime alatti községi hagyományokra, mivel a hódító fajtól, a frankoktól visszavett kiváltságoknak a városi polgárságra való kiterjesztését fejezi ki.

Miután így helyreállítottuk a történelmi igazság egy részét, felvethetjük a kommunális ideológia analízisének kérdését. Képzeljünk el egy igen zavaros ideológiai-politikai komplexust, melyben különböző, sőt egymásnak ellentmondó elemek keverednek. Persze, hogy a háttérben, mint alap, melyből kiemelkednek az ideológiai formák, felismerhető az az akció is, mellyel a proletariátus és szószólói igyekeztek bizonyos társadalmi és politikai tartalmat adni a kommunális forradalomnak. Ez a törekvés azonban, mely maga is jobbra csak a szándék és az akarat, nem a gyakorlati eredmények sikján mozgott, nem rejtheti el előlünk a többi elméleti-politikai elemet. A történelmi igazság eltorzítása volna, ha csak ezt vennénk észre, ha felnagyítanánk. Ha a többi törekvést és a többi ideológiát lekicsinyítve, abszolút értéket tulajdonítunk neki, ez nem volna más, mint prppagandamunka, a múlt felhasználása, annak ismerete helyett. Egy verbálisan dialektikus alkalmazása a történeti, marxista módszernek.

Kezdjük a csomó kibontásával, hogy egyenként kitápinthassuk a szálakat, melyek alkotják.

Először az ideológiának azt az objektívabb szempontját fogjuk felfedezni - féluton az ideológia és a gyakorlatba beépült tudat között - melynek analízisét már megkezdtük: a történetiség és a történeti tudat létét, a főváros életét tapasztalatként érzékelve. Ezekhez a szinte objektív - bár lényegi, megfogható realitással csak meghatározásokon keresztül bíró - elemekhez fűzzük hozzá a középkori kommunális mozgalmak, vagy az 1792. évi forradalom nagy történelmi emlékeit.

E történeti mag körül több olyan ideológiai áramlat kering, mely mind tőle kapja fényét. Ide soroljuk a proudhonista, a blanquista, a fourrierista áramlatokat, végül az Internacionálét éltető, s önmagukban is igen összetett eszméket.

A proudhonisták számára a Kommün és a federalizmus a decentralizációt jelenti. A blanquisták számára az 1792-es és 1793-as kommünt, az egy és oszthatatlan, diktatorikus és központosító Köztársaság éltetőjét. A fourrieristák számára a falanszter megvalósulását, az új társadalom alapsejtjét. Az internacionalisták számára kicsit mindezt együttvéve és még valami mást: egyesek, az ösztönös proudhonisták számára elég bizonytalanul az általánossá vált önkormányzatot, mások számára már a megálmodott, meglehetősen sommás kommunizmust. A neo-jakobinusok és a blanquisták kivételével pedig mindenki számára - és itt értünk a lényeghez - a fennálló, centralizált állam elpusztítását, s egy új, elhaló állam létrehozását.

A fenti irányzatok között fennálló ideológiai egység soha nem lesz több ingatag és mindig kérdésessé váló kompromisszumnál, mely szétrobban, mielőtt a Kommün hatalomra jut. Ez az ideológiai kompromisszum társadalomtudományilag analizálva olyan elemeket tartalmaz, melyeknek tételei nem határozhatók meg pontosan: a szó szoros értelmében vett ideológiát, mítoszt, utópiát. E fogalmazásban nincs semmiféle leiki-sínylés. Ellenkezőleg: visszaadjuk e szavak eredeti erejét és értelmét. A Kommünnek van mítosza, miután a kommünárok számára ez a szó a társadalmi csoportok - faluk és városok - s az e csoportokban élő egyének ténylegesen meglévő egyenlőségét jelenti. Van mítosza, mert hisznek valamiféle új, átfogó társadalmi szerződés lehetőségében, mely az állami köteleket azonnal és szabadon felcseréli a szerződő felek közötti szabad szövetség kötelekével. Van mítosza, mivel - tudatosan, vagy sem - olyan történeti tényekre hivatkoznak, melyek valódi tartalma igen eltérő volt ettől a képtől. Végül van mítosz, mert egy transzcendens bálványért áldozzák fel magukat: a szent Városért, melyet a forradalom a szabadságért megsemmisített, majd a szabadságnak szentelt. Van utópiája, olyan mértékben ahogy ők a kommunális forradalom tüzeiben máról holnapra, lángolóan és tisztán megszülető, a kommunális törekvéseket máról holnapra megvalósító új életről álmodnak. Van végül ideológia, mert a társadalmi valóság - a gyakorlat - illuzórikus ábrázolássá transzponálódik, mely kiemeli e valóság egy részét, s azt abszolút értékűvé teszi. A kommünárok nem különböző szintű összefüggéseket tartalmazó egységes egésznek tekintik a társadalmat, hanem helyi csoportosítások összegződésének.

Az ilyen össze nem illő elemek egyesítéséből csodálatos erejű ideológiai-politikai "komplexus" keletkezik, mivel egyesíti az érzelmit és az akaratit, az álmodást és a gondolatot, a múltat és a jövőt. Ez az ideológiai hatalom, a

legösztönösebb erők útjának áttörésére szánt robbanókeverék magában hordja pusztulása csiráit. A keveréknek a gyakorlatban szélsőségszerűen heterogén töredékekre kell szétrobbannia.

A gyakorlatban ideológiai komplexust hordozó társadalmi erők vonatkozásában a következőket találhatjuk:

a/ hazafias és nemzeti lázadó mozgalmat a megszálló ellenség, azok szövetségesei, a vereségért felelőssé tett hűtlen kormány hazaárulói, a bonapartista hadsereg és tábornokai ellen;

b/ nagy köztársaságpartí mozgalmat a vidéki, konzervatív versaillesi nemzetgyűlés ellen (melynek tizenhárom vezetőségi tagjából tizenkettő orléanista volt);

c/ forradalmi lázadást a parazita állam, e centralizált állam zsarnoki hatalma, s az ezt jóváhagyó politika ellen;

d/ a proletárok és szocialisták forradalmi mozgalmát, mely bizonytalanul, de valószínűsít a burzsoázia, a kapitalizmus (fejlődésének akkoriban elért foka) ellen irányult, noha még ingadozva a társadalmi és a politikai ellenfél között.

A Kommün "Franciaország, köztársaság, munka" jelszavával eléri e társadalmi erők pillanatnyi, de hatásos együttműködését. Dommanget kiváló meghatározása szerint "a Kommün egyszerre volt az összefogás tárgya és jelszava, annak valószínűsége és jelképe, ténye és ideológiája". [10] A szélsőséges irányt és ezzel egyidőben a kiegyezést is képviseli. Megfelel a Párizs ostroma alatt kialakult valódi helyzetnek és ugyanakkor az általános választójog s a hatalomnak ismert, megválasztott, elmozdítható megbízottakra való átruházása révén elérhető radikális átalakulás reményének is. Egyesíti és összefoglalja "egy felingerelt és felfegyverzett nép lelkében elszórtan élő, ellentmondó, gyakran ellentétes törekvéseket. Pusztán a neve elég volt". [11]

A Kommünben egymásba olvadó nézetáramlatok, az őket támogató társadalmi erők semmilyen határozott társadalmi toborzó munkával nem állnak összefüggésben. Mivel a kommün ideológia és akció szocialista tartalma a proletariátus létezéséből fakad, a tökéletes hazafiság könnyen tudott párthiveket szerezni a proletárszármazásuk között. A társadalmi toborzás e kérdése talán nem is olyan fontos, mint amilyennek a naiv szociologizmus tartja. A lényeg az, hogy egy látszólag határozott, a valóságban bizonytalan jelszó körül kialakulhatott a hatalmon lévő burzsoázia és állama elleni akcióegység a proletariátus, a kézművesség, a kis- és középkereskedők, azaz a munkásosztály és a kispolgárság, valamint a középosztály egy töredéke között.

Nyilvánvaló, hogy egy korai (és az általunk vizsgált, konkrét körülmények között egyébként is elképzelhetetlen) ideológiai tisztázás ártott volna ennek az egységnek, olyannyira, hogy esetleg elpusztította volna feltételeit is. Ez az, ami megnehezíti a centralizált, egy tömbből álló, szigoruan összefüggő ideológiával, elmélettel rendelkező párt szükségességéről (vagy hiányáról) gyakran hangoztatott hipotézis fenntartását.

Tegyük hozzá, hogy az internacionalisták szocializmusa ingadozik az éjszakai munkát, a munkaidő csökkentését illető azonnali követelések és az egyetemes köztársaság látomása között. A blanquisták ugyanígy ingadoznak, az 1793-i hébertista kommünre hivatkozva, az állandó, tiszta forradalmi akció és a jakobinus centralizmus - a girondista federalizmus ellenfele - között. Sem a blanquistáknak, sem az internacionalistáknak nincs világos államelmélete, noha szét akarják zuzni a meglévő államot, s az uralkodó törekvések egy elhaló állam megteremtésére irányulnak. Ezek a törekvések erőszakkal érvényesülnek. Utat törnek maguknak. Nincs politikai elméletük: elméletileg nincsenek kidolgozva, koncepcionálisan még kevésbé. Mégpedig azért, mert az állam elhalásának elméletét világosan, jól megfogalmazva majd csak Marx fogja 1871 tapasztalataiból leszűrni. Maga a tapasztalat tehát nagy zűrzavarban, az ösztönös és teremtet élet zűrzavarában megy végbe.

Miért győzött Thiers ur?

Tartózkodtunk a Thiers urnak kijáró rituális szitkok - ocsmány gnóm, vérszomjas hüvelykmatyi stb. - használatától. Ez a szitkozódás, ez a düh csupán a történelmi tehetetlenség és csőd kifejezése.

Thiers ur államférfi volt, az állam embere, s Versaillesban összegyűjtötte, vidéken helyreállította ezt a centralizált államot minden segédeszközével: a hadsereggel, a rendőrséggel, a bürokráciával, a pénzügyekkel együtt. Mindezt visszaszerezve és kézbevéve, le tudta verni azokat, akik tagadták az államot, azokat, akik szétzúzták a meglévő államgépezetet és pusztulásra ítélték az államot. Thiers ur személyében az állam (a polgári állam évszázados gyakorlatával és közigazgatási jártasságával beállított gépezete) győzte le a Kommünt. "Párizs az államhatalom alárendeltje lesz, akárcsak egy száz főnyi település". (Thiers) Az állam ebben a beállításban a legfőbb tény, a legfőbb jog, a legfőbb érték, melynek fenntartása minden tettet igazol és minden tettre feljogosít. Kétségtelen, hogy Thiers ur nem hazudik, mikor azzal dicsekszik: napi husz órát dolgozott a Kommün alatt. Minden ügy az ő kezében fut össze: a Bismarckkal való tárgyalások, a párizsi polgármesterek mozgolódása, a hadsereg és a pénzügyek újjászervezése. Nem számítva személyi ügyeit, a kölcsönök közvetítését.

Miért ne ismernénk el Thiers ur politikai zsenialitását? A Kommün lényege éppen az állam és a politika - mint olyan - devalorizációja. Az, hogy elismerjük Thiers ur e téren tanusított lángelméjét, semmiféle köteles csodálattal nem jár. Thiers ur, - Talleyrand, Mazarin, Richelieu méltó utóda - ügyes volt, rendkívül ügyes a több évtizedes politikai pályafutása alatt türelmesen elsajátított évszázados tapasztalatok birtokában.

Nem hiába tanulmányozta a forradalom és az I. Napóleon császársága alatti háborukat. Thiers urnak van taktikája és stratégiája. III. Napóleon alatt mérsékelt ellenzéki; parlamentáris polgári köztársaságot akar és készít elő. A Poroszországgal való háborút nem fogadja el, ami az előre megérzett vereség bekövetkeztekor előnyös helyzetet biztosít számára. Az összeomlás után igyekszik a körülményeket a lehető legjobban kihasználni és a polgárság szempontjából, melyet képvisel, s melynek érdekeit nagyszerűen ismeri, "menteni, ami menthető". Jobboldali centrista lévén egyrészt a szélsőbalt és a szélső jobbot kell egymással semlegesítenie és szétzuznia, de elsősorban és mindennek előtt Párizst. Szívósan tör célja - az erőpróba, majd a polgárháború - felé. Kompromisszumokat köt (a jobboldallal), ha ezek megfelelnek neki, és kérlelhetetlen, mikor stratégiájának úgy felel meg.

Semmiféle aggálya nincs a felhasznált eszközök megválasztásánál. Thiers ur maga a kapitalista államban testet öltött, a polgári állam eszközeivel rendelkező machiavellizmus. Ennek illusztrálására csupán a Dombrowski-ügyet idézzük. Thiers ur egy alkalmas pillanatban, a végkifejlet előtt ügynököket küld a Kommün néhány tisztjéhez. Árulásra akarja bírni őket: a bevonulás megkönnyítésére nyissák meg hadserege előtt Párizs egyik kapuját. Ha Dabrowski beleegyezik, 500.000 (arany) frankot kap, ezenkívül menlevelet és biztosítékot, hogy visszatérhet szülőhazájába, Lengyelországba. Dabrowski nyersen elutasítja a közvetítőt, egy bizonyos Véysset-t (kit a felkelők agyonlőnek). De Thiers ur ügynökei útján olyan híreket terjesztett Párizsban, hogy az árulás megtörtént. A gyanu Dabrowskira esik, aki kétségbeesésében a rue Myrrhán, a Montmartre tövében megöleti magát.

Taktikailag Thiers ur minden eszközt felhasznál, törvényest és törvénytelen, egyaránt. Stratégiailag a részletekre kiterjedő, vagy átfogó elhatározások láncolatán át megszállottan követi a maga elé kitűzött célt. Mivel állandóan azonnali hatásra törekszik, az eszközöket az eredmény szempontjából kombinálja.

Megfelelő visszavágásra csak egy politikai lángész lett volna képes. De magáénak mondhatta-e, megteremthette-e a Kommün ezt a lángészt? Csupán a felkelés bukása mutatja meg Leninnek, hogy a felkelés művészet, hogy politikája más

eszközökkel folytatja a harcot, azaz az adott helyzetben, mikor még az ellenfél az erősebb, előfeltétele az ügyesség és a megalkuvás, ugyanakkor a keménység és a határozottság - taktika és stratégia.

De a forradalmi tevékenység politikai művészetté való előléptetése azt is bebizonyítja, hogy az alapvető erők - a proletariátus ellenállhatatlan felkelései a nagy ipari államokban - meggyöngültek. Ezért van, hogy amíg változás nem történik, az elmaradott, vagy volt gyarmati országok felemelkedésénél az egész világon az állam marad felül (Jugoszláviát kivéve), s új államok, új politikai apparátusok és intézmények megteremtésében jut kifejezésre.

Egy okkal több, hogy a Kommünt ismét jelentőségének egész nagyságában mutassuk be, hogy az állam elhalásáról szóló forradalmi marxista elmélet újra kellő megvilágításba kerüljön.

Ebben az értelemben - ismételjük - a Kommün bukása jóval nagyobb arányu volt a párizsinál és a franciaországinál. De maga ez a bukás jelentőségteljesebb, mint némely győzelem.

Vázlat az esemény elméletéhez

Az egész forradalmi esemény tanulmányozása egyszerre két irányban, az esemény és az elbeszélés hiánytalan teljességének a történelembe beépült, egyedülálló, eredeti jellegzetességeivel együtt való helyreállítása, s ugyanakkor elemeinek és feltételeinek analízise irányában folyt. A megértés céljából végzett kutatás nem szakadt el a magyarázat, azaz az okok, a jelentések, a feltételek kutatásától. Igyekeztünk a Kommünt mint egyedülálló, kivételes eseményt megérteni. Igyekeztünk megmagyarázni anélkül, hogy előzmények és következmények közé kényszerítve, a magyarázattal valamiféle körülhatárolt, meghatározott, kimerített tárggyá változtatva, csökkentenénk nagyságát.

Munka közben nagyon sokféle feltételt, indítékot és okot tártunk fel, mert mindegyikre szükség volt, s egyik sem bizonyult kielégítőnek. Elsősorban gazdasági feltételeket. Nyilvánvaló, hogy a proletárforradalomhoz proletariátus kell, de sem a gazdasági helyzet, sem az adott időpont osztályviszonyainak ábrázolása nem elég a proletariátus negatívításának, a meglévőt elvitató képességének - a Kommün esetében alapvető képességnek - bemutatásához.

Másodszor történelmi feltételeket és okokat: III. Napóleon császárságát és annak felszámolását, az elvesztett háborút. Ezek a történelmi okok nem adnak kielégítő magyarázatot a forradalmi robbanásra. Sőt nem adnak kielégítő magyarázatot e robbanás egyik mélyenfekvő okára, magára a történelmi tudatra sem.

A harmadik sorozatba tartoznak a társadalomtudományok által feltárt sajátos okok, mégpedig a meglévő társadalmi strukturák kimerülése s ezzel egy időben, magán a destrukturációs folyamaton belül, a régieket gyökeresen tagadó új strukturák kiemelkedése. A társadalomtudományi kutatás másfajta indítékokat is feltárt: az ösztönös mozgalmat irányítani, az új strukturák kialakítását kézbevenni, célt és programot adni képes, többé-kevésbé homogén (a Kommün esetében, cselekvő emberekből és ideológusokból állván, nagyon heterogén) embercsoport szükségességét. Ezeknek az embereknek a cselekvés kockázatát, a történelmi szerencsepróbát is tudni kell vállalni. A "szabályos" demokráciákban ezt a szerepet a politikai pártok - vagy a forradalmi párt - tölti be. De a politikai párt lényegénél fogva a hatalmat akarja, míg a Kommün emberei a hatalom eltörlését akarták.

Ezzel eljutottunk a tisztán ideológiai indítékokhoz. Szükséges egyrészt, hogy az érvényben levő ideológiai felépítmények elértéktelenedjenek, másrészt, hogy egy ideológus célt adjon az ösztönös mozgalmaknak. Ki kell emelnünk először a hazafiságot és eltűnését, majd a proudhoni ideológiát, nem csak mint reformizmust, de mint radikális forradalmi tervet, federatív és decentralizáló, a meglévő társadalmat a szabad szövetségek szabad szövetségévé alakító tervet is. A terv, attól függetlenül, hogy az adott körülmények között megvalósítható volt-e vagy sem, teljes volt, tehát ösztönző és életteli. Rámutatott egy lehetőségre.

Világos, hogy az esemény nem világítható meg sem egy másik, korábbi eseménnyel, sem egy egyedülálló okkal vagy előzménnyel. Egy lineáris sorrend, egy többé-kevésbé gépies okozati összefüggés kutatása kielégíthet egy pozitivistá beállítottságu tudományos szellemet, de nem mutatja be az eseményt egyszeri voltában, eredetiségében.

Kénytelenek vagyunk megkülönböztetni egymástól az okokat és az indítékokat. Az okok objektívak és elvakultak, hatásuk többé vagy kevésbé kívül esik a történelmi szereplők világos tudatán. Az indítékok ezzel szemben a tudat, a szubjektivitás, az előadás, az ideológia körébe tartoznak.

A meghatározott okok és indítékok együttesének hatóereje azonnal és alapvetően negatív. Ez az együttes megtisztítja az utat egy alapvető szabad elhatározás előtt. Elhárítja a terheket, melyek lenyomják. Lehetővé teszi, hogy végre kibontakozzék egész mélységében - és bizonytalan, tapogatózó ügyetlenségében is - saját magának, törekvéseinek, kezdetben bizonytalan céljainak lassu felismerése. Így és csakis így válhatott Párizs népe tevékeny közösséggé, exploziv elvközösséggé. A jelenség spontaneitása egyszerre jelentkezik mint feltétel, mint ok, mint indíték. Feltétel, mert semmi nem jön létre nélküle, sem mozgás, sem alkotás. Ok, miután elvakult. Indíték, mert tudatos, van elfogadott ideoló-

glája és programja. Feltételezi a várost, a proletariátust, a népet, s mindannak a meghaladását, ami ezt a népet megcsontítja, szétszórja, elválasztja saját magától.

Ahogy Lenin meghatározta: a forradalmi esemény az objektív és szubjektív elemek, az okok és indítékok egyszeri, egyedülálló konjunkciója. Az elemzésnél mindig fennáll a veszély, hogy homályban marad az esemény egy lényeges jellemzője: az a tény, hogy oszthatatlan, sajátos, egyedülálló egész alkot, bár nem irracionális módon jön létre, összehasonlítható más eseménnyel és általános jelentőségű. Annak ellenére, hogy újszerűek és egyedülálló helyzetekhez fűződnek; az ilyen teljes jelenségeknek is megvannak a maguk törvényei. A következő például: akkor jönnek létre, "mikor az emberek már nem tudnak és nem akarnak úgy élni, ahogy éltek" (Lenin).

A kauzalitás híres arisztotelészi sémája elemi és durva megközelítést ad. S azt is csak úgy, ha konkretizáljuk, ha belevisszük a tagadást, visszaállítjuk az okok négy rendjének teljességét, megfosztjuk szubsztanciális ontológiájától, egyszóval: ha dialektizáljuk. Felismerhettük az anyagi okokat (gazdasági helyzet, a kommunák - elsősorban a párizsi városi kommuna - létezése), a formális okokat (negatívumként a meglévő formák és strukturák összeomlása, pozitívumként az új formák és strukturák létrejötte), a hatóokokat (a vereség, a poroszok bevonulása Párizsba, a Thiers megkívánta erőpróba), végül pedig a végcélt (a forradalmi terv, a spontaneitás mélyreható törekvései és feltárt céljai). Ez a durva séma mindamellett csak hiányos képet ad a helyzetben megadott teljességről, s még hiányosabbat az új és virtuális teljességről, mely a forradalmi cselekményben és eseményben kirajzolódik, s melynek bukása meghatározatlan időre elhalasztja a megvalósulást.

Ami a történészek által - tudatosan vagy öntudatlanul - oly gyakran használt variációs módszert illeti (mi lett volna, ha ...), azzal legfeljebb a bukás néhány igen felszínes okát tudtuk meghatározni.

Ezekkel a kevésbé kifinomult sémákkal és mesterségbeli fogásokkal csak megközelíteni lehet az ismeret tárgyát: a gyakorlatot teljességében véve, belső ellentmondásaival (alkotó gyakorlat és hétköznapi gyakorlat), a döntésre és az ellentmondások leküzdésére irányuló törekvéseivel együtt.

Ebben a megvilágításban a történelem nyugópontok, pangás és (relatív) egyensúly sorozataként ábrázolható, megszakítva alkotó pulziók, a forradalmak által, melyeknek sem tartalmát, sem értelmét nem képes a történész, mint olyan, kimeríteni. Ezek a valódi események. A korszakok - az alkotás korszakai és a nyugodtabb fejlődés korszakai - nem választhatók el egymástól. Az utóbbiak érlelik meg az elsőket által elvetett magot, az elsőket már magukban a másodikokban kez-

denek sarjadzani. Bár a történész, mint olyan, egymagában nem tudja megragadni az egész levést, a történész, a szociológus, a közgazdász, az ideológus, a pszichológus együttműködése ezt a totális történelmet célozza.

Részletek Henri Lefebvre;
La proclamation de la Commune
c. művéből, 15-23., 135-140.,
404-410.p.

Jegyzetek

- [1] Lissagaray: Histoire de la Commune de 1871. (Az 1871-es Kommün története), Librairie du Travail, 1929, 226 p.
- [2] Marx-Engels Művei. I.köt. 1839-1844. Bp. 1957. Marx: A hegeli jogfilozófia kritikájához. Bevezetés. 388.p.
- [3] Marx-Engels i.m. 388.p.
- [4] L. még a Manuscrits économo-politiques de 1844 (Közgazdasági kéziratok 1844-ből), ford. Bottigelli, 1962. 51, 75. stb.p., a német közgazdaság és ideológia sajátos feltételeiről. L. természetesen a Deutsche Ideologie-t (Német ideológia) a filozófiára vonatkozó részletek miatt.
- [5] Marx-Engels i.m. 389.p.
- [6] Itt mindjárt meg kell jegyeznünk, hogy nagyon is tisztában vagyunk a versaillesieknek a Vörös Hét tűzvészzeit illető felelősségével.
- [7] Jean Bruhat, Jean Dautry, Émile Tersen: La Commune de Paris (A Párizsi Kommün), Éd. Sociales, 1960.
- [8] Id.mű 76.p. és lábjegyzet
- [9] Dautry és Scheler id.mű 85.s köv.l.
- [10] M.Dommanget: Hommes et choses de la Commune (A Kommün emberei és dolgai), École émancipée, Marseille, évsz. nélk. Maga Dommanget a jóeszű szónok, Felix Pyat 1887-ben, a Semaines Sanglantes-ban megjelent cikkéből idéz, melyben említés történik a "Franciaország, köztársaság, munka" jelszóról. "Elmondhatjuk, hogy talán nincs is a történelemben jelszó, mely ennyire össze tudta volna fogni a különböző törekvéseket. Az összefogás után azonban szükségyszerűen egyenetlenségek támadtak..." (Id. mű 7.p.)

[11] E.Lepelletier: Histoire de la Commune de 1871 (Az 1871. évi Kommün története), 3.köt. Mercure de France, 1911, 52.p.

III.

A PÁRIZSI KOMMÜN SZOVJET HISTORIOGRÁFIÁJA

... Az 1871. évi Párizsi Kommünről Lenin által nyújtott alkotó, újszerű értékelés meghatározta az első proletárdiktatura tapasztalatait tanulmányozó szovjet történettudomány fejlődését. A fiatal szovjet köztársaság fennállásának első pillanatától kezdve mélységes tisztelettel viseltetett a Párizsi Kommün iránt. A szovjet hatalom első éveiben, úgy tűnik, nem volt egyetlen olyan város sem, ahol ne nevezték volna el utcát vagy gyárat a Párizsi Kommünről, ahol ilyen vagy olyan formában ne fejezték volna ki elismerésüket a francia munkások iránt, akik 1871-ben "megostromolták az eget". Március 18 - ünnepnap lett a Szovjetunióban. Megünnepezték mind a nagyvárosokban, mind az istenhátamögötti falvakban. Később Moszkvában a Voroncovó poljén (ma Obuh-utca) megnyitották a "Kommün veteránjainak otthonát" -t s az ifjú szovjet köztársaságban tartott ünnepi ülések a Párizsi Kommün azon néhány résztvevőjének a jelenlétében zajlottak le, akik megérték az októberi forradalom győzelmét. E veteránok mindig diszhelyet kaptak az elnökségben s nagy lelkesedéssel fogadták őket.

A Párizsi Kommün iránti érdeklődésre jellemző, hogy a szovjet hatalom első éveiben egy sor fordítás jelent meg, melyek rendeltetése az volt, hogy kielégítsék azt a rendkívül erős társadalmi érdeklődést, amely a szovjet állam ezen előfutára iránt megnyilvánult. 1918-1920 során adták ki A.A. Arnould, L.Dubreilh és S.Mendelsohn könyvét [18]. Ugyanekkor jelent meg ismét P.L. Lavrov írása a Párizsi Kommünről. [19].

A szovjet történettudomány fejlődése nyomán napvilágot láttak a Párizsi Kommünnek szentelt első munkák. A legtöbb mű 1921-ben jelent meg, a Párizsi Kommün 50. évfordulója alkalmából, amelyet széles körökben megünnepezték Szovjet-oroszországban. (Szkvorcov-Sztyepanov I.I., Bisztrjanszkij V., Fricse V., Balabanov M., és Lukin N.M. írásai. [20].) Fricse és Balabanov brosurái propagandisztikus, népszerű jelleget viseltek. Bisztrjanszkij és Szkvorcov-Sztyepanov könyvecskéi már alapvetőbb írásoknak számítottak, amelyekben részletesen

ismertették az 1871. évi forradalom eseménytörténetét s elemezték a Párizsi Kommün tanulságait. E munkák azonban nem a források tanulmányozása, hanem a meglévő irodalom alapján születtek. Kivételt képezett Lukin N.M. (Antonov) munkája. Minden jel szerint ezt a művet tekinthetjük az első eredeti kutatómunkának, amelyet a Párizsi Kommün forrásai alapján írtak. Lukin N.M. - aki annak idején a Vezérkari Akadémián, ill. a moszkvai egyetemen tartott előadásokat - hozzálátott a Kommün valamennyi, akkor rendelkezésre álló, forrásanyagának (sajtó, felhívások, rölapok, a Párizsi Kommün jegyzőkönyvei, természetesen olyan mértékben, amilyenben akkor Moszkvában rendelkezésre állottak) tanulmányozásához. Munkája teljesen önálló jelleget viselt s abban az 1871. évi Párizsi Kommün forrásokon alapuló tudományos elemzését nyújtotta. A szovjet történészek első munkái iránti társadalmi érdeklődés méreteire jellemző, hogy a mű rövid idő alatt jónéhány kiadást ért meg. 1932-ig, alig tíz esztendő alatt Lukin könyvét négyszer adták ki, Szkvorcov-Sztyepanov írása 1938-ban hetedik kiadásban jelent meg. A többi, fent említett munka többsége is több kiadást ért meg.

Az első szovjet történeti munkák még több tekintetben hibásan ábrázolták a Párizsi Kommün történetét. De hibásan határozták meg a jellegét, osztálytermészetét. Sztyeklov Ju.M. az I. Internationale történetének szentelt nagyobblélegzetű művében (Sztyeklov akkor az "Izvesztyija" c. ujság szerkesztője volt), teljesen helytelenül ábrázolta a Párizsi Kommünt. Nem értette meg, hogy a Párizsi Kommün a proletariátus diktatúrája volt, nem értette meg a párizsi munkások történelmi érdemét, s a Kommünt csaknem teljesen hibák sorozatának állította be. [21] Egyes munkák nem fogták fel a parasztsággal való szövetség jelentőségét, más művek tulbecsülték az 1871. évi forradalom spontán jellegét, stb. Voltak hiányosságok Lukin és Szkvorcov-Sztyepanov írásaiban is, amelyek pedig általában elismerést arattak ... Nem szabad elfelejtkeznünk arról, hogy az adott korszak a szovjet történettudomány keletkezésének ideje volt-, számos kérdésben a naiv-vulgáris, s idegen nézetek leküzdésének periódusa. Innen ered egy sor olyan megfogalmazás és meghatározás, amely bizonyos mértékig lebecsülte a Kommünt, mint az első proletárdiktatúra-kísérlet jelentőségét. A későbbi kiadványokban az említett szerzők lényeges módon átjavították és tökéletesítették írásaikat.

A 20-30-s években a Szovjetunióban folytatódott a fordítások kiadása. Ezek szerzői sorában ott találjuk a Kommün résztvevőinek írásait is. Lefordították orosz nyelvre J. Allemanne, L. Michel, stb. írásait. [22] E jelentős memoárirodalom kiadása bővítette a kutatók rendelkezésére álló művek körét. A 20-30-s években a Marx-Engels Intézet értékes ujsággyűjteményeket-, brosurákat, rölapokat és egyéb anyagokat szerzett a Párizsi Kommün történetére vonatkozóan, amelyek fontos dokumentációs bázist képeztek a tudományos ku-

tatás számára. Értékes dokumentumpublikációk jelentek meg nyomtatásban is. 1933-ban lefordították orosz nyelvre a Párizsi Kommün jegyzőkönyveinek első kötetét. A művet francia történészek rendezték sajtó alá és adták ki. A Nagy Honvédő Háború után került sor a Párizsi Kommün tevékenységének egész időszakát átfogó jegyzőkönyvek tudományos kiadására. [23]

Hasznos dokumentumok kerültek rendezésre és kiadásra a 30-as években. Így többek között az I. Internationale vezetőinek levelei a Kommün napjaiban, az I. Internationale londoni konferenciájának iratai, a Párizsi Kommün munkáslevezetőinek írásai s "Az I. Internationale a Párizsi Kommün napjaiban" c. igen értékes gyűjtemény. Nagy értéket képviselt a cári kormány diplomáciai iratainak publikálása. Majdnem ezzel egyidejűleg adták ki az orosz forradalmi demokraták dokumentumait, a Párizsi Kommün oroszországi visszhangjáról. [24] A szovjet hatalom első éveiben négy kiadást ért meg Lavrov P.L. "Парижская Коммуна 1871 г." (Az 1871. évi Párizsi Kommün) c. könyve. Nem tulzas azt állítani, hogy a Kommün valamennyi kortársa közül Lavrov közelítette meg a legjobban igazi, a Marx-Engels által feltárt lényegét. Az utóbbi időben Itenberg B.Sz. talált olyan új, eddig ismeretlen dokumentumokat, amelyek Lavrov P.L.-nek a kommünárokkal való 1871. évi szoros kapcsolataira utalnak. [25]

A tudomány számára hozzáférhetővé váló gazdag dokumentumanyag lehetővé tette a Párizsi Kommün alaposabb tanulmányozását. A 20-30-s években igen gyümölcsözően és intenzíven tanulmányozta a Párizsi Kommün történetével kapcsolatos kérdéseket Molok A.I. Művei közül a legjelentősebb a "Парижская Коммуна и крестьянство" (A Párizsi Kommün és a parasztság) c. könyvecske, amely meggyőzően bizonyítja, hogy a Kommün jelentős erőfeszítéseket tett a forradalmi Párizs és a parasztság közötti kapcsolatok kiépítése érdekében, sajnos azonban e kísérletek sikertelenek voltak. Igen értékes Molok A.I. másik könyvecskéje is, amelyben a Párizsi Kommün elleni 1871. évi német intervenciót tárgyalja. Az ő tolla alól kerültek ki a Párizsi Kommün kulturájáról szóló írások. Egy sor kisebb művet írt a Párizsi Kommünről Kan Sz.B.; Nyeusztrojeva O. és Lur'je A.Ja. elkészítették a Párizsi Kommün vezetőinek az életrajzát. Az adott témakörből jónéhány írást publikált Vajnsztejn O.L. [26] A szovjet kutatók jelentős figyelmet fordítottak a Kommün és az egyház viszonyának a tanulmányozására. Mint ismeretes, a munkásosztály első kormánya radikálisan oldotta meg ezt a problémát, meghozván az egyház és állam különválasztásáról szóló törvényt. [27] A szovjet történészek, pl. Lukin N.M., valamint a hadtörténész Kraszilnyikov Sz.M. és mások az 1871. évi kommünárok hadműveleteit és katonai tapasztalatait tanulmányozták, gondos elemzésnek vetve alá a kommünárok e tekintetben elkövetett súlyos hibáit. [28]

A szovjet történettudomány számára nagy jelentőséggel bírtak Lukin N.M. (Antonov) írásai. Lukin N.M. hosszú ideig dolgozott a Párizsi Kommünnel foglalkozó műve kibővíté-

sén és átdolgozásán. A könyv négy kiadása jelzi, milyen sokat tett a szerző az 1871. évi párizsi munkások történelmi érde-
meinek a feltárása terén. Az utolsó kiadásban a szerző arra
törekedett, hogy behatóan elemezze azt az eredeti forráshal-
mazt, amelyet a Kommünnel kapcsolatos lenini utalások alapján
gyűjtött egybe. [29] El kell ismernünk, hogy annak idején
Lukin N.M. akadémikus művei voltak a legjelentősebb és leg-
alapvetőbb tudományos történelmi kiadványok a Párizsi Kommün
történetéről. 1940-ben látott napvilágot P.M. Kerzsencev mű-
ve. [30]

A háboru egy időre megszakította az adott téma ta-
nulmányozását a szovjet történészek körében. A háboru után
erőfeszítéseiket arra összpontosították, hogy feltárják a
Kommün történetének avagy előtörténetének egyes részleteit,
amennyiben a fő kérdések már kidolgozást nyertek Lukin N.M.
és Kerzsencev P.M. műveiben. Itt meg kell említenünk
Zselubovszkaja E.A.-nak a Párizsi Kommün előtörténetét bemu-
tató terjedelmes és értékes monográfiáját, amely nagy elisme-
rést váltott ki mind a hazai-, mind a külföldi tudományos saj-
tóban. [31] Draznyinasz Ja.I. egy sor tanulmányt publikált
a Párizsban 1871. őszen lezajlott osztályharcokról. [32] A
Párizsi Kommün művelődéspolitikájának szentelte monográfiáját
Frumov Sz.A. [33] Danyilin Ju.I. értékes írásai a párizsi
irodalmi és színházi élettel foglalkoznak a Kommün napjaiban.
[34] Guscsin A.Sz., Tyihomirov A.I. és Kalityin N.N. a Pári-
zsi Kommün idejének képzőművészetéről-, a művészek szövetségé-
nek tevékenységéről-, s elsősorban Curbet szerepéről írnak.
(Curbet a Kommün tagja volt.) [35]

Lényegében nincs egyetlen olyan mozzanata sem az
első munkáskormány tevékenységének, amelyet a szovjet törté-
szek ne tanulmányozták volna ilyen vagy olyan mértékben. Az
élelmezési problémák, a lakáskérdés, a pénzügyi politika, a
bíráskodás, az egészségügyi politika, a munkások szakszerve-
zetei - ime a Párizsi Kommün gazdasági-társadalmi tevékenység-
ével kapcsolatos kérdések távolról sem teljes felsorolása, a-
melyek kivétel nélkül a tanulmányozás tárgyát képezték. [36]
Helytelen lenne azt állítani, hogy ezeknek a kérdéseknek a ku-
tatása már befejeződött. Figyelembe kell venni, hogy az emlí-
tett munkák távolról sem egyenértékűek. Ennek ellenére az els-
ő feltárások már megtörténtek s pontosan meghatározhatók azok
a területek, amelyeket a kutatás már érintett. Egyes kérdése-
kben a tudományos feldolgozás foka magasabb, más kérdésekkel
kapcsolatban a művek még távolról sem kimerítőek. A feladat
- minden jel szerint - az, hogy az elért tudományos eredmé-
nyek alapján folytassuk a Kommün társadalmi-gazdasági politi-
kájával kapcsolatos valamennyi problémára irányuló intenzív
kutatást.

Magától értetődik, hogy a szovjet történészek figyel-
mét különösen az a téma keltette fel, amelyet egyébként is
csak a Szovjetunióban lehet feldolgozni, nevezetesen Oroszor-

szág és a Párizsi Kommün viszonya. Ismeretes, hogy milyen jelentős szerepet játszottak a Párizsi Kommünben az orosz forradalmárok: Dmitrijeva E.L. (Tumanovszkaja), Korvin-Krukovszkaja A.V., Lavrov P.L., Szazsin M.T. és mások. Az apró, szét-szórt adatok alapján megírt életrajzaik Knyizsnyik-Vetrov I.Sz., Itenberg B.Sz., Jefimova Z.Sz., Kunyiszkij Sz., Strajh O. értékes munkái. [37] Az orosz forradalmi mozgalom szerepét az I. Internationale idején elsőként Kozmin B.P., Itenberg B.Sz., és Szokolov O.D. művei tárgyalják. [38] A fentebb említett, s a cári kormány diplomáciai iratait tartalmazó értékes gyűjteményes köteten kívül Baszilaja S., valamint Kunyiszkij Sz.D. írásai foglalkoznak a cári kormány politikájával az 1871. évi Párizsi Kommünnel kapcsolatban. [39] Új, mindeztideig feltáratlan kérdést tárgyal Maskin M.N. írása: forradalmi mozgalom a gyarmati francia Algériában 1871-ben s a párizsi kommünárok állásfoglalása. [40] Természetesen ez a problémakör még további kutatásokat igényel.

A Párizsi Kommün problematikájának feldolgozásához jelentős segítséget nyújtottak a szovjet történészek az I. Internationale és a Párizsi Kommün kölcsönös kapcsolataira vonatkozó publikációk elkészítésével (pl. a Marxizmus-Leninizmus Intézet kiadványai, a megfelelő Marx-Engels kötetek, az I. Internationale Főtanácsának jegyzőkönyvei, a londoni konferencia jegyzőkönyvei, stb.). Mindezek pótolhatatlan források a Kommün tanulmányozásához. Ugyiszintén értékesek az adott problémákkal foglalkozó feldolgozások is. [41]

A Szovjet Tudományos Akadémia Történettudományi Intézete által a Párizsi Kommün 90. évfordulója alkalmából kiadott gyűjteményes kötet tükrözi annak a hatalmas munkának az eredményeit, amelyet a szovjet történészek a Párizsi Kommün tanulmányozásával kapcsolatban végeztek. [42] A kötet tanulmányozását szovjet történészek írásait tartalmazza. (Zselubovszkaja É.A., Kan Sz.B., Manfred A.Z., Molok A.I., Hejfec F.A. - valamennyien a Párizsi Kommün történetének kutatói.) A Párizsi Kommün európai visszhangjával foglalkozó fejezetek egy részét külföldi tudósok írták. Ugyanezen időben jelent meg Szluckij A.G. népszerű kiadványa [43], valamint J.Duclos könyvének fordítása. [44]

A Párizsi Kommün 100. évfordulójára a SzUTA Egyetemes Történeti Intézete terjedelmes munkát készített a világ első proletárállamának történetéről. [45] A mű lényegében összefoglalja az utóbbi 50 év során a szovjet történészek által az adott problémakörben elért eredményeket. A szerzők figyelembe vették a külföldi történetírás valamennyi progresszív eredményét. Ugyanakkor a szovjet történészek új kollektív monográfiája teljesen eredeti-, önálló tükrözése az első proletár forradalomnak.

A legutóbbi 10 év során megjelent-, s a Párizsi Kommünrel foglalkozó fundamentális kutatások lehetőséget nyújtanak arra, hogy határozottan és pontosan megjelöljük azokat

a sajátos vonásokat, amelyek a Párizsi Kommün témájával kapcsolatban a szovjet történeti iskolát jellemzik; lehetővé teszi annak az elvileg újnak a meghatározását, amellyel a szovjet történészek járultak hozzá a téma feltárásához. Elsősorban kell emlitenünk a Párizsi Kommün olyan értelmezését, amely szerint az a proletárdiktatura első kísérlete volt. (Marx-Engels, s különösen Lenin utalásai nyomán.) A szovjet történészek nem csupán elméleti síkon, hanem konkrét-történeti anyag segítségével, a Nemzeti Gárda-, valamint a Párizsi Kommün, s a különböző bizottságok és egyéb szervek gyakorlati tevékenységének elemzése útján mutatták be a Kommün mindennapi tevékenységét, mint - ha nem is tökéletes, de mindenestre - a világon az első proletár állam működését. Ennek során a szovjet történészek különösen nagy figyelmet fordítottak a régi-, katonai-bürokratikus államgépezet lerombolásának konkrét-történeti elemzésére, s az annak a helyére lépő államszervek elvi jellegének tisztázására ...

Az utóbbi évtizedekben a reakciós történészek alapvető erőfeszítései arra irányultak, hogy "megfosszák" a Kommünt a "mitoszoktól" és "legendák"-tól. Amióta 1930-ban megjelent Mason E.S. amerikai történész könyve a Párizsi Kommünről, [46] (nemrég jelent meg a mű újabb kiadása), azóta a reakciós történészek az ő nyomdokain haladtak. [47] Erőfeszítései arra irányultak, hogy "megcáfolják" az 1871. évi forradalom proletár jellegét. Sőt, azt is készek kétségbe vonni, hogy 1871-ben forradalom volt. A reakciós történészek tolla alatt a francia munkások hatalmas forradalmi küzdelme a XVIII. századot visszasíró-, s a municipális szabadságjogokért folyó "elmaradott" mozgalommá vált. A legutolsó ilyen jellegű megnyilatkozás Gallo M. nevéhez fűződik, aki "A Kommün sirja" címen adott ki egy könyvecskét. [48] Ez a mű nem a Kommünről, hanem a Kommün ellen beszél. Gallo M. - Mason nyomdokain haladva - hadakozik a Kommün "legendái" ellen, s másokat is harcba hív.

A reakciós történészek spekulatív-, tendenciózus művei ellen a szovjet történetírás mindenekelőtt a megcáfolhatatlan tényeket hozza fel. A Párizsi Kommünrel foglalkozó szovjet történetírás szilárd ténybeli alapokra támaszkodik. Éppenséggel a marxista-leninista tudományos metodológia s a tények történeti megbízhatósága teszi meggyőzővé a Párizsi Kommünről szóló szovjet történeti műveket. A tények alapján-, s a történelmi igazságot tükrözve, teljes objektivitással tárják fel ezek a munkák a Párizsi Kommün erős és gyenge oldalait. Már a Nemzeti Gárda tiznapos (1871. március 18 - március 28) uralmában felfedezték a munkásosztály első forradalmi kormányát és elemezték azt a tevékenységet, amely a régi, katonai-bürokratikus burzsoá államgépezet felszámolására, s ennek helyén új hatalom létrehozására irányult. Ugyanakkor a szovjet történészek teljes megalapozottsággal hangsúlyozzák, hogy amidőn a párizsi munkások szétrombolták a régi államapparátust és újat alkotva teremteni kezdték az első prole-

tár-diktatúrát jelentő államot, még nem fogták fel saját tevékenységük jelentőségét: cselekvéseiket az élet, a polgárháború követelte meg.

A szovjet történészek arra töreksenek, hogy a maga teljességében tanulmányozzák és ábrázolják a munkásosztály első kormányának tevékenységét, fényt vetve forradalmi alkotókészségének valamennyi formájára és mozzanatára. Ez azt jelenti, hogy nem csupán az új típusú állam (a proletárdiktatúra és a proletárdemokrácia államának a) szerepét kívánják bemutatni, hanem azt a politikát is, amelyet ez az új állam a társadalmi-gazdasági-, az ideológiai- a kulturális-, művelődési-, irodalmi-, művészeti kérdésekben stb. folytatott a maga dialektikus ellentmondásosságában, valamennyi erős és gyenge oldalával egyetemben, azaz úgy kívánják bemutatni az első munkáshatalmat, amilyen az a valóságban volt, valamennyi vetületében, azaz nem csupán az állami szervek tevékenységét kívánják ábrázolni, hanem azt a folyamatot is, amelynek során ezen új társadalom építői, a munkások, a Nemzeti Gárda tagjai, az asszonyok, a politikai klubok tagjai és mások a mindennapi élet során létrehozták az új államot.

A szovjet történészek további fontos feladatuknak tekintik azt, hogy nem csupán statikusan, hanem dinamikusan, mozgásában ábrázolják a Párizsi Kommün tevékenységét, feltárva és bemutatva a szociális jellegében végbemenő lényeges változásokat. (Ezt egyébként könnyen nyomon követhetjük az 1961. és az 1971. évi munkák alapján. (1871 május második felében a Kommün ugyanis egészen más volt, mint a március 18-i felkelés másnapján, amikor az illúziókkal teli nép megittasultan ünnepelte a győzelmet.)

Törvényszerű az a nagy figyelem, amelyet a szovjet történészek az 1871. évi forradalom politikai irányításával kapcsolatos problémákra fordítanak. A párizsi kommünárok végzetes következményekkel járó tragédiája volt, hogy nem rendelkeztek élenjáró tudományos elmélettel felfegyverzett forradalmi proletár párttal, marxista proletár párttal. Sem a proudhonisták, sem a blanquisták, sem a neojakobinusok nem tudtak gondoskodni a szükséges forradalmi irányításról: s bár maga az élet, az osztályharc logikája nem egyszer arra kényszerítette őket, hogy saját doktrínáik ellenére cselekedjenek, mégis a tudományos elmélet-, s a politikailag megfelelő akcióprogram és terv hiányában fatális hibákra került sor.

Magától értetődik, hogy az adott problematika a szovjet kutatók figyelmének középpontjába került. A világ munkásmozgalma által 1871-től napjainkig gyűjtött tapasztalatok bebizonyították, hogy a konkrét-történeti feltételektől függően különböző megoldások lehetségesek: a szocialista forradalom feladatainak megvalósítása végbemehet egypártrendszer keretében (SzU), s végbemehet a pártok szövetsége mellett is (Bulgária és más szocialista országok), azonban minden eset-

ben a vezető szerepet a munkásosztály marxista pártja játsza. A korabeli munkásmozgalom fejlődési szintjével magyarázhatjuk végső soron azt a tényt, hogy a kommünárok nem rendelkeztek megfelelő politikai irányítással. Ennek ellenére az adott kérdéskomplexum vizsgálata - mint a multban, úgy a jelenben is - nagy tudományos és politikai jelentőséggel bír.

Végezetül, a francia történészekről eltérően, akik a Párizsi Kommünt elsősorban mint a francia nemzeti történelem fejlődéstermékét, mint a francia történelem gyermekét tanulmányozták, a szovjet történészek némileg másképpen közelítik meg az adott kérdést. Nem tagadják, hogy a Párizsi Kommün francia nemzeti talajon jött létre s a francia történelem egyik fényes lapját képezi, mégis a Kommünt úgy is tekintik, mint a nemzetközi munkásmozgalom fejlődésének egyik törvényszerű eredményét és szakaszát. Éppen ezért az 1961-ben megjelent kétkötetes monográfia, s ugyyszintén a szovjet történészek legutóbbi kiadványa bevezetőben áttekintést nyújt az európai országok forradalmi és demokratikus mozgalmairól. A szovjet történészek a Párizsi Kommün győzelmét összekapcsolják a világ felszabadító-, és munkásmozgalmának fejlődésével. Ugyanilyen megfontolásból nem elégednek meg azzal, hogy magának a Párizsi Kommünnek a történetét az azt megillető figyelemmel tanulmányozzák, hanem tanulmányozzák azt a hatást is, amelyet az Franciaország határain kívül gyakorolt, figyelembe véve a Párizsi Kommün által keltett visszhangot Európa egy sor országában és Amerikában. A "Парижская Коммуна 1871 г." (Az 1871. évi Párizsi Kommün) c. mű II. kötetének jelentős része, s ugyyszintén a "История Парижской Коммуны" (A Párizsi Kommün története) c. mű azt a hatást kívánja feltárni, amelyet a Párizsi Kommün a kortársakra gyakorolt mind az európai kontinens különböző részein, mind Amerikában. Vagyis a Párizsi Kommünt olyan világtörténelmi eseményként tárgyalják, amely kihatott a világtörténelem menetére a XIX. sz. végén s a XX. sz. elején. A szovjet történelmi iskola nagy figyelmet fordít a Párizsi Kommün tradícióinak a kutatására, igyekszik feltárni azt a hatást, amelyet a Párizsi Kommün a nemzetközi-, s azon belül elsősorban az orosz munkásmozgalmra gyakorolt. Anélkül, hogy tulzásba esnénk, állithatjuk, hogy a Párizsi Kommün tanulmányozása terén a szovjet történetírás mind a multban, mind a jelenben fontos pozíciót foglalt, ill. foglal el a világ tudományos életében.

Nem kétséges, hogy ez a hatalmas, fontos, s soha el nem avuló téma a továbbiakban is nagy figyelmet-, további intenzív tudományos kutatást igényel. Számos probléma még megoldatlan az 1871. évi Párizsi Kommün történetében. A Párizsi Kommün előtörténetével-, többek között a Nemzeti Gárda Központi Bizottságának létrehozásával és alkotmánybaiktatásával-, a március 18-i forradalmat megelőző két hétben Párizsban kialakult politikai szituációval-, a nép felfegyverzésével kapcsolatos problémákat nem tarthatjuk teljesen megoldottnak. További kutatásokat igényel ugyyszintén a Nemzeti Gár-

da Központi Bizottságának tevékenysége, mint a március 18-28 között fennállott első forradalmi kormányé. A szovjet történészeknek ugyyszintén gondosan tanulmányozniok kell a Choury M. által nemrégiben kiadott új levéltári anyagokat (a rendőrségi fondok iratai, stb.). ... [49]

Részletek Manfred, A.Z.
 "A Párizsi Kommün szovjet historiográfiája" c. írásából;
 Вопросы Истории,
 1971. f.5. 34-46. p.

Jegyzetek

- [18] A.A. Арну, Народная история Парижской Коммуны. М. 1918.; Л. Дюбрель, Коммуна 1871 года. М. 1920.; С. Мендельсон, Парижская Коммуна 18 марта. Пгтр. 1818.
- [19] П.Л. Лавров, Парижская Коммуна 1871 г. и вопросы тактики пролетарской революции. М. 1921.; В. Быстрянский, Очерк по истории Парижской Коммуны. Пгтр. 1921.; В. Фриче, Парижская Коммуна 18 марта - 27 мая 1871 г. М. 1921.; М. Балабанов, Парижская Коммуна. Киев, 1921.; Н. Лукин /Антонов/, Парижская Коммуна 1971 г. М. 1922.
- [21] Ю. Стеклов, Первый Интернационал /Международное товарищество рабочих/. М.-Пгтр. 1923.
- [22] Г. Лефрансэ, Воспоминания коммунара. Л. 1925.; Л. Мишель, Коммуна. М. 1926.; Ж. Аллеман, С баррикад на ка-торгу, Л. 1933.; М. Вильом, Дни Коммуны. Л. 1925.; М. Сажин, Героические дни и падение Парижской Коммуны. М. 1926.; Л. Лежен, Воспоминания парижского коммунара. М. 1923.; В. Арендт, Дни Коммуны 1971 г. М. 1929.; "Бес-смертная Коммуна". Воспоминания ветеранов, участников Парижской Коммуны. М. 1928.
- [23] "Протоколы заседаний Парижской Коммуны 1871 г." Тт. I-2. М. 1959-1960.
- [24] "Письма деятелей Первого Интернационала в дни Коммуны". М. 1933.; "Письма рабочих Парижской Коммуны". М. 1933.; "Царская дипломатия и Парижская Коммуна 1871 г." (с Fridland előszavával.) М.-Л. 1933.; "Виселица". Революционные листовки о Парижской Коммуне. "Литературное наследство". Т. I. М. 1931.; П.Л. Лавров, О Парижской Коммуне. "Каторга и ссылка", 1931. № 10. "Лондонская конференция I. Интернационала". М. 1936.

- [251] "Парижская Коммуна и П.Л. Лавров" /новые документы/.
"История СССР", 1971. № 2.
- [261] А.И. Молок, Парижская Коммуна и крестьянство. М.-Л. 1925.; Ugyancsak tőle: Германская интервенция против Парижской Коммуны. М. 1939.; Ugyancsak tőle: Очерки быта и культуры Парижской Коммуны 1871 г. М. 1924.; Ugyancsak tőle: Белый террор во Франции в 1871 г. М. 1936.; Ugyancsak tőle: Рабочие Парижа в дни Парижской Коммуны. "Вопросы истории", 1951. I 3.; Ugyancsak tőle: Революционные клубы в дни Парижской Коммуны 1971 г. "Ученые записки" Московского государственного педагогического института. Вып. 6. 1957.; С.Б. Кан, Французский банк и подготовка событий 18 марта 1871 г. "Историк-марксист", 1933. № 4.; О. Неустроева, Жизнь Луизы Мишель. М. 1929.; А.А. Лурье, Портреты деятелей Парижской Коммуны. М. 1942.; О.Л. Вайнштейн, Французский банк и Парижская Коммуна. "Историк-марксист", 1926. №. I.; Ugyancsak tőle: История Парижской Коммуны. М. 1932.
- [271] Я. Михайлов /Я.М. Захер/, Парижская Коммуна и церковь. М. 1931.; "Парижская Коммуна в борьбе с религией и церковью". М. 1933.
- [281] Н.М. Лукин, Из истории революционных армий. М. 1923.; С.Н. Красильников, Боевые действия Парижской Коммуны 1871 г. М. 1935.
- [291] Н.М. Лукин, Избранные произведения. Т. II. М. 1963.
- [301] П.М. Керженцев, История Парижской Коммуны 1871 г. М. 1940 /2. kiadás / М. 1959.
- [311] Э.А. Желубовская, Крушение Второй империи и возникновение Третьей республики во Франции. М. 1956.
- [321] Я.И. Дразнинас, Из истории борьбы в парижской национальной гвардии в сентябре - октябре 1870 г. "Ученые записки" Читинского педагогического Института. Вып. I. 1957.; Ugyancsak tőle: Революция 4 сентября 1870 г. в Париже и тактика бланкистов. Ugyan ott, Борьба за Коммуну. Ugyan ott, Вып. 3. 1958. U.a. szerző: Восстание 31 октября 1871 г. U.ott, Вып. 4. 1959.
- [331] С.А. Фрумов, Парижская Коммуна и борьба за демократизацию школы. М. 1958.
- [341] Ю. Данилин, Театральная жизнь в эпоху Парижской Коммуны. М. 1938. Ugyanb: Поэты Парижской Коммуны. Т. I. М. 1947.; Ugyanb: Антология поэзии Парижской Коммуны. М. 1948.

- [351] А.И. Тиломиров, Густав Курое, художник Парижской Коммуны. М. 1931.; А.С. Гушин, Парижская Коммуна и художники. Л. 1934.; Н.Н. Далитина, Густав Курое. М. 1970.; Ugyanб: Г. Курое в дни коммуны. "Французский ежегодник 1966", М. 1968.; "Революционная диктатура Парижской Коммуны". М. 1961.
- [361] Ф.И. Архипов, Продовольственный вопрос в Париже в период осады и Парижской Коммуны. "Ученые записки", Горьковского педагогического Института иностранных языков. Т. I. 1955.; Ugyanб: Разрешение Парижской Коммуной жилищного вопроса. U.ott, Т. I2. 1959.; А.И. Бажанов, Комиссия юстиции Парижской Коммуны. "Ученые записки" Казанского Университета Т. II4. Кн. 10. 1954.; Ugyanб: Судебные органы Парижской Коммуны. U.ott. Т. II7. Кн. 7. 1957.; Е.Н. Якубова, Вопросы здравоохранения во Франции в период революции 1848 г. и Парижской Коммуны. М. 1958.; Г.П. Морозов, Профессиональные организации рабочих Парижа и Коммуны 1871 г. "Вопросы истории", 1961. № 3.
- [371] И.С. Книжник-Ветров, А.В. Корвин-Круковская, друг Ф.М. Достоевского, деятельница Парижской Коммуны. М. 1931.; Ugyanб: Русские деятельницы Первого Интернационала и Парижской Коммуны. М. 1947.; О. Штрайх, Русские нигилисты в Парижской Коммуне /А.В. Корвин-Круковская/, М. 1935.; Б.С. Итенберг, Парижская Коммуна и русские революционеры 70-х гг. XIX. в. "История СССР", 1961. №. 2.; З.С. Ефимова, Парижская Коммуна и орган русской революционной демократии "Искра". "Исторические Записки", Т. 59. 1957.
- [381] Б.П. Козьмин, Русская секция I. Интернационала. М. 1957.; О.Д. Соколов, На заре рабочего движения в России. М. 1963.; Б.С. Итенберг, Первый Интернационал и революционная Россия. М. 1964.
- [391] Ш. Басилая, К вопросу об отношении царского правительства к Парижской Коммуне. Сухуми, 1954.; С.Д. Куниский, Царское правительство и Парижская Коммуна. "Ученые записки", Московского государственного педагогического института, Т. 37. вып. 3. 1946.; Ugyanб: Русское общество и Парижская Коммуна. М. 1962.
- [401] М.Н. Машкин, К истории борьбы за коммуны в Алжире. "Вопросы истории", 1949. №.6.
- [411] К. Маркс, Ф. Энгельс, Соч. Т. I7, 35.; "Генеральный Совет Первого Интернационала 1870-1871. Протоколы". М. 1965.; "Первый Интернационал". Ч. 2. М. 1965.
- [421] "Парижская Коммуна 1871 г." Т. I-2. М. 1964.

- [43] А.Г. Слущкий, Парижская Коммуна 1871 г. М. 1964.
- [44] Л. Дюкло, На штурм неба. Парижская Коммуна - предвестница нового мира. М. 1962.
- [45] "История Парижской Коммуны 1871 г." под ред. Э.А. Мелубовской, А.Э. Манфреда, М.Н. Машкина, А.И. Молока, С.В. Оболенской и Ф.В. Потемкина. М. 1971. Лд. Sz.D. Szkazkin akad. recenzióját. Pravda, 1971. március 17.
- [46] E.S. Mason, The Paris Commune. An Episode in the History of Socialist Movement. N.Y. 1930.
- [47] Лд. pl. J.T. Joughin, The Paris Commune and the French Politics 1871-1880. Vol. 1-2. Baltimore, 1955.
- [48] M.Gallo, Tombeau la Commune. P. 1971.
- [49] Лд. M.Choury, La Commune au coeur de Paris. P. 1969.; Лд. még ugyancsak tôle Bonjour, Monsieur Courbet. P. 1969.; valamint La Paris communard. P. 1970.

IV.

LENGYEL IRODALOM A LENGYELEK RÉSZVÉTELÉRŐL A
PÁRIZSI KOMMÜN BEN

Mintegy 400 lengyel emigráns védelmezte fegyverrel a kezében a Párizsi Kommünt, - mondják a lengyel kutatók, K. Wyczanska és I. Koberdowa. Egy cári diplomata, aki az események szemtanúja volt, 600 lengyel kommunárról számolt be. W. Mickiewicz, Adam Mickiewicz fia, saját számításai alapján a Kommün lengyel résztvevőinek a számát 700 főre becsülte. Korunk francia történetírói azt állítják, hogy a belgák után a lengyelek foglalták el a második helyet a Párizsi Kommünt védelmező idegenek soraiban, s számuk elérte a 600 főt. Névjegyzéket nem készítettek a lengyel kommunárokról; s - amint látjuk, - a hozzávetőleges becslések is eltérőek. Egy tény minden esetre kétségtelen: a Párizsi Kommün idején a lengyelek megvédték a szabadságharcosok becsületét.

A Kommün seregeiben négy lengyel tábornok harcolt: J. Dąbrowski, V. Wróblewski, A. Okolowicz, R. Czernogórski és jónéhány tiszt. K. Wyczanska megállapította, hogy a lengyel kommunárok soraiban az 1863. évi lengyel felkelésben résztvevők csoportja volt a legjelentősebb, azoké, akik megjárták a cári önkényuralom ellen-, a haza szabadságáért folytatott küzdelem nehéz iskoláját. 1831 óta a lengyel felkelők zászlaján a következő felhívás állott: "A ti szabadságotokért és a mi szabadságunkért!" 1863-ban ez a jelszó forró visszhangra talált Oroszország haladó képviselőinél. A lengyel emigráns hazafiak Franciaországban élve is megőrizték a reakciós erők elleni internacionalista egységbe-, a haladó erők támogatásának szükségességébe vetett hitüket. S amikor a francia-porosz háború kitört, s közvetlen veszély fenyegette Párizst, J. Dąbrowski nem véletlenül fordult a következő felhívással a francia néphez: "A lengyel felkelések veteránjai légiókat szerveznek Párizs védelmére. 200 vagy 300 ifjú lengyel önkéntes csak egyet óhajt - szolgálni a francia köztársaság ügyét, amely immár az egész emberiség ügye lett". [1] 380 fő Párizsban élő lengyel kijelentette, hogy kész védelmezni a várost, Lyonban 250 lengyel önkéntes jelentkezett. Hasonló segítőkészséget tanúsítottak a forradalom ügye iránt a lengyelek a Párizsi Kommün idején is, azaz 1871. március 18 és május 28 között.

Napjaink lengyel kutatói, midőn nagy figyelmet szentelnek a lengyel nemzeti-felszabadító mozgalom, valamint a lengyel forradalmárok nemzetközi kapcsolatai történetének,

tanulmányozzák a lengyel önkéntesek részvételét is a Párizsi Kommünben. 1957-ben jelent meg K. Wyczańska monográfiája: "Lengyelek a Párizsi Kommünben", [2] amely a legjelentősebb mű az adott témára vonatkozóan. Nagy figyelmet szentel a lengyel emigránsok Párizsi Kommünnel kapcsolatos állásfoglalásainak J.M. Borejsza, [3] valamint I. Koberdowa [4], jóllehet, műveik átfogóbb jellegűek. Végezetül 1970-ben látott napvilágot J. Borejsza "Patrióta utlevél nélkül" [5] című könyve a kiváló hazafi, V. Wróblewski életéről és tevékenységéről. Wróblewski résztvett az 1863. évi felkelésben, a Párizsi Kommünnek pedig tábornoka volt.

J. Borejsza művében megtalálható Wróblewski biográfiájának minden, ma ismert adata. A szerző figyelembe vette a legújabb lengyel, francia és szovjet irodalmat, a Párizsi Kommün résztvevőinek, valamint kortársainak emlékiratait, továbbá a sajtóvisshangokat, a folyóiratcikkeket, a dokumentumkiadványokat, így a Kommün üléseiről készített jegyzőkönyveket. Ezenkívül - s ezt igen értékesnek találjuk, - a szerző olyan új szovjet és francia (többek között párizsi) levéltári anyagokra is alapozza véleményét, mint pl. a rendőrprefektúra, a külügyminisztérium, a hadügyminisztérium iratai, valamint az Októberi Forradalom Központi Állami Levéltárának anyagai Moszkvában. Elsőként használ fel olyan értékes kéziratok forrást, mint H. Gersinsky visszaemlékezése a lengyelek részvételéről a Párizsi Kommünben, amely Párizsban, a Történeti-irodalmi társaság gyűjteményében található. J. Borejsza könyvét tehát nem csupán a tények rendszerezett és következetes bemutatása teszi értékké, hanem az az új anyag is, amelynek segítségével még tisztábban és még meggyőzőbben tárul elénk W. Wróblewski alakja.

J. Dabrowski az elsők között állt a Párizsi Kommün mellé. A lengyel forradalmár azonnali támadást javasolt tervében Versailles ellen. Hasonlóképpen a határozott taktika híve volt Wróblewski is. Ismeretes az a terv, amelyet Wróblewski terjesztett elő a honvédelmi bizottság egyik tagjának, F. Pyatnak, aki aztán a tervet sajátjaként tüntette fel. A könyv gazdag anyagot sorakoztat fel ezen tény bizonyítására, amelyet egyébként az eseményekben résztvevő történetíró, P. Lissagaray is megemlített már. Az április 7-én kelt, s Wróblewskira vonatkozó katonai-rendőrségi kérdőívből megtudjuk, hogy: "W. közli a hadügyminiszterrel, hogy rendelkezésre áll s egyben átnyújtja neki a versaillesi hadsereg elleni hadművelet tervét" [6]. A délen tevékenykedő 2. hadsereg irányítására Wróblewski kapott megbízást. Wróblewski igen sokat tett azért, hogy jó harci felkészültséget tanusítsanak a reá bízott egységek. A levéltárakban megőrzött iratok tanuskodnak arról, milyen szüksége volt a Párizsi Kommünnek tapasztalt hadvezérekre. A Kommün egyik ülésén az egyik résztvevő, aki járatosabb volt a hadművészetben, kijelentette: "Sok az ágyunk, sok a muníciónk, sok a tüzerünk, azonban, ami hiányzik, az a jó szervezés" [7]. "A Nemzeti Gárda - idézi a

könyv Gersínski véleményét - papíron több mint 200 zászlóaljjal rendelkezett, s engedelmeskedett, ha akart, a Központi Bizottságnak, s a Kommün küldötteinek" [8].

Wróblewski nagy nehézségekkel küzdött, amelyek részben a hadseregbeli fejetlenségből adódtak, részben a katonai parancsnokok tehetségtelenségéből következtek. A könyv számos új dokumentumot idéz, amelyekből fogalmat nyerhet az olvasó azokról a körülményekről, amelyek között a lengyel tábornok kénytelen volt tevékenykedni. Így többek között egy május elején tartott megbeszélésen Dąbrowski kijelentette Wróblewskinek: "Ha nem Ön lenne kinevezve főparancsnoknak, úgy még ma beadnám a lemondásomat. Felhívásaim, erőfeszítéseim mit sem segítenek. Az általam állandóan követelt erősítések helyett ígéretekkel hitegetnek, s ez pedig nem elegendő ahhoz, hogy szembeszálljunk az ellenséggel, melynek ereje tizszer haladja meg a mi erőinket" [9]. J. Borejsza könyvéből új részleteket tudunk meg az Issy és Vanves hősi védelmére vonatkozó stratégiai tervekről. A könyv lapjait forgatva akaratlanul is emlékezetünkbe idéződik a Kommün résztvevőjének, Dubreuilh történésznek a mondása Dąbrowskiról és Wróblewskiről: "E két új tiszt révén a Nemzeti Gárdát legalább nem értek olyan meglepetések és kalandok, mint aminőkért eddig a holtak és fogságba jutottak ezreivel kellett fizetnie... Az új parancsnokok képesek arra, hogy időben meglássák a veszélyt, kombináljanak, manőverezzenek, maguk vezetik a támadást, a katonák pedig tudnak harcolni, s nem teszik ki életüket veszélynek - haszontalanul" [10].

A Wróblewski életét bemutató mű szerzője olyan új adatokkal szolgál, amelyek nagy mértékben hozzájárulnak hőse megismeréséhez. Megtudhatjuk, miképp bontakozott ki teljes egészében Wróblewski hadvezéri tehetsége a Párizsi Kommün idején, megismerhetjük humanizmusát és igazságosságát is. Vanves-ben pl. megmentette a kivégzéstől a versaillesi harcosok egy fogságba esett csoportját. Később a megmentett tisztek egyike a bíróság előtt Wróblewski védelmére kelt [11]. A dominikánusok perében Wróblewski mellett tanuskodott az egyik pap, aki szintén neki köszönhette életét. Május 13-án Wróblewski nem engedte meg, hogy agyonlőjék a fogságba esett versaillesi kapitányt, hanem megparancsolta vezérkari főnökének, hogy a "kapitányt civilizált népnél fogságba esett" katonának tekintse [12].

Az a fejezet, amely Wróblewski tevékenységét a Párizsi Kommün napjaiban mutatja be, az utolsó "véres hét" leírásával zárul. A versaillesiaknak elegendő volt az, ha valaki lengyelnek vallotta magát, s máris minden bíróság és vizsgálat nélkül halálra ítélték. Fennmaradtak olyan tragikus esetek leírásai, amikor 1831-ben kikerült öreg emigránsokat öltek meg. J. Borejsza eddig ismeretlen adatokat közöl. Így végezték ki pl. azt a három embert, aki résztvett az 1863.

évi lengyel felkelésben, a Párizsi Kommünben azonban nem (Dowgel, Czekalski cipész, Hus vasuti munkás). Wróblewski a Párizsi Kommün utolsó napjáig résztvett a harcokban. A könyv tartalmazza azt az eddig alig ismert közleményt, amely hirtad Wróblewski lakhelyéről párizsi tartózkodásának utolsó napjaiban. Az egyik vezérkari tiszt kérésére Château-du-O közelében bujtatták el.

Két verzió ismeretes arról, miként jutott Wróblewski porosz utlevélhez. Az egyik verzió szerint Wróblewski Woldemar névre szóló utlevéllel hagyta el Franciaországot, s ezt az utlevelet Karl Marx megbízásából P.A. Lavrov orosz forradalmár adta át neki. J. Borejsza azonban inkább a másik verzió felé hajlik, amely szerint az a Zamoyski küldte részére az utlevelet, akinek korábban segítséget nyújtott. E verzió igazolására J. Borejsza idézi a londoni ügynökség 1874. július 29-én kelt jelentését, mely szerint V. Zamoyski 300 frankot küldött Wróblewski részére. Egyik verzió sem zárja azonban ki a másikat, s nincs okunk arra, hogy bármelyik hitelességét tagadjuk.

L. Obusenkowa
(Megjelent a Советское Славяно-
ведение
1971. 2. számában, 65-57. p.)

Jegyzetek

- [1] В.Е. Абрамовичюс, В.А. Дьяков, Валерий Врублевский.
М. 1968. 73. стр.
- [2] K. Wyczanska, Polacy w Komunie Paryskiej 1871. Warszawa,
1957.
- [3] J. Borejsza, W kręgu wielkich wygnanców 1848-1895.
Warszawa, 1963.
- [4] I. Koberdowa, Pierwsza Międzynarodówka i lewica wielkiej
emigracji. Warszawa, 1964.
- [5] J. Borejsza, Patriota bez paszportu. Warszawa, 1970.
- [6] U.ott, 98. p.
- [7] U.ott, 109. p.
- [8] U.ott, 107. p.
- [9] U.ott, 115. p.

[10] Idézi: В.Е. Абрамович, В.А. Дьяков,
У.ott, 82.p.

[11] J. Borejsza, Patriota bez paszportu. 118. p.

[12] У.ott, 119.p.

V.

A PÁRIZSI KOMMÜN ÉS A CSEH MUNKÁSMOZGALOM

A cseh szocialista munkásmozgalom történetében a Párizsi Kommün különleges helyet foglal el. A XIX. sz. 60-70-es éveinek fordulóján, amikor a cseh munkásmozgalom - a nemzetközi munkásmozgalommal szoros kapcsolatban - a fellendülés szakaszát élte, a Párizsi Kommün volt az a tényező, amely hozzájárult a szocialista eszmék terjedéséhez a cseh munkások körében, s amely szerepet játszott abban, hogy megszabaduljanak mind a lassaliánizmus, mind a cseh burzsoa nacionalizmus hatása alól. E téren nagy szerepet játszottak a "szocializmus uttörői", köztük is elsősorban Josef Boleslaw Pecka (1849-1887).

A Párizsi Kommün, amely a proletariátus első arra irányuló kísérlete volt, hogy a burzsoázia politikai hatalmát megdöntve, létrehozza saját diktaturáját, döntő szerepet játszott abban, hogy a cseh területeken megindult a szociáldemokráta szervezkedés. 1874-ben jött létre Ausztriában az internationalista munkáspárt, amelyhez hozzátartoztak a cseh szocialisták is.

I.B. Pecka visszaemlékezéseiből tudjuk, hogy miként fogadták a prágai szocialista munkások a Párizsi Kommün kikiáltásának hírért. A cseh szociáldemokraták által Chicagóban kiadott "Buducnost" c. ujság 1886. március 17-i számában "A párizsi felkelés első ünneplése Prágában 1871 márciusában" cím alatt Pecka így írt: "A párizsi felkelésről Prágába érkező első hírek rendkívüli lelkesedést váltottak ki a "régli gárda" tagjainál [1]. Elhatároztuk, hogy szűk körben megünnepeljük ezt a forradalmat: a helyiségben vörös zászló lengett, a résztvevők pedig lelkesen szabadságdalokat énekeltek, beszédekét mondtak, összehasonlították a párizsi viszonyokat a cseh viszonyokkal, s ígéretet tettek arra, hogy mindöpkre hűek maradnak a dolgozó nép szabadságáért vívott harchoz" [2].

"A munkásmozgalomba Csehországban" című cikkében Pecka ismételten visszatér ezekhez az eseményekhez. A cikk szintén Chicagóban jelent meg a "Prace" c. ujság 1886. augusztusi számában. "1871 március 18! Nevezetes nap minden nemzet munkásainak történetében. Alig érkezett meg a hír Párizsból a francia munkások felkeléséről és a Kommün kikiáltásáról, az egyes nemzetek munkásai máris megünnepezték ezt az eseményt. A munkások szociáldemokrata szelleme már olyannyira eleven volt, hogy Prágában is megünnepezték a párizsi forradalmat, a 'Fehér Elefánthoz' címzett vendégfogadóban tartott gyűlésen [3].

1871 április 1-én, hamarosan az után, hogy megérkeztek az első hírek a Párizsi Kommünről, a "Delnik" c. ujságban aláírás nélküli cikk jelent meg "A párizsi felkelés" címmel [4]. A cikknek nagy szerepe volt abban, hogy a cseh munkások megértették a Párizsban lezajló események valódi tartalmát. Akkor, amidőn a burzsoá sajtó hazugság-, és rágalomáradatot zuditott a Kommünre és a kommünárookra, az említett cikkben a cseh szocialisták bátran hangot adtak a Kommün iránti szimpátiájuknak. A cikkben ez állt: "A párizsi felkelés hatalmas méreteket öltött ... s mi sikert kell, hogy kívánjunk a párizsi felkelőknek" [5]. A cikk szerzője, midőn azt magyarázta a munkásoknak, hogy a burzsoázia miért gyűlöli a kommünárokat és miért rágalmazza őket, így írt: "A felkelés, természetesen, érintette a jól megtömött zsebű urakat, kapitalistákat, gyárosokat ... Nemcsak a határokon túl tükröz félelmet az említett filantropok vörös, zsiros orcája, de a mi országunkban is legfőképpen a hasonló módon gondolkodó urak haragszanak, legyenek azok gyárosok, kapitalisták, avagy egyes, meglehetősen elterjedt ujságok tulajdonosai..." [6], "... Nekik nem tetszenek a vörösök cselekedetei Párizsban, mivel Párizs, természetesen, társadalmi újdonságok forrásává válhat, amiként 80 évvel ezelőtt is azzá vált". "Ebben rejlik az igazi oka annak, hogy a gazdagoknak miért nem tetszenek a párizsi vörösök" [7]. A burzsoá sajtó állításait cáfolva a cikk megmagyarázta a munkásoknak, hogy nem kell azt gondolniok, hogy "ha a vörösök Párizsban győznek, ott szerencsétlen anarchia lesz. Mi nem hisszük ezt: ha győznek, akkor minden jel szerint képesek lesznek arra, hogy jól elrendezzék a személyi és állami ügyeket". Igen figyelemreméltó a végső következtetés: "Nem kétséges, hogy a forradalom győzelme, akárhol is kerüljön sor arra, hatalmas lépés előre. Erre tanít bennünket a történelem. A történelemből tudjuk, hogy a nép ott jutott előnyökhöz, ahol győzött a forradalom". Példaképpen összehasonlítja a nép helyzetét Csehországban a huszita háborúk előtt és után, valamint a Németalföldön és Franciaországban a forradalom előtt és után [8].

A Párizsi Kommün visszhangra talált a cseh területek más munkásmozgalmi centrumaiban is. A Kommün hatására erősödött a sztrájkmozgalom Liberecben. Liberecből pl. 1871 április 10-én azt jelentették a prágai helytartói hivatalnak,

hogy "a munkásmozgalom, különösen a legutóbbi amnesztiát, valamint a párizsi felkelést követően, vésztjósloán hívja magára minden józanul és nyugodtan ítélő ember figyelmét akcióinak durva, faragatlan és öntelt módjával; a társadalom helyzetének józan szemlélete meggyőz arról, hogy a jelenlegi nyugtalanság emlékeztet arra, ami 1848-ban volt" [9].

1871. augusztus 20-án Liberec vezetői kérték, hogy a népes munkásság ellen, védekezésül helyezzenek el a városban egy katonai helyőrséget [10].

1871-ben jelentős méreteket öltött a kladnoi és a Moravská-Ostrava-i bányászok sztrájkharca. A Párizsi Kommün morvaországi visszhangjáról tanusodik többek között a brnoi helytartóság által a körzeti vezetőkhez intézett speciális körlevél, amelyben figyelmeztették őket, hogy "a forradalom minden pillanatban kitörhet" [11].

A Párizsi Kommün a cseh munkásmozgalom számára az elkövetkező években is a szocialista forradalomért folytatott hősi proletár harc példaképe maradt. Erről tanusodik I.B. Pecka "A Kommün történetéhez" c. cikke, amely 1874. január 16-án jelent a "Delnicke listy" c. újságban. E cikkben Pecka nem csupán ismerteti a Kommün történetét, hanem tevékenységének elemzése alapján fontos elméleti következtetéseket von le a társadalmi osztályok szociális szerepéről az új történeti szakaszban. Pecka többek között arra a következtetésre jut, hogy a burzsoázia már nem képes forradalmár lenni. "Szigoruan forradalmi kormány csak a proletariátus kormánya lehetett volna". Igen érdekes a parasztság és az ipari proletariátus érdekességéről szóló megjegyzése: "... a parasztság ... csak nevében tartozik a birtokos osztályokhoz. A valóságban a parasztság érdekei csekély eltérésekkel összefonódnak az ipari proletariátus érdekeivel". Pecka igen magasra értékelte a párizsi proletariátus hősiességét és önfeláldozó harcát a Kommün idején. "A valóságban az akkori körülmények között rendkívüli elhatározás volt - harcot kezdeni a köztársaságért. A párizsi munkások önfeláldozóan és hősiek hűvvel láttak hozzá ehhez a harchoz, midőn dicsőséget szavaztak a Kommünnek" [12].

K.P. Gogina
(Советское Славяноведение
1971. f.2. 68-70. p.)

Jegyzetek

- [1] "Régi gárdá"-nak a Mala-strana-i munkáskör legforradalmibb beállitottságu tagjai nevezték magukat.

- [2] Průkopníci socialismu u nás, Praha, 1954. 37. p.
- [3] U.ott, 52. p.
- [4] A csehszlovák történészek úgy vélik, hogy a szerző I.B. Pecka volt, aki akkor tagja volt a "Dělník" szerkesztőségének.
- [5] Dokumenty k počatkům dělnického hnutí v Čechách 1864-1874. Praha, 1961. 188-190. p.
- [6] U.ott, 188. p.
- [7] U.ott, 189. p.
- [8] U.ott, 189-190. p.
- [9] L.Brügel, Geschichte der österreichischen Socialdemokratie, B. II. 326. p.
- [10] U.ott, 327. p.
- [11] J. Mejzlik, Dělnické hnutí na západní Moravě do založení KSČ, Havlíčkův Brod, 1957.
- [12] Dokumenty ... 312-316. p.

VI.

A PÁRIZSI KOMMÜN VISSZHANGJA ROMÁNIÁBAN

A Párizsi Kommün idején Romániában a munkásmozgalom még csak születőben volt. A demokratikus értelmiség körében, azonban, voltak olyanok, akik ismerték a szocializmus elméletét s érdeklődtek az Internacionálé tevékenysége iránt.

1871-ben a román publicisztika élénken vitatta a Kommün eseményeit. Az újságok rendszeresen (egyesek majdnem hetenként) tartalmaztak közleményeket a Párizsi Kommünről. A Kommün iránti érdeklődés kapcsolatos volt a Romániában zajló monarchiaellenes mozgalommal. A forradalom hazája, Franciaország iránti szimpátia a progresszív román személyeknél összefonódott a Franciaország iránt érzett mély együttérzéssel, hiszen a Kommün Franciaország nemzeti becsületét védelmezte annak a Bismarcknak a támadásával szemben, aki Karl Hohen-zollern román herceg barátja volt, azaz a "porosz ügynöké", amint a román republikánusok mondták.

A Kommünről szóló első hírek a bukaresti "Romînul" c. ujságban jelentek meg. A Romînul az egyik legjelentősebb sajtóorgánus volt, a radikálisok vezére, K.I. Rosetti szerkesztésében. Csupán az 1871. március 11 (23)-i számban hét részletes közlemény jelent meg a párizsi eseményekről. Az eseményeket objektív és jóindulatu hangnemben közölték, sőt, bizonyos szimpátiával, viszont ellenszenvet fejeztek ki Thiers kormánya iránt. Április elejétől a Kommünről nem közölt több tudósítást ez az ujság.

Az Ausztria-Magyarországon megjelenő román sajtó is felfigyelt a Kommünre. Nyilvánvaló szimpátiával irt a Kommünről a Pesten megjelenő "Albina". "A forradalmároknak az a céljuk, hogy megerősítsék és biztosítsák a demokráciát és a köztársaságot ellenségeivel szemben" [1]. Azt a felhívást, amelyet a Nemzeti Gárda Központi Bizottsága intézett Párizs dolgozóihoz, úgy értékelte, mint "csodálatos művet" [2]. A másik progresszív pesti ujság, a "Federațiune" azzal vádolta a versaillesi Nemzetgyűlést, hogy az a polgárháboru útjára tasztította az országot, azért, hogy monarchista rendet vezessen be. [3] Ugyanez az ujság közölte a Kommün tábornokának, J. Dabrowskinak az életrajzát. Az életrajz hasonló lelkes hangnemben íródott. [4]

A Bukarestben ekkortájt induló "Orientul" c. ujság a március 23-i (április 4) számában terjedelmes beszámolót közölte a Kommün eseményeiről és a párizsi helyzetről. Közölte azt a felhívást, amelyet a kommünárok egy csoportja intézett a párizsi asszonyokhoz.

A "Gazeta de Transilvania" c. demokratikus ujság, amelyet a progresszív közéleti férfit, G. Baritiu szerkesztett, a Franciaországban végbemenő eseményeket úgy jellemezte, mint "valóságos polgárháborut", amelyet Thiers váltott ki. "Ha ebben a harcban - írta az ujság - az igazi emberi szabadság által lelkesített Vörös Köztársaság csak valamelyes energiát is kifejt, akkor feltétlen győzelmet arat a gyengék és elpuhultak felett" [5].

Hasonló szimpátiával kommentálta a Párizsi Kommün választásait az "Albina" c. ujság. A szerkesztőség utalt arra, hogy a Kommün arra törekszik, hogy az első és döntő állami szerv legyen Franciaországban és mindörökre biztosítsa az igazán liberális és demokratikus köztársaság fennmaradását. "Hála erejének, amely fővárosi centrum voltából fakad, - írta - a Kommün az ország gazdájává lesz" [6]. "A Kommün szabadsága a köztársaság fennmaradásának záloga, a legerősebb pajzs a monarchia visszaállításával szemben, az új élet forrása, a kommunák nemzeti egyesülésének forrása" [7].

1871 április 1 (13)-án Bukarestben a baloldali liberálisok egy csoportjának a szerkesztésében kezdett megjelenni

a "Telegraful" c. ujság. Már az első számaiban nagy figyelmet szentel a Kommünnek s valamennyi közleményét áthatotta a kommünárok iránti szimpátia szelleme. "Mi úgy véljük, - írta az ujság, - hogy a felkelőknek nemes, hazafias és gyönyörű szándékaik voltak: azonban, félünk, fáradozásaik és munkájuk gyümölcse, - amelyet ők - meggyőződésük szerint - a haza oltárán áldoznak, végülis Franciaország halálos ellenségeinek a kezei közé kerül" [8].

A "Telegraful" a Kommün számos dokumentumát közölte hasábjain, köztük a vendőmei hadosztály szétveréséről szóló dekrétumot. Az ujság a dekrétum szavaival élve úgy jellemezte a vendőmei hadosztályt, mint "a durva erő és hazug dicsőség szimbólumát, a militarizmus győzelmét, a nemzetközi jog tagadását" [9]. Ugyanez az ujság átvett közleményeket a párizsi sajtóból, pl. az asszonyok részvételéről a Kommün védelmében. Méltatta "a hős asszonyok bátorságát és elszántságát" [10]. Az ujság tájékoztatta olvasóit a Kommün olyan fontos intézkedéséről is, mint az elhagyott gyárak és üzemek felülvizsgálatáról, az ilyen üzemekben a munka megindításáról szóló határozat, "munkás korporációk megfigyelésének" bevezetése az ilyen üzemekben, gyárakban, stb. [11] "Senki sem kételkedhetik abban, hogy Thiers - a Köztársaság ellensége és, hogy a rend helyreállítása címén végrehajtott vérontás a monarchiának hozott áldozat. Ime, miért kell, hogy minden románt érdekeljenek ezek az események" - írta az ujság 1871. április 16 (28)-án.

Figyelemmel követte a román sajtó a párizsi eseményeket április második felében is. A "Telegraful" c. ujság igen magasra értékelte a Kommün védelmezőinek hősiességét. "A Kommün bebizonyította idáig, hogy össze meri mérni erejét a versaillesi kormány összes erőivel", [12] s elítélte "a versaillesi kormány tehetetlenségét és rosszindulatát" [13].

A "Federațiune" c. ujság a Kommün által "A francia néphez" intézett deklarációt "viharos tengeri szél"-hez hasonlította. "A Deklaráció - írta az ujság, - telve van olyan gyönyörű eszmékkel, amelyek már a legrégiebbi idők óta egészen napjainkig lelkesítették az emberiséget. ... ez tüzes meteor, amelyet a Kommün vetett Franciaországra és Európára, mielőtt a versaillesi kormány katonáinak nyomása alatt elesett volna" [14].

Lelkesedéssel kommentálta a Kommün programját az "Albina" c. ujság, hangsúlyozva a Kommün szociális követeléseinek igazságos voltát. Az ujság kijelentette: "Mi nemcsak, hogy nem tagadjuk és nem ítéljük el a Kommün magasrendű elvét, hanem ellenkezőleg, értékeljük annak nemes fő célját; értékeljük ezen cél emelkedett és szép voltát; megértjük, hogy a Kommün eszméi által áthatott emberek ezrei örömmel mennek a halálba e cél megvalósítása érdekében" Az "Albina" így írt:

"Teljesen valószínű, hogy végsősoron a Kommünt legyőzik és fiainak vérébe fojtják; de a fő kérdés, ha nem is lesz megoldva most, a jövő feladata marad. Amíg a tulajdon és a tőke továbbra is ki fogja zsákmányolni a munkás tömegeket, addig ez a kérdés nem tűnik el; s minél tovább fog késni a megoldás, annál több megrázkódtatás vár a világra, annál nagyobb nehézségeket kell leküzdenie az emberiségnek" [15]. Lehetséges, hogy az érdekes és fényes cikk szerzője az "Albina" kiadója, V. Babes volt. [16]

Az "Albiná"-ban megjelent másik cikk megalapozta "a nép jogát a forradalomhoz - az igazságtalanság megsemmisítése érdekében". "A népnek joga van a forradalomhoz - írta az ujság, - azaz jogában áll fegyverrel a kézben ellenállást tanusítani a fennálló államhatalommal szemben azért, hogy ... azt egy másikval cserélje fel. ... Amikor a kormányok durván visszaélnék a törvényekkel és a hatalommal, amikor lehetetlené teszik a nép számára jogaik fejlesztését és megvalósítását, akkor a nép jogosan tanusít ellenállást fizikai ereje segítségével" [16].

Május elején az "Albina" kijelentette: "A Kommuna irányt vett a diktaturára, méghozzá határozott irányt" [17].

A progresszív román sajtó élesen elítélte a versaillesiakat, amiért véresen leszámoltak a kommunárokkal. Az "Albina" c. ujság így írt: "Az, ami Franciaországban végbe ment, példa nélkül áll az egész emberi nem történetében ... A nyugalom, amely Franciaországban lesz, a halál nyugalma ..." [18]

"Az elfogott felkelők - hangsúlyozta az ujság, - büszkén mondják, hogy ügyük nem hal meg ... A Párizsi Kommün meg fog ismétlődni Londonban, Liverpoolban, Bristolban, s valamennyi jelentős centrumban, ahol sok a munkás, mindaddig, amíg a munka nem lesz felszabadítva a tőke elnyomása alól" [19].

A "Romînul" c. ujság lelkesen írt két román orvos hősi magatartásáról, akik egy egyszerű zászló védelme alatt összeszedték Párizs utcáin a sebesült kommunárokat.

1871 után a román ujságírók és írók nem egyszer visszatértek a Kommünhöz és hőseihez. 1872 márciusától kezdve a Kommün évfordulójáról megemlékeztek a különböző román ujságok. "Mi rendkívül értékesnek találjuk Victor Hugo beszédét" - jelentette ki az "Alegatorul liber" c. rölap, amelyet a híres román író, I.L.Caragiale szerkesztett, abból az alkalomból, hogy közölte azt a beszédet, amelyet Victor Hugo 1877-ban mondott a kommunárok amnesztiája érdekében.

Nagy érdeklődést tanusított a haladó román sajtó Luise Michel iránt. Számos ujság a Párizsi Kommün hősnőjének nevezte őt, mikor közölte életrajzát. Az "Inainte" c. ujság,

amely "a román proletariátus és demokrata-szocialisták" sajtóorgánusaként jelentkezett, Luise Michelt "hős és a legjobb lelkű asszonynak" nevezte [20].

A Párizsi Kommün észrevehető nyomokat hagyott a román irodalomban is. Hatása alatt a híres román költő, M. Eminescu 1871-ben költeményt írt "Császár és proletár" (más variánsban: "Proletár" címmel 1874-ben jelent meg) címmel. A költemény egyike a román demokratikus irodalom legkiválóbb műveinek [21.]

Egy másik román író, A. Macedonski 1874. decemberében az "Oltul" c. progresszív ujságban cikket írt a Kommün védelmében, amelyben felháborodással nyilatkozott arról, hogy Thiers kormánya olyan kegyetlenül leszámolt a kommünárokkal.

A Párizsi Kommün később is megihlette a román írókat. 1833-ban Constantin Mille poémát közölt Delescluze hősi haláláról. Hozzávetőlegesen ugyan ebben az időben a moldáviai George költő egyik művének az "1871 március 18" címet adta.

1881 március 18-án a szocialisták egy csoportja megkísérelte, hogy megünnepelje a Párizsi Kommün tizedik évfordulóját. A kormány szigorú intézkedéseket foganatosított. Elrendelte a szocialista diákkör vezetőinek a letartóztatását, kizárt az egyetemről egy sor diákot, bírósági eljárásba kezdett és kiutasította az országból a politikai emigránsokat.

1890-ig (amikor első ízben került sor május elsejei demonstrációra), a Párizsi Kommün évfordulója Románia munkásvilágának legjelentősebb ünnepe volt.

A román szocialista sajtóban számos cikk jelent meg a Párizsi Kommünről. Időnként teljes számot szenteltek az évfordulónak, mint pl. a "Munca" c. ujság 1891 március 17-én. Később a szociáldemokraták speciális brosurákkal ünnepelték az eseményt.

A Párizsi Kommün emlékét megőrizte a román progresszív társadalom számos nemzedéke. Élő ez az emlék ma is.

P. Constantinescu - Iasi cikke az "История Парижской Коммуны 1871 года" c. kötetben, Moszkva, 1971. 714-718.p.

Jegyzetek

[11] "Albina", 1871. III. 17 (29)

- [2]. U.ott,
- [3] "Federatiune", 1871. III. 19 (31)
- [4] "Federatiune", 1871. IV. 7 (19)
- [5] "Gazeta de Transilvania", 1871. III. 24. (IV. 5)
- [6] "Albina", 1871. III. 25. (IV.6)
- [7] "Albina", 1871. III. 28. (IV.9)
- [8] "Telegraful", 1871", 1871. IV. 4 (16)
- [9] "Telegraful", 1871. IV. 11 (23)
- [10] "Telegraful", 1871. IV. 10 (22)
- [11] "Telegraful", 1871. IV. 15 (27)
- [12] "Telegraful", 1871. IV. 17 (29)
- [13] "Telegraful", 1871. 1871. IV.22. (V.3)
- [13] "Federaciune", 1871. IV. 14 (26)
- [14] "Albina", 1871. I. 18 (30)
- [15] P.Constantinescu-Iași, Comuna și ecoul ei in presa contemporana din România (1871-1880). București, 1951. 12.p.
- [16] "Albina", 1871. IV. 21 (V.2)
- [17] "Albina", 1871. IV. 23 (V.4)
- [18] "Albina", 1871. V. 20 (VI.1.)
- [19] "Albina", 1871. V.27 (VI.8)
- [20] "Romînul", 1871. VIII. 30 (IX.11) Még az 1870-1871. évi háboru idején román orvosok és medikusnövendékek önkéntesekként védelmezték Párizst. Számos Párizsban élő román támogatta a Kommünt, harcolt a Nemzeti Gárda soraiban, résztvett a barrikádharokban. (Ld. C.Barbu, Participarea unor medici si studenti romîni la războiul franco-german din 1870 și la Comuna din Paris. "Studii și articule de istorie", vo.II. București, 1956. 152-154. p. Ld. továbbá: D.Rosenzweig, Unele date in legatură cu Comunadin Paris. "Analele Institutului de istorie a partidului", 1956. No.2. 153-154.p.

VII.

A PÁRIZSI KOMMÜN A BOLGÁR SAJTÓ
ÉRTÉKELÉSÉBEN

Az 1871 márciusában Párizsban kibontakozó események visszhangra találtak az elmaradott Török Birodalomban is, amelynek elnyomott szláv területein kitartó harc folyt az idegen iga alóli felszabadulásért. A párizsi események nem kerültek el a bolgárok figyelmét sem.

A Sztambulban (Konstantinápoly) megjelenő, s a bulgár kereskedő burzsoázia által finanszírozott ujságok ellenséges magatartást tanúsítottak a Párizsi Kommün iránt. A "Турция" c. turkofil ujság közölte D. Encsev levelét a szerkesztőséghez, amely telítve volt a szocializmus elleni durva kirohanásokkal, a szocialista eszmék eltorzításával [1]. A "Право" c. konzervatív ujság közleményei a Kommün elszigeteltségét hangsúlyozták. Azzal vádolták a Kommünt, hogy Franciaország hanyatlását és romlását okozza [2]. A versaillesi rágalmakat terjesztették [3]. Május 21-én az ujságban megjelent a hivatalos török sajtó, a "Turqui" cikke, amely üdvözölte a felkelés leverését.

Hasonlóan ellenséges álláspontot foglalt el a Párizsi Kommün iránt a "Читалище" c. konzervatív ujság.

A "Македония" c. mérsékelt liberális lap megelégedett azzal, hogy informatív jellegű híreket közölt a párizsi eseményekről. Az információk jellege, azonban, arról tanuskodik, hogy a szerkesztőség nem viseltetett szimpátiával a Kommün iránt.

Bulgária területén ebben az időben csupán egyetlen hivatalos ujság, a "Дунав" jelent meg török és bolgár nyelven. Párizssal kapcsolatos állásfoglalása élesen elítélő volt.

A bolgár publicisztika és társadalmi közvélemény fontos központját képező Bucurestiben megjelenő burzsoá bolgár emigráns ujság, az "Отечество", nem közölt cikket arról, hogy miként értékeli a Kommünt. Ennek ellenére a közlemények összeválogatása és hangneme nyilvánvalóan tükrözi a párizsi kommünárok iránti ellenszenvét.

Mind Sztambulban, mind Bucurestiben a burzsoázia hasonló pozíciót foglalt el, jöllehet, 'különbözőképpen nyilvánította ellenszenvét a Kommün iránt.

A forradalmi táborban nem volt ilyen egység. Két legnevesebb képviselője, Luben Karavelov író és közéleti férfi, a "СВОБОДА" c. lap kiadója, valamint Hriszto Botev, a kiváló költő és forradalmi-demokrata publicista, eltérően ítélték meg a franciaországi eseményeket.

Karavelov ujsága, amely a mérsékeltőbb irányzatot követte, a franciaországi forradalommal kapcsolatos első reagálásként értetlenségét fejezte ki a Kommün indítóokairól és céljairól. Jöllehet, Franciaország előtt a megújulás feladata áll, - írta, - "azonban, a jelenlegi, Franciaországra nézve oly kritikus időben a nagy forradalom haszontalan és gyilkos következményü lesz" [4]. Elismerve, hogy Thiers köztársasága kevésbé különbözik III. Napoleon monarchiájától, az ujság hangsúlyozta, hogy Thiers-t, éppen úgy, mint III. Napoleont, a népképviselők választották, ami - minden jel szerint, - a cikk szerzőjének szemében jogossá tette a rendszer hibáit. Tartózkodván attól, hogy jóslásokba bocsátkozzon a forradalom kimenetelét illetően, a "СВОБОДА" megemlítette, a Párizs utcáin kifolyt vérnek három hónappal korábban kellett volna kifolynia, azaz még akkor, mielőtt a poroszok Párizsba értek. Itt világos kifejezést nyer Karavelov különös érdeklődése a nemzeti kérdés iránt: a németekkel szemben kellett volna megvédeni az országot, nem pedig társadalmi forradalomba kezdeni. A cikk baljós előérzetekkel zárul: a forradalom következtében ki fog halni az orléansi dinasztia.

A továbbiakban a "СВОБОДА" sorozatos közleményben adott hirt arról, hogy az események menete a demokratikus respublikánus párt erejéről tanuskodik. Kifejezte reményét, hogy Louis Blance kerül Thiers helyére [5]. A "szociáldemokrata párt" erejéről szóló gondolat kapott helyett a következő számban:

A későbbiek során az ujság közölte Luben Karavelov cikkét, amelyben az elismerte, hogy Párizsban a nép - a párizsi szocialisták programjában kifejtett - érdekeiért küzd, s hogy a Thiers kormány bukása elkerülhetetlen volt, mivel nem tett eleget a nép követeléseinek. Mindez mégsem késztette Luben Karavelovot arra, hogy határozottan a forradalmi Párizs mellett tegyen nyilatkozatot, mivel nem volt meggyőződve a harc kedvező kimeneteléről: "Franciaországban jelenleg csodák történnek - írta, - és az ember nem tudhatja, mi mindenre kerülhet sor" [6].

Hamarosan az ujság új cikket közölt, amelyben jelentős mértékben visszatért a Kommünről nyújtott első értékeléséhez, utalva az ország feldultságára, az ipari termelés

szünetelésére, az éhhalál fenyegető veszélyére a parasztok körében, az orléanisták és a bonapartisták tevékenységére. A "Свобода" kijelentette: "Mi nem helyeseljük a jelenlegi franciaországi forradalmat, de nem ítéljük el a francia népet" [7]. Az események alakulásának perspektíváján gondolkodva Karavelov úgy vélte, hogy a párizsi forradalom megöli Thiers köztársaságát, de az orléanista-bonapartista pártot is: megrázza az egész világot s vagy igen boldog napokat hoz, vagy még erőteljesebb despotizmust. S midőn tartózkodott attól, hogy szimpátiáját fejezze ki a Kommün irtánt, Karavelov elismerte, hogy az megtisztítja a francia és az európai atmoszférát.

A Kommün iránti feltétlen támogatás és együttérzés pozíciójára helyezkedett a kiváló forradalmi demokrata, Hriszto Botev. Botev a bolgár kommuna nevében táviratban üdvözölte a Kommuént [8]. (A bolgár kommuna a bolgár forradalmárok kicsiny csoportja volt.) 1871 április 20-án megírta "Символ веры Болгарской Коммуны". (A Bolgár kommuna hitének szimbóluma) c. művét, amelyben "az egységes, fényes kommunizmusról" tett hitet, amely "kijavítva a társadalom hibáit, testvéri munkával, szabadsággal és egyenlőséggel megment minden népet mindenfajta elnyomástól és kintól" [9].

Botev és néhány elvbarátja járták a bukaresti kávéházakat és egyéb helyeket, ahol az ott élő bolgárok találkozni szoktak s beszélgettek velük a Kommuéről. Kifejtették, hogy a kommünárok - az emberiség megmentői, a kisemmizettekért szenvedő mártírok [10]. Valamivel később pedig, amikor a Kommuént már leverték, a "Дума на болгарските емигранти" (A bolgár emigránsok szava) c. ujságjában Botev cikkel fordult a bolgár társadalomhoz és sajtóhoz. Támadta őket, amiért ellenségesen viselkedtek a párizsi proletariátus felkelésével szemben. Így írt: "Átkozzák a kommünárokat azért, amiért szétrombolták a fővárost és olyan szavakkal haltak meg, amelyek Önök szerint rablókhoz illenek: szabadság vagy halál, kenyér vagy golyó! Leköpi holttesteiket... Szemetet és követ dobálnak Dabrowski sírjára, amiért az nem valamiféle megkoronázott személy szolgája lett, hanem egy hatalmas eszme harcosa..." [11]. "A kommünárok - mártírok, - fejezte be a cikket, - és nem az fontos, hogy milyen eszközökkel harcoltak a szabadságért, hanem az az eszme, amelynek nevében a harc folyik". Így válaszolt Botev a bolgár sajtó által terjesztett (a nyugateurópai és a török ujságokból átvett) rágalmozó hírekre, amelyekben a kommünárok által elkövetett gyújtogatásokról és épületrombolásokról volt szó.

A progresszív értelmiség szimpátiával viseltetett a franciák szabadságtörekvései iránt, jóllehet - s amint az a legjobban informált személyek, pl. Luben Karavelov íteleiből látható, - nem tulságosan világos és határozott elképzelésekkel rendelkeztek. A francia valóság gyenge ismer-

rete s az irántuk érzett zavaros szimpátia érződik pl. V. Levski közleményeiben, amelyek a "Свобода" -ban jelentek meg. "Eljött az ideje, hogy megvalósuljon az, amit követeltek és követelnek a franciák, azaz az Ifju Franciaország; az Ifju Oroszország stb." [12]. Aligha szükséges bizonyítani, hogy a 70-es évek francia és orosz forradalmi irányzatainak az azonosítása (amely irányzatok különböző színvonalon álló országokban jöttek létre és különböző célokat tűztek ki maguk elé) arról tanuskodik, hogy a bolgár forradalmárok nem ismerték eléggé a távoli Franciaország társadalmi viszonyait és politikai életét.

A franciaországi forradalmi mozgalmakkal kapcsolatos visszhang gyenge voltát - bizonyos mértékig - magyarázza az a megfeszített harc, amelyet a bolgár progresszivitás képviselői a nemzeti felszabadításért folytattak. 1870-1871 azok az évek voltak, amelyekben V. Levski széleskörű agitációs és gyakorlati tevékenységet fejtett ki annak érdekében, hogy forradalmi szervezetet hozzon létre magában Bulgáriában a török uralom elleni, elkövetkező felszabadító felkelés alapja-, és fontos előfeltételeként. Ez az életbevágóan fontos tevékenység, természetesen, a háttérbe szorította az egyéb érdeklődést. Jellemző, hogy Levski agitációs tevékenységében a Kommün egyáltalán nem kapott helyet. [13].

A vizsgált események szemtanuja, az ismert forradalmár, N. Ruszszel-Szuzdilovszkij, aki 1875-1876 során találkozott Hriszto Botevvel, s jól ismerte a bolgár forradalmárok nézeteit és törekvéseit, így jellemezte a bolgár forradalmárok korabeli hangulatát: "A francia eseményektől és a születőben lévő német szociáldemokráciától ... Bulgária - társadalmi és politikai viszonyait tekintve - olyannyira végtelenül távol volt, s gyakorlati feladataink olyannyira eltérőek az ő feladataiktól, hogy az irántuk tanúsított érdeklődésünk csak elméleti lehetett. Épelméjű ember nem is gondolhatott "kommünre" vagy szociáldemokráciára a bolgár parasztok körében. Mi csupán annyiban szimpatizáltunk velük, amennyiben cselekedeteikben a mieinkhez hasonló forradalmi instinctusok mutatkoztak" [14].

Sz.A. Nyikityin cikke az
 "История Парижской Коммуны
 1871 года"
 c. kötetben, Moszkva, 1971.
 710-713. p.

Jegyzetek

- [11] "Турция" 1871. III. 20. (Valamennyi dátum a régi időszámítás szerint.)

- [2] "Право" 1871. V.31. A konzervatív bolgár publicista, M. Balabanov cikke.
- [3] "Право" 1871. V.17.
- [4] "Свобода" 1871. III.13.
- [5] "Свобода" 1871. III.20.
- [6] "Свобода" 1871. IV.3.
- [7] "Свобода" 1871. IV.10.
- [8] Христо Ботев, Соч. Т. II. София, 1950. 395. р.
- [9] Христо Ботев, Соч. Т. I. София, 1950. 267. р.
- [10] З. Стоянов, Христо Ботев /опит за биография/. Руссе, 1888. 160. р.
- [11] Христо Ботев, Соч. т. I. 278-279. р.
- [12] Д.Т. Страшимиров, Васил Левски. Живот, дела, извори. София, 1929. 210. р.
- [13] С. Каракостов, Васил Левски в спомените на съвременниците. София, 1943. изд. 2. 238-243. р.
Унджиев, Васил Левски. Биография. София, 1945. 387-441. р.
- [14] Н. Руссель-Судзиловский, Хр. Ботев през погледа на съвременниците. София, 1945. 101. р.

VIII.

A PÁRIZSI KOMMÜN VISSZHANGJA A DÉLSZLÁV
FORRADALMI SAJTÓBAN

A XIX. század 60-70-es éveiben a délszláv területen hatalmas lendületet vett a nemzeti-felszabadító mozgalom, meggyorsítva egyben a társadalmi erők differenciálódását is. A Balkán-félsziget népei nemzeti felszabadulásukért küzdöttek, egyesített, független államaik létrehozásáért. A társadalmi-gazdasági fejlődés színvonalától-, valamint az egyes

délszláv területek helyzetétől függően az egyes társadalmi csoportok, politikai pártok és ideológusai különbözőképpen kívánták megoldani ezt a fontos történelmi feladatot.

A Párizsi Kommün megítélésében is két, egymással szögesen ellentétes táborra oszlott a korabeli délszláv sajtó: a kérlelhetetlen ellenségek táborára, akik a többséget alkották, s a barátok és védelmezők táborára, akik jöllehet, kisebbségben voltak, és nézeteik távolról sem voltak egységesek, azonban képesek voltak arra, hogy többé-kevésbé megértés és értékeljék a Kommün soha el nem muló történelmi jelentőségét.

Ezen utóbbiak sorába tartoztak a bolgár és a szerb forradalmárok és kiadványaik [1], a vajdasági polgári demokrata Szvetozar Miletics és ujsága, a "Zasztava" [2] a baloldali horvát nemzeti-radikálisok, F. Mataszics és mások, akik a "Hrvatska" c. ujságban irtak [3], a szlovén munkásmozgalom ismert alakja, a Kommün résztvevője, F. Zselezsnyikar [4] és mások.

Ismeretes, hogy a XIX. század második felében a délszláv területeken a forradalmi gondolkodás és a materialista filozófia fejlődésének csúcspontját a két kiváló forradalmi demokrata és szocialista-utópista alkotó tevékenysége képezte: a bolgár Hriszto Botevé (1848-1876) a Szvetozar Markovicse (1846-1875).

Mindaz, amit a délszláv demokrácia e kiváló képviselői a Párizsi Kommünről mondtak, száz esztendővel a párizsi kommünárok példátlan hőstette után sem veszített jelentőségéből.

A továbbiakban a szerző részleteket idéz H. Botev és Szvetozar Markovics korabeli írásaiból, amelyek teljes egészében felfedezhetők az alábbi kiadványokban:

- [1] Избранные произведения болгарских революционных демократов. М. 1959.
- [2] Светозар Маркович, Сабрани списи, т. II. Београд, 1965.
- [3] Светозар Маркович, Избранные произведения, М. 1956.

Részletek V.G. Karaszev cikkéből Советское Славяноведение, 71-72.p. 1971. f.2.

Jegyzetek

- [11] С.А. Никитин, Парижская Коммуна в оценке болгарской печати. "Парижская Коммуна 1871 г." Т. II. М. 1961. стр. 468-472.; В.Г. Карасев, Революционно-демократическая публицистика Сербии и Парижская Коммуна. "Парижская Коммуны 1871 г." М. 1961. 480-484. стр.
- [12] Н. Петровић, Милетић о Комуни. "Светозар Марковић/1826-1901/." Београд, 1958. стр. 158-177. Ugyancsak tőle Светозар Милетић и Париска комуна. "Око Милетића и после њега. Нови Сад, 1964. 47-68. стр.

Mi osztjuk a jugoszláv tudós nézetét arról, hogy Miletics szállóigévé lett mondása a "Szocializmus, kommunizmus és föderatív reszpublika" című cikkében ("Застава", 1871, No. 35. apr. 5.) a Párizsi Kommunáról: "Nem elég a rend köztársasága, a munka köztársasága kell; nem elég a jog köztársasága, az igazság köztársasága kell; nem elég a szabadság köztársasága, a jólét köztársasága - az élet köztársasága kell", nem a Kommun ideáljának védelmét jelentette, amint azt J. Szkerlics gondolta, /"Светозар Марковић, његов живот, рад и идеје." Београд, 1922. 141. стр./ hanem a polgári-demokratikus köztársaság védelmét, azzal a különbséggel, azonban, - amint azt helyesen jegyzi meg N. Petrovics, - hogy a "Párizsi Kommun arra a meggyőződésre vezette Mileticset, hogy egy ilyen köztársaság csak olyan komoly társadalmi reformok végrehajtása mellett maradhat fenn, amelyeknek nem csupán a politikai jogokat kell szem előtt tartaniok, hanem a dolgozó tömegek gazdasági érdekeit is" /Н. Петровић, Око Милетића и после њега, 57-58. стр./

- [13] В.И. Фрейлзон, Буржуазные национал-радикалы и друзья Парижской Коммуны в Хорватии. "Советское Славяноведение", 1965. No. 5. 14-25. стр.
- [14] F. Gestrin., V. Melik, Slovenska Zgodovina od konca osemnajstega stoletja do 1918. Ljubljana, 1966. 214.

A MONOPOLKAPITALIZMUS A JOGTÖRTÉNETIRÁSBAN

A jogtörténettudomány egyfajta sajátos határterületi pozíciót tölt be a jogtudomány és a történetkutatás között. Szerepe talán a modern gazdaságtörténethez volna hasonlítható, ez utóbbi azonban jóval közelebb áll a történettudomány alapvető ágazataihoz, mint a jogtörténet. A gazdaság és a jog minden időkben fennálló szoros kapcsolata azonban - főként a legújabb időkben - sok közös vonást hozott felszínre a gazdaság- és a jogtörténet fejlődésében. A marxista jellegű jogtörténettudomány különösen fontos alátámasztást nyert a gazdaságtörténeti kutatás tudományos eredményeinek birtokában. Komplexitásában ez a jelenség hozzájárult a jogtörténet elszigeteltségének felszámolásához és egyáltalán az állam- és a jog fejlődésének jobb megértéséhez.

Az érintett tudománytörténeti tendencia keretén belül különös jelentőséget kell tulajdonítanunk annak, hogy a marxista jogtörténettudomány végképp elejtette a csak multbatekintő, az u.n. történeti jog szemléletet és ezzel egyidejűleg növekvő figyelmet szentelt az újkor, ill. a modern kapitalizmus jogfejlődésének. Ugy a magyar, mint az egyetemes jogtörténet művelésében történtek lényeges előrelépések e téren. Mégis az elért eredmények számos esetben csak a hiányzó alapkutatások, az alapvető feladatok tudományos megközelítésének lehetőségeit hozták felszínre. Ez a kép tárul elénk a modern kapitalizmus talán mindmáig legmarkánsabb kísérőjelenségének, a monopóliumoknak a feltárásában is. Ezért van különös jelentősége annak, hogy az idevágó újabb nemzetközi tapasztalatokra felfigyeljünk.

A hazai marxista történettudomány idevágó eredményei már az 50-es években felkeltették a jogtörténetírás figyelmét (főként a magyar ipartörténet kézikönyveire utalhatalunk). Az első konkrét lépések megtételében is a hazai gazdaságtörténet adott impulzust a jogtudomány művelőinek. (ld. Tanulmányok a Horthy-korszak államáról és jogáról. Szerk.: Csizmadia A. Bp. 1958.), akik azonban jobbra csak az újjászülető, tételes szakjogtudományok valamelyikének propedeutikájaként nyultak a közelmúlt idők történetéhez. A kritikai elemzés egyébként is az ellenforradalmi rendszert állította a vizsgálódás középpontjába, aminek eredményeként a tőkés monopóliumok által átfont jog egzakt vizsgálata háttérbe szorult. A módszeres forrásfeltáró jogtörténeti törekvés

létezését azonban az akkor már kibontakozó csehszlovák-magyar jogtörténeti együttműködés mentette át. (H.P., Právna uprava kapitalistických monopolov s osobitným zreteľom na tvorbu práva v Maďarsku. Právnické Študie ročník V. číslo 2. [1957] 323-338.pp.) Ezzel egy időre sajnos kiszorult a hazai marxista jogtörténetírás témaköréből a monopolkapitalista gazdaság történeti elemzése. Ugyanakkor a gazdaságtörténet kettőzött léptekkel vitte előbbre az idevágó első eredményeit és a polgári kor egészére kiterjesztette a módszeres kutatómunkát. (Ld. Berend T. Iván, Ránki György: Magyarország gyáripára 1900-1944., Bp. 1955., uő. A monopolkapitalizmus kialakulása és uralma Magyarországon 1900-1944., Budapest 1958., uő. A nemzeti jövedelem és a tökefelhalmozódás Magyarországon 1867-1914, Történeti szemle [1966] 2.sz.) Sándor Vilmos Nagyipari fejlődés Magyarországon (1867-1900. Bp. 1954. stb.) Az "ellenforradalmi kor gazdaságtörténetének néhány kérdéséről" szóló vita (ld. Századok 90 évf. [1956] 1-2. sz. 221-238.pp.) a jogtörténet aktív közreműködése nélkül zajlott csakugy, mint a 60-as évek tovább szélesedő részletkutatásai. Az ipari forradalom kérdesei, a Közép- és Kelet-Európa gazdasági fejlődését tárgyaló kutatások (ld. Századok 102 évf. [1969] 1-2., Berend T.I. - Ránki Gy. im. Közgazd. K., Bp. 1969.) kínáltak számunkra újabb lehetőségeket. Ezekkel a lehetőségekkel azonban még a nagy nemzetközi összefogást kifejező "Entwicklung des Civilrechts in Mitteleuropa" c. kötetünk is csak szerény keretek közt élt. Valójában a témakör mégsem esett ki a hazai jogtudomány látóköréből, amit Leonard Bianchi csehszlovák kutató eredményeinek közkinccsá válása (ld. az alább részleteiben is idézett művét: Vyd. SAV. 271. p., ill. uő. Budapesten bemutatott "Die Rolle des Vertrages bei der Monopolisierung des Wirtschaftsleben" c. előadását 1967. máj. 22-24.), ill. az általa feltárt idevágó ismereteinknek a "Die Tschechoslowakische Republik als bürgerlichdemokratischer Staat" c. (ld. Arbeiten zur Rechtsvergleichung 44. A.Metzner Verl. Frankfurt/M.-Berlin 1969.) műve bizonyít. Nemcsak a csehszlovák-magyar jogtörténeti együttműködés, de a témakör által kifejezett történelmi összekapcsolódás is indokolja az érintett művek iránti figyelmet.

A tőkés monopóliumok könyvtárrá duzzadó irodalmához, az utóbbi évtizedek igen lényeges hozzájárulást nyújtottak. E közben a jelenkori gazdaság- és jogi strukturák vizsgálatának, a gazdaságtörténeti, ill. az összehasonlító jogtörténeti kutatásoknak van különös jelentősége. Egyáltalán az említett főbb területeken közismert a marxista tudomány nagyfokú előretörése és módszeres történetkritikai alapvetése. (Ld. Monopole und Staat in Deutschland 1917-1945. Akademie Verl., Berlin 1966., Cseprakov, V., Государственно-монополистический капитализм. Progress, Moszkva. 1969., Государственно-монополистическое регулирование экономики. Moszkva 1971., vagy az Ivanov Sz.A. szerkesztésében megjelent jogtörténeti összefoglaló műre utaljunk ld. Государственно-монополистический капитализм и буржуазное право. Изд. Nauka, Moszkva 1969.)

egyáltalán nem kimerítő felsorolásként a legujabb marxista szakirodalomból.) Az idevágó tudományos előrehaladásnak azonban van egy számunkra különös értékkel bíró, határozott tendenciája. Ez pedig a közép- és kelet-európai népek tőkés fejlődésének a monopolizáció terén is kimutatható sajátos történelmi szerepe a viszonylag rövidéletű, polgári jellegű jogrend keretében. Ismét nem kimerítő felsorolása az idevágó különös érdeklődésnek pl. a szovjet szakirodalom keretén belül P.V. Volobujev "Монополистический капитал в России и его особенности" (Moszkva 1956)

c. műve, M.Ja. Geftyer, M.M. Gurevics, K.F. Sacilo, és a legujabb időkben V.Ja. Lavericsev idevágó írásai / Истори-
ческие записки T. 54. Вопросы Истории 1969. 2. sz., u.o. 1962.
19. sz. Истории СССР 1969. 3.

A tőkés monopoliumok sajátos történelmi típusjegyeire hívták fel a figyelmet N.N. Constantinescu, ill. V. Axenciuc román kutatók írásai is (v.ö. Szász Z. [ism.] Századok 99. évf. [1965] 3.sz. 554-555.pp.) a figyelmet. Ezt az összetett képalkotást képviselik az említett csehszlovák, ill. az alább vázlatosan ismertetésre kerülő lengyel Z. Pustula írásai is. (Ez utóbbi a monopoliumok keletkezését vizsgálja a lengyel fémiparban. Warszawa, 1968.) Végül egy összefoglaló komparatív jogtörténeti kézikönyvre irányítjuk a figyelmet, amely O.A. Zsidkov tollából (ld. Законодательство о капиталистических монополиях. Юрид. Лит., Москва, 1968./ jelent meg. A vázlatosan előrevetített körképhez természetesen hozzátartozik az újabb hazai eredmény is, amely a magyar burzsoá magánjog monografikus feldolgozásának keretei közt tűnt fel. (Ld. alább Asztalos L. im. ELTE kiadv. 1970. 301. p.)

Hazánk és a környező népek életében a XIX. század közepéig, sőt egyes országokban a század utolsó harmadáig szembetűnő, hogy a gazdasági-társadalmi elmaradottság, a "tőkefelhalmozódás gyengeségei, (amit helyenként az idegen megszállás is súlyosbított,) bénító hatást gyakorolt a modern gazdaság fellendülésére" (ld. Berend-Ránki, im. Századok, 102. évf. [1968] 1-2. sz. 41.p.). Eme tudományosan megalapozott konzekvencia azonban nem általánosítható Közép- és Kelet-Európa egészére. A modern tőkés gazdaság fejlődését tekintve az osztrák örökös tartományok, ill. a cseh-morva területek ez alól kivételnek mondhatók. Témánkhoz kapcsolódva ezért kell különös jelentőséget tulajdonítanunk annak a több évtizedes kutatómunkának, amit Leonard Bianchi csehszlovák jogtörténész immár két önálló monográfiája képvisel. Miként a bevezetőben jeleztük, ez a modern kapitalizmus korszakára koncentrált kutatás már a 60-as évek derekán közreadta azt az alapvető művét, amely a monopolizáció jogi formáit tárta fel a csehszlovák köztársaságban. (Ld. Právne formy monopolizácie za buržoaznej CSR. Bratislava 1965). Alapvető eredményei később a tudomány nemzetközi fórumain is közismertté lettek. Az 1969-ben megjelent a "Csehszlovák köztársaság,

mint polgári demokratikus állam" c. újabb monográfiája pedig egy szélesebb összefüggésében elhelyezve teszi számunkra érthetővé a tőkés monopóliumok állam- és jogtörténeti szerepét.

L. Bianchi kutatásai egészében összetettnek mondhatók, miután a cseh és szlovák területek tőkés monopolizációját a szélesebb nemzetközi összefüggések irányában is igen célszerűen kiterjesztette. Nemcsak arról van szó, hogy a fejlődés különböző fázisaiban folyamatosan láttatja a nemzetközi tényezővé lett kartelleket, konszerneket, hanem az eredők feltárásában is egy szélesebb közép-európai összefüggésbe vezet el. Az összefüggéseket reálisan abban a jogcsoportban keresi, amely a burzsoá jogtípuson belül, a késő polgári átalakulások hatása alatt különült el. (V.ö. Eörsi Gy., A burzsoá magánjogi rendszerek kialakulása. Jogcsoportok a burzsoá magánjogban. Gazdaság és Jogtudomány MTA IV. Oszt. Közl. III. k. [1969] 245-247.) A tőkés monopolizáció csehszlovák formáinak előtörténete tehát természetesen nyulik vissza az osztrák-magyar monarchia korszakára. Sőt, mi több, azt is tudományosan igazolták L. Bianchi kutatásai, hogy gyakran a monopolizáció folyamata a dualista monarchia által nyújtott jogi formákat és jogforrásokat is hosszú ideig megőrizte, ill. felhasználta a két világháború között. Pedig a tőkés fejlődés üteme és monopóliumok ható ereje tekintetében már a monarchia keretei között kiemelkedő szerepe volt a cseh gazdaság monopolizálódásának. A benne rejlő lehetőségeket azonban 1918-ig jó részt az osztrák érdekeltségű tőkés csoportok tudták kiaknázni. A cseh burzsoázia 1919-ben kialakított bankkonzorciuma (a tíz vezető bank monopolisztikus megegyezése 1919. november 7-én) azonban véget vetett ennek a helyzetnek. A lezajlott változások eredményeként rövid idő alatt kialakultak a tőkés monopolizáció alapvető típusai (kartell, szindikátus, tröszt, konszern), s a világgazdasági válság küszöbén (1929) összesített adatok szerint a polgári demokratikus jogrend által megőrzött monopóliumok 1/4-e (120-ból 31) nemzetközi tényezőnek bizonyult. A kartell természetesen itt is a legáltalánosabb formája a tőkés monopolizációnak, de ezen belül is döntő sullyal bírnak a nemzetközi kartellek, főként a vas, acél és vegyipar területén. A korabeli hazai adatainkkal összevetve mindez a tökekonzentráció jóval magasabb fokát juttatja ki-fejezésre a cseh-szlovák köztársaság területén. Ismét más kérdés természetesen, hogy a szlovák területen a monopolizáció foka már jóval közelebb állt a kelet-európai átlaghoz. A kartellizált gazdasági élet általános jelenségévé lett a szabad verseny kizárása (kontingentáló-, kondíció-, ring-, ill. rayon-egyesítések útján). A tulajdonképpeni válságjogot itt megelőzte már az egy-egy ágazatban átmenetileg kialakult "kényszerszindikalizáció" is (1929). A köztársaság a válság ideje alatt törvényileg is aláátmasztotta (kötelmi jogi uton) az iparági monopolizációkat.

Az államhatalomnak a tőkés monopolizációt előmozdító szerepe a 30-as évek elejétől nőtt meg. Az állami ellenőrzésnek és felügyeletnek szánt 141. sz. 1933. évi törvény lényegében azonos szerepet tölt be a közel egyidejűleg megalkotott hazai kartell-törvénnyel, (ld. 1931. XX.) vagyis jogilag elismerte a szabadversenyessé kapitalizmus jogrendjével ellentétessé monopóliumokat. A válságjog és a vele párhuzamosan kibontakozó, felgyorsult kartelljogalkotás pedig az állammonopolista formákat is szép számmal szentesítette. A 30-as évek második felében már évente tucatsszám szaporodik a kartelljog forrása. L. Bianchi ezt a rohamos fejlődést egészen a hadigazdálkodás koráig kíséri végig és szemléltetően igazolja, hogy a jogalkotás a monopolizáció előmozdítójává lett. Sem a jogalkotás, sem az életrehívott kartell-bíráskodás nem nyújtott többé védelmet a fogyasztó társadalomnak. Az állami beavatkozástól mentes monopolizációs folyamat pedig lassan áttekinthetetlenné vált. Az állami beavatkozás kiterjesztése tehát a burzsoá jogrend keretei közt erőtlenné bizonyult a monopóliumok gazdasági-piaci hatalmának korlátozására. (Ld. összegezve a kutatás eredményeit Die Tchechoslowakische Republik ... [1969] 30-34.p.)

Ágazati monopolizáció módszeres feltárásával vitte előbbre a modern tőkés fejlődés közép- és kelet-európai formáinak megismerését Z.Pustuła lengyel szerző. (Ld. Początki kapitału monopolistycznego w przemyśle hutniczymetalowym Królestwa Polskiego [1882-1900] PWN., Warszawa, 1968. 287. p.) A monopólikapitalizmus kialakulását vizsgálja a fémiparban a lengyel királyság területén, vagyis a cári lengyel területeken. Levéltári gazdaságtörténeti és statisztikai adatok hatalmas tömegén keresztül közelíti meg az eddig ismeretlen összefüggéseket. Idegen hatalom uralma alatt kifejlődő monopolizáció, a vasipar mint az egyik legérzékenyebb reagens szerepe, a külföldi tőkeérdekeltségek egymással folytatott versenye és az idegen érdekeket szolgáló protekcionista gazdaságpolitika módosító problémája emelkedik ki Z.Pustuła művéből. A több mint egy évtizedes kutatási eredményeket összegező alkotás különös jelentősége azonban a monopolizáció korai és az idegen tőke által befolyásolt formáinak kifejlődése szempontjából tanulságos számunkra. Talán a leginkább hézagosnak mondható ismeretek birtokában vagyunk hazánkban is a monopolizáció korai formáinak, ill. a korai monopolizáció nemzetközi összefüggéseinek területén. Z.Pustuła kutatásai bizonyítják, hogy csak az adott kor komplex gazdaságtörténeti, gazdaságstatisztikai, ill. jogtörténeti elemzésével juthatunk közelebb a hézagosan ismert, korai formák eredőinek megismeréséhez. Egyidejűleg azt is meggyőzően bizonyítja a mű, hogy az idegen uralom alatt élő népek tőkés gazdaságának kifejlődésében a kartellizálódás területén is kiemelkedő szerepe van a külföldi tőkének. Ezuttal a protekcionista (oroszl) politika közvetlenül hat az ipar monopolizálódására, hogy ezáltal a helyi és a behatoló német tőke konkurrenciáját

csökkentse (ld. im. 41-45. stb.). Hatásában mindez a társadalmi és a nemzeti ellentéteket is szinte azonos intenzitással növelte. (Ld. lengyel vasipar és a vasuti áruforgalom dél-orosz tőkés érdekeltségek kezére játszása). Az idegen tőke ezuttal megjelenésétől kezdve kartellizáló hatást fejt ki (ld. a lengyel vasipar konszernjei uő. 152-155.) és az ipari vállalkozókat önállóságuktól mielőbb megfosztani törekszik. Az egymást követő ipari pangások kísérik ezt az összetett fejlődést, amelyek az első orosz-lengyel kartellszövetségeket is megteremtették harcban a német birodalmi nagytőke erejével. Így válhat a korai monopolizáció kíséző jelenségévé a holding-szerű pénzügyi társulás, és a vállalkozók formális önállóságát még fenntartó konszern is.

A feldolgozás különös színfoltja még a francia tőke behatolásának és szerepének értékelése. Mindez azonban a külföldi monopóliumok primatusát huzza alá a lengyel területeken is. Önmagában ez a jelenség mégsem specialitás, hiszen pl. az egyesült román államok gazdasági fejlődésében is hasonló eredményekre jutott az újabb kutatás (N.N. Constantinescu, V. Axenciuc im. eredményeire utal Szász Z. im. 554-555.pp.).

A modern tőkés gazdaság monopolizációjának közép-kelet-európai jelenségeit feltáró újabb kutatások sorában a hazai eredmények is célszerű visszatérni. A magyar burzsoá magánjog történetének első monografikus összefoglalását jelentí Asztalos László műve (Ld. A magyar burzsoá magánjog rövid története, 1970.), amely a hazai tőkés monopolizáció fejlődését is magában foglalja. A burzsoá magánjogtudomány és a joggyakorlat konkrét tapasztalatait is felhasználó mű különös jelentőségre tett szert a modern tőkés gazdaság történeti fejlődésének megértésében. A cseh és az osztrák területekhez képest jóval elmaradottabb a hazai tőkés gazdaság. Ennek ellenére a monopolizáció korai formái a századforduló körül kialakultak. A jelzett külföldi eredményekhez hasonlóan e szakaszt nálunk is az idegen tőke behatolásával összefüggő ipari monopolizáció jellemzi. (Ld. im. 37, 193-195, 295.) Sem a társadalmi, gazdasági elmaradottság, sem a feudális elemekkel keveredő liberálkapitalista jog ezt a folyamatot fel nem tartóztathatta. Ugyanakkor a hazai magánjogtörténet monográfusa egy igen lényeges közép-kelet-európai összefüggésre is felhívta a figyelmünket. A monopolizáció Közép-Kelet-Európa államaiban különböző mértékű és mélységű kapitalista előzményekre épül. Ahol azonban az ipar monopolizálódása erőteljesebb volt (osztrák és a cseh területeken), ott mind a gazdasági, mind a jogi fejlődés erőteljesen átformálódott a monopolkapitalista időszakban. "A magyar területeken, továbbá a román, szlovák, lengyel és jugoszláv területeken ez a fejlődés - a mult hagyományai és feltételei nyomán - sokkal ellentmondásosabb." A burzsoá magánjogtörténet komplex vizsgálata vezet e fontos következtetéshez, hiszen ha csak a ciklikus válságperiódusokhoz tapadó, felgyorsult

állami beavatkozást vizsgáljuk, akkor a kísérelőjelenségek (kartell-jogalkotás, válságjog, tisztességtelen verseny korlátozása stb.) egy meglehetősen leegyszerűsítendő sémát öltenek. Az állami beavatkozás a fejletlenebb gazdaság jelenléte esetén is (főként a válság idején) kifejezetten a monopóliumok érdekeit szolgálja. De a kétarcúsága, összetett és ellentmondásos volta az 1923. V. tc.-től (a tisztességtelen versenyről) a háborús gazdasági jog kialakulásáig megfigyelhető. Nálunk akár a valorizáció, a gazdasági lehetetlenülés, vagy a kartell-szabályozás mögött is egy konzervatív szemlélet állt, amely átmeneti jelenségként fogja fel a tőkés gazdaság idevágó problémáit. Külső (főként német) hatások és a fasiszálódás tarkították nálunk a válságjog szerepének megítélését is. (Ld. im. 201-204, 215-216.) Lényegében tehát "ebben az időben még a legjobban képzett magánjogászok sem ismerték fel azt, hogy a válság s a válságjog nem atipikus jelenség, hanem a kapitalizmus, s különösen a monopolkapitalista gazdasági berendezkedés szükségszerű együttjárója". Az a törekvés tehát, amely a magyar burzsoá magánjog történetét egységes rendszerbe kívánta foglalni, jelentős szolgálatot tett a tőkés monopolizáció fejlődésének megértése területén is. Valójában ennél is többről van szó, mert a megkésett feudálkapitalista magánjogunk összefüggő feltárásának hiánya nehezítette mindeddig a monopolizáció módszeres jogtörténeti kimunkálását is. A szerző tehát nagy szolgálatot tett e téren a magyar marxista jogtörténetírásnak. Eredményei a történettudomány hazai és nemzetközi tapasztalataira építve szervesen beépültek az első marxista jellegű magyar állam- és jogtörténeti kézikönyvébe is. (Szerk.: Csizmadia A. Tankönyvkiadó Bp. 1972.) A magánjogtörténeti szintézisbe belefoglalt Asztalos-féle kutatást a közép-kelet-európai fejlődés egyik összetevőjeként kezelhetjük. Jellemzi ezt is, miként a fent vázlatosan bemutatott újabb külföldi kutatásokat az erőteljes komparatív szemlélet és egyáltalán a szűkebb nemzeti kereteken túltekintés. Általánosnak mondható ma már e szemlélet az európai szocialista országok jogtörténetírásában. A vizsgálódás kiszélesedett horizontját célszerűségi szempontok, feltárt regionális, vagy éppen kontinentális összefüggések is alátámasztják. O.A. Zsidkov szovjet kutató újabb eredményei azonban a témakör vizsgálatát minden eddiginél szélesebbre tárták. (Ld. E tárgyban B.Sz. Gromakov, N.A. Szeleznyov, "Законы и монополии" c. elemzését: Советское государство и право 1970. XII. 147-149 pp./

Könnyen érthető az a törekvés, hogy mielőbb felszínre kerüljenek azok a tudományosan igazolható összefüggések, amelyek a modern tőkés gazdaság- és jogrend fejlődését Közép-Kelet-Európában is meghatározták. A részletkutatás és az egyes népek idevágó fejlődését összefoglaló szintézis egyaránt igényli ezt, sőt az újabb kutatás mindegyike szolgálatot egy néhány építőkövet az összehasonlító elemzéshez. A burzsoá jogtípus egészére terjesztette ki ezt az igényt O.A. Zsidkov, amikor a "Törvényhozás a tőkés monopóliumokról" c. munkáját

megjelentette. A törekvést az állammonopolista kapitalizmus aktuális politikai kérdésein túl, tudománytörténeti és szűkebb értelemben vett egyetemes jogtörténeti követelmények tették indokolttá. A szerző nagy figyelmet fordított a tőkés monopolizáció kiterjedt irodalmának, amely az egyes szakjogtudományok keretén belül is kitapintható módon a burzsoá osztályérdekek szolgálatába állt. Az állammonopolista kapitalizmus teoretikusainak azonban különösen kedvenc vizsgálódási területe a tröszt-ellenes (anti-trust) törvényhozás, amelyből táplálkozik a "jogállam", a "jóléti társadalom" és a különböző burzsoá reformizmus eszméje is. A mű ezeket a törekvéseket sokoldaluan láttatja, valóságos szerepüket és történelmi helyüket azonban az anti-trust törvényhozás konkrét történeti előrehaladásával összekapcsoltan jelöli ki. Különös érdeme O.A. Zsitkov könyvének, hogy a tőkés monopolizáció által kiváltott jogalkotást a vezető tőkés hatalmak (angol-amerikai, nyugat-európai, stb.) keretei közt vizsgálja és nem elégszik meg a törvényhozói munka eredményeinek bemutatásával. Fő törekvése, hogy a konkrét jogalkotási formák anyagát a korabeli bírói, ill. közigazgatási gyakorlattal is egybevesse. Hazai töredékes ismereteink alapján is köztudott, hogy a kartell-bírói gyakorlat egyáltalán nem igazolta a hozzáfűzött reményeket. A szerző ezuttal a tőkés világ monopolizált, domináns tényezőinek konkrét törekvésein keresztül mutatja be az "anti-trust" joggyakorlatot. A burzsoá magánjog-tudomány területén mind a mai napig él az az illúzió, hogy "a belső jogi szabályozás a kartellel mindig enyhén szembenáll, mert abban ... a verseny alattomos ellenségét látja". (Ide utal legutóbb Kronstein Heinrich, Das Recht der internationalen Kartelle. [Berlin J. Schweitzer Verl. 1967.] c. művét idézve Mádl F., Kézikönyv a nemzetközi kartellek gazdasági és jogi strukturájáról ld. Jogt. Közl. XXIII. évf. [1968] 7-8. sz. 417. p.) Ha a burzsoá jogalkotást e téren "enyhén kartellellesnek" minősítjük, akkor az ide tapadó joggyakorlatot a jogalkotó teljes megcsufolásának mondhatnánk, hiszen az a monopolizáció minden terhét a fogyasztó társadalomra hárítja át. O.A. Zsitkov bizonyítja hitelesen a "jó kartell"-fogalmának paradox voltát éppen a vezető tőkés országok joggyakorlatának kritikai feltárásával. Meggyőző kritikáját adva ezáltal ama, jelenkorig ismert burzsoá reformista doktrínának, mely szerint csak a tisztességtelen, ill. a modern gazdaság fejlődését akadályozó monopolizációt kell anatómia alá vonni.

A komparatív jogtörténeti módszerrel alkotott O.A. Zsitkov-féle mű konkrét tartalommal tölti ki azt a közismert marxista tételt, hogy az anti-trust törvényhozás szervesen összekapcsolt az állammonopolista fejlődéssel. Bizonyítja ezután, hogy ezt a törvényhozást egyidejűleg módfelett összetett és kiélezett politikai harc kíséri. Így a hozzá tapadó társadalom-politikai, szociális vívmányok a modern tőkés gazdaság alapvető ellentmondásainak velejárói, vagyis a konkrét osztályharc eredményei. Az állammonopolista szabályozás, de

egyáltalán az állami beavatkozás bármely formája "társadalmi érdekekre" hivatkozik, a nyomában kibontakozó joggyakorlat pedig társadalmi érdek rangjára emeli a monopolizáció hatalmát. Mindennek a burzsoáz jogrend egészére, vagy akár a magánjogra gyakorolt hatása már a jelenkori jogtudomány figyelmét igényli. A mű a monopolizáció sajátos jogi természetét, a jog "tradicionális ágazataival való összeférhetetlenségét" hangsúlyozza ebben az irányban. Akár az anti-trust törvény útján szankcionált monopólium is lépten-nyomon bomlasztja a hagyományos burzsoáz jogrendet. Szétfeszíti annak egyes ágazatait, kilép a burzsoáz magánjog tudományosan rendezett keretéből és gyakran közjogi alátámasztás igényével lép fel. Csak a nyomában kialakult anti-trust joggyakorlatból válik érhetővé, hogy ez a jelenség nem csupán a jogrendszer, az ágazatok hierarchiáját bontja meg, hanem permanens folyamattá teszi a törvényesség válságát. Ide és még sok tényezőhöz tapad persze a burzsoáz törvényesség fellazulása, amelyben a jogi norma írott szabályai és a valóságos gyakorlat között áthidalhatatlan szakadék keletkezik. Angol, amerikai, francia, belga, skandináv stb. példák tömegével mutatja be ezt a képet a szerző, de mindvégig kiemelt szerepet juttat az USA joggyakorlatának. A modern kapitalizmus jogrendjének közel egy évszázados fejlődését láttatja tehát O.A. Zsitkov műve, amely témakonzentráltsága és behatárolt tudományos jellege ellenére olvasmányos is. Azok a konkrét (tömegmértékű) küzdelmek, amelyeket felidéz az anti-trust jogalkotás története sorában, gyakran teátrális színdarabokkal is kitűzdeltek. A jogalkotás megtévesztő szerepe, a könnyen kijátszható kartelli-törvényeknek a monopolizáció felgyorsulását szolgáló jellege stb. szinte a jelenkor aktualitásává elevenedik meg ezuttal. A szerző bizonyítani tudja, hogy az állammonopolista legiszláció sehol sem tört a monopóliumok betiltására és a nagyon is korlátozott büntetőjogi megtorlást is csak a "visszaélések" esetében helyezte kilátásba. Ugyanakkor kétségtelenül kimutatható a tőkés országok gyakorlatában, hogy az anti-trust törvény legalizálta a monopolizációt, amely a jogalkotás nyomában hatványozottan felgyorsult folyamattá lett.

O.A. Zsitkov műve tehát nem tapad közvetlenül a szűkebb regionális, azaz a közép-kelet-európai fejlődéshez. Jobbára az angolszász, a latin-román, gyarmati és félgyarmati jogrendszerekre irányítja a figyelmünket. A távoli Japán, Ausztrália, Új-Zéland idevágó gyakorlata ennek ellenére módfelett tanulságos számunkra. A mű egy szélesebb kép kialakításával mégis jó hozzájárulást jelent a tőkés monopolizáció kontinentális formáinak feltárását célzó törekvéseinkhez is. Eredményei és tanulságai ilyen értelemben közvetlenül segítik a kibontakozó komparatív jogtörténetkutatót, amelynek egyik kiemelt feladatává lett a közép-kelet-európai térség viszonylag rövidéletű tőkés jogrendjének maradandó értékű feltárása.

Dr. HORVÁTH PÁL

KÖNYVEK NYUGAT-EURÓPA TÖRTÉNETÉRŐL

Michael de Ferdinandy: Der heilige Kaiser. Otto III. und seine Ahnen. Tübingen, 1969. Rainer Wunderlich Verlag Hermann Leins, 539 p. 4 tb. (A szent császár.)

Ferdinándy Mihály "Az istenkeresők"-ben (1942) már prezentált olyan munkát, amely kompozíciójával és észmei mondanivalójával emlékeztet itt ismertetendő könyvére, azzal a különbséggel, hogy az Árpádház történeténél nem került a középpontba egy személy, mint itt III. Ottó (persze I. István a dinasztia kezdeti szakaszában lépett fel, nem volt az utolsó sarj, III. András viszont mégsem volt olyan jelentős, mint III. Ottó).

Ebben a könyvben III. Ottó áll elvben a központban. Gyakorlatilag a munka két nagy részre oszlik, az első és valamivel nagyobb rész (Egy dinasztia sorsának utja címmel) hat fejezetben mutatja be III. Ottó őseit, a Liudolfingok szász nemzetiségét, ezzel kapcsolatban a szászok és frankok viszonyát érintve, azután I. Lothár császár utódjait és a burgundiai származású előkelőket, akiktől I. Ottó második felesége, III. Ottó nagyanyja származott (ezzel kapcsolatban pedig még a Merovingokig visszamenően értesülünk a nőuralom néhány kérdéséről), részletesebben I. Ottó és II. Ottó uralkodását is érinti, majd III. Ottó anyjával, Theophanuval kapcsolatban a bizánci udvar korabeli változásairól is szó esik. A második rész tárgyalja azután ugyancsak hat fejezetben III. Ottó uralkodását, nem egyszerűen eseménytörténetet adva, hanem a császár tevékenységének néhány főbb területe köré csoportosítva (a szlávok elleni harc, a római koronázás, a lengyelországi látogatás és a gnieznói érsekség alapítása, majd Ottó elűzése Rómából).

Ennél részletesebb tartalmi ismertetésre nem vállalkozhatunk, mert akkor már szorosabban kellene követnünk a szerző gondolatmenetét, ami pedig nem is könnyű. Mert a nagy erudícióval rendelkező szerző gondolatmenete igen széles érdeklődési körének és tág ismereteinek megfelelően elég bonyolult, a Meroving királynők véres belviszályai kapcsán mitológiai mélységekre utal, Nagy Károly mellett még a nagyon kései V. Károly is szerepel valamilyen gondlattársítás során, nem

egyszer elemez képzőművészeti alkotásokat, igen messzi analógiákra célozva - a sort lehetne folytatni. Ferdinándy fő mondanivalója itt is az ősök tetteinek, választásainak, ebből következő sorsuknak (amely, hangsúlyozzuk, gyakran mitológiai csengést és háttérrel kap) meghatározó befolyása az utód egész életére. III. Ottó örökölte a karoling hagyományt, de nagyatyja politikáját is, anyja révén hivatva lehetett volna arra, hogy az egykori nyugati és keleti impériumot ismét egyesítse, stb. Közismert, milyen fontos szerepe volt a szimbolikának a középkorban, és Ferdinándy bőven is él az ilyesfajta magyarázat lehetőségével. Az olvasó mégis gyanakszik olykor, hogy talán túl sokat magyaráz bele, különösen, ha ugyanannak az alkotásnak az értelmezése más és más helyen kissé eltérő (III. Ottó evangeliariumának ismert két képeről van szó, a császár majestas-ábrázolásáról és a négy asszony képében hódoló országokról).

Ha nem azt vizsgáljuk, hogy mi a szerző személyes mondanivalója ezzel a könyvvel, hanem hogy objektíve mit mond, akkor abban összegezhethetjük: Ferdinándy az Ottók politikájának a megítélésében egészében ahhoz az irányzathoz tartozik (és a német polgári történetírásban ennek hívei mintha mindig többségben lettek volna), amely a koraközépkori császárok itáliai politikáját ilyen vagy olyan megokolással, de helyesnek és reálisnak tartja, - vagy legalább is helyesnek, ha realitásáról ezek közül sincs mindenki meggyőződve. (Ferdinándy is mintha ehhez az utóbbi csoporthoz tartozna, bár ebben a tekintetben sehol sem foglal nyíltan állást.) A másik konkrétum, de ebben sincs alapvetően új, a lengyel és a magyar állam önállóságával kapcsolatos politikája. Ferdinándy is úgy látja, hogy III. Ottó a két új keleti keresztény államot egy spirituális világbirodalomban egyenrangú feleknek tekintette.

Ennyi marad, ha a sok utalást fel- és lemenő oldalági rokonokra és görög-római meg germán istenekre stb. elhagyjuk. És még egy dolog: legalább is sok részletében érdekes kép a koraközépkori emberek mentalitásáról, gondolkodásmódjáról. Olyan téma, amely iránt manapság sokfelé mutatkozik érdeklődés, s marxista történettudományunk is egyik feladatának tartja a kérdés kutatását.

Pontosabban talán úgy kellene fogalmaznunk: Ferdinándy sok adalékot, sőt olykor szempontot is hoz ennek a mentalitásnak az ábrázolásához, bár úgy tűnik, messzemenően nem ez volt az eredeti célja. Ha a munka címéből indulunk ki, amely történelmi életrajzot sejtet, akkor viszont azt kell mondanunk, hogy a könyvet elég laza szálak fűzik csupán a történelmi valósághoz. Manapság már a polgári történetírás is több társadalmi háttérrel igényel, még olyan konzervatív történészek is, akik a történelmet a politikai eseménytörténettel, és csupán azzal azonosítják, maguk is többet adnak.

Jóformán minden ős tetteinek felemlegetése nem pótolhatja ezt a társadalmi háttérrel (s a szerző nyilván nem is erre szánta). Egészében véve tehát akár még polgári mércével mérve is inkább csak érdekes olvasmányoknak tekinthetjük ezt a könyvet, nem új tudományos eredménynek, "eine Deutung", hogy a szerző egyébként igen szép és választékos német stílusát idézzük, vagy egyfajta *chronique scandaleuse*-nek (amelyet a kortárs krónikások is szerettek írni). Erdemét viszont abban látjuk, amire már utaltunk: a középkori mentalitás bemutatásában. S ha Ferdinándy Mihály módszere és szempontja nem is, de összegyűjtött anyaga hasznosítható lesz ebből a szempontból.

NIEDERHAUSER EMIL

Francisco Morales Padrón: Historia del Descubrimiento y Conquista de América. Madrid, 1971. 611 p. (Amerika felfedezésének és gyarmatosításának a története.)

A spanyol professzor felfedezésekről és gyarmatosításról szóló művének e második, bővített kiadása megőrizte azt a rendszerességi igényt, amely a mű alapjául szolgáló egyetemi előadásokból származik. Széles körképet kapunk a világtörténelem egyik legjelentősebb, a tőkés piacot kialakító mozzanatáról. A szerző nem ebből a szempontból vizsgálja az eseményeket, nem kíván mást, mint ezeket rendszerezni, színesen az olvasó elé tárni. Mindezt azzal az igénnyel teszi, hogy a felfedezők és gyarmatosítók tettei mögött megpróbálja ábrázolni a hősiesség, kalandorság, vallási küldetés-vágy és egyéb tényezők kusza kavardását. Nem lehet nem észrevenni azt a büszkeséget, amelyet a spanyolok világtörténeli érdemei felett érez. Ezt legnyíltabban az ellenfél, az angol kalóz W. Raleigh szavainak idézésével fejezi ki, aki szerint "nagyon nehéz vagy egyáltalán lehetetlen találni olyan népet, amely annyi viszontagságot és szenvedést elviselt, mint a spanyolok, amikor felfedezték az Indiákat." (278.l.)

A felfedezések középkori előzményeinek és gazdasági, technikai szükségleteinek, illetve feltételeinek elemzése után részletezi a kolumbuszi teljesítményt. Tárgyilagosan szögezi le, hogy bár az Amerika elnevezés igazságtalan, mégis Amerigo Vespucci volt Amerika "intellektuális felfedezője", mivel Kolumbusszal szemben, aki a feltárt szigeteket Ázsia részének hitte, ő vallotta először, hogy egy új, negyedik földrészről van szó. Ugyanakkor az Amerika elnevezés is csak lassan, fokozatosan vált általánossá, főleg Spanyolországban, ahol még ma is előszeretettel használják az "Indiák" kifejezést a gyarmati Spanyol-Amerika megjelölésére.

Az egyik legmeghatározóbb mozzanat az Ujvilág fejlődésében az európai és indián társadalmak találkozása volt. Ennek szerkezeti problémáiról keveset tudunk meg, annál többet a spanyolok nagyarányu vérkeveredéséről (249-251. l.) és a conquistadorról. "A conquistador korának gyermeke, amikor Luther azért prédikál, hogy ölje a német parasztokat, mint a kutyákat. Ha többet vétkezett, mint egyéb nemzetbeli kortársai, ezért volt, mert több alkalma és kísértése volt rá. Egyébként egy századdal később az angolok Virginiában mintaszerű barbársággal bántak az indiánokkal és honfitársaikkal" (261. l.) A szerző nem vádolja, de nem is mentegeti a gyarmatosítókat, mindössze a spanyolelles "fekete legenda" bizonyos maradványait igyekszik felszámolni. Nem vitás, hogy ebben a törekvésében a másik véglet felé is tesz engedményt, amikor a spanyolok esetében, szemben az angolszászokkal, a faji előítélet hiányáról beszél (276. l.)

A könyv legértékesebb része az egyes területek feltárásának és meghódításának rendszerezett és részletes leírása. Kár, hogy Braziliával nem foglalkozik, mindössze a spanyol "amazonauták" expedícióit írja le. Alaszkától a Tüzföldig széles panorámát kapunk, amelyben a spanyol vállalkozások bonyolult részletei helyezkednek el. Minden fejezet után tematikus bibliográfia következik a fontosabb források és monográfiák, cikkek felsorolásával. Didaktikai áttekinthetőség és stiláris élénkség teszi a munkát olvasmánnyá.

Egy utolsó, viszonylag szűkre szabott fejezetben a szerző újra visszatér a conquistadorról kialakult képre. (587-604. l.) Először az indián oldaláról próbálja megvilágítani a fehér hódítót, felhasználva a kevés XVI. századi indián forrásművet. A ló, kutya és a tüzfegyver okozta sok leírása tanulságos. A conquistadorok aranyéhségét újra érinti és utal arra, hogy általános európai jelenségről van szó. Ezzel messze egyetérthetünk, de egyben érezzük is annak a szükségét, hogy a felfedezéseket, spanyol és portugál gyarmatosításokat egy szélesebb keretben kell vizsgálni, amelyben az eredeti tőkefelhalmozás sok tényezője együtt ad választ a vitatott kérdésekre. A történetész elismeri, hogy a gyarmati kegyetlenségek, a rabszolgák nélkül nincs világkereskedelem és ipari tőke (vö. Marx: A filozófia nyomora. Budapest, 1952. 32. l.), ugyanakkor ez nem moshatja fehérre a gyarmatosítók (nemcsak és nem elsősorban a spanyolok és portugálok) tetteit. F. Morales Padrón könyve akaratlanul is ahhoz a nagy vitához kapcsolódik, amely éppen most kulminál az észak-amerikai történeti irodalomban. Ennek tárgya az "indiánok apostola", Las Casas életműve, rajta keresztül a spanyol gyarmatosítás fény- és árnyoldalai, melyekről nagyon eltérők a vélemények.

Bárhogy is foglal állást a történetíró, akár a történeti szükségszerűség és a fejlett nyugati társadalmak, akár a leigázott, az indián népek szempontjait érvényesíti,

nem kerülheti el az egyetemesebb távlatokat. Ezek felvázolásához hasznos részleteket szolgáltat a jelen mű, melyet ebben a műfajban az egyik legjobb összefoglalásnak tartunk. A benne érintett viták még soká fognak nyugvópontra jutni. De ahogy ez megtörtént egyes részkérdésekben (Kolumbusz), megvan a remény, hogy a történetirői nézetek szélesebb konfrontációja révén a gyarmati hódítás alapkérdéseire is árnyaltabb képet kapunk, és nem leszünk kénytelenek megelégedni azzal a megállapítással, mellyel a szerző művét befejezi: "a hódító maga is meghódítottá vált".

WITTMAN TIBOR

André Ducasse: La guerre des Camisard. La resistance huguenote sous Louis XIV. Paris, 1971. Hachette, 248 p. (A camisard-felkelés.)

A könyv a dél-franciaországi protestáns parasztság XVIII. század eleji felkelésének történetét írja meg, számos egykoru feljegyzés megszólaltatásával, de népszerű formában. A languedoc-i hugenották a Nantes-i ediktum visszavonása után az erőszakos térítés, a menekülés vagy a kegyetlen halál között választhattak. Ebből a helyzetből nőtt ki a hegylakó parasztság nagy felkelése és évekig tartó háborúja 1702 és 1705 között.

A szerző XIV. Lajos udvarából, a királyt érő hatásokból - jezsuita gyóntató, bigott szerető - indul el a camisard mozgalom gyökereinek feltárásához. Majd a dél-franciaországi protestánsok szellemi és érzelmi vergődésén át vezet el az olvasót az elnyomottak bosszuszorozatával induló háborúig. Bemutat egy sor jól meg rajzolt emberi jellemet (Basville, François Vivent, Brousson stb.), s a hugenotta vallásosság és a dél-franciaországi nép ismeretében a kollektív lelkiállapot, a néphangulat megmutatására törekszik.

A huszonéves camisard vezérek, Jean Cavallier és Rolland évekig kötik le a XIV. Lajos marsalljai által irányított hadsereget. A gerillaháború mindkét részről kegyetlen. A bőségesen idézett korabeli leírások a pusztítás és pusztulás képéről apokaliptikus képet adnak. A szerző ügyesen teszi melléjük Montrevel marsall gáláns kalandjait, hogy a korban rejlő ellentmondásokat élénk tárja. Az erőszak csak erőszakot szül, Montrevel is kénytelen elhagyni Languedocot, és utódja Villars a diplomáciai ravaszság fegyverével osztja még és győzi le a hugenotta felkelők táborát. A teljes csend és rend azonban csak jóval később áll helyre, miközben a Franciaországgal hadban álló protestáns országok figyelme is rátére-

lődik a camisardokra, belép a nemzetközi diplomácia is a játékba.

A szerző jól ismeri szereplőit, a cselekvésüket mozgó lélektani rugókat, nem mutatja be azonban a mélyebben fekvő gazdasági vagy politikai okokat. A hugenotta és hegylakó lelkeség, néhány tisztségviselő és plébános kegyetlen tulbuzgalma tűnnek élénk magyarázó okként. A könyv telve van egészen apró adatokkal, hely és személynevekkel, nehezen érthető utalásokkal. Ugyanakkor a nagy vonalak, a nemzetközi diplomáciai vonatkozások nem egyszer homályban maradnak. A kiadvány végén a camisard-felkeléssel foglalkozó irodalom teljes könyvészeti anyagát találjuk.

BENDA GYULA

Bernard Georges et Denise Tintant: Léon Jouhaux. Paris, 1962. Presse Universitaire de France. 551 p. (Léon Jouhaux.)

A kötet értékes segítséget nyújt mindazoknak, akik a francia szakszervezeti mozgalom, a szindikalizmus történetével kívánnak megismerkedni. A szerzők nagy könyvészeti anyagot dolgoztak fel, emellett gazdagon idézik a CGT kongresszusainak jegyzőkönyveit, a szakszervezeti kiadványokat és a szakszervezeti és helyenként szocialista lapokat, valamint publikálatlan archivális anyagot. A mellékletekben sokszor találhatunk egészében kiadott leveleket is, statisztikai mellékleteket, amelyek a szakszervezetek erejére utalnak, de a szerzők nagy figyelmet szenteltek a vezetőknek, az egyéni portrék megrajzolásának is.

A kötet "hőse" L. Jouhaux, de szinte mindvégig Jouhaux személyes sorsa teljességgel egybeolvad a CGT-vel. Az első korszak még tulajdonképpen V. Griffuelhes vezetésének periódusa, s az 1900-as évek, - amikor Griffuelhes oldalán már Jouhaux is feltűnt, az anarchoszindikalista vezető maghoz tartozik. A szerzők problémafelvetően nyultak a kérdésekhez, amit már nyitó fejezeteik címe is sejtet, a kis taglétszámról, s a szakszervezeti aktivisták változásáról, mai szóval fluktuálásáról írtak. Megemlékeztek Griffuelhes és a "forradalmi irányzat" bukásáról, majd arról, hogy az inkább reformista velleitáru Nielt viszont a forradalmi irányzat kényszerítette lemondásra, s ezt követte még 1909-ben a kompromisszumos megoldás, amikor Jouhaux-t választották meg a CGT új főtitkárának.

A kötet szerkesztői is hangsúlyozzák, hogy Jouhaux a Griffuelhes-féle hagyományok alapján indult el történeti

utján. Részletesen foglalkoznak eszmei arculatával, programadó írásaival, majd azzal, hogy a CGT forradalmi gyakorlata miként alakult az ő vezetése idején, s miként örködött a CGT függetlenségén. Külön figyelmet szenteltek Jouhaux antimilitarizmusának, nyilvánvalóan azért is, mert éppen ezen a téren következett be a fordulat Jouhaux-nál 1914 után, amikor ő lett a CGT vezetőségéből a legismertebb exponense a "nemzeti egység" és az "osztálybéke" gondolatának. Ezt a periódust a szerzők nagy gonddal követték nyomon, találkozásait Legiennel 1914 júliusában, a nevezetes Jaures temetési nyilatkozatot, a Bataille Syndicalisteben megjelent nyilatkozatát, a Carnet B-vel kapcsolatos szerepét, egészen amíg "nemzeti biztos lett", s a CGT-ben szembefordult vele az internationalista kisebbség Merrheim vezetésével. A szerzők kronologikusan és tematikusan ábrázolják szerepét az I. világháború éveiben, mind a francia belső történések vonalán, mind a nemzetközi munkáskapcsolatok síkján (így pld. szerepét az 1915. januári koppenhágai konferencia visszaütésében, az 1915. londoni antant-konferencián, a német kapcsolatok sorsát, s a kiépülő amerikai kapcsolatokat). S a sok esemény között természetesen előkelő helyen szerepelnek a nemzetközi szakszervezeti kongresszusok, s talán méginkább a belső, a hazai CGT kongresszusok, amikor és ahol az irányzatok összezsaptak.

Uj fejezet kezdődött a CGT életében már a háború utolsó időszakában, amikor újabb erőcsoportosulások keletkeztek. Jouhaux és Merrheim közelebb került egymáshoz. A háború után Jouhaux vezetésével a CGT is új minimális programot dolgozott ki, majd 1919-ben bekövetkezett az új szakadás, új forradalmi kisebbség lépett fel Jouhaux ellen. A szerzők igen részletesen elemzik az eseményeket, vitákat ebben az I. kötetben, egészen a kritikus pontig, a szakadásig, a CGTU megszületéséig. Rokonszenvük kétségtelenül Jouhaux oldalán áll, de a munka objektív tendenciája, s anyaggazdagsága révén különösen értékes írás.

JEMNITZ JÁNOS

Walter Kendall: The Revolutionary Movement in Britain. 1900-1921. London, 1969. Weidenfeld and Nicolson, 453 p. (Forradalmi mozgalom Angliában. 1900-1921.)

A labourista szerző hatalmas anyagot mozgatott, bár jobbára publikált anyagokat, könyveket és sajtóanyagot használt fel, emellett kiadatlan disszertációkra támaszkodott, s csak ritkábban nyult az archivális forrásokhoz. A főáramlatok mellett részletezően foglalkozik a kisebb baloldali cso-

portosulásokkal, személyes portrékat nyújt, feldolgozza a sztrájkakciókat, a mozgalmi eseményeket, konferenciákat. Ezek között érthetően előkelő helyre került a BSP (British Socialist Party), valamint a SLP (Socialist Labour Party) és a shop steward mozgalom. A szerző külön érdeklődést mutatott az orosz angliai forradalmi emigráció iránt a háború idején, majd a háború végén, az orosz forradalmak visszahatását tekintette át. A szerző nemcsak tematikus, hanem egyuttal kronológiai megközelítésben is vizsgálja a BSP történetét a századforduló után a radikalizálódás éveiben, majd az első világháború időszakában, rávilágít a BSP-ben fellépő nézeteltérésekre, a sovinszta és internacionalista irányzat jelentkezésére, s külön fejezetet nyit a párt történetében 1915-1916-ban, akkor, amikor Hyndmant a párt régi vezetőjét, s a régi vezetőség több más uttörőjét sovinizmusuk miatt a vezetésből eltávolították. A háború idején a vizsgálódás inkább a párt és politikai horizontok felé tolódott, s csak a nevezetes Clyde-vidéki sztrájk, s a shop steward mozgalom jelentett kivételt.

A háborút követő időszakban Kendall figyelme főként két irányba tolódott el: az angol radikális mozgalmak nemzetközi összefüggéseit kutatta, másfelől a Kommunista Párt keletkezését elemezte. Kizárólagosságról itt sincs szó, figyelmet szentelt a grild-szocializmusnak, a munkás-egység tárgyalásoknak, az un. kutatóközpontok létrehozásának, és néhány szereplőnek (hosszabban közülük John Maclean-ről írt), elsőrendűen azonban mégis az angol és a nemzetközi mozgalom korrelációja foglalkoztatta. Már csak azért is, mert éppen ilyen alapon törhetett újra lándzsát egy régi, s éppen az angol radikális mozgalmakkal szemben megfogalmazott tétel mellett, mintha ezek nem lennének igazán "angol jellegűek", s főként a kommunista párt esetében hangsúlyozza annak "idegen eredetét".

A könyv bár nagy figyelmet szentel a kommunista pártnak, hangsúlyozottan nem kommunista, mégis felsorakoztatott nagy, s sokszor nagyon nehezen hozzáférhető tényanyaga, olykor a szerző megfigyelései, elemzései figyelmet érdemelnek.

JEMNITZ JÁNOS

Stephen Roskill: Hankey, Man of Secrets. Vol. I., 1877-1918. London, 1970. Collins, 672 p. (Hankey a titkok embere.)

A szépirodalom perifériáira emlékeztető cím mögött a XX. századi brit történelem egyik valóban jelentős, de mindvégig a háttérben tartózkodó személyiségének élettörténete rejlik. A közönséges tengerésztiszt pályára készülő Maurice Hankey 1908-ban került a Brit Birodalom katonapolitikáját irányító Committee of Imperial Defense (C.I.D.) tengerészeti másodtitkári posztjára, s hála szervezői és egyéb képességeinek, a következő harminc évben Nagy-Britannia legfelsőbb politikai és katonai irányításának volt szem- és fültánuja, sőt bizonyos mértékig befolyásolója. 1912-ben a C.I.D. titkára lett, a háboru első két évében a stratégiát kidolgozó különféle testületekben töltötte be a szervező-adminisztratív irányító posztját, majd 1916. decemberében ő lett Lloyd George háborús kabinetjének titkára. Ebben a minőségében forradalmi újításokat vezetett be: a brit kabinet ülésén megteremtette az "írásbeliséget", a jegyzőkönyv vezetésének szokását (addig mindössze csak a miniszterelnök foglalta össze egy levélben a kabinet ülését az uralkodó számára), és 1938-as nyugalomba vonulásáig ő irányította valamennyi brit kormány titkárságát. Hankey vezette a brit jegyzőkönyvet az I. világháború számos szövetséges-közi katonai és politikai konferenciáján, a párizsi békekonferencián, (így a Négy Nagy tanácskozásainak ő volt az ötödik résztvevője, a tolmácsot nem számítva), a háboru után a C.I.D. ülésein, a Titkos Tanácsban és számos fontos nemzetközi találkozón. Katonai kérdésekben fontos memorandumok szerzője volt, 1933-as németországi útja után pedig riasztó jelentésben számolt be tapasztalatairól.

Közéleti tevékenysége jó részében (1915-től) részletes naplót vezetett, amelyben az események regisztrálásán kívül nem fukarkodott az értékelésekkel és kommentárokkal sem, ezen keresztül bepillantás nyerhető a beosztottjai által szigorúnak, sokat követelőnek és zárkózottnak tekintett ember magánéletébe is. A két kötetre tervezett biográfia első sorban ezt a naplót dolgozta fel és idézi bőségesen. Ennek alapján lelkiismeretesen, szinte percről-percre ismerteti Hankey (és ezzel természetesen sok esetben a brit katonai és politikai vezetés) tevékenységét, a sűrűn változó, alakuló terveket és bizalmas vitákat. A napló hőse rendkívüli munkabírásu embernek és kitűnő szervezőnek mutatkozik, aki a késői viktoriánus eszmévilág korrekt és hűséges képviselője. Körülbelül hasonló eszméi és osztályalapon áll a tengerészkapitány és hadtörténész szerző is, aki nem törekszik Hankey kritikus értékelésére, nem nézi az eseményeket tágabb perspektívából, nem foglal állást a vitatható kérdésekben, nem vizsgálja a tárgyalt események mozgatóerőit. Mindez feltétlenül csökkenti

a könyv tudományos értékét, ugyanakkor más történészek számára megkönnyíti a könyv forrásmunkaként való használatát.

JESZENSZKY GÉZA

The Collected Writings of John Maynard Keynes. (J.M. Keynes Összegyűjtött művei.)

- Vol.I.: Indian Currency and Finance. (Indiai pénzforgalom és pénzügy.)
 Vol.II.: The Economic Consequences of the Peace. (A béke gazdasági következményei.)
 Vol.XV.: Activities, 1906-1914. India and Cambridge. (Tevékenysége, 1906-1914.)
 Vol.XVI.: Activities, 1914-1919. The Treasury and Versailles. (Tevékenysége, 1914-1919. A kincstár és Versailles.)
 London, 1971. MacMillan for the Royal Economic Society. 204, 217, 326, 504.p.

A Royal Economic Society által 24 kötetre tervezett Keynes összegyűjtött műveinek kiadásából az első négy kötet a fenti címeken látott napvilágot. A 24 kötet beosztása a következő lesz: I-től XIV. kötet tartalmazza Keynes már megjelent műveit. A XV-XXIV. kötet foglalja magában Keynes kiadatlan levelezését, feljegyzéseit, név nélkül megjelent cikkeit. (Pl. The Economist-ban.)

A most megjelent I.k. tehát Keynes elsőizben 1913-ban az "Indian Currency and Finance" címmel kiadott művét tartalmazza, a kísérő XV. kötet pedig Keynes 1906-14 közötti években írott leveleit és egyéb tevékenységének írásos feljegyzéseit. Keynes ekkor, 29 éves korában az Indiai Hivatal (India Office) beosztottja és Austen Chamberlainnek, az indiai pénzforgalom vizsgálatára kirendelt királyi bizottságának volt a tagja és illetlenül arrogáns hangú leveleket írogatott e tárgykörben az idős államférfiúnak, amelyeket Chamberlain meglepő módon, Keynes borotvaéles eszét méltányolva, eltűrt.

A XVI. kötetben tették közzé a szerkesztők Keynesnek az első világháború idején írt feljegyzéseit és személyes vonatkozású írásait. A kincstár vezetői ekkor igen megbecsülték az eszes közgazdászt, annak a szemléletnek a megalapozóját, amelyet mai fogalommal makro-ekonomikus elméletnek nevezhetünk. Ez akkor az államkincstár vonatkozásában azt jelentette, hogy kiszélesítette ennek az intézménynek mechanikus, szervezeti, befolyási körét, azaz világossá vált, hogy az államkincstár olyan gazdasági intézmény, amelyen a háborús erőfeszítések sikere vagy balsikere mulik.

Keynes tevékenységének elismerését (feljegyzései a kabinethez is eljutottak) követték nagy társadalmi sikerei, a miniszterelnöktől, közéleti nagyságoktól kapott meghívások. Felfelé ívelő karrierje megtört 1916-ban, amikor is pacifista barátaival együtt kampányt indított az általános hadkötelezettség bevezetése ellen. Egyik fő érve az volt, hogy háborus gazdálkodás és az ezzel együttjáró csaknem teljes foglalkoztatottság idején, igen nagy nehézségeket okozhat, ha az iparból további egy millió embert vonnak el és mint katonákat tartanak el állampénzen, írta 1916-ban. Ezáltal a kormánykiadások 80 % fölé emelkednek.

Ezekben az években formálódott, szélesedett elmélete, amelyet azóta is az ő nevével Keynes-i gazdasági forradalmi elméletnek nevez a polgári világ: megtervezni az elérhető legnagyobb nemzeti jövedelmet, s a kereső lakosság teljes foglalkoztatottságának biztosítékait és eldönteni, hogy a nemzeti jövedelem bizonyos százalékát biztonságosan hogyan lehet vagy kell további szükségletekre fordítani. A kincstár számos ok miatt azonban csakhamar félreállított a utjából Keynes-t, s egy kisebb jelentőségű amerikai tárgyalással bízta meg.

Keynes ismert tevékenységét, - mint a brit delegáció tagját a Versailles-i béketárgyalásokon - a XVI. kötetből személyes vallomásaiból közelíthetjük meg. Itt - mint anyjához írt levelei bizonyítják - élete legkeservesebb hónapjait töltötte: előre látta, éles logikájával előre megjósolta a következményeket. 1919-ben megmondta Keynes, hogy a németek nem lesznek képesek megtartani a képtelen békefeltételeket. A következő infláció, gazdasági hanyatlás, majd antidemokratikus kormány lesz, s mindez egy másik tragikus háborúhoz vezet. Minthogy ezen eljövendő bűnökhez nem kívánt tettetárs lenni, az illetékesekhez rövid lemondó leveleket írt. A miniszterelnöknek, Lloyd George-nak írta talán a legudvariasabbikat: "Tudatnom kell Önnek, hogy szombaton e liederenyomás alól kivonom magam. Az ikrekre hagyom, hogy kárörvendezzenek Európa elpusztítása felett." (Ikreknek nevezték a Jóvátételi Bizottság két brit tagját: Lord Cunliffe-t a Bank of England vezetőjét és Lord Sumner-t.)

Lemondása után visszatérve Cambridge-be, Keynes néhány hét múltán megírta "A béke gazdasági következményei" c. nagyhatású művét (Összes Műveinek II. kötete). Még ma is a kor egyik legjobb zszurnalisztikai írásának tartják az angol

kritikusok ezt a művet, a sok salak közt gyémántnak, politikai terápiának értékelik. Ugyanakkor a brit "establishment", a brit uralkodó körök nem tudták Keynes-nek megbocsájtani az igazmondást és ellentmondást.

Az 1920-as években a Keynes-i felfogás nem érvényesülhetett a szigetország gazdaság-politikájában és kutatandó feladat, hogy a harmincas évek megbékéltetési politikájában viszont milyen alapálláshoz segítette a kormányt. Annyi bizonyos, hogy Keynes erősítette a brit kormányok "büntudatát" Versailles miatt, s ez is egy láncszem volt - bár nem a legfontosabb - a Hitlert békéltető kísérletek sorozatához.

H.HARASZTI ÉVA

J.P. Nettle: Rosa Luxemburg. London, 1966. Oxford Univ. Press. I-II.köt. 984 p. (Rosa Luxemburg.)

1971-ben centenáriuma volt R.Luxemburg születésének. Napilapjainkat nem tekintve, történeti folyóirataink nem emlékeztek meg erről az évfordulóról. Könyvkiadásunk szintén meglehetősen elmaradt e téren. Míg a nemzetközi könyvkiadást tekintve nincsen olyan év, hogy több könyvet, sokszor új forráspublikációkat ne jelentetnének meg Luxemburgról, akinek jelentőségére az utóbbi években méginkább és sok ok miatt ébredtek rá, minálunk az utolsó írások az 1950-es években jelentek meg, amelyek közül a legjelentősebb természetesen az 1958-ban kiadott kétkötetes válogatott.

A Luxemburg-irodalomban valóságos kis "forradalmat" váltott ki Tych forráspublikációs kiadványa mellett Nettle kétkötetes munkája. A szerző a szó szoros értelmében teljességre törekedett. Végigkíséri a hős életét fiatalságától haláláig; a tudomány és a politika, az oktatás és a publicisztika területén, a lengyel, a német munkásmozgásban és a II. Internacionálé porondján. Luxemburg a főhős, de mellette megismerkedhettünk a "mellékszereplők" egész sorával, mindenekelőtt Jogichesszel, akivel egy életen át Luxemburg együtt harcolt - akiről a magyarul olvasók alig hallhattak eddig. Nettle e kortársakat természetesen mindig olyan látószögből világította meg, hogy mikor találkoztak Luxemburggal, s mit jelentettek Luxemburg számára.

Az írás mind méretei, mind a felhasznált forrásanyagok alapján rendhagyó. A forrásanyagról külön érdemes megemlékezni, Nettle hihetetlen mennyiségű könyvet, folyóiratcikket dolgozott fel - tucatnyi nyelven, beleértve a len-

gyel és jiddis nyelven megjelenteket is. Műve olyan szempontból is rendhagyó, hogy egyfelől leíró, ismereteket nyújt, másfelől polemizál, kérdéseket állít fel - olykor ezeket megválaszolatlanul is hagyja - s nem riad vissza az olyan kérdésfeltevéstől sem, hogy mit jelent Luxemburg a mi korunk számára, mit jelentett a "luxemburgizmus" terminológia, s milyen volt ennek történeti útja. Érdekes ezt megemlíteni, mert ez is érzékelhetővé teszi, mennyire politikus írást vehetünk kézbe - amely egyúttal a legszorosabb értelembbe véve "akadémikus" történeti munka. Netti nemcsak összefoglalt, értékelt, hanem számos archivumban ő maga is anyagot gyűjtött: így felhasználott moszkvai, amszterdami, berlini és varsói levéltári anyagokat.

A kétkötetes munkának mintegy fele az 1911. utáni periódust elemzi - s ha az első korszak feldolgozásánál a szerző minuciózus pontossággal járt el, akkor még inkább jellemzi ez a módszer azt a néhány száz oldalt, ahogyan a következő korszakot elemezte. Nettl munkájához rendkívül alapos 70 oldalas bibliográfiát mellékel. A kétkötetes munka kezelhetőségét név- és tárgymutató könnyíti meg.

JEMNITZ JÁNOS

Ulrich Czisnik: Gustav Noske. Ein sozialdemokratischer Staatsmann. Göttingen-Zürich-Frankfurt, 1969. Musterschmidt Verlag, 103 p. (Gustav Noske, a szociáldemokrata államférfiu.)

Furcsa gondolat, ha valaki életrajzot ír Noskeről, amelynek ráadásul Noske nemcsak címszereplője, hanem a szerző szerint értelmileg, érzelmileg is rokonszenves hőse. E munka megírására, amely a hős életutjához hasonlóan kirívóan polemikus, támadó hangvételű - egy 1937-ben Drezdában született szerző vállalkozott, aki a Német Szövetségi Köztársaságban érettségi után tengerésztiszt lett. Innen a rokonszenv Noske iránt, s rendkívül heves ellenszenv a baloldali radikálisok, antimilitaristák, spartakisták iránt.

Az életrajz nyomon követi Noske egész életutját. Megismerhetjük ifjúságát, a fiatal szocialista képviselőt, aki 1907 évi "szüzbeszédével" már a párt szélső jobboldalán foglalt helyet, s nacionalista velleitásával tűnt ki. A háború másnapján a megszállt Belgiumban tűnt fel, a megszállás szükségességét próbálta igazolni. A groteszk csak az, hogy a szerző visszamenőleg is magyarázni próbálja Noske magatartását, azt állítva, hogy Noske csak előnyös pozíciókat kívánt biztosítani országa számára a béketárgyalások idejére - s

Noskevel szemben a Haase-Kautsky vezette Munkaközösséget marasztalja el, akik "életidegen módon" "akadémikus internacionalista" álláspontra helyezkedtek. Még élesebben utasítja el a spartakisták szereplését. Igazolja Noske magatartását az 1918. évi forradalmi válság idején, sőt még a tiszti csapatok megalakítását is helyesli - a forradalmi rendbontókkal szemben, s indokolásába nem ritkán ahisztorikus elemeket is vevyit. Czisnik kitér Luxemburg és Liebknecht meggyilkolására - de ehelyütt is felmenti Nosket a felelősség alól, s a feltűnően enyhe ítéletekkel kapcsolatban azt állítja, hogy Noske-nek nem állt rendelkezésre elegendő terhelő bizonyíték a bűnösök megbüntetésére.

A szerző röviden ismerteti azokat a bírálatokat, amelyek az USPD és a kommunisták részéről hangzottak el Noskevel szemben, s főként az USPD vezetők nyilatkozatait igyekezett megcáfolni. Ezt követően kitért arra az 1920-21-ben bekövetkező periódusra, amikor Noske már a többségi szociáldemokrata párttól is eltávolodott, amikor Scheidemann éles hangon támadta a polgári pártokkal való összeforrást felvető terveit. Czisnik ebben a vitában is Noskenek ad igazat.

Politikai pályafutásának alkonyán rendkívül röviden tárgyalja, hogy Noske miként próbált fellépni Hitler ellen - Hindenburgot támogatva, s milyen volt a helyzete a nemzeti szocialisták januári hatalomrajutása után. (E helyzet meglehetősen ellentmondásos, egyike volt a maroknyi szociáldemokrata politikusoknak, akik még nyugdíjat kaptak - később azonban rövidebb időre őt is letartóztatták.) Megélte az ország 1945 utáni felszabadulását, de a politikai életbe aktívan már nem kapcsolódott be, s 1946-ban halt meg. A kötet végén a szerző rövid tájékoztatót nyújt a Noskeről szóló irodalomról és archivális forrásbázisról.

JEMNITZ JÁNOS

Leon Blum: Auswahl aus dem Werk. Wien-Frankfurt-Zürich, 1970. Europa-Verlag. (Válogatott művek.)

A bécsi Európa-kiadó 1970-ben kiadta Leon Blum összes műveinek a párizsi Albin-Michel-kiadónál korábban 5 kötetben megjelent anyagából azokat a cikkeket, melyeket Leon Blum 1934-1940, valamint 1945-1950 között, főleg a Francia Szocialista Párt központi lapjában, a Populaire-ben tett közzé, valamint azokat a nyilatkozatokat és beszédeket, melyeket mint Franciaország miniszterelnöke elmondott. (Az ötéves hall-

gatást a német csapatok bevonulása, majd a letartóztatás és deportálás kényszerítette Leon Blumra.)

Jelen kötet Leon Blum teljes életművéből elsősorban a nemzetközi helyzetet és Franciaország külpolitikáját elemző cikkeit és beszédeit adja közre. Szerzőjüknek a francia belpolitikában, később a spanyol polgárháború éveiben, majd a második világháború utáni nemzetközi politikában játszott kiemelkedő szerepe a válogatásnak rendkívüli jelentőséget kölcsönöz. Írásait különösen érdekessé és hiteles kortörténeti forrássá emeli az a körülmény, hogy azokat az események forgatagában, a napirenden szereplő nemzetközi problémákról - a nemzeti és világnézeti nézőpont kölcsönhatásában - friss benyomások hatása alatt vetette papírra. Szerzőjük nem emlékiratot írt. Nem az utókor számára igyekezett megkönnyíteni a tájékozódást, kiemelve a később fontosnak és kiostálván a később mellékesnek ítélt momentumokat, hanem kortársaihoz szólt, korának problémáiról. A kötet cikkei olvasva - s alábbiakban csak az 1934-1940 között keletkezettekkel kívánunk foglalkozni - a második világháború előkészítésének és kiobbantásának tragikus korszakáról sok ismeretlen, vagy kevésbé tisztázott nemzetközi politikai összefüggést ismerünk meg.

A kötet első két cikke az 1934-es februári osztrák eseményekkel foglalkozik, a Dollfuss-Starhemberg-féle kleriko-fasiszta rendszer erőszakos bevezetésével. Az olasz-francia szövetség hatásában bizó francia politikai- és katonai körökkel szemben kijelenti, hogy a demokrácia szétzúzása Ausztria nemzeti függetlenségét végzetes veszélybe sodorta. Dollfuss kancellár kétségbeesett próbálkozása, hogy az olasz fasizmusra támaszkodva védje meg Ausztriát a német nemzetiszocializmus ellen, csakis kudarcra végződik. "Számunkra, szocialisták számára, nincs választás Hitler vagy Dollfuss között. Szabadság nélkül nincs nemzeti függetlenség". Határozottan szembefordul azokkal - a francia politika által is támogatott - elképzelésekkel, hogy a Habsburg-ház restaurációjával teremtsenek ellensúlyt a hitlerizmus ellen. A nácizmus fenyegetését - írja - lehetetlen a mult reakciós kísérteteinek felidézésével kivédeni. Csakis a demokratikus szabadságjogok helyreállítása önthet új életerőt a nemzeti függetlenségért áldozatokra is kész osztrák tömegekbe.

Több cikkben foglalkozik a lefegyverzés és Franciaország nemzeti biztonságának problémáival. Hitler hatalomra jutása, majd a viharos tempójú német lefegyverkezés a francia szocialistákat súlyos választ elé állította. Támogassák-e országuk tőkés-militarista köreit a nemzeti biztonsággal magyarázott lefegyverkezésben, a Szocialista Párt helyezkedjék-e a külső fenyegetés által megkövetelt nemzeti egység álláspontjára, vagy pedig keresse a béke megőrzésének olyan útjait, melyek nem helyezik őket a nagyrészükből reakciós-antidemokra-

tikus tábornoki karral azonos platformra. "A Nemzeti Blokk kormánya - írta - vonakodik a Hitler-kormányt legalizálni, azonban Hitler újrafelfegyverkezését használja fel arra, hogy saját fegyverkezését legalizálja". A francia szocialistáknak - írta - nem pusztán a fegyverkezés ellen, hanem a demokratikus-antimilitarista-antifasiszta erők európai összefogásáért kell harcolniuk, mert a fegyverkezés önmagában nem nyújthat garanciát a háboru veszélye ellen.

Az 1935. január 15-én lezajlott Saar-vidéki népszavazás tanulságait elemezve figyelmezteti az európai népeket, hogy adódhatnak történelmi helyzetek, amikor a végletekig felizzott nacionalizmus a tömegek szemében feledtetni tudja és háttérbe tudja szorítani a demokratikus szabadságjogok értékét. A Saar-vidéken korábban a szocialisták, kommunisták és katolikusok voltak többségben - mindig féltékenyen őrködve demokratikus jogaikon, - az 1935-ös népszavazás alkalmával mégis 90 %-ot kapott a náci Németországhoz való csatlakozást követelő irányzat. Pedig akkor már teljesen nyilvánvaló volt, hogy a csatlakozás után a Saar-vidéken is totális náci diktatúra jön létre. A Josef Bürckel-féle náci agitátorok erőszakos módszerei nem adnak kielégítő magyarázatot a német sikerre. A Saar-vidéken a nacionalizmus és demokrácia ütközött össze, s ebből a párviadalból az előbbi került ki győztesen.

1935. augusztusától szenvedélyes hangú cikkek sorozatát írta az olasz-etióp háboru előkészítői ellen. "Nem tudjuk elfogadni az elkerülhetetlen olasz-etióp háboru eszméjét, melyet hivatalos köreink hirdetnek", mert a háboru, mégha más kontinensen robban is ki, beláthatatlan következményekre vezethet Európában is. Éles szavakkal ítélte el azokat a francia köröket - L'Écho de Paris, Le Jour, - melyek már az agresszió kirobbantása előtt teljes támogatásukról biztosították Mussolinit, polgárháborúval fenyegetve arra az esetre, ha a francia kormány beváltja a Népszövetséggel szemben vállalt ünnepélyes kötelezettségeit. Az olasz támadás megindítása után Léon Blum több cikkben kifejezte meggyőződését, hogy a gazdasági és diplomáciai szankciók nem elegendőek az olasz fasizmus megfékezésére. A béke érdekében még a háborus megtorlás kockázatát is vállalni kell, mert különben holnap a világ még nagyobb vérontásnak néz elébe. 1935. december 27-én a francia parlamentben emlékeztetett arra, hogy alig néhány hónapja a francia jobboldal a szocialistákat még "defetista-pacifistáknak" nevezte, most pedig "háborus gyújtogatóknak", mert végső eszközként a népszövetségi Alapokmányban foglalt katonai megtorlás alkalmazását követelik Mussolini ellen. A kormánykörök - és főleg Laval - tévednek, ha azt hiszik, hogy a háboru vagy béke a francia-olasz kapcsolaton mulik. Az olasz-etióp konfliktus hátterében Németország áll, ezért a Népszövetség jelenlegi magatartása lényegesen befolyásolja az európai helyzetet meghatározó német-francia viszonyt.

Néhány hónap múlva jóslata bebizonyosodott. 1936. március 7-én Németország - egyoldaluan felmondva a locarnói szerződést - bevonult a demilitarizált rajnai övezetbe. Franciaország szigorú szankciókat követelt, de ez alkalommal - írta Leon Blum - Anglia visszafizetett az olasz-etióp háborúval szemben tanúsított francia közömbösségért.

A francia-szovjet szerződést Leon Blum az európai béke és biztonság egyik tartópillérének nevezte. Cikkeiből azonban kiderül, hogy a francia vezérkar korántsem osztotta ezt a véleményt, sőt határozottan idegenkedett a Vörös Hadsereggel való szorosabb együttműködéstől. A szovjet katonai és diplomáciai vezetés - több alkalommal is - nyomtatékosan kérte a vezérkarok közötti megállapodásokat, kölcsönös információkat az anyagi-haditechnikai felkészültség és a rendelkezésre álló katonai erők állapotáról, ezeket azonban a francia vezérkar - többre becsülve a lengyel hadsereg értékét - kifejezetten elszabotálta. De Franciaország szövetségesei sem lelkesedtek a francia-szovjet viszony elmélyítéséért. Anglia - írja Blum - a regionális paktumokban az 1914. előtti blokk-képződés veszélyét látta visszatérni, ezért elzárkózott a Népszövetség égisze alatt kiépítendő kollektív biztonsági rendszer sáncai mögé. 1936. végén Benes - Leon Blum Prágában tartózkodó fián keresztül - olyan üzenetet küldött a francia kormánynak, hogy a Vörös Hadsereggel való kapcsolatokban a legnagyobb óvatosságot és tartózkodást tanúsítson.

1936. júliusában fellángolt a spanyol polgárháború. Leon Blum - most már a Népfront kormány elnökeként - szembe került a francia biztonságot közvetlenül fenyegető veszedelemmel. Cikkek, parlamenti és népszövetségi felszólalások egész sora foglalkozik a "benemavatkozási politika" belső és nemzetközi indítékaival. A nemzetközi összefüggések taglalásában igen érdekes az angol-francia véleményeltérés jellemzése. Egyik cikkében azt írja, hogy - az angol kormány azonnali összehívását kérő Darlan tengernagynak, a francia kormány kiküldöttjének - Londonban olyan választ adtak, hogy nem látják indokoltnak a kormány összehívását, mert "Franco jó spanyol hazafi, aki hatalomra jutása után meg fogja tudni magát védeni Hitler és Mussolini befolyásával szemben".

A Délkelet-Európát fenyegető német veszély láttán 1936-1938 között Franciaország igyekezett előmozdítani a kis-antant belső megszilárdulását, - a jelen veszélyeinek megfelelő katonai és politikai kiépítését. A német hatalmi túlsúly megbénító révületébe esett kis szövetségesek azonban 1936. után - amikor erre a legnagyobb szükség lett volna - elzárkóztak ilyen megállapodások elől, mert ezekben Németország szükségtelen és eleve fiaskóra ítélt provokálását látták. "Még Csehszlovákia is, leghüségesebb és testvéri szövetségünk - írta Blum - azzal a kérdéssel fordult hozzánk, nem lenne-e célszerű keresni a tárgyalási és közeledési lehetősé-

get Németországhoz". Stojadinovic jugoszláv miniszterelnök kijelentette "Nem fogjuk erősíteni kapcsolatainkat Franciaországgal. Nekünk most a német veszéllyel kell számolnunk, melyet Franciaország hagyott nagyra nőni". 1937-ben Masaryk temetésén gyűltek össze utoljára Franciaország keleteurópai szövetségesei. Leon Blum megkísérelte közöttük a közvetítést, de fáradozásai eredménytelenek maradtak. Minden oldalról ugyan azt a kérdést tették fel, melyre Leon Blum nem tudott megnyugtató választ adni: "most hogy Németország megszállta a Rajna-vidéket, Franciaország milyen segítséget tud nyújtani, ha veszélybe kerülünk?"

A kötet további cikkei Schacht párizsi tárgyalásával, Ausztria annexiójával, a Csehszlovákia teljes feldarabolására megindított céltudatos német akciókkal, a szovjet-német megneemtámadási egyezményrel, majd a villámháborus német sikerek okaival foglalkoznak.

Különös figyelmet érdemel a kötetben publikált tanuvallomás, amelyet Leon Blum 1947 augusztus 8-án a második világháboru elkeszítését és Franciaország gyors katonai összehozását kutató parlamenti vizsgálóbizottság előtt tett. Leon Blum tanuvallomása magyarázatot keres arra a kérdésre: miként történhetett meg, hogy az első világháboruban győztes Franciaország, amelyik keleteurópai szövetségeseivel együttesen lélekszámban, gazdasági- és katonai erőben, de politikai- és morális tekintetben is felette állt Németországnak, fokozatosan elveszítette európai hatalmi befolyását, s két évtizeddel a versaillesi békeszerződés aláírása után maga is áldozattá vált. Könyvtárakat tölt már meg ma is a kérdésre választ kereső történeti- és memoár irodalom. Leon Blum tanuvallomása - némely vonatkozásban - fontos hozzájárulás az okok felderítéséhez. "Ugy vélem - mondta, - talán egyetlen eszköz lett volna alkalmas az 1939-ben kirobbant világháboru megakadályozására. Az ugyanis, ha Hitler hatalomrajutásának pillanatától kezdve a nagyhatalmak olyan megelőző intézkedéseket tettek volna, mint az Osztrák Magyar Monarchia utódállamai tettek a Habsburg-restauráció fenyegetésével szemben. Az utódállamok - elsősorban Csehszlovákia és Jugoszlávia - kijelentették, hogy a Habsburg-ház visszaállítását casus bellinek tekintik és azt szükség esetén erőszakkal is meg fogják akadályozni, mert meg vannak győződve arról, hogy a hatalmába visszahelyezett Monarchia idővel területi igényeinek megvalósítására törekedne, ami háboruk sorozatát vonná maga után. Európa érdeke, ha ezt a veszélyt egy megelőző operáció formájában kivédik". "Ma már szent meggyőződés - folytatja Blum, - hogy Angliának, Franciaországnak és velük együtt Lengyelországnak egy ilyen operációt már 1933-ban végre kellett volna hajtaniuk". Miért nem került sor mégsem a megelőző operációra? Leon Blum három okot említ, melyeknek számát azonban még sok egyébbel lehet kiegészíteni: Franciaország népének szinte vallásos ragaszkodása a békéhez, a konfliktusok tárgyalások

utján való elsimításához; a francia kormányok mindig visszatérő aggodalma, hogy bármilyen külső beavatkozás a német szovinizmus további fellángolását, ezzel a háborus veszély fokozódását vonná maga után; végül a francia társadalomnak a fasiszta eszmék által bekövetkezett infiltrációja.

Leon Blum tanuvallomásának egy további része rávilágít a két nyugati nagyhatalom általános európai helyzetmegítélésének kardinális tévedésére: képtelenek voltak a Berlin-Róma tengely valóságos jelentőségét felismerni és ennek konzekvenciáit politikájukban érvényesíteni. "Hitler és Mussolini társulását soha nem ismerték be, soha nem vették komolyan számításba". Pedig az 1936-os német-osztrák szerződés már arról tanuskodott, hogy Olaszország kivonult a középeurópai térségből, átengedvén azt Németországnak, terjeszkedésének fő iránya a Földközi-tenger medencéjébe tevődött át, ahol csakis Angliával és Franciaországgal kerülhetett összeütközésbe.

KEREKES LAJOS

Dante A. Puzzo: The Spanish Civil War. New York, Cincinnati, Toronto, London, Melbourne, Van Nostrand Reinhold Company, 191 p. (A spanyol polgárháború.)

A spanyol polgárháború nehezen felmérhető irodalma újabb kötettel szaporodott. A szerző New York egyetemének tanára, s már bevezető szavaiban jelzi, hogy olyan háborúról ír, amelynél szó sem lehet arról, hogy a front két oldalán állók egyaránt hivatkozhattak az igazságra. A szerző félreérthetetlenül a köztársasággal érez együtt, s többek között a "nyugati demokráciákat", s az Egyesült Államok akkori hatalmas külpolitikai vonalvezetését is hibáztatja a spanyol tragédiáért. Feldolgozásában, főként a spanyolországi eseményeket illetően kevés újat tehet a már ismertekhez. Az inkább összefoglaló igényű munka néhány oldala azonban így is figyelmet érdemel. Így az, ahol az Azana kormányzat tehetetlenségéről, s személyesen Azana tragédiájáról ír. Ugyancsak jól árnyalt Caballero bemutatása, s történetien eleveníti fel Prieto hibáit, valamint Negrin érdemeit, vagy Ibarruri alakját. Ismert mozzanatot érint, de mégis sok vitát kavart már fel a Blum-kormány politikájának megítélése. A szerző fel-eleveníti, hogy Cot politikájával szemben a radikál-szocialisták, Delbos és Daladier miként emeltek vétőt, London hogyan zsarolt, s Blum miként hátrált meg. Ugyancsak érdekes, kevésbé ismert Sztálin Caballerohoz címzett 1936 december 21-iki levele, amelyben mérsékelt-óvatos politikára intette.

Dante A. Puzzo kötetének értékét jelentős mértékben növelte a dokumentum-mellékletek sorozata. Ezek között találunk német, olasz eredetű dokumentumokat, amelyek az ismert intervenciós szándékokat, lépéseket bizonyítják. Itt találjuk Sztálin említett levelét, de érdekes az Egyesült Államok kongresszusi vitája, valamint az ellenzéki diplomaták bizalmas leveleinek, tájékoztatóinak, vagy az amerikai újságírók cikkeinek sorozata - akik valamennyien azt sürgették, hogy a német-olasz intervenció tényére való tekintettel, oldják fel a fegyverszállítási tilalmat - ami a köztársasági kormányt végzetes helyzetbe hozta. Az interpellálók között volt L. Stimpson volt külügyminiszter, és Roosevelttől későbbi hadügyminiszteré is - de a sürgetések hasztalanok maradtak. A dokumentumok között találjuk Azana érdekes, 1937-es elemző beszédét. A kiadvány ilymódon sok, szinte hozzáférhetetlen anyaggal bővítheti az érdeklődők ismereteit.

JEMNITZ JÁNOS

D. McLachlan: In the Chair: Barrington-Ward of the Times. London, 1971. Weidenfeld and Nicolson, 319 p. (A székben: Barrington-Ward a The Times-től.)

Napjainkban elszaporodtak Nagybritanniában a sajtó-történeti kiadványok. A közelmúltban két igen fontos, nagymultu angol napilap, a The Guardian és a The Times történetéhez, belső életéhez férközhettünk közelebb.

David Ayerst - korábban a lap munkatársa - írta meg "Guardian: Biography of a Newspaper" címmel (London, 1971, Collins, 702 p.) e neves liberális újság (a legutóbbi időig The Manchester Guardian néven közismert) immár 150 esztendő múltját (1821-1971); a The Times történetéhez pedig figyelemreméltó hozzájárulást adott Donald McLachlan, aki tragikus, hirtelen halála miatt nem érhetette meg műve: "In the Chair: Barrington-Ward of the Times" megjelenését.

A címadó Robin Barrington-Ward a The Times ismert főszerkesztőjét, Geoffrey Dawson-t követte "székében" (- In the Chair-). Dawson a második világháborút megelőző években szerkesztette a lapot, s nevéhez fűződik a Hitler megbékéltetését szolgáló vonal kialakítása. De éppen szerzőnk, McLachlan irányítja arra figyelmünket, hogy e politika szenvedélyes, mesteri megfogalmazója a lapnál ezidőben is Barrington-Ward volt. Dawson mérlegelt, hidegen fontolgatta a nemzetközi és hazai politikai és katonai tényeket; a békéltetést Nagybritannia szempontjából realista kivitelezés-

nek ítélte. Barrington-Ward végigélte az első világháborút, meggyőződés és érzelem uralta: még egy nemzedéket nem sujthat ekkora katasztrófa. Barrington-Ward úgy látta, hogy miután a kollektív biztonsági politika csődöt mondott, Nagybritannia vagy Franciaország és a Szovjetunió mellé áll, vagy megkísérli a háborút előidéző okokat megszüntetni. E naív kísérletsorozat - bár a szerző, aki személy szerint ismerte könyve hőseit, ezt nem nevezi annak - magában foglalta a hitleri német "sérelmek" orvoslásának támogatását is, ugyanakkor azonban Barrington-Ward hangsúlyozta, hogy az agressziónak, bárhol is jelentkezik, ellen kell állni. A szerző ki nem mondott ítélete világosan kibontakozik a mű harmadik részében: Hitler békéltetése tulságosan hosszúra nyúlt: maga Barrington-Ward is csak akkor adta fel, amikor Hitler 1939 márciusában lerohanta a cseh és morva területeket.

Érdekes azonban - bár nem tűnik véglegesen tisztázottnak - a szerző álláspontja Dawson megítélésében: szerinte Dawson nem másította meg a lap berlini tudósítóinak jelentéseit annak érdekében, hogy a közvélemény előtt elfogadhatóvá tegye a békéltetési politikát. A szerző szerint ezt megerősítik a még élő, volt berlini angol tudósítók, vagy a The Times akkori belső munkatársai. De vajon mit értünk meghamisításon (a szöveg változtatását vagy kurtitását) és vajon hogyan vallana a korán elhunyt N.Ebbutt, a legtehetségesebb korabeli The Times tudósító?

Mindenesetre Barrington-Ward igen szorgalmas, szinte nélkülözhetetlen jobbkeze volt Dawsonnak: nappal adminisztrált, éjjel vezércikkeket fogalmazott. A könyv egyik maliciózus ismertetője szerint csak a weekendeken volt ideje gondolkodni. De vajon gondolkodott-e? A The Times szerkesztői székében Dawson után hat esztendeig, 57 éves korában bekövetkezett haláláig dolgozott.

H.HARASZTI ÉVA

Llewellyn E. Woodward: British Foreign Policy in the Second World War. Vol. I. London, 1970, Her Majesty's Stationery Office. LXI, 640 p. (A brit külpolitika a második világháború alatt)

Az öt kötetre tervezett munka első része 1939 szeptemberétől 1941 június 22-ig, Churchill emlékezetes, a Szovjetuniót támogatásáról biztosító beszédének elhangzásáig ismerteti a brit külpolitikát, pontosabban szólva a Foreign Office külpolitikai tevékenységét. A különbség lényeges: az

olvasó nem nyer betekintést a brit külpolitika kialakulásának érdemi részébe (tehát a döntéseket előkészítő és meghozó személyek nézeteibe, indítékaiba, sokszor ingadozásaikba), csupán a technikai lebonyolítást, a végső megjelenési formát és a részleteket ismerteti rendkívül aprólékosan és lelkiismeretesen. Megtudjuk tehát, hogy a más államokat is érintő politikai kérdésekben mit tárgyalt a kabinet, mi folyt le a brit és külföldi vezetők tanácskozásán, milyen jelentések futottak be a külügyminisztériumba, ott milyen memorandumok és tervezetek készültek, végül hogyan jártak el a brit külképviseletek.

Látható tehát, hogy inkább az angol külpolitika történetének nyersanyaga döntő, de nem kizárólagos forrása található Woodward munkájában, viszont ez a nyersanyag nagyon értékes, használható, mivel közel áll magukhoz az eredeti forrásokhoz: messzemenőig támaszkodik rájuk, kivonatolja vagy szószerint idézi őket. Amig maguk az eredeti dokumentumok nem lesznek hozzáférhetők, a kötet feltétlenül nélkülözhetetlen marad, mint alapvető forrás, később pedig az lesz az előnye, hogy könnyen hozzáférhető formában mintegy kivonattá adja a Foreign Office óriási irattömegének. Így a háború egészével foglalkozók számára mindig hasznos lesz, bár a részletek kutatói számára hosszú távon nem helyettesítheti magukat az eredeti iratokat.

A precíz, az eseményeket sokszor óráról-órára követő könyv még a szűkebb értelemben vett brit külpolitikának sem tudja felölelni az egészét, ezért a nagyhatalmakhoz fűződő viszonyra, illetve a háború fő vonalára koncentrálni, szám szerint tizennyolc fejezetből tizenhat foglalkozik az Egyesült Államok, Franciaország és a Szovjetunió, időnként pedig Finnország, Norvégia és a Benelux államok kérdéseivel. Egy fejezet jut a Balkánra (beleértve Törökországot), egy pedig a Közel-Keletre. Magyarország összesen hat ízben lett röviden megemlítve, míg Románia 22, Jugoszlávia pedig legalább 48 alkalommal szerepel, ami minden esetre figyelemreméltó, akár az akkori brit külpolitika, akár a szerző prioritásait tükrözi. A fejezetek sorrendjét, azaz a brit érdeklődés mindenkor központját a hadiesemények szabják meg, vagyis Finnország, Skandinávia, a norvégiai és nyugateurópai német offenzíva, Olaszország háborúba lépése, Franciaország összeomlása, a "szabad francia" mozgalom, Amerika magatartása, végül a Szovjetunióhoz fűződő viszony áll egy-egy fejezet homlokterében.

Szenzációkat hiába keresünk a könyvben, lényeges vonásaiban nem változtatja meg a brit külpolitikáról bennünk eddig élő képet, de a részletkérdésekben számtalan újdonságot tartalmaz, pontosabb és árnyaltabb kép kialakítását teszi lehetővé. Csak egy példa: kitűnik, 1940-ben milyen hajszálon mulott, hogy az angol-francia blokk Finnország kapcsán nem

került szembe egyszerre a Szovjetunióval és Németországgal. A tárgyalat, nem egészen két évre általában jellemző, hogy a brit külpolitika inkább csak követte, mintsem irányította az eseményeket.

A mű eredetileg hivatalos használatra íródott 1942 és 1950 között, amikor természetszerűleg még igen kevés egyéb forrás állt a szerző rendelkezésére, de a mostani kiadás alig vette figyelembe a gyökeresen megváltozott helyzetet, Churchill emlékiratain kívül más magánjellegű vagy hivatalos forrást nem használt, a számtalan feldolgozást sem vette figyelembe. Miután Woodward nem értékel, nem is vitatkozik, nem cáfol. Saját bevallása szerint azonban eredeti célja is szűkebb körű volt: a brit külpolitika ismertetése, ahogy azt a szereplők akkor látták és irányították.

JESZENSZKY GÉZA

KÖNYVEK KELET-EURÓPA TÖRTÉNETÉRŐL

Az 1960-1970-s évek szlovák történeti irodalma Közép-, Kelet-, és Dél-Kelet-Európa problémáiról

Az 1950-s évek végéig a történetírás csak elvétve foglalkozott Közép-, Kelet-, és Dél-Kelet-Európa történeti problematikájával. Az 1960-s évek elején azonban már rendelkezésre álltak az adott tudományos irány fejlődéséhez szükséges szervezeti-, és személyi feltételek. A Pozsonyban létrehozott-, s az európai szocialista országok történetét kutató intézet hozzálátott az adott régiók rendszeres tanulmányozásához. Egyidejűleg minőségi változásokra is sor került a kutatásokban. Míg ugyanis korábban elsősorban a szlovák-szláv kapcsolatok álltak az előtérben, addig az 1960-s évek második felében kezdetét vette az adott régióhoz tartozó egyes népek és államok történetének szélesebb, nemzetközi aspektusban történő tanulmányozása.

Az Intézet jelentős figyelmet szentelt a szláv kölcsönösség eszméjének, az eszme keletkezésének, fejlődésének és jelentőségének. Az adott problematikát első ízben az 1959. október 12-14 között Szmolenicében megtartott konferencián vitatták meg. [1] A következő esztendőben hozzákezdtek a XIX. század, [2] a II. világháború [3] és a szlavisztika [4] általános kérdéseivel kapcsolatos egyes problémák vizsgálatához.

A cseh és szlovák történészek elkészítették azt a szintézist, amely bemutatja a szláv kölcsönösség eszméjének szerepét a két nép nemzeti életében [5]. A szlovák részt O.R.Halaga, J.Tibensky, V.Borodovčak, L.Haraksim, P.Pollák, J.Hrozienčik és J.Pivoluska készítették. A szlovák szlavisták által végzett munka végeredményét a Cseh-szlovák szlavista szótár [6] tartalmazza; a szótárban szereplő szlovák historiográfiát a V.Borodovčak által vezetett kollektíva készítette.

A szláv kölcsönösség eszméjének a szlovák társadalomban való konkrét megnyilatkozási formáit, fejlődését, a szlovák társadalom politikai-, és osztálydifferenciálódását, valamint az Oroszországgal kapcsolatos új, progresszív vonások jelentkezését O.R.Halaga, V.Borodovčak, V.Matula és M.Pisch munkái vizsgálják. A szerzők rámutatnak a szlovák társadalomban tradíciókkal bíró russzofiliségre, [7] valamint arra az érdeklődésre, amelyet az orosz társadalmi közvélemény tanúsított a szlovák politikai élet iránt. [8] M.Pisch munkájában az első orosz forradalom visszhangját vizsgálja a szlovák társadalomban, azt a hatást, amelyet az a szlovák-orosz kapcsolatok-, és a szlovák munkásmozgalom alakulására gyakorolt az I. világháború előestéjén, ill. a XX. század elején [9].

A nagy októberi szocialista forradalmat követően, amikor a csehszlovák-szovjet, s a szlovák-szovjet kapcsolatok megvalósításában a legfőbb társadalmi erővé a munkásosztály vált, a SzU-val kapcsolatos állásfoglalás új osztálytartalmat, új internacionalista alapot nyert. Műeikben ezt hangsúlyozták J.Hrozienčik [10] és P.Pollák [11]. A szlovák proletariátus SzU-val kapcsolatos állásfoglalását tükröző egyik legjelentősebb esemény az az internacionalista segítségnyújtás volt, amelyet az 1920-30-s években szerveztek Csehszlovákiában. P.Pollák alapos vizsgálatnak veti alá az adott mozgalom történetét, formáit és végeredményét. [12] Ilyen szemszögből érdekes P.Polláknak az a publikációja is, amelyben Julius Fucík állásfoglalását ismerteti a SzU-val kapcsolatban [13].

J.Hrozienčik kutatásainak jelentős részében a szlovák nép és a SzU viszonyával foglalkozik a II. világháború idején, valamint azzal a segítséggel, amelyet a SzU nyújtott a szlovák nemzeti felkelésnek. [14] Szorosan kapcsolódnak az adott tematikához J.Pivoluska kutatásai, [15] (a szlovák ellenállási mozgalom külpolitikai orientációja) valamint E.Rečkova és Š.Pano munkái, amelyek Szlovákiának a Vörös Hadsereg által történő felszabadítását-, valamint a szlovák-szovjet kapcsolatok 1945-1948. közötti alakulását vizsgálják [16]-[17].

A szlovákiai ukránok társadalmi-gazdasági és kulturtörténetét L.Haraksim vizsgálja [18], aki a szlovák történetírásban elsőként tett kísérletet arra, hogy alapos kutá-

tásnak vesse alá a szlovákiai ukránok fejlődését [19]. A Kárpát-vidéken élő ukránok-lengyelek-szlovákok kapcsolatait E.Stavrovský terjedelmes monográfiája vizsgálja, amelyben a szerző felhasználta a témára vonatkozó teljes korábbi irodalmat. [20]

Nagy érdeklődésre tarthatnak számot A.Śpiesz munkái, [21] amelyekben Közép-, és Kelet-Európa agrárviszonyainak problematikáját vizsgálja, O.R.Halaga cikke a Hansa-városok és a közép-európai országok kereskedelmi kapcsolatairól, [22] valamint L.Haraksim munkája a szlovák nemzeti mozgalmról az 1848-1849. évi forradalomban. [23]

A szlovák történetírás meglehetősen jelentős figyelmet fordít a lengyel történet-, valamint a lengyel-szlovák kapcsolatok történetének tanulmányozására, jöllehet, még nem alakultak ki teljesen az adott problematika kutatásának alapvető irányai. Az egyes munkák, különösen a középkorral foglalkozók, a szlovák és a lengyel városok gazdasági kapcsolatait vizsgálják (O.R.Halaga), [24] Szlovákia és Lengyelország kapcsolatait (O.R.Halaga), [25] a sókereskedelmet (M. Kucera, O.R.Halaga), [26] a városok keletkezésével, [27] s az általános népi tradíciókkal kapcsolatos problematikát (E.Stavrovský), [28] a szélesebb értelemben vett lengyel-szlovák kapcsolatokat, [29] jöllehet, végeredményben még csupán az egyes részletkérdésekkel foglalkozó munkák láttak napvilágot. Rendszeresen tanulmányozzák a XIX. század második felének lengyel-szlovák kapcsolatait. V.Borodovčák az 1863. évi lengyel felkelés szlovák visszhangjáról írott munkájában, [30] de még fokozottabban a szlovák nemzeti-felszabadító harc iránt tanusított lengyel magatartást vizsgáló publikációjában [31] megvizsgálja a lengyel nép egyes osztályainak és rétegeinek magatartását a szlovák nemzeti-felszabadító harccal kapcsolatban. E kérdések megoldását elősegítik azok a kutatások, amelyek azt vizsgálják, miképpen értékelte a lengyel társadalmi közvélemény a Habsburg Monarchia keretei között élő elnyomott szláv népek által kidolgozott nemzeti és politikai programokat, [32] miképpen viszonyultak a munkáspártok Szlovákiához, [33] a Magyarországon tartózkodó lengyel proletár emigráció milyen magatartást tanusított a szlovákok iránt, [34] s miként tárgyalta a lengyel sajtó a szlovákok nemzeti elnyomatásának kérdéseit. [35]

A szlovák történetírás az utóbbi években jelentős figyelmet szentel Dél-Kelet-Európa gazdasági-, politikai-, és diplomáciatörténetének. A legnagyobb érdeklődést az olyan témák váltják ki, mint az első szláv-bolgár állam létrejötte a Balkánon (A.Avenárius), [37] avar-szláv kapcsolatok (A.Avenárius), [38] horvát kolonizáció és Szlovákia (K.Kučerova), [39] legfőképpen pedig a dél-kelet-európai népek nemzeti-felszabadító mozgalmának kérdései a XIX. században. Feltétlenül érdeklődésre tarthat számot a szlovákok, a szerbek és a horvátok

tok együttműködése a XIX. század 30-40-s éveiben, valamint Stur és körének állásfoglalása a délszláv eszmével kapcsolatosan a XIX. század első felében. V. Matula [40] és Z. Klátik [41] munkái nem csupán arról tartalmazznak adatokat, hogy a szlovákok fokozottan törekedtek a délszláv népek megismerésére és a hozzájuk való közeledésre, hanem tájékoztatnak politikai együttműködésük konkrét formáiról is.

A szlovákok betelepülése Magyarországra a XVIII-XIX. század során - teljes kutatási komplexumot képez. J. Sirácky egy sor elemző írásban [42, különösen pedig monográfiájában [43] kimerítően tárgyalja a kérdést.

A románok, szerbek és szlovákok együttműködése a magyarországi kormányzati rendszer ellen a XIX. század végén - képezi M. Krajčović kutatásainak tárgyát. [44] Nagyobb lélegzetű munkájában [45] részletes áttekintést nyújt az adott korszakban Magyarországon élő elnyomott népek együttműködésének formáiról és módszereiről, miközben különös figyelmet szentel a szlovák patriotista mozgalomnak, valamint e mozgalom állásfoglalásának a románokkal és szerbekkel kapcsolatosan. A balkáni népek nemzeti-felszabadító mozgalma iránti szlovák állásfoglalás kérdéseivel foglalkozik J. Hroziendík, V. Borodovčák, M. Pisch. [46-47-68]

A szlovák-délszláv, valamint a cseh-délszláv politikai, kulturális és gazdasági kapcsolatok kutatása terén elért eredmények megteremtették az előfeltételeket ahhoz, hogy megszervezhessük a két ország történészeinek közös vitáját az adott problematika jelenlegi állásáról.

Az 1966-ban Pozsonyban rendezett szimpózium volt az első kísérlet arra, hogy az ezeket a kérdéseket a Nagy Morva Birodalomtól a II. világháborúig terjedő kronológiai határok között megvitassuk. A tanulmánykötetben napvilágot látott egyes cikkek [49] már nem csupán egyes részleteket tárgyaló, hanem szintetizáló jellegű elképzelést nyújtanak a szlovák-délszláv és a cseh-délszláv kapcsolatok egy sor kérdéséről.

A dél-kelet-európai történet tanulmányozásának fontos alkotó részét képezik a két világháború közötti Balkán diplomáciai és politikai viszonyaira vonatkozó kutatások. L. Deák kutatja Jugoszlávia külpolitikáját, [50] Jugoszlávia viszonyát a Szovjetunióhoz, [51] a Balkánszövetség állásfoglalását a dunai paktummal kapcsolatosan, [52] a Kis-Antant problematikáját, [53] valamint Románia és a SzU diplomáciai kapcsolatait. [54] V. Bystrický a Balkán Szövetség keletkezése szempontossított figyelmét, [55] továbbá a dél-kelet-európai államok külpolitikájának tanulmányozására, [56] Bulgária belpolitikai fejlődésére s külpolitikájára [58], valamint Bulgária és Jugoszlávia diplomáciai kapcsolataira [59]. J. Porubský az 1944. augusztus 23-i romániai felkelés jelentőségét vizsgálja. [60]

Jelentős eredményeket ért el a szlovák történetírás Magyarország 1918 utáni történetének a kutatása terén is, [61] J.Fabian és L.Olexa a II. világháború idején helyi magyarországi bel-, és külpolitikai fejlődés azon aspektusaira összpontosították figyelmüket, amelyek érintették a szlovák történetet. A dél-szlovákiai megszállt területek 1938-1945 közötti politikai helyzetének tanulmányozása terén jelentős mű M.Vietor könyve, amelyben a szerző az adott területen élő szlovák és magyar lakosság ellenállásának formáit vizsgálja.

A szlovák történészek jelentős hozzájárulása déli szomszédunk történetének tanulmányozásához a "Magyarország 1918-1965 között" c. munka, [65] amely első kísérlet arra nézve, hogy 1919-től az 1960-s évek közepéig átfogó értékelést nyújtsunk Magyarország belpolitikai-, gazdasági-, és kulturális fejlődéséről.

Megemlítettünk egy sor munkát, amelyek Közép-, Kelet-, és Dél-Kelet-Európa problémáival foglalkoznak, mégis be kell azonban ismernünk, hogy ezt a problematikát még nem tanulmányoztuk rendszeresen és komplexen.

Számos megjelent mű analitikus jellege azonban lehetőséget nyújt arra, hogy átfogóan tárgyaljuk a diplomáciai-, politikai és gazdaságtörténet számos jelenségét és komplex kutatásokat végezzünk az adott régió egyes népeinek és államainak a történetére vonatkozóan. Az 1960-70-s években a szlovák történetírás jelentős lépést tett előre, mind az egyetemes-, mind ezen belül a közép-, kelet-, és dél-kelet-európai történelem tanulmányozása terén.

V.Bystrický, (Советское
Славяноведение,

1971. 2. sz. 80-85 p.)

Jegyzetek

- [1] Materiálý z konferencie o myšlenke slovanskej vzájomnosti a jej ulohu v národnooslobodzovacom boji nasich národov. Historický časopis, 1960. No. 2-3.
- [2] J.Hrozienský, Význam Šafarikovho diela pre národnooslobodzovací a politický boj slovanských národov. Slovanské štúdie, VI, Bratislava, 1963. 13-26; V.Borodovčák, Myslienka slovanskej vzájomnosti v živote J.B.Bellu. Slovaňský přehled, 1960. No.6. 354-358.; L.Haraksim, P.J.Šafarik a Ukrajinci. Slovanské štúdie, VI. Bratislava, 1963. 77-88.; L.Haraksim, Die slawischen Programme Ludovit Stur und die slawische Wechselfeitigkeiten. Tanulmánykötet. Bratislava, 1969. 217-240.

- [3] J.Hroziencič, Všeslovanský výbor v Moskve. Slovenský prehľad, 1967. No.6. 321-330.; Ugyancsak tőle, Všeslovanské výbory v Moskve. Československé prednášky pro VI. Mezinárodní sjezd slavistu v Praze. Praha, 1968. 499-507.; Ugyancsak tőle, K otázke účasti slovanských národov v boji proti fašizmu. Československé prednášku pro V. mezinárodní sjezd slavistů v Sofii. Praha, 1963. 363-371.; J.Pivoluska, Myšlienka slovanskej solidarity v Slovenskom národnom pvstaní. Slovanské štúdie, XI, Bratislava, 1970.
- [4] J.Hroziencič, Miesto "historickej slavistiky" v marxistickej historigrafii. Slovasnký prehľad, 1966. No. 1. 33-36.
- [5] "Slovanství v národním živote Čechů a Slováků." Praha, 1968. 500.
- [6] "Slovník československých slavistov", Brno, 1970.
- [7] O.R.Halaga, Slovesno-ruské vzťahy za feudalizmu (do národného obrodenia). Historia Carpatica, I, II, Košice, 1969, 1970.; V.Borodovčak, K niektorým charakteristickým črtám slovenského rusofilstva v 60.-70. rokoch 19. stor. Historica - Sbornik Filozofickej fakulty Univerzity Komenského, XV. év, 1964. Bratislava, 1964. 299-317.; V.Borodovčak, J.Hroziencič, E.Panovová, F.Gondor, K charakteru slovensko-ruských vzťahů v druhej polovine 19. stoloetia. ČSSR a SSSR Z bojů za svobodu a socialismus. Tanulmánygyűjtemény. Praha, 1961. 96-111.; P.Pollák, Slovensko-ruský spolok pamäti Ludovita Štúra. Slovensky prehľad, 1968. No.5.392-394.
- [8] V.Matula, V.I.Lamanskij a Slovensko. Slovanské štúdie, IX. Bratislava, 1967. 138-168.
- [9] M.Písch, Ohlas ruskej buržoázno-demokratickej revolúcie na Slovensku (1905-1907). Bratislava, 1966. 275.
- [10] J.Hroziencič, K novému obdobiu v dejinách československo-sovietskych vzťahov. Slovasnké štúdie, V, Bratislava, 1962. 11-25.; Ugyancsak tőle, 50. výročie Vel'kej októbrovej socialistickej revolúcie. Slovanské štúdie, IX, Bratislava, 1967. 9-11.
- [11] P.Pollák, K otázke vyst'ahovalectva do Sovietskeho zväzu v rokoch 1921-1925. Historický časopis, 1961. No. 4. 537-553.; Ugyancsak tőle, Účast československých robotníkov a rolníkov při obnove a výstavbe sovietskeho hospodárstva v rokoch 1922-1932. Slovanské štúdie, IX, Bratislava, 1967. 82-97.; Ugyancsak tőle, Počiatky vyst'ahovalectva do USSR na Slovensku v rokoch 1923-1925.

Historicky sborník Slovenského národného muzea. Bratislava, 1961. I. év, 39-64.; Ugyancsak töle, Vyst'ahovalectví do Sovétského zväzu v létech 1921-1925. CSSR a SSR ... 231-237.

- [12] P.Pollák, Internacionálna pomoc československého proletariátu národom SSSR. Bratislava, 1961. 400.
- [13] P.Pollák, Július Fučík a SSSR. Bratislava, 1963. 229.
- [14] J.Hrozienčík, K otázke československo-sovietských vzťahov v druhej svetovej vojne. Vznik a vývoj ľudovo-demokratického Československa. Tanulmánykötet, Praha, 1961. 11-15.; Ugyancsak töle, Československo-sovétské vzťahy v období druhej svetovej války. ČSSR a SSSR ... 45-153.; Ugyancsak töle, Pomoc SSSR Slovenskému národnému pvstaniu. Slovenské národné pvstanie 1944. Tanulmánygyűjtemény. Bratislava, 1965. 375-397.
- [15] J.Pivoluska, K niektorým otázkam zahraničnej orientácie slovenského odboja do r. 1943. Slovanské štúdie, IX. Bratislava, 1967. 59-81.; Ugyancsak töle, Československo-sovietska spojenecká zmluva z r. 1943. jej ohlas a realizovanie v slovenskom hnutí odporu. V tradíciách Veľkeho októbra. Tanulmánykötet, Bratislava, 1967. 39-57.; Ugyancsak töle, Miesto Vianočnej dohody v zahranično-politizkej orientácii Československa. Historicky casopis, 1965. No. 1. 73-76.
- [16] E.Rečkova, K niektorým problémom oslobodzovania južného a juhovýchodného Slovenska Sovietskou armádou. Slovenské štúdie, VII, Bratislava, 1965. 135-144.
- [17] Š.Fano, K československo-sovietskym vzťahom v období rokov 1945-1948. Historica. Sborník Filozofickej fakulty Univerzity Komenského, XIV. év, Bratislava, 1963. 75-106.
- [18] Ľ.Haraksim, K otázke rusko-ukrajinského osídlenia na východnom Slovensku. Sborník práci Filozofickej fakulty Brnenské university, X. Brno, 1961. 192-198.; Ugyancsak töle, Matica slovenská a Slovania. Matica slovenská v našich dejinách. Tanulmánykötet, Bratislava, 1963. 149-160.; Ugyancsak töle, K problematike obrodenia Ukrajincov východného Slovenska a Zakarpatska. Oleksander Duchnovič, Zbirnyk materialov naukovoji konferenciji prigvichenoji 100. ričeuju z dňa smerti (1865-1965), Prešov, 1965. 17-29.
- [19] Ľ.Haraksim, K sociálnym a kultúrnym dejinám Ukrajincov na Slovensku do r. 1867. Bratislava, 1961. 200.

- [20] E.Stavrovský, Slovaccko-pol'sko-ukrajinske prikordonia do 18. storičja. Bratislava, 1967. 496. Külön cikket közölt erről a témáról M.Danilák, Ukrajinci a slovensky zjazd v Prahe. Slovanské štúdie, X. Bratislava, 1968. 5-28.
- [21] A.Spiesz, Vyvoj agrárnych pomerov v strodnej a východnej Európa a problém existencie druhého nevoľníctva na našom území. Historický časopis, 1967. No.4. 512-518.; Ugyancsak töle, Balkanski obchodníci na Slovensku v XVIII. stor. Historické štúdie, XIV. Bratislava, 1969. 77-97.
- [22] O.R.Halaga, Kaufleute und Handelsgüter der Hanse im Karpatengebiet. Hansische Geschichtsblätter, 85. Graz-Köln, 59-84.
- [23] Ľ.Haraksim, Národnostná otázka a slovesnké národné hnutie v revolúcii r. 1848-1849. Slováci a ich národný vývin. Tanulmánykötet, Bratislava, 1966. 130-181.
- [24] O.R.Halaga, Spojenia slovenských miest s Pol'skom a Rusou do 16. storočia. Historické štúdie, XI, 1965. 139-164.
- [25] O.R.Halaga, Porta Poloniae - w kwestii szlaków karpaccich we wczesnym sredniowieczu. Acta Archaeologica Carpathica, VII, Warszawa, 1965. 165-184.
- [26] M.Kučera, Pol'sko-slovenský obchod so sol'ou do konca 16. stor. Slovanské štúdie, VII. Bratislava, 1965. 89-122.; O.R.Halaga, Pol'ská a uhorská sol'na Slovensku. Studia z dziejów górnictwa i hutnictwa. t. XII. Wrocław-Warszawa-Kraków, 1968. 69-75.
- [27] O.R.Halaga, Mestotvorný proces a stredná Európa. Historica, Sbornik Filozofickej fakulty Univerzity Komenského, XV. év, Bratislava, 1964. 95-144.
- [28] E.Stavrovsky, Spoločné ľudové tradície pol'ského západo-ukrajinského a vychodosloveského ľudu v 16. až v prvej pol. 18. storočia. Slovanské štúdie, III. Bratislava, 1960. 269-358.
- [29] M.Kučera, Slováci a Poliaci v minulosti. Historica, Sbornik Filozofickej fakulty Univerzity Komenského, XII-XIII. év, Bratislava, 1961. 1962. 147-190.
- [30] V.Borodovčak, Ohlas pol'ského povstania roku 1863 na Slovensku, Bratislava, 1960. 196.
- [31] V.Borodovčak, Poliaci a slovenský národný zápas v rokoch dualizmu, Bratislava, 1969. 380.

- [32] V.Borodovčák, Poliaci a slovenská otázka v habsburskej monarchii na rozhraní 19. a 20. stor. Slovenské štúdie, X. Bratislava, 1968. 47-70.
- [33] V.Borodovčák, Pol'ské robotnícke strany a Slovaci na prelome dvoch storočí. Slovenské štúdie, VII. Bratislava, 1965. 59-88.
- [34] V.Borodovčák, Pol'ská proletárska emigrácia v Uhorsku a Slováci na rozhraní XIX. a XX. stor. Slovanský přehled, 1968. No.2. 118-126.
- [35] V.Borodovčák, Pol'ská publicistika o slovenskom národnostnom utlaku v r. 1867-1914. Sbornik o slovensko-pol'skych vzťahoch. Bratislava, 1969. Ugyancsak tőle, Problem odbudowy niepodleglosci Polski w prasie słowackiej 1914-1918. Studia z dziejów ZSRR i Europy Środkowej, Wrocław, 1969. 44-56.
- [36] J.Hrozienčik, V.Borodovčák, Ľ.Haraksim, F.Gondor, Poliaci a my. Bratislava, 1964. 199.
- [37] A.Avenárius, Prbulhari v prameňoch 6-7. stor. Slovanské štúdie, VIII. Bratislava, 1966. 186-204. Ugyancsak tőle, K otázke avarsko-slovanských vzťahov v VI.-VII. stor. Slovanské štúdie, XI. Bratislava, 1970. (Nyomdában)
- [38] A.Avenárius, K otázke polohy a vzniku Samovej ríše. Historické štúdie, XIV. Bratislava, 1968. 177-200.
- [39] K.Kučerová, St'ahovanie Chorvátov na Slovensko v 16. stor. Slovanské štúdie, VIII. Bratislava, 1966. 5-69.
- [40] V.Matula, Mladé Slovensko a Juhoslovania. Slovanské štúdie, X. Bratislava, 1968. 29-45.
- [41] Z.Klátik, Štúrovci a Juhoslovania. Bratislava, 1965. 209.
- [42] J.Sirácky, St'ahovanie Slovákov na Dolnú zem v 18. a 19. stor. Slovenský národopis, 1963. No. 2-3. 193-258. Ugyancsak tőle, K vzniku a vývoju slovenského osídlenia na Dolnej zemi v 18. storočí. Historický časopis, 1963. No. 3. 433-466.
- [43] J.Sirácky, St'ahovanie Slovákov na Dolnú zem v 18. a 19. stor. Bratislava, 1966. 297.
- [44] M.Krajčovič, Kongres Rumunov, Slovákov a Srbov. Slovenské štúdie, VIII. Bratislava, 1966. 71-110.; Ugyancsak tőle, Význam Gustáva Augustynho 1851-1900 v slovensko-rumunsko-srbských vzťahoch. Slovanské štúdie, VII. Bratislava, 1966. 145-154. Ugyancsak tőle, Slovaci u Ujedinjena omladina srpska, Ujedinjena omladina srpska. Zbornik

radova. Matica srpska. Novi Sad, 1969. 415-442. "Ugyancsak tőle, Zjednotená omladina srbská a Slováci. Nový život, Nový Sad, 1968. No. 1. 53-59.

- [45] M.Krajčovič, Slovenská politika v strednej Európe 1890-1901. Bratislava, 1970.
- [46] J.Hroziencič, Účasť slovenských kolonistov v revolučnom hnutí bulharského ľudu. Československo-bulharské vzťahy v zrcadle stáletí. Praha, 1963. 163-175.
- [47] V.Borodovčak, Oslobođenje Bulharsa v r. 1878. a Slovenske. Slovansky přehled, 1967. No. 4. 210-214. Ugyancsak tőle, Ruská politika na Balkáne a Slováci v predvečer prvej svetovej vojny. Slovenské štúdie, XI. Bratislava, 1970.
- [48] M.Písch, Postoj Slovákov k východnej v kríze v 70 r. XIX. stor. Slovenské štúdie, XI. Bratislava, 1970.
- [49] Českoslovenko a Juhoslávia. Bratislava, 1968. 440. A kötetben a következő szlovák szerzők előadásai szerepelnek: P.Ratkoš, Zo slovensko-juhoslovanskej problematiky, 17-36., V.Mažula, Mladé Slovensko a Juhoslovania, 106-133., M.Krajčovič, Slováci a Juhoslovania (1890-1901), 146-180., L.Deák, Juhoslávia a Malá dohoda (1935-1936)„, 235-268., J.Hroziencič, K otázke slovensko-juhoslovanskej solidarity v boji proti fašizmu, 385-399., A tanulmánykötet a következő szlovák történészek előadásait tartalmazza: O.R.Halaga, K.Kučerova, L.Haraksim, J.Sirácky, M.Písch, F.Bokes, V.Borodovčak, V.Bystrický, E.Rajszova, I.Kardelis, I.Mayer. A kötetben cseh és jugoszláv történészek előadásai is szerepelnek.
- [50] L.Deák, Cesta prezidenta Beneša do Juhoslávie r. 1937. Slovansky přehled, 1965. No. 4. 220-227. Ugyancsak tőle, Jugoslawija i 7 brezen 1936. Studia z dziejow ZSSR i Europy Śródkowej. Wrocław, 1970.
- [51] L.Deák, O pitanju normalizacije političkih odnosa Jugoslavije prema ZSSR u godinama 1933-1936. "Istorija XX. veka", Zbornik radova, IX. Beograd, 1968. 245-291., Ugyancsak tőle, K problému normalizácie vzťahov medzi Juhosláviou a ZSSR v rokoch 1933-1935. Slovenské štúdie, IX. Bratislava, 1967. 98-116.
- [52] L.Deák, Balkána dohoda a plán Dunajského paktu (1935) Slovenské štúdie, XI. Bratislava, 1970.
- [53] L.Deák, Siedmy marec 1936 a Malá dohoda. Československý časopis historický, 1969. No. 3. 325-350.

- [54] L.Deák, K otázke vzťahu Rumunska k SSSR v rokoch 1933-1936. Slovanské štúdie, VIII. Bratislava, 1966. 111-147.
- [55] V.Bystrický, Vznik Balkánskej dohody a československá zahraničná politika. Historický časopis, 1967. No. 3. 365-387. Ugyancsak töle, Bulgarija i vzniknovenije Balkanskoj Antanty. I-er Congres International des Etudes Balkaniques et Sud-Est Europeennes. Resumes des Communications, Sofia, 1966. 29-44.
- [56] V.Bystrický, Nové tendencie v zahraničnej politike, balkánskych štátov začiatkom 30. rokov. Slovanské štúdie, X. Bratislava, 1968. 113-154.
- [57] V.Bystrický, Prevrät 19. mája 1934 v Bulharsku a Malá dohoda. Slovanský prehľad, 1968. No.4. 290-298.
- [58] V.Bystrický, Zu den Fragen der Beziehungen Bulgariens und der Grossmächte in den Jahren 1936-1938. Politika na velike sili na Balkáne v povečerie to na svetovna vojna. Tanulmánykötet, Sofia, 1971. (Nyomdában.)
- [59] V.Bystrický, Vplyv juhoslovansko-bulharského paktu na vývoj Balkánskej dohody. Slovanské štúdie, XI. 1970., V.Bystrický, K.Mancev, Bulgaro-jugoslavskoto sbliženie i Českoslovakia (1933-1937). 1968. No.4. 3-30.
- [60] J.Porubsky, Poznámky k vojenskému povstaniu 23 VIII. 1944 v Rumunsku. Sbornik marxizmu-leninizmu. I.Bratislava, 1967. 133-151.
- [61] E.Rečkova, Maďarsko a Tardieuov plán hospodárskej spolupráce podunajských štátov. Slovanský prehľad, 1967. No.3. 143-149., Ugyancsak töle, Maďarské vol'by na jeseň r. 1945. Slovanský prehľad, Praha, 1966. No.1. 20-25., Ugyancsak töle, K niektorým problémom maďarsko-československých vzťahov v medzivojnom období. Slovanský prehľad, 1969. No.5. 371-376. Ugyancsak töle, Ohlas protifašistického boja slovenského ľudu v horthyovskom Maďarsku. Slovenské národné povstanie 1944. Tanulmánykötet, Bratislava, 1965. 502-513.
- [62] J.Fabian, Svätoštefánské tiene. Bratislava, 1966. 141.
- [63] L.Olexa, Kríza horthyovského fašizmu počas Slovenského národného povstania. Bratislava, 1963. 140.
- [64] M.Vietor, Dejiny okupácie južného Slovenska (1938-1945) Bratislava, 1968. 505.
- [65] "Maďarsko v rokoch 1918-1965". 800. (Nyomdában.)

Unitate și continuitate în istoria poporului român. Szerk. D.Berciu. București, Editura Academiei R.S.R. 461 p. (Egység és folyamatosság a román nép. történetében.)

"A munka a régi Dácia területének a legrégibb idők-től napjainkig tartó gazdasági, társadalmi, politikai és kulturális élete egyes aspektusait tárgyaló tanulmányokat fog egybe. A kötet tanulmányai az egység és a folyamatosság - történelmünk e permanens és specifikus jelensége - tengelyében a nép által a nemzeti állam megteremtéséért vívott harca főbb szakaszait vázolják" - írja a bevezetőben a lényegi mondanivalót összegezve a kötet szerkesztője.

Az 1918. december 1-i gyulafehérvári nagygyűlés 50. évfordulója alkalmából kiadott kötet 26 tanulmányt tartalmaz. T.Morariu Erdély helye Románia területi egységében című írásában lényegében a Din Istoria Transilvaniei (Buk. 1960) bevezető történetföldrajzi írásában foglaltakat fejlesztette tovább.K.Horedt tanulmánya szerint a gótok behatolása Erdély-be nem 271, hanem 376 körül történhetett. A szerző szerint ezzel "a kontinuitás kérdése mintegy magától megoldódik a Dácia feladását követő első századra". C.Daicoviciu a román nép eredetéről szóló összefoglaló tanulmányában Horedt álláspontját valószínűtlennek tekinti. Al.Graur rövid leírása a román nyelv egységéről szól. Al.Sacerdoteanu a kontinuitás kérdése mellett a középkori nem-szláv eredetűnek tartott román intézmények eredetével foglalkozik. R.Manolescu a XIV-XVI. századi erdélyi-moldvai-havasalföldi kereskedelem viszonyait ismerteti, ezek értékét és volumenét, a kereskedelem gyakorlásának politikai feltételeit is érintve. St. Ștefănescu az Erdély és a román vajdaságok közötti XVII. század előtti népmozgás jelenségeivel foglalkozik.M.Constantinescu az 1848-as erdélyi román forradalmi mozgalom kérdéseivel, részben a magyar és a román progresszió közötti kapcsolatok nehézségeivel foglalkozik. Végül meg kell említeni, hogy C.C. Giurescu Románia első világháborús szerepét, St.Pascu az 1918. december 1-i gyulafehérvári nagygyűlést, I.Bányai és A.Petric a második bécsi döntés romániai ellentáborának álláspontját ismerteti.

SZÁSZ ZOLTÁN

В.И. Горемыкина, К проблеме истории докапиталистических обществ. /На материале древней Руси./ Минск, 1970. Изд. В. III., 77 стр.

(A kapitalizmus előtti társadalmak problémájához. Az orosz állam példáján.)

A broszúra három fejezetből áll: 1./ Lenin a korai osztálytársadalmakról, 2./ Fejedelmi hatalom Oroszországban, 3./ Oroszország társadalmi-gazdasági rendje.

A szerző célja az egyes szovjet szerzők nézeteivel vitázva bebizonyítani, hogy tarthatatlan az a koncepció, amely szerint a kijevi Oroszországban feudális rend lett volna.

A kijevi Oroszország társadalmi strukturájának beható elemzése után arra a következtetésre jut, hogy két gazdasági szektor volt jelen, a földközösség és a rabszolgatartó, melyek közül az utóbbi dominált.

A szerző az orosz társadalom strukturáját tipikus korai rabszolgatartó államnak tartja. Helyesléssel idézi Pjankov A.P. nézeteit, amelyek szerint Oroszországban a rabszolgatartó rend egészen a IX. századig erősödő tendenciát mutatott, jóllehet, nem érte el az antik, klasszikus rabszolgatartó társadalmak szintjét.

A szerző kifejti, hogy a szovjet irodalomban a jobbágyparasztok létezéséről vallott nézet pusztán elképzeléseken nyugszik, s a feudalizmust nem a termelési mód elemzésével bizonyítja, hanem pusztán logikai formulákkal. E tekintetben erősen bírálja B.D.Grekov nézeteit.

A korai rabszolgatartó orosz állam nem anakronizmus az i.sz. első évezred végén, a második évezred elején, amint azt az 1930-as években vélték, - írja, - hanem csupán az ősközösségi rendtől a rabságon át a feudalizmus felé vezető út bizonyítéka. A szerző úgy véli, hasonló típusú államok az adott korszakban léteztek Nyugat-Európában, valamint Ázsiában, Afrikában és Amerikában is.

A gondolat-gazdag és bátor vitázó szellemű broszúra figyelmet érdemel a korai osztálytársadalmak, - az ázsiai termelési mód-, és a korai orosz történelem iránt érdeklődők részéről.

MAYER MÁRIA

I.M. Мешко, Громадсько-політичний рух и суспільна думка в Угорщині на рубежі XVIII-XIX ст. Львів, Видавництво Львівського університету, 190 стор.
(Gazdasági-politikai mozgalmak és társadalmi gondolat Magyarországon a XVIII-XIX. sz. fordulóján.)

A jól megírt kis könyv tulajdonképpen az 1790-1830 közti korszak magyar társadalmi gondolkodásának az áttekintése. Egy bevezető fejezet a korszak gazdasági és társadalmi fejlődéséről, vagy inkább helyzetéről ad képet, hangsúlyozva az agrárviszonyok fontosságát, és azt is, hogy a feudális rendszer bomlása ebben az időszakban még nem vált általánossá. A következő fejezet a magyar merkantilizmus képviselőit mutatja be, az osztrák kameralistákról adott rövid áttekintés után zömében Skerlecz Miklós nézeteit elemzi. A leghosszabb fejezet a magyar jakobinus mozgalmat tárgyalja, kiemelve Martinovics szerepét. A negyedik fejezet Napóleon 1809-es kiáltványát és a magyar nemesség ezzel kapcsolatos állásfoglalását világítja meg, azzal a konkluzióval, hogy a nemesség loyaltása jutalmául a devalvációt és az abszolutizmust kapta. Ugyanez a fejezet a nemesi liberalizmus forrásairól is szól, ezen a címen Berzeviczy Gergelyt elemzi hosszabban, majd rövidebben Horváth Mihály pesti egyetemi tanár közgazdasági munkáit és a statisztikusokat (Schwartner, Magda Pál stb.). Az utolsó fejezet Széchenyi munkásságát tekinti át, az 1840-es és 1850-es évekre is kitekintve.

A jakobinusoknál, Berzeviczynél és Széchenyinnél még elég részletes historiográfiai áttekintést is ad, amely nagy tájékozottságról tanuskodik nemcsak az újabb marxista, hanem a régebbi polgári irodalomban is. Itt is, meg az egyes személyek munkáinak elemzésénél gyakran önálló szempontokat vet fel, vitázik a mai magyar történetírással. Ilyen széleskörű ismeretek, a források és a feldolgozások beható tanulmányozása mellett annál meglepőbbek az olyan, önmagukban jelentéktelen elírások, hogy a hétszemélyes táblát septemvrialis táblának nevezi és II. Ferenc helyett következetesen II. Ferdinándról is.

A korszak társadalmi gondolkodását hagyományos fogalmaink szerint úgy lehetne összefoglalóan elnevezni - Széchenyitől eltekintve - mint a reformkori nézetek előzményét, előtörténetét. De még ilyen hagyományos szemlélet mellett is úgy tűnik, hogy a nyelvi és irodalmi mozgalmakat, amelyek ugyanezekben az évtizedekben zajlottak, nem lehet ki-rekeszteni a társadalmi gondolkodás történetéből. Mesko viszont csak itt-ott, félmondatokban utal ezekre, szigorubban csak a közgazdasági és politikai nézetekre koncentrál. Persze még így is hasznos és érdemleges összefoglalás. A szerző időnként utal arra, hogy az 1830-40-es évek történetét is meg kívánja írni ezzel a módszerrel. Érdeklődéssel és örömmel várjuk.

NIEDERHAUSER EMIL

Е.М. Косачевская, Михаил Андреевич Балудьянский и петербургский университет первой четверти XIX века. Ленинград, 1971, Изд. Ленинградского университета, 271 р.

(Balugyánszky Mihály és a pétervári egyetem a XIX. sz. első negyedében.)

Balugyánszky Mihály, az Oroszországban magas állami méltóságra emelkedett egykori nagyváradi jogtanár magyarországi éveit, a jakobinus összeesküvéssel való kapcsolatait annak idején Tardy Lajos tisztázta (Tardy Lajos: Balugyánszky Mihály. Bp. 1954). Jevdokija Markovna Koszacsevszkaja most mint- ha ennek a könyvnek a folytatását írta volna meg, Balugyánszky oroszországi tevékenységét. A kérdést összekapcsolja az 1819-ben létrehozott pétervári egyetem történetével. Hogy az egyetemet ilyen késői időpontban alapították csupán, azt azzal magyarázza, hogy az orosz nemességnek nem volt érdeke a műveltség terjesztése, különösen nem egyetemi fokon, mert ez a korszak veszélyes tanait terjeszthette.

A tárgyalás során a szerző először Balugyánszky magyarországi éveivel ismertet meg, Tardy Lajos munkássága alapján. Az érdembeli tárgyalást Balugyánszky Oroszországba érkezése után kezdi meg. Forrásanyaga igen széleskörű, a Balugyánszkyra vonatkozó visszaemlékezések, feldolgozások, a pétervári egyetemre és Balugyánszky tevékenységére vonatkozó levéltári forrásanyag stb. Érthető, hogy elsősorban a Balugyánszky államférfiúi tevékenységére vonatkozó levéltári anyagban tud Koszacsevszkaja rengeteg újat mondani, hiszen ezt az anyagot eddig ebből a szempontból senki sem vizsgálta meg.

Balugyánszky oktatói tevékenységét a pétervári egyetem előzményét jelentő pedagógiai főiskolán kezdte meg, ahol közgazdaságtant, pénzügytant és diplomatikát adott elő. Koszacsevszkaja fennmaradt munkái és a hallgatók visszaemlékezései alapján elemzi előadásait, kimutatja, hogy sok kérdésben Adam Smith nyomán haladó polgári elveket vallott. Számos tanítványa volt, különösen egyetemi éveiben, amikor 1819-21 során az ujonnan szervezett egyetem rektora volt, de már korábban is. A korabeli orosz tudományosság olyan kiváló képviselői kerültek ki közülük, mint A.P.Kunyicin, a jogász, vagy K.I.Arszenyev, a statisztikus, akik maguk is szívesen emlékeztek vissza mesterükre, és egyideig kartársai voltak az egyetemen. Nem sokáig, mert 1821-ben éppen az említetteket és másokat "lázító eszmék" terjesztésének vágyával elbocsátották az egyetemről. Balugyánszky kiállt mellettük, és amikor látta, hogy nem mentheti meg őket, le is mondott tisztségéről. A továbbiakban már csak az egyetemet végzett jogászok külföldi továbbképzésének a megszervezésében vett részt.

1821 után tevékenységének zömét a törvényelőkészítő bizottság munkájában való részvétele jelentette, ahol Szperanszkij bizalmas, közvetlen munkatársa volt. Mielőtt azonban erre kitérne, Koszacsevszkaja még áttekintést ad a pétervári egyetem, ill. korábban a pedagógiai főiskola és az egyetem mellett működő diák-kollégium kapcsolatairól a pétervári szellemi élettel, sok részlettel világítja meg, hogy a korszak forrongó orosz kultúrájának legkiválóbb képviselői milyen szoros érintkezésben álltak az egyetemmel és professzoraival. Röviden áttekinti Balugyánszky továbbra is fenntartott magyar kapcsolatait (ahol szintén elsősorban Tardy Lajos eredményeire támaszkodik), de kitér egyéb szláv népek tudósaival fenntartott kapcsolataira is (Hanka, Safárik).

Csak az utolsó, de igen terjedelmes fejezet foglalkozik Balugyánszkynek Szperanszkij oldalán végzett tevékenységével. Ennek volt az eredménye a korszak egyik európai jelentőségű kodifikációja, az 1649 óta hozott orosz törvények teljes gyűjteménye, amely történeti szempontból is igen fontos, és az ennek alapján az érvényes törvények összegezéséből készült rendszeres törvénygyűjtemény. Emellett Balugyánszky igen sok tervezetet készített az orosz parasztság helyzetére, az alkotmányosság bevezetésének első lépéseire és egyéb politikai kérdésekre vonatkozólag. Ezek közül néhány eddig is ismert volt, de mások neve alatt, Balugyánszky szerényen mindig a háttérben maradt, Koszacsevszkaja azonban meggyőző módon bizonyítja az ő szerzőségét. Ezekből a tervezetekből egy mérsekelt liberális reformer képe bontakozik ki, aki Szperanszkijhoz hasonlóan az alkotmányos monarchia fokozatos megvalósítását javasolta. A parasztkérdés vonatkozásában pedig sürgette a parasztok helyzetének a javítását, szolgáltatásaik állami szabályozását, végső fokon örökös bérlőkké való átminősítésüket. A föld nemesi tulajdonjogán azonban nem próbált módosítani. A személyes szabadság megadását viszont természetes teendőnek tartotta. Első lépésként mindig az állami parasztok vonatkozásában javasolta reformjainak megvalósítását, az 1840-es években végrehajtott Kiszeljov-féle reform valóban sok tekintetben Balugyánszky eredeti javaslataihoz tért vissza.

Koszacsevszkaja meggyőzően dokumentált és jól, érdekesen megírt portrét készített Balugyánszkyról, számos esetben a méltatlan feledés homályából bontakoztatta ki tevékenységét. Ezzel a könyvvel jóval teljesebbekké váltak ismereteink Balugyánszkyról, bár a szerző is jelzi, hogy a további levéltári kutatás még újabb adatokkal is szolgálhat. A pétervári egyetem szerepéről is pontosabb, árnyaltabb képet kapunk. Mindez így együtt a magyar szakembereket is hálára kötelezheti a fáradhatatlan szorgalommal kutató szerző iránt.

NIEDERHAUSER EMIL

V.L. Diculescu, S.Iancovici, C.Danielopoulou, M.N.Popa: Relatiile comerciale ale Tarii Romănești cu peninsula Balcanică (1829-1858). București, 1970. Editura Academiei R.S.R. 305 p. (Havasalföld és a Balkán-félsziget kereskedelmi kapcsolatai 1829-1858)

A szerzők rendkívül alapos statisztikai feldolgozása az 1834, 1840, 1850 és 1858-as évek teljes balkáni-havasalföldi forgalmát mutatja be a vámnaplók részletekbemenő elemzése útján.

A vizsgált korszak annál inkább érdekes, mivel 1829-től, az orosz-török háborút követő drinápolyi szerződés megkötése után kerül sor arra a nagyarányú változásra, amely a román fejedelemségek kereskedelmét - a török monopólium teljes megtörésével - a Balkán felől Közép-Európa irányába orientálta át. A kimutatások szerint a Dunától délre irányuló forgalom ezidőtől kezdve gyakorlatilag stagnált, a kiszállított, illetve behozott áruk strukturája sem változott számottevően.

A havasalföldi export főtétele az állat- és az állati termék maradt (évi 3-6000 marha, 5-15.000 juh, 500-2.000 ló, 2-4.000 sertés, az állati termékek értéke a 4-8 millió lei körül mozgott). A második helyen a sót kell említeni, évi 2-5 millió lei értékben, ezt követték a zöldségfélék, majd egy sor olyan termék, mint pl. a gyarmatárúk, melyeket főleg a kereskedelmi haszon megszerzése céljából szállítottak külföldre. Nem túl jelentős emelkedés figyelhető meg a tüzelőolaj, vas és kovácsoltárúk körében, míg a dohány, textiliák, színesfémek exportja egyenesen csökken.

Havasalföldi balkáni importja elsősorban sajátos balkáni élelmiszerárúkból és fűszerárúkból állt; a behozatal értéke azonban 20 év alatt 4 millióról a felére csökkent. Növekedett viszont a nyersvas és a vasárúk behozatala, és 2 millió lei körüli értékkel változatlanul tartotta harmadik helyét a textília; nőtt a hal- és a dohány behozatala.

Havasalföld importjának 38 %-át a Dunától délre fekvő országok adták 1840-ben 12 millió lei értékben, míg exportjának közel fele (15 millió lei) irányult ezekbe az országokba. Az egész vizsgált korszakon át Havasalföld balkáni kereskedelme számottevő többletet mutat fel.

A szerzők a kereskedelmi forgalom hosszútávú alakulásának vizsgálatához azokat az éveket választották ki, amelyek mind politikai, mind pedig gazdasági szempontból un. normális éveknek számítottak. A számos táblázatot tartalmazó munka első részében a szerzők részletezik munkamódszerüket, ismertetik forrásanyagukat, a kereskedelem külpolitikai és adminisztratív feltételeit, a leinek - mint számítási egység - érték-

változását stb. Könyvük figyelemreméltó Románia, illetve részben a Balkán gazdaságtörténetének kutatói számára, társadalomtörténeti szempontból viszont adalékokat nyújt egy átmeneti korszak vásárlóközönségének izlésbeli változásaira, fogyasztási strukturájának átalakulására.

SZÁSZ ZOLTÁN

Miroslav Hroch: Obrození malých evropských národů. I. Národy severní a východní Evropy. Praha, 1971. Universita Karlova, 115 p. (A kis európai nemzetek megújulása. I. Észak- és Kelet-Európa nemzetei.)

Az európai kis nemzetek megújulási mozgalmainak ki-váló, sok önálló, új szempontot érvényesítő fiatal cseh kutatója (akinek ilyen tárgyú német vonatkozású munkáját nemrég ismertettük) a prágai Károly-egyetem számára készített összefoglalást, egyetemi jegyzetként, eredményeiben azonban ennél nagyobb igényvel.

Bevezetőben rövid áttekintést ad a nemzetfogalom fejlődéséről a nem-marxista, majd a marxista irodalomban, maga a nemzetet olyan ujkori társadalmi képletnek tekinti, amelynek létrejöttében gazdasági, társadalmi, politikai és ideológiai tényezők játszottak integráló szerepet, de ezeknek a súlya nemzetenkint változó. A nacionalizmust a nemzethez képest természetesen másodrendű, levezetett kategóriának tekinti, utalva ennek a fogalomnak az alakulására is az eddigi szakirodalomban. A továbbiakban kutatásának módszertani elveit fejti ki röviden, kis nemzeteknek azokat a népcsoportokat tekinti, amelyek a kapitalizmus kialakulásának korszakában idegen elnyomás alatt éltek. Ezeknél vizsgálja a nemzeti öntudat elterjedését (amelyet egyébként a nemzet minden esetben meglévő kritériumának tekint). A nemzettéválás során, mint azt már német nyelvű könyvében is kifejtette, három szakaszt különböztet meg, az A-szakaszban csak néhány ember foglalkozik az illető nemzet multjával, aktuális helyzetével, a B-szakaszban már agitáció folyik a nemzeti öntudatosodás érdekében, a C-szakaszban a nemzeti mozgalom már tömegessé válik. A nemzetenkinti részletes tárgyalás során a B-szakaszt vizsgálja meg.

Ebben az első kötetben a norvég, finn, észt, lett, litván és belorusz fejlődést vizsgálja meg, mindig azonos módszerrel: először a nemzeti mozgalom eseménytörténetét tárgyalja, azután az illető nemzet társadalmi strukturáját és gazdasági életét vázolja fel, és végül azt összegezi, milyen

tényezők játszottak integráló, ill. dezintegráló szerepet az illető nemzet kialakulásában. A norvég mozgalomban a politikai tényezőnek (Norvégia autonóm különállásának) tulajdonítja a legnagyobb szerepet, a finnek esetében ugyyszintén, itt a gazdasági tényező is részben jelentős. Mindkét esetben a nyelv, ill. az osztályellentétek csekély szerepet játszottak. Az észtek és lettek esetében a nemzettéválás általános tényezői inkább dezintegráló funkciót töltöttek be, sem politikai, sem gazdasági elkülönülés nem volt lehetséges, még a nyelvi és kulturális tényező sem jelentett érdemleges egyesítő mozzanatot, úgyhogy a nemzeti elkülönülés legfontosabb mozgatóját az észtek és lett parasztok és a német földesurak osztályellentétében találja meg, kiegészítve a falu és a (német) város ellentétével. Hasonló a helyzet a litvánok esetében, itt igen fontosnak látja a vallási tényezőt, mint integrációs faktort. A belorusz nemzeti mozgalom volt a legelmaradottabb, itt a szocialista forradalom koráig a mozgalom nem jutott még túl az A-szakaszon, a nemzettéválás tehát már a szocialista viszonyok közt következett be, ezért nem is tárgyalja.

Miroslav Hroch ebben a munkájában is sok érdekes, elgondolkasztató szempontot vet fel. Nagy érdeklődéssel várjuk az egyetemi jegyzet második kötetét, amely a nyugat-európai és balkáni kis nemzetek fejlődésének bemutatása után a mozgalmak közös jellemvonásait kívánja majd összehasonlító formában kielemezni.

NIEDERHAUSER EMIL

N. Adăniloae - D. Berindei: La réforme agraire de 1864 en Roumanie et son application. Bucarest, 1966. Editions de l'Académie de la République Socialiste de Roumanie, 127 p. (Bibliotheca Historica Romaniae 11.) (Az 1864. évi román agrárreform és végrehajtása.)

A Román Tudományos Akadémia történettudományi osztályának hasznos kezdeményezése, hogy egyes fontosabb történeti kérdésekről, olykor nemrégiben megjelent terjedelmes monográfiák rövidített változataként világnyelveken rövidebb összefoglalásokat jelentet meg. Ebbe a sorozatba tartozik az itt ismertetett kötet is.

A két részből álló munka első felét Dan Berindei írta, ebben igen futólagos áttekintést ad az agrárkérdés megoldásáról Franciaországban, a Habsburg-birodalomban és Oroszországban, és azután az 1848-as forradalomtól kezdve ismerteti az agrárreform előkészítését, a forradalom idején és később

körülötte vívott harcokat, egészen az 1864 augusztusában a parlament ellenkezése miatt népszavazás útján megalkotott agrártörvényig. A tárgyalás elsősorban a kérdés politikai aspektusait vizsgálja, hangsúlyozza a földesurak és a velük szövetkező burzsoázia erőfeszítéseit, hogy a nagybirtok számára minél több földet megtartsanak, sőt esetleg az egész földterületet. A reformot Cuza fejedelem és Kogălniceanu miniszterelnök hajtotta végre, a földesurak ellenállását leküzdve. A törvény a megművelt terület $\frac{2}{3}$ részét ítélte a parasztnak, $\frac{1}{3}$ részét a földesuraknak, és ezeket kártalanította az elmaradt szolgáltatásokért.

A második rész a törvény végrehajtását mutatja be. Az első hírek nagy lelkesedést keltettek a parasztnak körében. Hamarosan kiderült azonban, hogy a földbirtokosok mindent megkísérelnek a végrehajtás szabotálasára, nem vettek részt a tárgyalásokon végrehajtó bizottságokban, eltitkolták a parasztnak előtt a rendeletet, amiben a helyi hatóságok örömmel jártak a kezükre. Akadt olyan falu, amelynek a lakosai csak 1872-ben szereztek tudomást arról, hogy a törvény értelmében földtulajdonhoz jutottak. Az állami birtokok és a magánkézben lévő nagybirtokok bérleti rögtön a törvény meghozatala után lemondtak bérleti szerződéseikről, bár a megváltás őket is megillette, de attól féltek, hogy a jövőben már nem tudják a parasztnak rákényszeríteni a nagybirtok munkáinak ellátására. A törvény végrehajtása, a földesuri és paraszti birtok megosztása során a földbirtokosok arra törekedtek, hogy megrövidítsék a parasztnak, a törvényben megszabottnál kisebb telkeket adjanak nekik, vagy legalább is rosszabb minőségű földön. A parasztnak tiltakoztak, elárasztották kérvényeikkel a belügyminisztériumot, sőt a fejedelmet is, de nagyjából eredménytelenül, mert kérvényeiket a törvény értelmében a helyi hatóságokhoz küldték vissza megvizsgálásra, akkorra pedig többnyire már lekésték a törvényben a fellebbezésre kiszabottnak rövid határidőt.

A szerző részletesen, nagy levéltári anyagot felhasználva a végrehajtásnak csak ezeket a mozzanatait vizsgálta meg, a föld elosztásával kapcsolatban megelégedett az országos végeredmények közlésével: 406 898 parasztnak jutottnak földhöz, 1 810 311 ha állami és magánbirtok került köztük felosztásra, 134 995 parasztnak csak olyan kis földterületet kapottnak, amely nem biztosította a megélhetést, több mint 100 000 családnak föld nélkül maradt. Később az állami birtokokból még adtak földet a parasztnak, hogy a parasztnakcsaládok növekvő számát is kielégítsék. A parasztnak többsége, csekély földje miatt, a továbbiakban is kénytelen volt bér munkát vállalni a nagybirtokon. Az agrártörvény egészében mégis nagy lépést jelentett a kapitalista fejlődés útján.

NIEDERHAUSER EMIL

Sztojan Radev: Krāv po rozite. Szofija, 1971. Dárzsavno Voenno Izd., 1970 sztr., 8 ill. (Vér a rózsákon.)

A szerző, a bolgár-magyar kapcsolatok történetének lelkes és fáradhatatlan kutatója, aki 1970-ben Budapesten védte meg kandidátusi disszertációját az 1876-os Április Felkelés magyarországi visszhangjáról, ennek a disszertációnak bevezető fejezeteit bővítette ki a magyar-bolgár kapcsolatokat a kezdetektől a XIX. század harmadik negyedének végéig tárgyaló könyvé.

Az első, inkább csak összefoglaló fejezetek a honfoglalás előtti magyar törzsek kapcsolatait mutatják be a protobolgárokkal, vagy - ahogy nálunk jobban ismerik - bolgár-törökökkel, majd a korai középkor dinasztikus kapcsolatait röviden érintve a török hódítás elleni közös küzdelmet, különösen Hunyadi hosszú hadjáratának a jelentőségét emeli ki.

A tárgyalás zömét a XIX. századi kapcsolatok teszik ki, magyar utazók megjelenése a bolgár lakta területen és erről a reformkorban, sőt már előtte a sajtóban megjelent közleményeik, ezeket Radev részletesen ismerteti, kiemeli, hogy már ekkor milyen rokonszenvvel szólnak a magyarok a bolgár népről. Utal a budai, majd pesti Egyetemi Nyomda jelentőségére a bolgár művelődés történetében, hiszen jónéhány bolgár nyelvű könyvet nyomtattak itt. Különösen részletesen tárgyalja az 1849-es magyar emigránsok bulgáriai tartózkodásáról szóló beszámolókat. De felhívja a figyelmet még olyan cikkekre is (és ezeket is ismerteti), amelyek idegen forrásból valók, de a magyar sajtóban jelentek meg. Ez az érdeklődés magyar részről különösen a kiegyezés és az 1876-os bolgár felkelés közti időszakban nőtt meg. Természetes, hogy ebben a vonatkozásban Radev bőven felhasználja a jeles Balkán-utazó, Kanitz Félix németül megjelent munkáját (illusztrációinak egy része is innen való.)

Radev érdeme, hogy az ilyen és egyéb ismertebb nevek (Egressy Gábor, Kazinczy Gábor) mellett kevésbé ismert neveket is felvonultat, a bolgárokkal sokat foglalkozó Erődy Béla nevét és cikkeit. Konklúziója az, hogy 1876 előestéjére a bolgár kérdés már elég ismert volt a magyar közönség előtt, és a bolgárok iránti rokonszenv általánosnak tekinthető.

Kár, hogy a szerző tulságosan a nemzeti mozzanatra koncentrál, mert ha az osztályszempontokra jobban figyelne, világossá válna, hogy 1849 őszén Vidinben és Sumenben a magyar emigránsok nemesi osztályöntudatukból következően viselkednek önérzetesen a török hatóságokkal szemben. És érdemes lett volna a sajtóvisszhangnál a magyar belső helyzetet is figyelembe venni. Mert így pl. érthető volna, miért közli a Pesti Napló éppen 1850 márciusában a közgazdász J.-A. Blanqui 1845-ben megjelent bulgáriai utleírásának részleteit, amelyek eléggé élesen törökellenesek.

Ezekért a hiányosságokért vagy kisebb elírásokért viszont bőségesen kárpótol Radev lelkes stílusa, a magyar-bolgár barátság százados szálait felfejtő őszinte igyekezete.

NIEDERHAUSER EMIL

П.А. Зайончковский, Российское самодержавие в конце XIX. столетия. Москва, 1970. изд. "Мысль", 442 стр.

(Az orosz önkényuralom a XIX. század végén.)

A szerző, a moszkvai egyetem professzora, az orosz állam belpolitikáját vizsgálja, 1882-től, a nyíltan reakciós irányzat uralmát jelképező Tolsztoj gróf belügyminiszteri kinevezésétől, 1894-ig. Az 1895. év már a politikai enyhülés évének tekinthető Oroszországban.

A mű - közvetlen folytatása a szerző által Moszkvában, 1964-ben kiadott "Кризис самодержавия на рубеже 1870-1880 годов"

П.А.Зайончковский jelen vizsgálódásainak közép-pontjában a legfőbb állami-, valamint a helyi kormányzati szervek-, a bíróságok működése áll, s ugyancsak a művelődéspolitikai és a cenzúra kérdései.

A kormány gazdasági-, és pénzügyi politikáját, valamint a kor oroszországi munkásmozgalmát csak futólag érinti.

A könyv nyolc fejezetre oszlik: a felhasznált források ismertetése után bemutatja III. Sándor cárt és környezetét, általános jellemzést nyújt a 80-90-es évek orosz belpolitikájáról, Tolsztoj gróf belügyminiszterségéről, az 1881-ben alakult, Kahanov-vezette "reform-bizottság" tevékenységéről, valamint a bírósági átszervezésekről stb. A könyv az u.n. "ellenreformok" ismertetésével zárul.

A neves szakértő könyve hasznos segédeszköz a kor szak történetével foglalkozók számára.

MAYER MÁRIA

Б.В. Ананьич, Россия и международный капитал /1897-1914/.
Москва, 1970. Изд. "Мысль", 314 стр.
(Oroszország és a nemzetközi tőke.)

A XIX. század 90-es éveitől Oroszország gazdasági és politikai életében jelentős szerephez jutott a külföldi tőke. A szerző célja: bemutatni a mintegy 20 esztendő legjelentősebb kölcsönoperációit s azt a hatást, amelyet a kölcsönök a cári kormány bel-, és külpolitikájára gyakoroltak.

A bevezetőben a szerző igen hasznos és figyelemre méltó összegezést nyújt a tárgyra vonatkozóan az 1920-as évek közepén megjelent szovjet történeti-, ill. memoárirodalomról (A.Zajoncskovszkij, B.Romanov, gr.S.Witte stb.), a B.Romanov-féle "Orosz pénzügyek" 1956. évi ujrakiadásáról, valamint ugyszintén az 1950-es évek végén megjelent, s az oroszországi állam-monopol-kapitalizmus problémakörét tárgyaló új munkákról (B.Bovikin, P.Volobujev stb.). B.Ananics egyidejűleg utal arra, hogy az 1920-as évek után éppen 1956-ban ujultak fel a szovjet történész-körökben a viták arról: milyen mértékű volt Oroszország gazdasági függése a nyugati országoktól.

A szerző nem tart igényt a címben jelzett téma teljes bemutatására. Nem érinti pl. az orosz tőke kivitel kérdését, stb. Célja mindössze az, hogy hozzájáruljon a rendkívül érdekes és szerteágazó problémakör egyes kérdéseinek tisztázásához.

MAYER MÁRIA

Науковий Збірник Музею Української культури в Свиднику.
Прям в,

(Az Ukrán Kultúra Muzeuma Évkönyve, 3. kötet.) 1967. 453 p.

A kelet-szlovákiai Szvidnyikben működő Ukrán Kultúra Muzeuma gondozásában, Mikula Musinka szerkesztésében megjelent kötetet a nagy ukrán tudós, Vladimir Hnatjuk (1871-1926) születése 100. évfordulójának szentelték szerzői.

Jiří Horák akadémikus és Mikula Musinka bevezető szavai után a kötet I. részében (17-233.l.) 10 tanulmányt találunk, melyek mindegyike V.Hnatjuk tudományos tevékenységét, s annak ruszin vonatkozásait vizsgálja. (Pl. Hnatjuk a ruszinok írásbeli nyelvről; Hnatjuk - az Eperjes-környéki népművészet kutatója; V.Hnatjuk nyomában a Bánátban; V.Hnatjuk "Magyar-Ukrajnára" vonatkozó műveinek bibliográfiája, stb.).

A kötet II. része tanulmányokat tartalmaz Bacsinszky munkácsi püspök (1732-1809) tevékenységéről, a kelet-szlovákiai pánszláv mozgalmakról, a ruszin nép népdalkincséről, nyelvészetéről, stb.

A kötet befejező része (378-449.l.) érdekes, rövid beszámolókat tartalmaz a Csehszlovákiában élő ruszinok (ukránok) intézményeiről; pl. Ukrán Kultura Muzeuma, az Ukrán Dolgozók Kulturális Szövetsége, az ukrán nyelv és irodalom egyetemi tanszéke, az ukrán rádió, az Ukrán Nemzeti Színház, a Dukla ukrán népi művészegyüttes, stb.

A szép nyomású és izléses kötetet számos illusztráció, idegen nyelvű rezümé és névmutató egészíti ki.

(Az Ukrán Kultura Muzeuma Évkönyve, 4. kötet, 1-2. könyv.) 1970. 219 p., 1970. 219 p.

A Mikula Musinka szerkesztésében megjelent 4/1 kötet Iván Pankevics (1887-1958) nyelvész tudósnaak állit emléket. Az I. rész (17-167.l.) Iván Pankevics önéletrajzi irását, az ukrán népdalról irott tanulmányát, V.Hnatjukkal folytatott 1910-1926-beli levelezését, valamint I.Pankevics műveinek bibliográfiáját tartalmazza.

A II. részben szovjet, cseh, szlovák és ruszin szerzők méltatják I.Pankevics tudományos munkásságát, míg a III. részben barátai és munkatársai, közöttük a magyar Dezső László közlik visszaemlékezéseiket.

A kötet IV. fejezete nyelvészeti, irodalomtörténeti és történeti tanulmányokat tartalmaz. (Pl. Kárpátalja 1919-ben, ruszin-kelet-szlovák kulturális kapcsolatok a két világ-háboru között, a kelet-szlovákiai ruszin lakosság és a Szlovák Köztársaság kulturpolitikája.)

A kötet befejező része a szlovákiai ukrán intézmények 1966-1968-beli tevékenységéről tudósít.

A Muzeum által kiadott 4/2 Évkönyv Iván Pankevicsnek a helyi nyelvtörténettel foglalkozó egyik igen érdekes munkáját tartalmazza.

(Az Ukrán Kultura Muzeuma Évkönyve, 5. kötet) 1971. 519 p.

Az Iván Csabinyák muzeumigazgató főszerkesztésében megjelent évkönyv Blanka Kovacsovicsova-Puskarova és Imrih Puskar igen értékes és figyelemre méltó munkája. A kötet a napjainkban Kelet-Szlovákiában feltalálható keléti szertartásu fatemplomokat örökíti meg, közölve a templomok művészi fo-

tografiáját, mérnöki-műszaki adatait, alaprajzát, községenként ismertette keletkezésük történetét is.

Az igen szép kiviteli, s rendkívül értékes kötet a Kárpátaljával foglalkozó történészek és művészettörténészek számára minden bizonnyal alapvető kézikönyvvé válik.

MAYER MÁRIA

Спирин, Л.М.: Крах одной авантюры. Москва, 1971. Изд. Полит. лит., II2 стр.

(Egy kaland kudarca. A baloldali eszerek moszkvai lázadása 1918. július 6-7.)

A kötet az újabb szovjet irodalomban, a frissebb anyagok alapján először foglalja össze szakszerűen a nevezetes eszer lázadás történetét.

A szerző, a polgárháború történetének szakértője, a központi levéltárak és néhány helyi archivum anyagából merített. A téma szempontjából fontos, hogy Szpirin ismeri és értékesíti a lett nyelvű memoár- és szakirodalmat. Erényei közé tartozik a nyugati memoáriródalom és történetírás több kiadványának felhasználása, illetve bírálata.

A nyolc részre tagozódó kötet első fejezete hozzáértő adatszövéssé villámképet ad a felkelés kirobbanása előtti kül- és belpolitikai helyzetről. Ujszerű, hogy a német-szovjet kapcsolatokat az eszer felkelés szemszögéből tárgyalja, s értékelte az antant párti orosz burzsoázia kezdődő átorientálódását.

A második fejezet a készülő felkelés szereplőit, a szovjet kormányban is meglepően nagy szerepet játszó baloldali eszereket mutatja be.

A harmadik és negyedik fejezet szól tulajdonképpen a felkelésről, jellemzi annak ujsütetű ellenforradalmi politikai irányzatát. Szpirin pontosabban illeszti össze az eszerlázaadás történetének mozaikjait.

Az ötödik fejezet a lázaadás leverését részletezi, a következő pedig a nyomozás és ítélkezés nyomán vonja le a történeti és politikai tanulságokat. Kimutatja például, hogy a lázaadás kialakulását megkönnyítette: az eszerek 1918 elején egészségtelen arányu sajtóhatalmat tartottak kezükben. Kevéssé ismert tény, hogy a felkelés vezetőinek egy része nem sokkal

később mégis megtalálta az utat a bolsevik párthoz, sőt akadt, aki 1921-ben már résztvett a kronstadti lázadás leverésében (Szablin). Blumkinnál, a német követ, Mirbach gróf gyilkosánál nem ez volt a helyzet, de Blumkin 1919-ben önként jelentkezett a hatóságoknál, s csak később fordult ismét szembe a szovjet hatalommal.

A hetedik részben a szerző szól az olvasóhoz témájának mikrohistoriográfiájával.

Az utolsó rész négy korabeli dokumentumot közöl.

Szpirin látja irásának bizonyos időszerűségét. Könyve utolsó lapjain érdekes utalásokat is tesz a kispolgári szövetségesek kezeléséről, a hatalom megtartásának módzatairól.

A kis kötet nyomán jobban érthető Kun Béla és a magyar internacionalisták forradalmi megedződése hazatértük előtt.

A munka gyengéje, hogy nem elemzi behatóbban a baloldali eszerek ideológiáját, amire már a külföldi olvasók miatt is szükség lett volna.

Ennek ellenére is érdekesen, színesen, s ugyanakkor a szakmai igényeket kielégítő módon megírt népszerű rövid-monográfiát vehet kezébe Szpirin újabb munkájának olvasója.

DOI MÁNYOS ISTVÁN

UJ KÖNYVEKRŐL - RÖVIDEN

HZ	= Historische Zeitschrift (München)
ZfO	= Zeitschrift für Ostforschung (Marburg a.d. Lahn)
Sof	= Südostforschungen (München)
ČCH	= Československi Časopis Historický (Praha)
VF	= Voproszi Filozofii (Moszkva)
DDr	= Der Donauraum (Wien)
ZfGw	= Zeitschrift für Geschichtswissenschaft (Berlin)
ZG	
AHR	= The American Historical Review (New York)
HČ	= Historický Časopis (Bratislava)
EB	= Études Balkaniques (Sofia)
VDI	= Vesztnyik Drevnyej Isztorii (Moszkva)
St	= Studii (Bucureşti)
ÖO	= Österreichische Osthefte (Wien)

Filozófia

Studien zur Geschichte und Philosophie des Altertums.

Budapest, 1968.

Kiad.: Harmatta J.

VDI, 1969. f.4. 181-183.

Az 1965-ben Budapesten rendezett Nemzetközi Ókortudományi és Klasszika-filológiai Kongresszus előadásainak egy részét tartalmazó kötet ismertetése.

Bunge, M.: Scientific Research.

Vol. I. The Search for System, 636 p.

Vol. II. The Search for Truth, 374 p.

Springer Verlag, Berlin, Heidelberg, New York, 1967.

Ism.: VF, 1971. f.1. 169-173.

"Alapvető mű a tudományos kutatás metodológiájáról" címen ismerteti a szovjet filozófiai folyóirat a művet, amelynek szerzője a tudományos kutatás logikai és metodológiai tényezőit vizsgálja. A szerző maga fizikus, s bár példáit saját tudományága köréből veszi, mégis általános érvényű következtetésekre törekszik. Igen érdekes az I. kötet 2. része, amelyben a problémafelvetés, a hipotézis-megfogalmazás, a törvény-meghatározás és az elméletkidolgozás munkafolyamatát elemzi. A hatalmas ismeretanyag alapján megírt mű rendkívül értékes hozzájárulás a téma elemzéséhez. Igen hasznos a könyv bibliográfiája. A szerző készülő következő műve a braziliai, az USA-beli és a nyugatnémet egyetemeken az elmúlt tíz év során elhangzott előadásait öleli fel.

Dél-Kelet-Európa

Preidel, H.: Slawische Altertumskunde des östlichen Mitteleuropas im 9. und 10. Jahrhundert. I-III.

München, 1961, 1964, 1966. 176., 255., 196. p.

Ism.: Grenz, R.

ZfO, 1969. f.1. 104-105.

(Közép-Kelet-Európa szláv ókortudatása a 9. és 10. században.)

Banner-Jakabffy: A közép-Dunamedence régészeti bibliográfiája, 1960-1966.

I. Bp. 1968. 242 p.

Ism.: ČCH 1969. XVII. f.6. 912.

Rövid elismerő ismertetés.

Banner-Jakabffy: A közép-Dunamedence régészeti bibliográfiája 1960-1966. Bp. 1968. 242 p.

Ism.: Saria, B. - Sof, 1969. t.28. p. 343-344.

A mű kb 6000 címszót tartalmaz; néhány soros ismertetésben dicsérik a kötetet.

Zsolnay, V.: Vereinigungsversuche Südosteuropas im XV. Jahrhundert.

Ism.: HZ, 1969. t. 208. f.2. 480-482.

(Egyesülési kísérletek Kelet-Európában a XV. században.)

A könyvet elmarasztalja, mert valóságos egyesülési törekvésekről Dél-Kelet-Európában a XV. században nem lehet beszélni. E

mulasztja az újabb magyar irodalom, így a Századok 1950 utáni évfolymainak számbavételét. Több kisebb-nagyobb történelmi tévedést követ el.

Zsolnay, V.: Die Wissenschaft in Osteuropa. Sowjetunion - Ungarn - Tschechoslowakei. Mit einer Einführung von L. Révész.
Mainz, 1967 230. p.
(A tudomány Kelet-Európában. Szovjetunió - Magyarország - Csehszlovákia. Révész L. bevezetésével.)
Ism.: HZ, 1969. t. 208. f. 2. 485-486.
Kedvező képet ad a könyvről, különösen a munka rendszerező fő részét illetően. A tartalmi tárgyalással kapcsolatban már több kifogásolni valót talál, így pl. a természettudományok fejlődésének hiányos bemutatását.

Jahrbuch für Geschichte der UdSSR und der volksdemokratischen Länder Europas, 10.
Berlin, 1967. 416. p.
(Évkönyv a Szű és az európai népi demokráciák történetéről.)
Ism.: ZfO, 1969. f. 4. 737-738.
Az évkönyv cikkeinek felsorolása. Köztük egy cikk Magyarország 1944. márc. 19-i német megszállásának előtörténetével foglalkozik. (107-131. p.)

Valjavec, Fr. (red.): Südosteuropa-Bibliographie. I-II-III.
Dél-Kelet-Európa bibliográfiája. I-II-III.
I. köt.: 1945-1950, 263 p., II. köt.: 1951-1955, 705. p.,
III. köt.: 1956-1960, 525 p.
München, 1956-1964.
Ism.: ZfO, 1969. f. 1. 160-161.

Gumpel, W., Vogel, H.: Die Wirtschaft Ungarns, Bulgariens und Rumäniens.
Wien, 1968. 160. p.
(Magyarország, Bulgária és Románia gazdasága.)
Ism.: Sof, 1969. t. 29. 308-309.
A fenti három délkeleteurópai ország új gazdaságirányítási rendszereit elemzi; megállapítja az azonos és eltérő fejlődést.

Osztrák-Magyar Monarchia

Österreich-Ungarn in der Westpolitik 1900 bis 1918.
Berlin (Kelet), 1965. 292 p.
(Ausztria-Magyarország a nyugati politikában 1900-tól 1918-ig.)
Ism.: ZfO, 1969. f. 1. 169.
Az 1964. évi májusi budapesti konferencia anyagából válogatás német nyelven.

Die nationale Frage in der Österreichisch-Ungarischen Monarchie, 1900-1918.

(A nemzeti kérdés az Osztrák-Magyar Monarchiában 1900-1918.)
Bp. 1966. 358 p.

Studien zur Geschichte der Österreichisch-Ungarischen Monarchie.
(Tanulmányok az Osztrák-Magyar Monarchia történetéhez.)
Bp. 1961. 524 p.
Ism.: ZfO, 1969. f. 1. 169-174.
Kiemeli Dolmányos, Hanák, Komjáthy cikkei.

- Hanák, P.: Die nationale Frage in der Österreichisch-Ungarischen Monarchie 1900-1918.
Budapest, 1966. 358 p.
(A nemzetiségi kérdés az Osztrák-Magyar Monarchiában.)
Ism.: HZ, 1969. t.208. f.1. 153-156.
Általában pozitív értékelés. Hiányolja a német, a pánszláv, a görögkeleti egyház és a zsidó kérdés tárgyalását.
- Prokopowitsch, E.: Die rumänische Nationalbewegung in der Bukowina und der Dako-Romanismus. Ein Beitrag zur Geschichte des Nationalitätenkampfes in Österreich-Ungarn.
Köln, 1965. 192 p.
(A román nemzeti mozgalmak Bukovinában és a dako-romanizmus. Adalék az Osztrák-Magyar Monarchia nemzetiségi harcaihoz.)
Ism.: ZfO, 1969. f.1. 174-175.
- Uhlirz, K. és M.: Handbuch der Geschichte Österreich-Ungarns. I.
Wien, Köln, 1963. 487 p.
(Ausztiria - Magyarország történetének kézikönyve. I. köt. 1526-ig.)
Ism.: ZfO, 1969. f.1. p. 161.
- Mommsen, H.: Die Sozialdemokratie und die Nationalitätenfrage im habsburgischen Vielvölkerstaat. I. Des Ringen und die supranationale Integration der zisleithanischen Arbeiterbewegung in Österreich.
Wien, 1963. 467 p.
(A szociáldemokrácia és a nemzetiségi kérdés a Habsburg soknemzetiségű államban. I. Küzdelem a Lajtán-tuli munkásmozgalom nemzetek fölötti integrációjáért Ausztriában.)
Ism.: ZfO, 1969. f.1. 166-169.

Magyarország

- Kalicz, N.: Die Frühbronzezeit in Nordost-Ungarn. Abriss der Geschichte des 19.-16. Jahrhunderts v.u.Z.
Bp. 1968. 202. p.
(A korai bronzkor Északkelet-Magyarországon. Az ie. 19-16. század története.)
Ism.: Sof, 1969. t.28. 344-345.
Összefoglaló a dombsirokról.
- Patek, Erzsébet: Die Urnenfelderkultur in Transdanubien.
Bp. 1968. 173 p.
(Urnamezős kultúra a Dunántúlon.)
Ism.: Sof, 1969. f. 28. 345.
A hallstatti kultúra Nyugat-Magyarországon.
- Dobó, Á.: Pannonia provincia igazgatása Augustustól Diocletianusig.
Bp. 1968. 201 p.
Ism.: ZfGw, 1969. f.5. 654-655.
Kiemeli a munka rendkívüli jelentőségét a római politikai, gazdasági és pénzügyi igazgatás megismerése szempontjából.

- Történelmi atlasz. Budapest, 1967. 8. kiad. 32.p.
 Ism.: Vanis, J.
 Hge, 1969. f.2. 128-131.
- Vávra, I.: Uherská cesta.
 (A magyar ut.)
 Hge, 1968. f.1. 43-61.
- Macartney, C.A.: The Magyars in the Ninth Century.
 (Cambridge, 1938. ujranyomás, 1968. 241 p.)
 Ism.
 HZ, 1970. t.210. f.3. 689-690.
 Arab és zsidó források alapján elemzi a magyarság sztyepei vándorlását. Az új kiadásban látszik, hogy a szerző használta Györfly György és László Gyula munkáit is.
- Moravcsik Gy.: "Bizánc és a magyarság" című könyvéről.
 Ism.
 VI, 1971. f.3. 194-196.
- Moravcsik, Gy.: Studia Byzantina, In aedibus Academiae Scientiarum Hungaricae Budapestini, MCMLXVII.
 Ism.: 1./ EB, 1969. t.5. f.2. 139-140.
 2./ VDI, 1969. f.1. 198-199.
- Györfly, György: Egy XI. századi magyarországi palimpszeszt.
 Levéltári Közlemények, 1968. 39. 1-8.
 Ism.: HC, 1969: XVII. f. 2. 312.
- Székesfehérvár évszázadai I. Székesfehérvár 1967. 164 p., 1 tábl.
 Ism.: HC, 1969. XVII. évf. f.1. 137-139.
- Nouvelles études historiques publiées à l'occasion du XIIe Congrès International des Sciences Historiques par le Commission Nationale des Historiens, Hongrois. I-II.
 Bp. 1965, 666., 629 p.
 Ism.: ZfO, 1969. f.1. 177-180.
 Tartalmi ismertetés a cikkek sorrendjében.
- Mályusz, Elemér: A Thuróczy-krónika és forrásai.
 Bp. 1967, 206 p.
 Ism.: Sof, 1969. f.28. 345-346.
 Potthast személyének és munkásságának ismertetésével kezdődik a recenzió, majd elmondja a könyv egyes fejezeteit és értékeli azokat. Végül szól a könyv képeiről is.
- Gogolák, Lajos: Beiträge zur Geschichte des slowakischen Volkes. I. Die Nationswerdung der Slowaken und die Anfänge der tschechoslowakischen Frage (1526-1790).
 (Adalék a szlovák nép történetéhez. I. A szlovákok nemzetté válása és a csehszlovák kérdés kezdetei.) (1526-1790.)
 München, 1963. 265 p.
 Ism.: ZfO, 1969. f.1. p.153-154.
- Paulinyi, O.: A bányavállalkozók személyi köre a selmeci bányagazdaságban a XVI. század derekán (adatsorok 1537-1549).
 (Történeti statisztikai kötetek. Bp. 1967. 165.p.)
 Ism. Probst-Ohstorff G.
 ZfO, 1970. f.3. 527-529.
 Nagyon részletes és értékelő tartalmi ismertetés.

Probszt, G.: Die niederungarischen Bergstädte. Ihre Entwicklung und wirtschaftliche Bedeutung bis zum Übergang an das Haus Habsburg (1546).

München, 1966. 359 p.

(Az alsómagyarországi bányavárosok. Fejlődésük és gazdasági jelentőségük a Habsburg-ház hatalmáig [1546]).

Ism.: Sof, 1969. f.28. 332-335.

4 oldalas elemző ismertetés.

Makkai, L. (szerk): Jobbágytelek és parasztgazdaság az örökös jobbágyság kialakulásának korszakában. Tanulmányok Zemplén megye XVI-XVII. századi agrártörténetéből.

Bp. 1966. 638 p.

Ism.: HZ, 1969. t.209. f.3. 761-762.

Tartalmi ismertetés. A kötet fő értékének a nagycsaládnak, mint termelési és fogyasztási egységnek a felfedezését tekintti. Megmagyarázhatatlannak tartja viszont a termelők, ill. az adófizetők nagyarányú fluktuációjának tényét.

Dümmerth, D.: Pest város társadalma 1686-1696. A török hódoltság utáni első évtized lakosságának gazdasági, társadalmi és személyes életviszonyai Mária Terézia koráig.

Bp. 1968. 308 p.

Ism.: Sof, 1969. t.28. 346-348.

Nagyon részletes tartalmi ismertetés. Kitűnőnek tartja a korabeli térképet és a válogatott képanyagot.

Öö, 1970. f.3. 139-140.

Tartalom ismertetés.

Deutsche Wahrheiten und magyarische Entstellungen. Eine Entgegnung auf die offiziöse Broschüre: Heinze's Anklageschrift "Hungarica" im Lichte der Wahrheit.

Pressburg und Leipzig, Leipzig, O. Wigand, 195 p.

Mintegy 9 fejezetben s 45 oldalon keresztül ír a magyarosításról a 18. század végétől kezdődően. Ez a magyarosítás kiterjedt a gazdasági és kulturális élet minden területére. Eredeti helytartótanácsi iratokat, ujságcikkeket idéz e tárgyban. Majd részletesen leírja és elemzi az erdélyi százszok "jogi- és gazdasági harcait". A könyv azzal zárul, hogy célját szeretné elérni, nevezetesen: "a sovíniszta politika magyarelles is; szükséges a tisztességes béke."

Szücs, Jenő: A nemzeti ideológia középkori historikuma.

Valóság, XI. 1968. 6-7.sz. 37-49, 49-66 p.

Ism.: HC, 1969. XVII. évf. f.2. sz. 308.

Köpeczi, Béla: A Rákóczi-szabadságharc és Franciaország. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1966. 480 p.

Ism.: 1./ St, 1969. t.22. f.3. 587-590 p.

Elismeréssel ír Köpeczi munkájáról, aki a témát új szempontból, elődeinél sokkal kimerítőbben tudta megközelíteni. Ami még hiányolható: annak a feltárása, hogy mi volt a felkelés vezetőinek elképzelése Franciaországról, és mit tudott a magyarországi közvélemény arról az országról, ahonnan a segítséget várta.

2./ Sof, 1969. t.28. 348-349.

A könyv első részében a szerző ismeretlen okmányokra támaszkodik. A második rész forrásanyaga szintén rendkívül gazdag.

- Tomko, J.: Die Errichtung der Diözesen Zips, Neusohl und Rosenau (1776) und das königliche Patronatsrecht in Ungarn.
Wien, 1968. 159 p.
(A szepességi egyházkerület megalapítása, Besztercebánya és Rozsnyó [1776] és a királyi kegyuri jog Magyarországon.)
Ism.: Sof, 1969. t.28. 349-350.
Kitünőnek és igen nagy szorgalommal megírt magyar jogtörténeti munkának tartja. A főkegyuri jogról eddig megjelent írások közül a legjobb.
- Paulinyi, Á.: Zeleziarstvo na Hroni v XVIII. a v prvej polovici XIX. storocia.
(Vasipar a Garam völgyében a XVIII. században. és a XIX. század első felében) (Pozsony, 1966. 209 p. Ism. ZfO, 1970. f.3. 529-530.
Tartalmi ismertetés.
- Vágvölgyi, T.: A magyar jakobinusok köztársasági mozgalma.
Bp. 1968. 210 p.
Ism.: ZfGw, 1970. f.7. 961-962.
Kb. 1 hasábos tartalmi ismertetés, amelyben utalás történik Benda Kálmán 3 kötetes forráspublikációjára és H. Balázs Éva Berzeviczy-jére is.
- H. Balázs, Éva: Berzeviczy Gergely, a reformpolitikus. 1763-1795.
Ism.: ZfGw, 1969. f.6. 795-796.
A könyv legfőbb értéke, hogy a reform-mozgalom kezdeteit 1770-80-tól számitja.
- Tóth, Ede: Mocsáry Lajos élete és politikai pályakezdete (1826-1874).
Budapest, 1967. 341 p.
Ism.: CCH, 1969. XVII. évf. 2.sz. 260.
Rövid tartalmi ismertetés.
- Bokes, Fr.: Dokumenty k slowenskému hnutiu v rokoch 1848-1914.
Bratislava, I:1962; II:1965. 473. 508 p.
(Dokumentumok a szlovák mozgalomhoz az 1848-1914-es években.)
Ism.: ZfO, 1969. f.1. 154.
- Barany, G.: Stephen Széchenyi and the Awakening of Hungarian Nationalism. 1791-1848. (Princeton, 1968. 487 p.)
(Széchenyi István és a magyar nacionalizmus létrejötte.)
Ism.: Hösch, E.
HJ, 1970. 2. félkötet. 437-438.
Részletes tartalmi ismertetés, részletes Széchenyi életrajz. Csupán néhány kisebb technikai dolgot kifogásol. A munkát igen nagyra értékeli.
- Spira, Gy.: Über die Besonderheiten der ungarischen Revolution von 1848-49.
(Az 1848-49-es magyar forradalom sajátosságai.)
OO, 1970. f.3. 168-177.
A magyar forradalomnak azt a sajátosságát magyarázza, hogy vezetői nem a polgárságból, hanem legnagyobb részben a nemesi osztályból jöttek.

- Kovács, Endre: A Kossuth-emigráció és az európai szabadságmozgalmak.
Bp. 1967. 502 p.
Ism.: 1./ Sof, 1969. f.29. 350-351.
Dicséri a munkát. Különösen jónak tartja, ahol a szerző elmondja, hogy az emigrációnak nem volt következetes demokratikus társadalmi programja. Kitűnő az emigráció kapcsolatainak a tárgyalása a szomszédos országok emigrációival, valamint a Duna-konföderációs terv és a Kossuth-alkotmány elemzése. A könyv szakszerű, precíz. Kár, hogy csak 700 példányban jelent meg.
Ism.: 2./ 1970. f.5. 693-694.
Tartalmi ismertetés. Kidömborítja a többi európai szabadságmozgalommal való kapcsolatát.
- Szabó, István: A parasztság Magyarországon a kapitalizmus korában 1848-1914. I-II.
Ism.: HZ, 1969. t.208. f.1. 215-216.
A művet igen alapos társadalomtörténeti munkaként, a magyar marxista történetírás reprezentatív alkotásaként értékeli.
- Szabad, György: Forradalom és kiegyezés választuján 1860-1861.
Bp. 1967. 644. p.
Ism.: 1./ Sof, 1969. t.29. p.351-352.
A könyv főszövege az Októberi Diplomán és a Februári Pátensen van. A könyv erőssége kétségtelenül a városi lakosság és parasztság politikai fejlődése és a társadalmi tények közötti összefüggés pontos leírása. A szerző másik érdeme, hogy dokumentálisan is igazolni tudta a hazai és az országon kívüli progresszió együttműködését. Kiválóan tartja Teleki László sorsának magasszínvonalu elemzését. Kifogásolja a szerzőhöz méltatlan technikai kivitelezést, a sajtóhibákat, stb.
2./ ZfGw, 1970. f.7. 962-963.
Tartalmi ismertetés.
- Berger, P. (szerk.): Der österreichisch-ungarische Ausgleich von 1867. Vorgeschichte und Wirkungen.
Wien, 1967. 232 p.
Ism.: Sof, 1969. t.28. 312-315.
A kötet 12 cikket tartalmaz a kiegyezésről. Ezeket veszi sorra és tesz kritikai észrevételeket.
- Der österreich-ungarische Ausgleich von 1867. Seine Grundlagen und Auswirkungen.
München, 1968. 199 p. Buchreihe der Südostdeutschen Historischen Kommission 20.
(Az 1867. évi osztrák-magyar kiegyezés. Alapja és kihatása.)
Ism.: Sof, 1969. t.28. 319-321.
Tanulmánykötet; a recenzio mintegy 7 tanulmányt ismertet.
- Somogyi, Éva: Választójog és parlamentarizmus Ausztriában 1861-1907.
Bp. 1968. 186 p.
Ism.: DDr, 1969. f.3. 181.
Tartalmi ismertetés. Egyetért a szerző véleményével, miszerint ez volt a Monarchia utolsó életképes reformja.

Horváth, Zoltán: Die Jahrhundertwende in Ungarn. Geschichte der zweiten Reformgeneration (1896-1914).
Bp. 1966. 547 p.

Süle, T., Sozialdemokratie in Ungarn. Zur Rolle der Intelligenz in der Arbeiterbewegung 1899-1910.

Köln-Graz, 1967. 243 p.

Ism.: Sof, 1969. t.28. p.352-354.

A két könyvet szembeállítva Horváth Z. könyvét úgy értékeli, mint az újságíró színes, sokmindenre kiterjedő írását, mint igazi, magasszintű történeti zsurnalisztikát. Ezzel szemben Süle T. könyvét tudományos apparátussal és tudományos módszerekkel megírt könyvként értékeli.

Ism.

ZfO, 1970. f.3. 574-575.

A Kölnben kiadott könyvet a recenzátor párhuzamba állítja a Magyarországon megjelentekkel (Vincze E, Erényi T. hasonló munkáival). Külön is dicséri a külföldi munka világos és tiszta vonalvezetését. Felsorolja a használt forrásokat.

Andics, E.: (szerk.) A magyar nacionalizmus kialakulása és története. (Bp. 1964.)

Ism.

HZ, 1970. t.211. f.1. 231-232.

Ismerteti az 1960. óta folyó vita főbb állomásait és a vitában résztvevőket.

Csáky, M.: Der Kulturkampf in Ungarn, Die Kirchenpolitische Gesetzgebung der Jahre 1894/95. (Graz-Köln, 1967 119 p.)

Ism.: Németh B.

HZ, 1969. t.209. f.3. 763.

A magyarországi liberalizmus megvilágítását kitűnőnek tartja; hiányként említi, hogy a magyarországi liberalizmus fejlődésének éppen legérdekesebb szakaszát, az 1848-1867. közti időszakot ugorja át a könyv.

Sárközi Zoltán, Szilágyi Gábor és Szekeres József: A Mosonmagyaróvári Mezőgazdasági Gépgyár története.

Ism.: ÜO, 1970. f.3. 193-5.

Szokolay, Katalin: Az osztrák-magyar kormány lengyel politikája az első világháború idején.

Bp. 1967. 171 p.

Ism.: Sof, 1969. t.28. 322-323.

Leírja a munka forrásbázisát.

- Borsányi, Gy. és mások: A magyar forradalmi munkásmozgalom története. Második kötet. Kossuth, 1967. 289 p.
Ism.: ZfGw, 1970. f.5. 696.
Ismerteti a kötet 1919-1944 közti beosztását, s az egyes fejezetekben közölt dokumentumok jellegét.
- L.Nagy, Zsuzsa: A párizsi békekonferencia és Magyarország 1918-1919.
Ism.: HZ, 1969. t.208. f.1. 216-217.
A megfelelő jugoszláv és román művek egyenrangú párjának tekintti. A szerző a "magyar kérdés" területén számos új tényt tár fel. A Tanácsköztársaság nemzetközi kapcsolatait az amerikai A.Low objektívebben mutatja be. Múltányolja a szociáldemokraták értékelésében bekövetkezett változást. Megérdemelné a könyv, hogy eredményeit külföldön is megismerjék.
- Borsányi, Gy., -Friss, I. - Pintér, A. - Szabó, Á.: A magyar forradalmi munkásmozgalom története. II. kötet. (1919-1944). Kossuth, 1967. 289 p.
Ism.
ZG, 1970. f.5. 696.
Tartalmi ismertetés.
- Hetés, T., Morva, A.: Csak szolgálati használatra: Iratok a Horthy-hadsereg történetéhez 1919-1938.
Bp. 575 p.
Ism.: 1./ ZG, 1970. f.5. 697.
Első iratpublikáció a Horthy-hadseregről.
2./ HC, 1969. XVII. évf. f.2. 319.
- Józsa, A. - Milei, Gy. - Bélay, V. - Hodak, A.A. - Cižova, L.M.: A magyar internacionalisták a Nagy Októberi Szocialista Forradalomban és a polgárháboruban. A magyar internacionalisták részvétele a szovjethatalom védelmében a polgárháború frontjain.
Budapest, 1968. 819 p.
Ism.: ZG, 1969. f.12. 1620-1621.
Tartalmi ismertetés.
- Kónya, I.: A magyar református egyház felső vezetésének politikai ideológiája a Horthy-korszakban.
Bp. 1967. 243 p.
Ism.: Sof, 1969. t.28. p.354-355.
Vitatkozik Könyával, részben a református egyház Horthy-kori beállításával, részint Ravasz László személyével kapcsolatban.
- Ránki, Gy. - Pamlényi, E. - Tilkovszky, L. - Juhász, Gy.: A Wilhelmstrasse és Magyarország. Német diplomáciai iratok Magyarországról 1933-1944.
Kossuth, 1968. 1005 p.
Ism.: ZfGw, 1970. f.1. 136-137.
Ismerteti a kötet beosztását és a közölt iratok keletkezési helyeit. Kiemelkedőnek tartja Hitler különmegbízottjának iratait a magyarországi megszállás után. (Weesenmayer)
- Ádám, Magda: Magyarország és a kisantant a harmincas években.
Bp. 1968. 389 p.
Ism.: ZG, 1970. f.6. 852.
Tartalmi ismertetés.

Sz. Ormos, Mária: Sur les causes de l'échec du pacte Danubien (1934-1935). Acta Historica, XIV. tom. 1968. 21-83. p.
Ism.: HC, 1969. XVII. évf. 4.sz. 618-619.
Tartalmi ismertetés és elismerő értékelés.

Lackó, Miklós: Nyilaskeresztések, nemzetiszocialisták 1935-1944.

Bp. 1969. 112 p.

Ism.: DDr, 1969. f.4. 249.

A szerző vizsgálat alá veszi Magyarország egyes osztályainak álláspontját a nyilaskeresztes mozgalommal kapcsolatban. Ábrázolja a különböző magyar kormányok harcát a mozgalom ellen. Elsősorban az 1945-46-os perek anyagát használja nyersanyagul. A mű objektív.

Ism.: Herrmann, É.

ZG, 1970. f.6. 852-853.

Tartalmi ismertetés.

Milkovszky, Lóránt: Revízió és nemzetiségpolitika Magyarországon, 1938-1941.

Budapest, 1967. 349 p.

Ism.: AHR, 1969. t. LXXV. No 1. 169-170.

Ránki, György: 1944 március 19.

Budapest, 1968. 231 p.

Ism.: HC, 1969. XVII. évf. f.1. 156-157.

Molnár, Erik: A marxizmus szövetségi politikája, 1848-1889.

Ak. Kiadó, Budapest, 1967. 440 p.

Ism.: 1./ ZfGw, 1969. f.7. 928.

A könyv tartalmi vázlata után a recensens elismerően állapítja meg, hogy a szerző behatóan foglalkozik Marx és Engels műveivel, és részletesen ismerteti állásfoglalásaikat.

Ism.: 2./ Vantuch, A. HC, 1969. XVII. évf. 3.sz. 459-461.

Molnár E. könyvét nagyon értékes segédkönyvnek tartja, bár úgy látja, hogy csupán a klasszikusok nézeteinek pozitívista leírására szorítkozott, a források kritikai értékelése nélkül. Kevesli az értékelő következtetések levonását. Teljesen újszerűnek tartja Molnárnak a francia kommünre vonatkozó nézeteit. Hiányolja a név-, és tárgymutatót.

Molnár, János: Ellenforradalom Magyarországon 1956-ban. A polgári magyarázatok bírálata.

Bp. 1967. 266 p.

Ism.: ZfGw, 1970. f.6. 854.

Tartalmi ismertetés.

Frauendienst, W.: Ungarn - zehn Jahre danach. 1956-1966. Ein wissenschaftlichen Sammelwerk.

Mainz, 1966 357 p.

(Magyarország - tíz évvel az események után. 1956-1966. Tudományos gyűjteményes kiadvány.)

Ism.: ZfO, 1969. f.1. 180-182.

Der Balaton. Budapest, 1968. 128 kép.

Ism.: DDr, 1969. f.4. 252.

Elismerő ismertetés.

Gink-Ivor, S., Kiss, S.: Dorfkunst und Dorfkünstler in Ungarn.

Budapest, 1968. 140 p.

Ism.: DDr, 1969. f.4. 252.

Az újabb magyar népművészet jól összeállított keresztmetszete.

Орлик, И.И., Нежинский, Л.Н., Очерк истории народной Венгрии 1948-1962.

(A népi Magyarország történelme 1948-62.)

Ism.

VI, 1970. f.9. 146-148.

A TÖRTÉNETTUDOMÁNYI INTÉZETBE UJABBAN BE- ÉRKEZETT KÖNYVEKRŐL

Történetfilozófia

- Weitschberger, A.: Der Staat auf Aktien.
Wien-Leipzig, 1933. Saturn Verl. 158 p.
(Állam-részvénytársaság.)
Műfaját tekintve a könyv politikai-történeti esszé idealista világnézeti alapokon. Alapgondolata: az államot részvénytársasággá kell változtatni, amelynek részvényesei a polgárok. Ebben a szisztémában forradalom nélkül megoldhatók a társadalom nagy problémái: a gazdasági válságok, a munkanélküliség, a pénzügyi viszonyok ziláltsága és a zsidó-kérdés. A széthulló politikai demokrácia helyét átveszi majd a gazdasági demokrácia.
- Wellmer, A.: Kritische Gesellschaftstheorie und Positivismus. 2. Aufl.
Frankfurt am Main, 1969. Suhrkamp Verl. 147 p.
(Kritikai társadalomelmélet és pozitívizmus.)
A kutatott alapkérdés: a kritikai elmélet meddig elmélet, s mikor válik társadalmi gyakorlattá. Kritizálja Marx munkásságát, aki mikor a pozitívista történeteszméletet elvetette, s kidolgozta az osztályharc és a termelési viszonyok elméletét, a társadalmi fejlődés tényleges vonalát eltorzította.
- Leonhard, W.: Die Dreispaltung des Marxismus. Ursprung und Entwicklung des Sowjetmarxismus, Maoismus und Reformkommunismus.
Düsseldorf - Wien, 1970. Econ Verl. 575 p.
(A marxizmus három részre hasadása. A szovjet marxizmus, a maoizmus és reformkommunizmus eredete és fejlődése.)
Elemzi Marx és Engels politikai célkitűzését, és annak "átvitelét Oroszországra" - a leninizmus révén. Szól a "diktatúra jogi igazolásáról" a sztálini elmélet és politika révén. A mai marxizmus három részre szakadt: a szovjet tudományos kommunizmusra, a marxizmusra és az ún. "reformkommunizmusra". E vonatkozásban elemzi a jugoszláv koncepciót, a magyar 56-os és csehszlovák 68-as eseményeket. A könyv a nyugatnémet Ostforschung tipikus terméke.
- Die Marxistisch-leninistische Philosophie und der ideologische Kampf der Gegenwart.
Hrsg. von Rolf Kirchhoff. Berlin, 1970. VEB Deutscher Verl. der Wissenschaften, 326 p.
(A marxista-leninista filozófia és a jelen ideológiai harca.)
8 tanulmányt tartalmaz. Ebből öt a mai modern nyugatnémet felvilágosítást szolgáló elméletek kritikájával foglalkozik (konvergencia-elmélet, "futurológia", "kultur-anthropológia" stb.). Az utolsó a nagy októberi szocialista forradalommal foglalkozik és az emberi társadalom jövőjével.
- Airas, P.: Vom Glaubenskrieg zum Klassenkrieg. Der Kriegszweck im Spiegel der Geschichtsphilosophie. 1. Teil.
Turku, 1963. Turun Yliopisto, 181 p.
(A vallásháborútól az osztályháborúig. A háborus cél a történetfilozófia tükrében.)
A vallásháború gondolata a 17. sz. végén, az abszolutizmus háborus célja, a felvilágosodás viszonya a háborúhoz.

Egyetemes történet

Heurgon, J.: Rome et la Méditerranée Occidentale jusqu' aux guerres puniques.

Paris, 1969. PUF, 411 p.

(Róma és a Földközi tenger nyugati vidéke egészen a pun háborúig.)

A római birodalom története első nagy hódításai idején és a Földközi tenger nyugati medencéje körüli népek alakulása, fejlődése; a történettudomány eddigi eredményeinek mérlege a nyelvészet, archeológia legújabb kutatásai alapján; további problémák felállításai.

Schwarz, G.: Allgemeine Siedlungsgeographie.

3. neubearb. u. erw. Aufl. Berlin, 1966. W. de Gruyter.

(Általános településföldrajz.)

A településföldrajz nagy átfogó kézikönyve. Kronológiai sorrendben tárgyalja az egyes településformákat, mind a falusiasakat, mind a városiakat az egész világon.

Redlich, O.: Die Privaturkunden des Mittelalters.

München, 1969. Oldenbourg, VIII, 233 p.

(A középkor magánoklevelei.)

Részletes áttekintést ad a történeti forrásokról a régi római kortól a 13. sz. végéig. Jellemzi az egyes korszakok jellegzetes forráscsoportjait és stílusát.

Der Aussenhandel Ostmitteleuropas 1450-1650. Die ostmitteleuropäischen Volkswirtschaften in ihren Beziehungen zu Mitteleuropa.

Hrsg. von Ingomar Bog, Köl-Wien, 1971. Böhlau Verl. XV, 627 p. 23 cm.

Az egyes tanulmányok a következő főbb témák köré csoportosíthatók: a középkelet-európai államok külkereskedelmi mérlege, a Kelet-Nyugat árucseréjét lebonyolító piacok szerepének elemzése 1450-1650 között, a cseh és lengyel területek belső gazdasági strukturájának néhány alapvető problémája, az osztrák és lengyel vasárugyártás, a marhakereskedelem (utjai, szervezete, mennyiségi felmérések, visszahatása a tenyésztők társadalmi helyzetére), a magyar-szlovák bányagazdaság és rézkereskedelem.

Deyon, P.: Le mercantilisme.

Paris, Flammarion, 124 p.

(Question d'histoire II.)

(A merkantilizmus.)

A merkantilizmus meghatározása, történeti jelentősége és befolyása, kapcsolatai a modern állammal.

Le Encicliche sociali dei papi. Da Pio IX a Pio XII. (1864-1956.) A cura di Igino Giordani.

4. ed. corr. aumentata. Roma, 1956. Editrice Studium, XXIII, 1891 p.

(A pápai enciklikák.)

Enciklikák a legutóbbi csaknem 100 év során; tisztázzák a Vatikán állásfoglalását a politikai, társadalmi, gazdasági konfliktusokkal kapcsolatban. Foglalkoznak az ember, a család, a tanítás, a munka, a tőke, a magántulajdon, a társadalmi rend, az állam, a nemzetközi kapcsolatok, az egyház funkciójának problémáival.

Flamant, M., - Singer-Kerel, J.: Crises et récessions économiques.
2e - ed. mise à jour. Paris, 1970. PUF, 126 p.

(Gazdasági krízisek és visszaesések.)

Anglia, Franciaország, az Egyesült Államok és Németország gazdasági kríziseinek a strukturák átalakulásával összefüggő változásai, ciklikus mozgása 1815-1914 között. A jelenségek taglalása, elméleti analízis nélkül.

Aaken, W.: Inferno im Westen von Dünkirchen zur Ardennenschlacht.

Rastatt, 1964. E. Pabel Verl. 263 p. 32.

(Inferno nyugaton Dünkirchentől az ardenni csatáig.)

A könyv nem pusztán hadtörténeti munka a szó szokott értelmében. Nemcsak német, de holland, belga, francia, angol és amerikai forrásokra is támaszkodik. Naplók, tájékoztatók, híradások is szerepelnek a könyvben. Így plastikusan rajzolódik ki a dünkircheni csata, az ardenni offenzíva.

Кузнец, В.И., От Перл-Харбора до Потсдама. Очерк внешней политики США.
Москва, 1970. Междунар. отн. 370 стр.

(Pearl Harbortól Potsdamig.)

A fleg szovjet és amerikai forrásokat felvonultató mű bemutatja, mit tett az amerikai diplomácia a német-olasz-japán blokkon aratott győzelemért és mi volt a "nagy stratégia" tartalma a második világháborúban.

Literatur und Widerstand. Antologie europäischer Poesie und Prosa.

Zgest. Armand Frisch, Fritz Glaubauf, usw. Frankfurt am Main, 1969. Röderberg Verl. 799 p. 1 t.

(Irodalom és ellenállás. Az európai költészet és próza antológiája.)

Részletek Albánia, Belgium, Bulgária, Dánia, Németország, Finnország, Franciaország, Görögország, Hollandia, Olaszország, Jugoszlávia, Luxemburg, Norvégia, Ausztria, Lengyelország, Románia, Szovjetunió, Spanyolország, Csehszlovákia és Magyarország antifasiszta irodalmából.

Laqueur, W.: Europa aus der Asche. Geschichte seit 1945. (Europe since Hitler.)

München - Zürich - Wien, 1970. A. Juncker, 459 p.

(Európa feltámad a hamuból. Történet 1945-től.)

A szerző felvázolja a háború utáni Európa képét, majd elemzi a nyugati hatalmak és a Szovjetunió között kifejlődő ellentétet, de sort kerít a nyugati világban éleződő ellentmondásokra is. Az élet minden területét átfogja, a filozófiát, művészi áramlatokat, a technikai és technológiai újításokat, oktatást.

Nussberger, U.: Die Mechanik der Pressekonzentration.

Berlin, 1971. Walter de Gruyter, 141 p.

(A sajtókoncentráció folyamata.)

Elemzi a kapitalista világban végbemenő koncentrációs folyamatot, amely a sajtó szférájában egyre inkább előrehalad. Bemutatja ennek szervezeti, közgazdasági és technikai összetevőit.

Congrès International d'Histoire Économique 5. Leningrad, 10-14. August, 1970.

Moscow, 1970. "Nauka".

Angol és francia nyelven.

(5. Nemzetközi Gazdaságtörténeti Kongresszus. Leningrád, 1970. aug. 10-14.)

A kongresszuson elhangzott előadások kivonata.

Beck, Reinhart: Wörterbuch der Zeitgeschichte seit 1945.
Stuttgart, 1967. A. Kröner, VII, 464 p.
(A kortörténet szótára 1945-től.)

Ausztria

(Osztrák-Magyar Monarchia)

Авербух, Р.А., Революция в Австрии /1848-1849 гг./ Москва, 1970. Наука, 245 стр.

(Az 1848-1849. évi forradalom Ausztriában.)

A mű az 1848-49-ben Ausztria különböző részein lejátsszódó forradalmakat vizsgálja, analizálva az osztályok erőviszonyait, a nemzetiségek követeléseit. Külön figyelmet fordít Marx bécsi tartózkodására és a forradalom vezéregyéniségeinek jellemrajzára.

Ратнер, Н.Д., Очерки по истории пангерманизма в Австрии в конце XIX в. Москва, 1970. Наука, 221 стр.

(A pángermanizmus történetéhez Ausztriában a XIX. sz. végén.)

Szerző a szovjet történetírást alig foglalkoztató témának - az Osztrák-Magyar Monarchia eszméi, politikai életében a XIX. század végén kialakuló, majd meghonosodó pángermán áramlatnak szenteli tanulmányát.

Höglinger, F.: Ministerpräsident Heinrich Graf Clam-Martinic. Graz-Köln, 1964. Böhlau, 236 p.

(Gróf Heinrich Clam-Martinic miniszterelnök.)

1863-1932. A könyv a Clam-Martinic család története 1848-1918 között; a hangsúly a fiatalabb Heinrichre esik, akinek miniszterelnöksége idején alakult ki a német-cseh ellentét és a harc Csehszág megnyeréséért.

Meckling, I.: Die Aussenpolitik des Grafen Czernin (Ottokar).

Wien, 1969. Verl. für Geschichte u. Politik, 371 p.

(Gróf Czernin [Ottokar] külpolitikája.)

Finnország

Paasivirta, J.: L'administration des affaires étrangères et la politique extérieure de la Finlande depuis le début de l'indépendance nationale en 1917 jusqu'à la guerre russo-finlandaise de 1939-1940.

Turku, 1966. Turun Yliopisto, 207 p.

(A finn külügyek igazgatása és Finnország külpolitikája a nemzeti függetlenség 1917-es kezdeteitől az 1939-40-es orosz-finn háborúig.)

A tradíciók nélküli szervezet kialakulása, problémái, fejlődése az új nemzeti államban; összehasonlítások az északi skandináv államokkal.

Franciaország

- Les Sources de l'histoire économique et sociale du Moyen Age. Par Robert-Henri Bautier, Janine Sornay. Paris, 1968. Centre National de la Recherche Scientifique, 982 p. 6 t. (A középkor gazdaság- és társadalomtörténetének forrásai.) I. Köt.: A területi hercegségek levéltárai és a főúri levéltárak. Provence - Comtat Venaissin - Dauphiné - a Savoyai ház tartományai.
- Soboul, A.: La civilisation et la Révolution Française. 1. La crise de l'Ancien Régime. Paris, 1970. Arthaud, 634 p. 77 t. (A francia civilizáció és a forradalom.) Hatalmas szintézis a Felvilágosodás századáról. A parasztság és a föld, az arisztokrácia, a polgárság, a negyedik rend. Új módszerekkel, strukturálisan vizsgálja a fejlődés fő vonalait.
- Sorlin, P.: La société française. 1840-1914. Paris, 1969. Arthaud, 309 p. 10 t. (A francia társadalom.) Alapos szintézis az adott korszak életéről, a gépesítéssel, a szállítások forradalmasításával járó átváltozásokról, a fejlődés főbb fázisairól és ritmusáról, a gazdasági és demográfiai dinamizmus vagy stagnáció okairól - összefüggés a társadalmi strukturák és a nemzeti jövő között.
- Dommanget, M.: Auguste Blanqui des origines à la Révolution de 1848. Premiers combats et premières prisons. Paris, 1969. La Haye, Mouton, 352 p. (A. Blanqui élete a 48-as forradalomig. Első harcok, első bebörtönzések.) Dommanget, a XIX. sz. forradalmak kiváló ismerője, A. Blanqui forradalmárrá válását szemlélteti. Röviden szól a marxizmus és a blanquismus közötti alapvető különbségről. Névmutató.
- Дробан, А., Парижская Коммуна 1871. года Госполитиздат М., 1971. 110 стр. (A Párizsi Kommün.) Rövid összefoglaló a Párizsi Kommün történetéről - népszerűsítő jelleggel.
- Парижская коммуна 1871 года. Время, события, люди. Ред. Молок, А.И., Москва, 1970. Политиздат, 287 стр. (Az 1871. évi Párizsi Kommün.) Többszerzős tanulmánykötet a Párizsi Kommünről. Az első nagyobb részben Molok prof. tematikusan tárgyalja a Kommün történetét, I. Bah a Kommün és az I. Internationale kapcsolatait elemzi. Egy-egy nagyobb fejezetben a szerzők kronológiai összefoglalót, illetőleg a kommünárokról egyéni portrékat adnak. A kötet önálló bibliográfiai fejezetet mellékel.
- Duroselle, J.B.: Les relations franco-allemandes de 1914 à 1939. Fasc. 1-3. Paris, 1969. Centre de Documentation Universitaire. (Francia-német kapcsolatok 1914-től 1939-ig.) Egyetemi jegyzet.

- Wolf, D.: Die Doriot-Bewegung. Ein Beitrag zur Geschichte des französischen Faschismus. Stuttgart, 1967. Deutsche Verlags-Anst. 408 p.
(A Doriot-mozgalom. Adalék a francia fasizmus történetéhez.)
Jacques Doriot különös jelensége a francia történelemnek.
26 éves korában kommunista képviselő volt. A "francia Karl Liebknecht"-ként tarották számon. 1934-ben kizárták a pártból, mert Thorezzel összeveszett. Megalakította a francia néppártot amely 1940-ben behódolt Hitlernek. Szabadlégioósként résztvesz a Szovjetunió elleni háborúban. 1945-ben német száműzetésben halt meg. A könyv forrásokon alapul, a tudományos objektivizmus jellemzi.

Itália (Olaszország)

- Sella, D.: Commerci e industrie a Venezia nel secolo XVII. Venezia-Roma, 1961. Istituto per la Collaborazione Culturale, VIII, 141 p.
(Kereskedelem és ipar Velencében a XVII. században.)
Strukturális változások Velence gazdasági életében, az európai krízis összefüggéseiben - áru ki- és behozatali, selyem- és textiltermelési statisztikai táblákkal.
- Braive, G., - Mondovits, I.: Le corps diplomatique et consulaire belge en Italie (1830-1914). Répertoire bio-bibliographique. 1-3. Bruxelles, 1969-1970. Universa-Wetteren. (Klny.: Risorgimento 1969/1-2, 1970/1.)
(A belga diplomáciai és konzuli testület Itáliában. 1830-1914. Életrajzi és bibliográfiai repertórium.)
Rövid áttekintéssel az itáliai belga külképviselet kialakulásáról, szervezetéről, a korszak olasz-belga külpolitikai kapcsolatairól.

Kuba

- Le Rivered, J.: Кубинская республика и революция. Москва, 1970, Прогресс, 253 стр.
A kubai történetírás első marxista munkája, (La República dependencia y revolucion.) amelyet Dr. J. Le Riverend, a Kubai Tudományos Akadémia Történettudományi Intézetének igazgatója írt. Szerző egyetemi előadásait rendezte sajtó alá (1966). Megismertet Kuba történetével 1899-től - az amerikai függőség kialakulásától - a kubai forradalom győzelméig, 1959 január 1-ig.

Németország/

(NSZK, NDK)

von Deutz, R.: De victoria verbi dei.

Hrsg. von Rhaban Haacke. Weimar, 1970. H. Böhlau, LIX, 474 p.
1 t.

(Isten igéjének győzelméről.)

Rupertus, a Köln melletti Deutz am Rhein-ben a S. Heribert bene-
dekrendi kolostor apátja 1124-ben. Történet-teológiai eszméi-
nek összefoglalása, bibliakommentárjai.)

Lütge, F.: Studien zur Sozial- und Wirtschaftsgeschichte. Gesammelte Ab-
handlungen.

Stuttgart, 1963. G. Fischer Verl. 395 p.

(Társadalom- és gazdaságtörténeti tanulmányok.)

10 főleg agrártörténeti vonatkozású cikket közöl, elsősorban az
agráralkotmány változásairól Tacitustól a XVIII. sz. végéig, nem
feledkezve meg a német parasztháború átalakító hatásáról e vo-
natkozásban. Egy tanulmány foglalkozik a müncheni árpolitikával
a későközépkorban, egy a thüringiai lovagi földekkel, a XVI.-
XVIII. században, majd összefoglalja Németország gazdasági hely-
zetét a 30 éves háború kitörése előtt.

Landwehr, G.: Die Verpfändung der deutschen Reichsstädte im Mittelalter.
Köln-Graz, 1967. Böhlau, XXXI, 484 p.

(A német birodalmi városok elzálogosítása a középkorban.)

Jogtörténeti szempontból tárgyalja a királyok személyét, mint
zálog adókat, a zálogvevőket és a zálogobjektumokat: elsősorban
a birodalmi városokat. Részletezi a zálogkiváltás módjait
is.

Wolter, H.: Alternative zu Bismarck. Die deutsche Sozialdemokratie und
die Aussenpolitik des preussisch-deutschen Reiches 1878 bis
1890.

Berlin, 1970. Akad. Verl. 288 p.

(Alternatívák Bismarckhoz. A német szociáldemokrácia és a po-
rosz-német birodalom külpolitikája 1878-1890.)

A könyv átfogóan vizsgálja a forradalmi német szociáldemokrá-
ciának a porosz-német bismarcki-katonai állam külpolitikája
elleni harcát.

Jagow, G.: Ursachen und Ausbruch des Weltkrieges.

Berlin, 1969. R. Hobbing, 195 p.

(A világháború okai és kitörése.)

Részletesen tárgyalja az első világháború előtti diplomácia
alakulását, a Balkán-háborúkat, a szarajevói gyilkosságot. Az
utolsó fejezetben elemzi a háborús bűnösség kérdését.

von Hagen, V.: Der Ruf der neuen Welt. Deutsche bauen Amerika.

München-Zürich, 1970. Droemer Knauer, 367 p. 26 t.

(Az "új világ" hívása. Németek építik Amerikát.)

Népszerű színvonalon megírt könyv. Elemzi Amerika és a német-
ség kapcsolatait 1493-tól egészen a hitleri Németországig, ami-
kor is a haladó értelmiség Amerikába emigrált. A szerző így
vall könyvéről: a németeket a világháború miatt kollektív fele-
lősség alá helyezték. Az érem másik oldala: el kell ismerni ér-
demeiket a kultúra és civilizáció terén, főleg amelyeket Ameri-
ka mindkét részén képviseltek.

Das Bundesarchiv und seine Bestände. Übersicht.

Bearb. von Friedrich Facius, Hans Booms, Heinz Boberach. 2. erw. und neubearb. Aufl. von Hans Booms und Heinz Boberach. Boppard am Rhein, 1969. Harald Boldt Verl. XXXVII, 400 p. 8 t. (A Szövetségi Levéltár és állagai. Áttekintés.) Állagok 1867 előtt (hivatalok- és családi levéltárak). Állagok 1867-1945 között (összes hivatalok, minisztériumok, pártok, stb. iratainak felsorolása.)

Schröder, E.: Krupp. Geschichte einer Unternehmerfamilie. 2. Aufl. Göttingen - Zürich - Frankfurt, 1968. Musterschmidt Verl. 103 p. 3 t.

A szerző az esseni Krupp-levéltár vezetője, s így forrásokra támaszkodva dolgozza fel a Krupp-család történetét. A család németalföldi származása, s már két százada él Essenben, mint kereskedő-, patricius, és városi tanácsos-család. Az ipart alapító családtag, Friedrich Krupp (1787-1826). Őt követte fia Alfred Krupp, aki súlyos gazdasági válságot élt át; kiterjesztette a céget azáltal, hogy megvásárolta a magdeburgi Gruson-műveket és a kisli Germania hajógyárat, s ezzel létrehozta a Krupp-konzernt. Utána nők kerültek a művek élére: Margarethe Krupp, majd halála után (1906) leánya Bertha Krupp. Bertha férjhez ment a badeni diplomata Gustav v. Böhlen u. Halbach-hoz, s a firma neve így változott: Krupp v. Böhlen u. Halbach az első világháború utáni időkben az üzemtörténetet többször döntően befolyásolta, ezért személyét a német vállalkozók legjelentősebbjeihez kell sorolnunk. A könyv egyébként a vállalkozó-család osztrák ágát is tárgyalja, amely ág a közvélemény előtt messzemenően ismeretlen.

Wernecke, K.: Der Wille zur Weltgeltung. Aussenpolitik und Öffentlich-keit im Kaiserreich am Vorabend des Ersten Weltkrieges.

Düsseldorf, 1970. Droste, 339 p.

(A világhatalom akarása. Külpolitika és nyilvánosság, a császári birodalomban az első világháború előestéjén.)

Tárgyalja a német sajtó helyzetét. Fejezetet szentel a Marokkó-válságnak 1911-ben, annak, miként éleződött ki az ellentét Németország és Anglia között. Megbékülési kísérletek 1912-ben. 1913-tól harc a felfegyverzési előnyért.

Die Deutsch-tschechische Verhältnis seit 1918.

Hrsg. von Eugen Lemberg und Gotthold Rhode.

Stuttgart-Berlin, 1969. etc. W. Kohlhammer, 139 p.

(A német-cseh viszony 1918. óta.)

Érinti a szudétanémet kérdést 1945-ig. Felvázolja Csehszlovákia útját 1945. óta. Anonym tanulmány is jelent meg a kötetben, amely részletesen foglalkozik az 1968-as eseményekkel. Az utolsó írás részletezi a német-cseh kapcsolatokat a második világháború vége óta.

Jacobsen, H.A., - Jochmann, W.: Ausgewählte Dokumente zur Geschichte des Nationalsozialismus 1933-1945. 1-5 Bd. Kommentar.

Bielefeld, 1961-1966. Neue Gesellschaft.

(A nemzetiszocializmus történetének válogatott dokumentumai 1933-1945. 1-5. kötet.)

Válogatott dokumentumokban végigkíséri a fasiszmus történetét a kezdetektől, a völkisch-mozgalomtól az összeomlásig. Főbb témák, amelyek köré csoportosulnak a dokumentumok: a fasiszta párt kezdetei; a gleichschaltolás; a harc kezdetei; a permanens forradalom; a náciizmus külpolitikai programja, katonai-

- * politikai programja; az expanzió és a második világháború kiterjedése; "Nagynémetország" megteremtésének terve; a rasszizmus, az "új rend" Európában; a bukás.

akten zur deutschen auswärtigen Politik 1918-1945.

Göttingen, 1969. Vandenhoeck und Ruprecht.

Ser. D. 1937-1941.

Bd. 12./1. Die Kriegsjahre.

April 1941.

Bd. 12./2. Die Kriegsjahre.

Juni 1941.

(Iratok a német külpolitikához 1918-1945. 12/1. köt.: A háborús évek. 1941. febr. - ápr. 5. 12/2. köt.: 1941. ápr. - 1941. jun. 22.)

A 12/1. kötet főleg nyugateurópai vonatkozású diplomáciai iratokat tartalmaz. A 12/2. kötet főleg keleteurópai vonatkozásúakat, köztük jelentős mértékben magyarországiakat is. A két kötet több mint 900 dokumentumot tartalmaz.

Heine, F.: Dr. Kurt Schumacher. Ein demokratischer Sozialist europäischer

Prägung. Dr.K.S. - Egy igazi európai demokrata szocialista.

Göttingen - Zürich - Frankfurt, 1969. Musterschmidt Verl. 120 p. 3 t.

Dr. Kurt Schumacher 1945-1952 között a Német Szociáldemokrata Párt elnöke volt. 1895-ben született Kulmban, kereskedőcsalád gyermekeként. Az első világháborúba önként jelentkezett. Egyik karját elvesztette. Gyógyulása után befejezte egyetemi tanulmányait, s 1920-ban a Schwäbische Tagwacht szerkesztője lett, s az SzDP képviselője. 1930-ban a Reichstagba is beválasztották. Fellépett a náci párt ellen, s 1933-tól 10 évig koncentrációs táborban volt fogságban. 1945-től haláláig az SzDP legkiemelkedőbb politikusa és harcosa volt.

Lowke, U.F.: Für den Fall, dass ... Die Haltung der Sozialdemokratischen

Partei D[utschlands] zur Wehrfrage 1949-1955. Mit einem dokumentarischen Anhang und dem letzten Interview Fritz Erlers.

Hannover, 1969. Verl. für Literatur und Zeitgeschehen, 264 p.

(Arra az esetre, ha ... A németországi Szociáldemokrata Párt álláspontja a honvédelem kérdésében 1949-1955. Dokumentációs függelékkel és utolsó interjú Fritz Erler-rel).

Az európai kollektív biztonság kérdésének alakulása a Német Szövetségi Köztársaság megalakulása után. A könyv második része hozza az e vonatkozású dokumentumokat 1948-54. között.

Stammler, D.: Die Presse als soziale und verfassungsrechtliche Institution.

Eine Untersuchung zur Pressefreiheit nach dem Bonner Grundgesetz.

Berlin, 1971. Duncker und Humblot, 374 p.

(A sajtó, mint szociális és alkotmányjogi intézmény.)

Rövid történeti áttekintés után az NSZK sajtótörvényének szociális és alkotmányjogi vonatkozásait ismerteti, a sajtótörvény fogadtatását a különböző politikai eszméaramlatok oldaláról tárgyalja és mérlegeli egy új újabb sajtóreform lehetőségeit.

Historische Forschungen in der DDR 1960-1970. Analysen und Berichte. Zum

XIII. Internationalen Historikerkongress in Moskau 1970.

Red. Gerhard Backer, Ursula Mader, Hans Otten etc.

Berlin, 1970. VEB Deutscher Verl. der Wissenschaften, 836 p.

(Történeti kutatások az NDK-ban 1960-1970. Elemzések és tudó-

sítások. Az 1970. évi moszkvai XIII. történész kongresszus.)
A kötet 41 tanulmányt tartalmaz elméleti és tényyszerű cikkeket egyaránt a német történet egész időszakára vonatkozóan. Kitűnő áttekintés az új eredményekről, amelyeket a moszkvai nemzetközi kongresszusra készítettek.

Svájc

Glaus, B.: Die nationale Front. Eine schweizer faschistische Bewegung 1930-1940.

Köln, 1969. Benziger Verl. 503 p. 17 t.

(A nemzeti front. Egy svájci fasiszta mozgalom 1930-1940 között.)

Egy fasiszta mozgalom története, elsősorban a mozgalom iratai és a sajtója alapján. A résztvevők Svájc polgári - kispolgári köréből kerültek ki. Főleg Hitler hatalomrajutása után aktivizáltak magukat. A tradicionális pártok összefogtak ellenük.

SzU (Oroszország)

Confino, M.: Systèmes agraires et progrès agricole. L'assolement triennal en Russie aux XVIIIe-XIXe siècles. Étude d'économie et de sociologie rurales.

Paris, 1969. La Haye, Mouton, 495 p.

(Agrárrendszerek és mezőgazdasági fejlődés. A hároméves vetésforgó Oroszországban a XVIII-XIX. században.)

Gazdasági és szociológiai tanulmány a jobbágyfelszabadítás előtti Oroszországról, a hármás vetésforgó szerepe a paraszti élet általános szervezetében, földesuri és jobbágy-érdekközösségek az újításokkal szemben. Európai összehasonlítások.

Schmiedel, K., - Schnitter, H.: Bürgerkrieg und Intervention 1918 bis 1922. Militärhistorischer Abriss des Bürgerkrieges und der ausländischen Intervention in Sowjetrussland.

Berlin, 1970. Deutscher Militärverl. 381 p. 8 t.

(Polgárháború és intervenció 1918-tól 1922-ig. A szovjetoroszországi polgárháború és külföldi intervenció hadtörténeti ábrázolása.)

Hadtörténeti összefoglalás, amely a szakembereknek és laikusoknak egyformán érdekes és újatmondó.

Harden, H.: Lockspitzel Asew [Ernő]. Geschichte eines Verräters.

Hamburg, Mosaik Verl. 303 p. 4 t.

Irodalmi színezettel megírt történeti életrajz Azevről, az eszer mozgalom ismert vezető alakjáról, tudományos apparátus nélkül.

KÜLFÖLDI FOLYÓIRATOK REPERTÓRIUMA 1970/I.

AESC	= Annales; Économies, Sociétés, Civilisations (Paris)
AHR	= American Historical Review (New York)
AHRF	= Annales Historiques de la Révolution Française (Paris)
AMN	= Acta Musei Napocensis (Cluj)
CoSSH	= Comparative Studies in Society and History (Hague)
ČSP	= Časopis za sovremenu povijest (Zagreb)
Dap	= Deutsche Aussenpolitik (Berlin)
DDR	= Der Donauraum (Wien)
Ein	= Einheit (Berlin)
EHR	= English Historical Review (London - New York - Toronto)
ÉB	= Études Balkaniques (Sofia)
H	= History (London)
HČ	= Historický Časopis (Bratislava)
Hge	= Historická Geografie (Praha)
HJ	= Historisches Jahrbuch (München-Freiburg)
HT	= History Today (London)
HZ	= Historische Zeitschrift (München)
IG	= Istorijski Glasnik (Beograd)
IRSH	= International Review of Social History (Amsterdam)
ISzSzSzR	= Isztorija SzSzSzR (Moszkva)
JCH	= Journal of Contemporary History (London)
JGO	= Jahrbücher für Geschichte Osteuropas (Wiesbaden)
JGSLE	= Jahrbücher für Geschichte der Sozialistischen Länder Europas (Berlin)
JMH	= Journal of Modern History (Chicago)
KOM	= Kommunizist (Moszkva)
Korunk	= Korunk (Cluj-Kolozsvár)
LC	= Lupta de Clasă (Bucureşti)
MLI	= Il Movimento di Liberazione in Italia (Genova)
MOSOC	= Movimento Operario e Socialista (Milano)
MS	= Le Mouvement Social (Paris)
MT	= Marxism Today (London)
NLR	= New Left Review (London)
NNI	= Novaja i novejsaja isztorija (Moszkva)
ÖO	= Österreichische Osthefte (Wien)
PP	= Past and Present (London)
RH	= Revue Historique (Paris)
RM	= Revista Muzeelor (Bucureşti)

RHD	=	Revue d'Histoire Diplomatique (Paris)
RHÉS	=	Revue d'Histoire Économique et Sociale (Paris)
RITL	=	Revista de istorie si teorie literară (Bucureşti)
RRH	=	Revue Roumaine d'Histoire (Bucureşti)
SbH	=	Sbornik historicky (Praha)
SR	=	Slavic Review (Washington)
SST	=	Studi Storici (Milano)
St	=	Studii (Bucureşti)
SoF	=	Südostforschungen (München)
SzSz	=	Szovjetszkoje Szlavjanovegyenyije (Moszkva)
UIZs	=	Ukrainszkij Isztoricsnij Zsurnal (Kijev)
VAN	=	Vesztnyk Akademii Nauk SzSzSzR (Moszkva)
VDI	=	Vesztnyk drevnej isztorii (Moszkva)
VF	=	Voproszi Filoszofii (Moszkva)
VfZg	=	Vierteljahrshäfte für Zeitgeschichte (Stuttgart)
VfSW	=	Vierteljahrsschrift für Sozial-, und Wirtschafts- geschichte (Wiesbaden)
CI	=	Voproszi Isztorii (Moszkva)
VIK	=	Voproszi Isztorii KPSzSz (Moszkva)
VMU	=	Vesztnyk Moszkovszkogo Universziteta (Moszkva)
ZfO	=	Zeitschrift für Ostforschung (Marburg a.d. Lahn)
ZG és ZfGw	=	Zeitschrift für Geschichtswissenschaft (Berlin)

Nemzetközi tanácskozások

Wirtschaftliche und soziale Probleme der gewerbliche Entwicklung im 15-16. und 19. Jahrhundert. Bericht über die zweite Arbeitstagung der Gesellschaft für Sozial- und Wirtschaftsgeschichte in Würzburg 8.-10. März 1965.

(Kiad.: F.Lütge.)

(A 15-16. és 19. századi ipari fejlődés gazdasági és társadalmi problémái. Tájékoztató a Gesellschaft für Sozial- und Wirtschaftsgeschichte második konferenciájáról.)

(Stuttgart, 1968. 155 p.)

Ism. Sydom, J.

Hj, 1970. II. félkötet. 483-484.

Würzburg, 1965. márc. 8-10.

Кравченко, И.И. - Тузмухамедов. Р.А.. Некоторые вопросы теории национально-освободительного движения на международном симпозиуме в Алма-Ате.

(A nemzeti felszabadító mozgalom elméletének egyes kérdései az Alma-Atában tartott nemzetközi szimpóziumon.)

VF, 1970. 142-148.

Alma-Ata, 1969. okt. Téma: "Lenin tanítása a nemzeti-felszabadító forradalmakról és a fejlődő országok társadalmi haladásának jelenlegi szakasza." Beszámoló.

Kolloquium von Historikern Frankreichs und der DDR.

(Franciaország és az NDK történészeinek kollokviuma.)

ZG, 1970. f.1. 88-90.

Berlin, 1969 szept. 29-30.

A téma: német-francia kapcsolatok a birodalom egyesítésekor és a Párizsi Kommun alatt; az első világháború előtörténete; a két háború közti időszak; az ismertetés végén a kommuniké szövege.

Lutz-Dieter, B., Katsch, G., Keller, D., Loch, W.: Klassen und Ideologien in Epochen des revolutionären Umbruchs.

(Osztályok és ideológiák a forradalmi áttörés korszakaiban.)

ZG, 1970. f.2. 214-216.

Lipcse, 1969 okt. 2-4.

Nemzetközi tanácskozás. Résztvevők: Franciaország, EAK, Peru, Marokkó, Szovjetunió, Magyarország, USA, Anglia. A magyarok közül kiemeli Benda Kálmán előadását.

Pankau, P.: 20 Jahre sozialistische Zusammenarbeit zwischen der DDR und der UdSSR auf dem Gebiet der Wissenschaft.

(20 éves a szocialista együttműködés az NDK és a Szovjetunió között a tudomány területén.)

ZG, 1970. f.2. 219-222.

Moszkva, 1969 okt. 21-23.

Tudományos ülésszak. Ismerteti a főbb előadásokat.

Gunst, P.: Die Agrarsozialen Bewegungen und Wandlungen in Südosteuropa.

(Agrárszocialista mozgalmak és változások Délkelet-Európában.)

OO, 1970. f.2. 122-125.

Salzburg-Traunstein, 1969. okt. 13-15.

Téma: a két világháború közötti agrármozgalmak és hatásai. Résztvettek rajta osztrákok, nyugatnémetek, jugoszlávok, bulgárok, románok, magyarok.

11. Nemzetközi Főiskolai Hét.

Vetter, Kl.: 14. Jahrestagung der Arbeitsgemeinschaft des Hansischen Geschichtsvereines in der DDR.

(A Hansa Történeti Társulat munkaközösségének 14. tudományos ülése.)

ZG, 1970 f.2. 222-225.

Mühlhausen, 1969. okt. 29-31.

Nemzetközi tanácskozás az NDK fennállása 20. évfordulóján. Ismerteti az 1955-ben alakított munkaközösség rövid történetét. Az előadások közül kiemeli Pach Zsigmond Pál akadémikusét, amelynek rövid tartalmi ismertetését is adja.

Mihova, Ch.: L'Essemblée générale de l'Association européenne d'histoire contemporaine.

(Az európai kortörténeti társulat strassburgi közgyűlése.)

EB, 1970. VI.t. f.1.

Strasbourg, 1969. okt. 31 - nov.1.

Mihova, Ch.: Die zweite Tagung der Historiker-Kommission der DDR und VRB.

(Az NDK és a Bulgár Népköztársaság történészbizottságának II. ülése.)

EB, 1970. VI.t. f.1. 111.

Szófia, 1969. nov. 11-17.

- Vetter, Kl.: Preussen und das reaktionäre Preussentum in der deutschen Geschichte.
(Poroszország és a reakciós poroszság a német történelemben.)
ZG, 1970. f.4. 529-533.
A Német Történelmi Társulat tudományos ülásszaka 1969. dec. 9-10-én. Résztvettek rajta cseh és lengyel vendégek. A főbb előadások részletes ismertetése.
- Наринский, М.М., История внешней политики СССР.
(A SzU külpolitikájának a története.)
VAN, 1970. f.3. 91-92.
Moszkva, 1969. dec. 12.
Tudományos ülásszak. Témája: "A SzU külpolitikájával és a nemzetközi viszonyokkal foglalkozó burzsoá történetírás kritikája".
- Ленинизм - идейное оружие трудящихся.
(Leninizmus - a dolgozók eszméi fegyvere.)
VAN, 1970. f.3. 3-12.
Moszkva, 1970. jan. 19-23.
SzU, Bulgária, Magyarország, NDK, Lengyelország részvételével nemzetközi elméleti konferencia.
- Соколов, А.И., Мировая социалистическая система - воплощение идей ленинизма.
(A szocialista világrendszer - a leninizmus eszméinek valóra-váltása.)
VAN, 1970. f.3. 15-17.
Moszkva, 1970. jan. 27-30.
Nemzetközi tudományos konferencia a szocialista országok tudósainak párt-, és állami vezetőinek-, a diplomáciai testületek képviselőinek a részvételével.
- Berndt, R.: Die slowakische Frage und Mitteleuropa in der modernen Geschichte.
(A szlovák kérdés és Közép-Európa a modern történelemben.)
ZG, 1970. f.6. 822-823.
Pozsony, 1970. febr. 16-18.
Tudományos ülés. A konferencián résztvettek jugoszlávok, lengyelek, magyarok és keletnémetek.
- Пономарев, Б.И., Ленинизм - великая сила революционного преобразования мира.
(Leninizmus - a világot átalakító hatalmas forradalmi erő.)
VIK, 1970. f.4. 19-33.
Moszkva, 1970. febr. 24-26.
"A leninizmus és a világforradalmi folyamat" c. nemzetközi elméleti konferencián elhangzott referátum lerövidített szövege.
- Кононенко, А.М., - Шаркова, И.С., Встреча историков СССР и ГДР.
(A Szovjetunió és az NDK történészeinek találkozója.)
VAN, 1970. f.6. 99-101.
Leningrád, 1970. márc. 16-18.
Négy referátum és 44 korreferátum hangzott el Lenin születésének 100. évfordulója alkalmából.
- Пушкаш, А.Н., 25 лет народной Венгрии.
(A népi Magyarország 25 éve.)
VAN, 1970. f.6. 111-112.
Moszkva, 1970. márc. 24.
Szovjet-magyar tudományos ülásszak.

- Мурашко, Г.П., 25 лет освобождения Чехословакии.
(25 éve szabadult fel Csehszlovákia.)
VAN, 1970. f.7. 99-101.
Moszkva, 1970. máj. 6.
Tudományos ülészak cseh-szlovák tudósok részvételével.
- Куманев, Г.А., Великая победа советского народа.
(A szovjet nép nagy győzelme.)
VAN, 1970. f.8. 86-90.
Moszkva, 1970. máj. 11-13.
Nemzetközi tudományos konferencia.
- Schleier, H.: Kolloquium zu Problemen der Methodologie der marxistisch-leninistischen Geschichtswissenschaft.
(Kollokvium a marxista-leninista történettudomány metodológiai problémáiról.)
ZG, 1970. f.9. 1192-1196.
Berlin, 1970. jun. 9-10.
Nemzetközi konferencia. Résztvevői: az NDK-n kívül a szocialista tábor történészei.
- Виноградов, В.А., Научный форум по экономической истории.
(A gazdaságtörténelem tudományos fóruma.)
VAN, 1970. f.11. 99-105.
Leningrád, 1970. aug. 10-14.
Nemzetközi gazdaságtörténész-kongresszus.
- Jordan, K.: Der 13. Internationale Historikerkongress in Moskau vom 16-23. August 1970.
(A 13. nemzetközi történészkongresszus.)
HZ, 1970. t.211. f.2. 518-524.
Moszkva, 1970. aug. 16-23.
Először ismerteti az un. "nagy témákat". A fasiszmus témánál említi Lackó Miklós előadását, amely előítéletektől mentesen tárgyalta annak gazdasági-társadalmi okait. Beszámol a nemzetközi történész bizottság új vezetőségi tagjairól.

Történetfilozófia

- Молчанов, Ю.В., Классическая и релятивистская концепции времени и отношение одновременности.
(Az idő klasszikus és relativ koncepciói és az egyidejűség viszonya.)
VF, 1970. f.12. 93-104.
- Целищев, В.В., Сосуществование и пустые термины.
(A lét és egyszerű terminusok.)
VF, 1970. f.12. 105-114.
- Юлин, В.Г., Понятие целостности в структуре научного знания.
(A teljesség fogalma a tudományos megismerés strukturájában.)
VF, 1970. f.12. 81-92.
- Shils, E.: Tradition.
(Hagyomány.)
CoSSH, apr. 1971. t.13. f.2. 122.

Marxisme et théorie de la personnalité.

(Marxizmus és a személyiségelmélet.)

VF, 1970. f.2. 165-166.

L. Séve Párisban, 1969-ben megjelent hasonló című (509 p.) művének ismertetése.

Проблемы историко-философской науки.

(A történetfilozófiai tudomány problémái.)

VF, 1970. f.2. 102.

A.T.J. Ojzerman tollából Moszkvában 1969-ben megjelent mű (398 p.) ismertetése.

Антология мировой философии.

(Filozófiai antológia.)

VF, 1970. f.2. 161.

A négykötetesre tervezett sorozat I. kötetének ismertetése. (Moszkva, 1969. 936.p.)

Konvergenztheorie und Realität.

(Konvergenzia elmélet és valóság.)

VF, 1970. f.2. 165.

H.Meissner német marxista tudós Berlinben, 1969-ben (178 p.) megjelent hasonló című művének ismertetése.

Ковальзон, М.Я., "Система экономических наук".

(A gazdaságtudományok rendszere.)

VF, 1970. f.2. 156-158.

A Moszkvában 1968-ban megjelent (462 p.) hasonló című, igen figyelemreméltó kollektív mű ismertetése.

Honl, I.: Zánik kruhové predstavy Zeme v reekém kulturnim prostredí.

(A Föld gömbölyű alakjára vonatkozó elképzelések megszűnése a görög kulturális környezetben.)

Hge, 1969. f.2. 22-26.

Bednár, K.: Francouzské pojety tzv. "géohistoire".

(Az ún. "géohistoire" francia értelmezése.)

Hge, 1969. f.2. 99-111.

Милу, Н., Процесс теоретизации и условия научной истины.

(A tudományos igazság elméletének és feltételének folyamata.)

VF, 1970. f.2. 69-80.

Зотов, А.Ф., Философское наследие В.И. Ленина и проблема об"ективного содержания научных законов.

(V.I. Lenin filozófiai hagyatéka és a tudományos törvények objektív tartalma.)

VF, 1970. 2. 32-43.

Mi a "tudományos törvény" viszonya az objektív adatokhoz. A filozófiai irodalom gyakran azonosítja a tudományos törvényt és az objektív törvény fogalmát, avagy nem túl pontosan vonják meg a különbséget. Tárgyalja a tudományos törvényt, mint az elméleti konstrukció részét, valamint viszonyát a tudomány matematizálásával.

Küttler, W., Lozek, G.: Die historische Gesetzmässigkeit der Gesellschaftsformationen als Dialektik von Ereignis, Struktur und Entwicklung.

(A történelmi törvényszerűség a társadalmi formációkban mint az esemény, struktúra és fejlődés dialektikája.)

ZG, 1970. f.9. p.1117-1145.

A kommunizmus felépítésének megtervezéséhez szükséges a történelmi törvényszerűségek mély elemzése, a tanulságok levonása és alkalmazása.

В.И. Ленин и законы истории.

(Lenin és a történelem törvényei.)

VDI, f.2. 3-10.

Thorner, D.: Marx et l'Inde: le mode de production asiatique.

(Marx és India: az ázsiai termelési mód.)

AESC, 1969. t.24. f.2. 337-369.

Андреев, И.Л., Специфика некапиталистического развития народов, не завершивших процесса складывания классов.

(A nemkapitalista fejlődés specifikuma azon népeknél, amelyek az osztályok kialakulásának korát élik.)

VI, 1970. f.9. 56-73.

Искров, М.В., Жизненность ленинских идей об исторической роли рабочего класса.

(A munkáosztály történelmi szerepéről szóló lenini eszmék élő voltáról.)

VIK, 1970. f.2. 3-17.

Hobsbawn, W.J.: Lenin and the "Aristocracy of Labour".

(Lenin és a "munkás-arisztokrácia.")

MT, V.14. N.7. 1970. Jul. 207-210.

Кеманов, О.Н., Критика концепции и обуржуазивания рабочего класса.

(A munkáosztály "elpolgáriasodása"-ról szóló koncepció bírálata.)

VF, 1970. f.12. 3-13.

Villari, R.: Antonio Genovesi e la riverca delle forze motrici dello sviluppo sociale.

(A.G. és a társadalmi fejlődés mozgató erőinek kutatása.)

SST, 1970. t.11. f.1. 26-52.

A nápolyi illuministák egyik vezetője, A.G. gazdasági és társadalmi reformelképzelései.

Munphy, R.F.: Dante and Politics. If the world were ruled by a single Christian monarch, peace and justice would prevail: such was Dante's vision in the early fourteenth century.

(Dante és a politika. Ha a világ egy egyszerű keresztény fejedelem által kormányoztatott volna, béke és jog győzedelmeskedne. Ez Dante visiója a korai XIV. században.)

HT, f.7. 1970. July. 481-488.

D'Amato, O.: Ideologia e politica in Giuseppe Ferrari.

(Ideológia és politika G.F. műveiben.)

SST, 1970. oct.-dec. f.4. 743.

Богомолов, А., Философия Гегеля и современность.

(Hegel filozófiája és korunk.)

Kom, 1970. f.14. 99-110.

- Valentin, Al.: Fundamentares materializmului în gîndirea filozofică a lui Lenin.
(A materializmus Lenin filozófiai gondolkodásában.)
LC, 1970. t.50. l. 86-95.
- Hoffmann, E.: Über die Kategorie der Gesellschaftsformation im Werk W.I. Lenins.
(A társadalmi formáció kategóriája V.I. Lenin munkásságában.)
ZG, 1970. f.5. 588-607.
A kapitalizmusról a szocializmusra való átmenet lenini életműve a gyakorlatban és irodalmi munkásságában. "Az imperializmus korának marxizmusa."
- Lazea, A.: V.I. Lenin despre coexistenta pasnică.
(Lenin a békés együttélésről.)
St, 1970. 2. 197-214.
- Паршонш, X.Л. /США/ Ленинская мысль и философы США.
(A lenini eszme és az USA-beli filozófusok.)
VF, 1970. f.3. 62-74.
Az 1890-es évektől napjainkig terjedő áttekintés, a cikk végén az amerikai műveket felölelő bibliográfiával.
- Лопухов, Б.Р., О "тождестве" философии и истории в работах Б. Кроче.
(A filozófia és a történelem "azonosságáról" B.Croce műveiben.)
VF, 1970. f.1. 101-109.
- Interpreti di Croce.
(Croce interpretálói.)
VF, 1970. f.2. 166.
M.Biscione Nápolyban, 1968-ban kiadott, hasonló című művének (482 p.) ismertetése.
- Erős, L.: Очерк концепции Э. Фромма.
(E.Fromm koncepciójának ismertetése.)
VF, 1970. f.6. 86-95.
1901-ben Németországban született, az 1930-as években az USA-ba emigrált. Pszichoanalitikus. Eszméi az egész világon ismertek. Ingadozik Marx és a "szeretet vallása" között. Fő témája a társadalmi pszichológia.
- Ницета на антиисторизм.
(Az antihistorizmus nyomára.)
VF, 1970. f.3. 172.
V.Dobrijanov bolgár filozófus Szófiában, 1969-ben megjelent azonos című művében elemzi a neopozitivisták Karl Popper nézeteit. Itt a bolgár mű ismertetése.
- Kuper, L.: Theories of revolution and race relations.
(Forradalmakra és fajok egymás közti kapcsolataira vonatkozó elméletek.)
CoSSH, 1971. jan. t.13. f.1. 87.
- Abrams, F.: The conflict of generations in industrial society.
(Generációk összeütközései az ipari társadalomban.)
JCH, 1970. t.5. f.1. 175-190.
Politikai generációk meghatározása, magatartásbeli különbség generációk között, a konfliktus inkább kulturális, mint politikai tartalma.

Klair, L.: The sociology of the opposition to science and technology: with special reference to the work of Jacques Ellul.
(A tudománnyal és technológiával való szembenállás szociológiája, különös tekintettel Jacques Ellul munkájára.)
CoSSH, apr. 1971. t.13. f.2. 217.

Козинг, А., Философия "современного марксизма".
(A jelenkori marxizmus filozófiája.)
VF, 1970. f.3. 175-182.
Kritikai megjegyzések Erast Fischer ujrevizionista nézeteiről.

Федоров, Р.П., Предпринимательские союзы и крах теории "плюралистического общества".
(A vállalkozói szövetségek és a "pluralista társadalom" elméletének csődje.)
VF, 1970. 2. 98-108.
A modern polgári társadalomra vonatkozó nyugati szociológiai és filozófiai elméletek között az utóbbi 20 évben legtekintélyesebb a pluralizmus. J.Wössner, W.Kornhauser, W.E. Binkley, M.C. Moos stb. nézeteiről.

Loewenberg, P.: Arno Mayer's "Internal Causes and Purposes of War in Europe, 1870-1956" - an inadequate model of human behavior, national conflict and historical change.
(A.M. cikke: "Belső háborus okok és célok Európában, 1870-1956" - az emberi magatartások, nemzeti összeütközések, történelmi változások ki nem elégítő modellje.)
JMN, 1970. t.42. f.4. 628-636.
A modern pszichológia agresszivitás-elmélete.

Косицын, А.П., Творческое развитие КПСС ленинского учения о социалистическом государстве.
(A szocialista államról szóló lenini tanítás alkotó továbbfejlesztése az SzKP által.)
VIK, 1970. f.4. 84-96.
A tárgyalt kérdéscsoportok: 1./ a proletárdiktatura államának feladatairól, 2./ az állam jellegéről a fejlett szocialista államban, 3./ a szocialista állam szerepéről a kommunizmus építése során.

Глазычев, В.Л., Проблема "массовой культуры".
(A "tömegkultura" problémája.)
VF, 1970. f.12. 14-22.

Történettudomány, módszertan, referáló tudomány

Momigliano, A.: L'eta del trapasso fra storiografia antica e storiografia medievale-320-550 d.C.
(Az antik és a középkori történetírás közötti átmenet korszaka-Kr.u. 320-550.)
RSI, 1969. f.2. 286-303.

- Tanase, A.: Sur la nature du fait historique.
(A történeti tény természetéről.)
RRH, 1969. t.8. f.6. 1006-1024.
A fogalom taglalása az utolsó 150 év történetfilozófiájában.
- Junker, D.: Über die Legitimität von Werturteilen in den Sozialwissenschaften und der Geschichtswissenschaft.
(Az értékítélet jogosságáról a társadalomtudományokban és a történettudomány.)
HZ, 1970. t.211. f.1. 1-33.
Ha a történész nem kerülheti el, hogy ítéletet mondjon, ezt ne mint tudós, hanem mint moralista, politikus vagy pedagógus tegye.
- Stanescu, E.: V.I. Lenine et la méthodologie de l'histoire.
(Lenin és a történelem módszertana.)
RRH, 1970. t.9. f.2. 187-204.
- Constantinescu, M.: Relatia dintre ştiinţele istorice şi ştiinţele sociale.
(A történet és a társadalomtudományok közötti kapcsolat.)
LC, 1970. f.9. 17-23.
Az 1970. évi moszkvai történész-kongresszuson felmerült kérdésekkel foglalkozik.
- Vanis, J.: Historická geografie jako vedni obor.
(Történelmi földrajz, mint tudományág.)
Hge, 1969. f.2. 3-21.
- Morineau, M.: Histoire sans frontière: Prix et "révolution agricole".
(Határtalan történelem: árak és mezőgazdasági forradalom.)
AESC, 1969. t.24. f.2. 403-423.
Bibliográfiai összefoglaló az ártörténeti kiadványokról.
- Косолапов, В.В., Методы социального прогнозирования и ретроспекции в историческом исследовании.
(A társadalmi prognóziskészítés és visszatekintés módszerei a történeti kutatásban.)
UIZs, 1970. f.9. 3-13.
- Hobák, V.J.: Kritika map v historických publikacích.
(A történelmi publikációkban lévő térképek bírálata. I.)
Hge, 1970. f.4. 196-198.
- Nolte, E.: Zeitgeschichtsforschung und Zeitgeschichte.
(Kortörténetkutatás és kortörténet.)
VfZg, 1970. f.1. 1-11.
Egyik alapvető különbség a középkor vagy ókortudománnyal szemben az, hogy a kortörténet sohasem egyszerű kutatás, hanem egyidejűleg interpretáció, és önmagatájékoztatás is. Ebbe az "ön-tájékoztatás" (Selbstverständigung) címszóba próbálja sűríteni a mai burzsoá történetírásnak azokat a mozzanatait, amelyek apologetikus jellegűek.
- Theodor Mommsen. Geschichtsschreibung und Politik. 2. neubearb. Aufl.
(Göttingen, 1968. 238 p.)
(Történetírás és politika.)
Ism.: Schleier, H.
Zg, 1970. f.5. 678.

White, L.: Die mittelalterliche Technik und der Wandel der Gesellschaft.
(München, 1968. 168 p.)
(A középkori technika és a társadalom változása.)
Ism. HZ, 1970. t.210. f.1. 105.

Жуков, Е.М., Проблема изучения всеобщей истории.

(Az egyetemes történet kutatási problémái.)

VAN, 1970. f.5. 67-72.

Az egyetemes történet tárgya ma már Ázsia és Afrika is. Európa fehér foltja: Portugália, Hollandia, Görögország. A feladat az általános törvényszerűség konkrét megjelenési formájának feltárása; harc a burzsoá teóriák ellen (Rostow, Toynbee, stb.).

Работ, Б.С., Экспериментальные методы в социальном познании.

(Kísérleti módszerek a társadalmi megismerésben.)

VF, 1970. f.3. 86-97.

A kísérlet ma már nem csupán a természettudományok eszköze. Elsősorban a szociológia példáján bizonyítja ezt, gazdag nyugati és szovjet irodalom felhasználásával.

Научная жизнь - Ленин и социологическая наука.

(Tudományos élet - Lenin és a szociológia.)

VF, 1970. f.12. 129-133.

Яхот, Q.O., О методе статистического анализа общественно-политических явлений в трудах В.И. Ленина.

(A társadalmi-politikai jelenségek statisztikai elemzésének módszeréről, V.I. Lenin műveiben.)

VIK, 1970. f.1. 58-71.

Городецкий, Ю.Н., Питания Историкографического дослідження в працях В.І. Леніна /1917-1923 pp./

(A historiográfiai kutatás kérdései Lenin műveiben. 1917-1923.)

UIZs, 1970. f.2. 27-38.

Gorodeckij, E.: Zu einigen Problemen der historiographischen Untersuchung in den Werken V.I. Lenins in den Jahren 1917-1920.

(A történeti kutatás néhány problémája V.I. Lenin műveiben 1917-1920 között.)

JGSLE, 1970. t.14/1. 71-90.

Буганов, В.Н., Советская литература о приемах работы В. И. Ленина с источниками.

(A szovjet irodalom Lenin forráskezelési módszeréről.)

VI, 1970. f.9. 129-135.

Славков, С., Понятие "математическая структура" и его значение.

(A "matematikai struktúra" fogalma és jelentősége)

VF, 1970. 2. 67-77.

Új eszmék és tendenciák a matematika fejlődésében, a "matematikai struktúra" fogalmának meghatározása; bázis-, és többszörös strukturák-, egyes metodológiai következtetések fejezet-cím alatt tárgyalja a témát.

Деопик, Добров, Кхак, Ковальченко, Палли, Устинов, Количественные и машинные методы обработки исторической информации.

(A történelmi információk feldolgozásának mennyiségi és gépi módszerei.)

NNI, 1970. f.5. 28-35.

Глушков, В., Кибернетика - достижения и проблемы.

(Kibernetika: eredmények és problémák.)

Ком, 1970. f.18. 71-82.

Бирюков, Б.В., Критерий практики в дедуктивных теориях в свете философских идей В.И. Ленинна.

(A gyakorlati kritérium a deduktív elméletekben - V.I. Lenin filozófiai eszméinek fényében.)

VF, 1970. f.3. 50-61.

Az ismeretek különböző területeinek matematizálásáról, olyan új tudományos módszerek felhasználásáról, mint a "formalizálás" és "algoritmizálás".

Дьяков, В.А., Роль социолого-статистических методов при изучении освободительных движений.

(A szociológiai-statisztikai módszerek szerepe a felszabadító mozgalmak tanulmányozásában.)

VI, 1970. f.12. 61-70.

Стяжкин, Н.И., Стяжкина, Г.П., Некоторые методологические проблемы реферистики.

(A referáló tudomány néhány módszertani problémája.)

VF, 1970. 2. 78-86.

A tudomány-technikai haladás elengedhetetlen feltétele a legújabb tudományos eredményekről való rendszeres és operatív tájékozódás. Referáló kiadvány nélkül a tudós a szakirodalomnak csak 6 %-át tudja áttekinteni. A referálás ma "a művészet speciális ága".

Módszertani szempontból tekinti át az 1850 körül keletkezett tudományág fejlődését, s főleg e tudomány 2 fő mozzanatát: az egyszerűsítést és lerövidítést. Az elektronikus gépek szerepe, ezek alkalmazása a SzÜ-ban. Ismerteti az amerikai H.P. Luhn gépi módszerét, főleg filozófiai témákra.

Ideológiai harc

Махов, А.С., Ленинский подход к критике буржуазного объективизма в
"Ознании общественных явлений."

(Lenin és a társadalmi jelenségek megismerése terén mutatkozó
burzsoá objektivizmus kritikája.)

VIK, 1970. f.3. 72-82.

Lenin megállapítja, hogy a burzsoá objektivizmus akadályozza
a társadalmi jelenségek helyes tükröződését az emberek tudatá-
ban, a burzsoázia osztálypozícióinak megerősítését szolgálja.
Jellemzője az állítólagos "osztályok és pártok fölé emelkedés".
Ezzel szemben a következőket marxisták nyíltan vallják nézetei-
ket és szándékaikat.

Титаренко, С.Д., В.И. Ленин об истоках оппортунизма и путях его
преодоления.

(Lenin az opporrtunizmus gyökereiről és felszámolásának útjai-
ról.)

VIK, 1970. f.11. 110-120.

Ойзерман, Т.И., Ленинские принципы научной критики идеализма.

(Az idealizmus tudományos bírálatának lenini elvei.)

VF, 1970. 2. 9-20.

Felhívja a figyelmet az idealizmus vulgáris és tudományos bí-
rálatára közötti különbségre. Az előbbi eleve elveti, az utóbbi
kijavítja tételeit.

Mader, R.: Theoretische und praktische Probleme der Geschichtspropaganda.

(A történeti propaganda elméleti és gyakorlati problémái.)

ZG, 1970. f.2. 209-213.

1969 november 20-21. a német Történelmi Társulat ülése. Téma:
"A szocialista történeti tudat szerepe a szocialista társadalom
kialakításában." Ismerteti az előadásokat.

Ленинизм и актуальные задачи борьбы против антикоммунизма.

(Leninizmus és az antikommunizmus elleni harc aktuális fel-
adatai.)

VF, 1970. 2. 3-8.

A burzsoá ideológusok új taktikája - Marx és Lenin szembeállí-
tása. Az antikommunista doktrínák sikeres kritikájának feltéte-
le - osztálygyökerük és osztálylényegük feltárása.

Куликов, А.Г., Ленинская теория империализма и современность.

(Az imperializmus lenini elmélete és a jelenkor.)

VAN, 1970. f.3. 3-14.

Moszkva, 1970. jan. 27-29. Tudományos konferencia.

Актуальные задачи философских исследований.

(A filozófiai kutatások aktuális feladatai.)

VAN, 1970. f.3. 22-29.

A legfontosabb feladatok: a materialista dialektika kidolgozá-
sa, a történelmi materializmus továbbfejlesztése, a kultúra-,
az etika-, az esztétika és a kommunizmus építésével kapcsolatos
filozófiai problémák kidolgozása, a burzsoá filozófiai és szo-
ciológiai elméletek elleni aktív harc s ugyancsak harc a
jobb-, és baloldali revizionizmus ellen.

- Lozek, G.: Zur Methodologie einer wirksamen Auseinandersetzung mit der bürgerlichen Geschichtsschreibung.
(A polgári történetírással való hatékony vita metodológiája.)
ZG, 1970. f.5. 608-616.
A polgári történetírás megváltozott. Kénytelen a tényekből kiindulni, nem ér már célt a történeti tények hamisításával. Ezeket az új módszereket a szocialista történetírásnak alaposan meg kell ismerni, mert csak így veheti fel ellene érvényesen a harcot.
- Марушкин, В.И., Антикоммунистическая историография - идеологическое оружие империализма.
(Az antikommunista történetírás - az imperializmus ideológiai fegyvere.)
VIK, 1970. f.7. 92-102.
Főleg amerikai és nyugatnémet történetírók és filozófusok nézeteinek bírálata.
- Les, P.J., Wilkes, J.: History at the universities: the consumer's view.
(Történelem az egyetemeken: a fogyasztók véleménye.)
H, 1970. okt. t.55. f. 185. 327.
- Тимофеев, Т.Т., Научно-техническая революция и вопросы идеологической борьбы.
(A műszaki-tudományos forradalom és az ideológiai harc kérdései.)
VIK, 1970. f.11. 71-86.
- Мамардашвили-Соловьев-Швырев, Классическая и современная буржуазная философия. /I/
(A klasszikus és a mai burzsoá filozófia.)
VF, 1970. f.12. 23-38.
- Великович, Л.Н., Кризис клерикального антикоммунизма.
(A klerikális antikommunizmus válsága.)
VI, 1970. f.12. 84-92.
- Семенов, В.С., Марксизм-ленинизм и некоторые социальные проблемы современности.
(A marxizmus-leninizmus és néhány mai szociális probléma.)
VIK, 1970. f.9. 33-49.
- Black, C.E.: Marxism and Modernization.
(Marxizmus és modernizálás.)
SR, 1970. t.29. f.2. 182-186.
Vitacikk. A szocialista országok társadalom-tudományos fejlődését tárgyalja.
- Jones, G.E.: Towards a theory of history teaching.
(A történelemtanítás elmélete felé.)
H, 1970. t.55. f.183. 54-64.
Az iskolai történelemtanítás új módszereiről.

Engels születésének 150. évfordulója

- Schröder, W., Wittwer, W.: Nachrufe auf Friedrich Engels.
(Emlékezés Engels Frigyesre.)

ZG, 1970. f.7. 913-934.

Emlékezés halálának 75. évfordulóján. 10 dokumentumot közöl:
Engels haláláról adott korabeli újsághírek.

Schröder, W.: Friedrich Engels und die Kontinuität des Marxismus. Zur historischen Leistung des Mitbegründers des wissenschaftlichen Kommunismus.

(Engels Frigyes és a marxizmus kontinuitása. A tudományos kommunizmus társalkotójának történeti teljesítménye.)

ZG, 1970. f.10. 1269-1291.

Engels születésének 150. évfordulója alkalmából elemzi és méltatja munkásságát.

Тимофеев, Т.Т., Наследие Ф. Энгельса и современность.

(Engels öröksége és a jelenkor.)

VAN, 1970. f.11. 3-8.

Овчаренко, Н.Е., Теоретическое наследие Ф. Энгельса и современный мир.

(Engels eszmei öröksége és a mai világ.)

VMU, 1970. f.6. 3-15.

Водолазский, Ф. Энгельс о пролетарской партии.

(Engels a proletárpártról.)

VIK, 1970. f.11. 13-24.

Гольман, Л.И., Ф. Энгельс - историк рабочего движения.

(F. Engels - a munkásmozgalom történésze.)

VIK, 1970. f.11. 25-40.

Кандель, Е.Р., К критике буржуазных и ревизионистских концепций о теоретической и революционно-практической деятельности Ф. Энгельса.

(Engels elméleti és forradalmi-gyakorlati tevékenységéről szóló polgári és revizionista koncepciók kritikájához.)

VIK, 1970. f.11. 87-100.

Сазонов, В.В., Публицистика молодого Энгельса.

(A fiatal Engels írói tevékenysége.)

VI, 1970. f.11. 130-141.

Новые документы о деятельности Энгельса в революции 1848-1849 годов.

(Új dokumentumok F.Engels tevékenységéről az 1848-49-es forradalomban.)

VI, 1970. f.11. 97-102.

Новые статьи Ф. Энгельса из чартистской газеты.

(F.Engels új cikkei a chartista újság "The Northern Star" hasábjairól.)

VIK, 1970. f.11. 3-12.

Любимова, В., Ф. Энгельс о положении рабочего класса при капитализме.

(F.Engels a munkásosztály helyzetéről a kapitalizmusban.)

Kom, 1970. f.16. 109-121.

Merkel, R.: Materialistische Geschichtsauffassung und Sozialismusbild in der Schrift: "Die Lage der arbeitenden Klasse in England."

(Materialista történetfelfogás és a szocializmusról alkotott kép "A dolgozó osztályok helyzete Angliában" c. munkában.)

ZG, 1970. 10. 1310-1324.

Engels fenti című munkájának összefoglalása, létrejöttének körülményei és helye a marxista irodalomban.

Мальков, В.Л., Ф. Энгельс и американское рабочее движение.
(F. Engels és az amerikai munkásmozgalom.)
VI, 1970. f.11. 18-33.

Lenin születésének 100. évfordulója

Марков, В.С., Ленинское атеистическое наследие и современность.

(Lenin ateista öröksége és a jelenkor.)

VF, 1970. 2. 143-146.

Moszkva, 1969. okt. Jubileumi ülészak Lenin születésének 100. évfordulója alkalmából.

Ракова, Е.И., В. И. Ленин - основоположник советской исторической науки.

(Lenin - a szovjet történettudomány megalapozója.)

VIK, 1970. f.3. 145-148.

Moszkva, 1969. dec. 22-25. Jubileumi konferencia.

Николаев, И.Н., Ленинизм-марксизм XX века.

(Leninizmus - a XX. század marxizmusa.)

VIK, 1970. f.3. 153-157.

Moszkva, 1970. jan. 6-7. a Társadalomtudományi Akadémia tudományos ülészaka Lenin születésének 100. évfordulója alkalmából.

100 лет со дня рождения Ленина.

(100 éve született Lenin.)

VAN, 1970. f.5. 3-12.

Moszkva, 1970. apr.2. Jubileumi közgyűlés a SzUTA-n.

В.И. Ленин и историко-партийная наука.

(Lenin és a párttörténeti tudomány.)

VIK, 1970. f.3. 3-15.

Ünnepi vezércikk Lenin születésének 100. évfordulójára. Többek között felhívja a figyelmet a historizmusra, a pártosságra, a marxista filozófia és közgazdaságtudomány eredményeinek felhasználására.

Ленин и наука.

(Lenin és a tudomány.)

VAN, 1970. f.4. 11-47.

Tudósok visszaemlékezése Leninre (V.D. Boncs-Brujevics, A.V. Lunacsarszkij, stb.)

Zum 100. Geburtstag Wladimir Iljitsch Lenins. Thesen des Zentralkomitees der Kommunistischen Partei der Sowjetunion.

(V.I. Lenin 100. születésnapja. Az SzKP Központi Bizottságának tézisei.)

ZG, 1970. f.3. 366-402.

Живков, М., Под развернутым знаменем ленинизма.

(A leninizmus zászlaja alatt.)

VIK, f.3. 29-41.

Bolgár szerző megemlékezése Lenin születésének 100. évfordulójáról, Lenin eszméinek hatásáról Bulgáriában.

Григоров, Б., /Болгария/ Институт истории партии при ЦК БКП к 100-летию со дня рождения В.И. Ленина.
(A BKP KV mellett működő Párttörténeti Intézet - Lenin 100. születésnapjára.)
VIK, 1970. f.3. 149-153.
Tájékoztató a kiadványokról, rendezvényekről.

Касьяненко, В.И., Ленинская программа социалистической индустриализации.
(A szocialista iparosítás lenini programja.)
VIK, 1970. f.3. 42-57.
Lenin születésének 100. évfordulójára.

Под всепобеждающим знаменем ленинизма.
(A leninizmus mindent legyőző zászlaja alatt.)
VIK, 1970. f.4. 7-19.
Lenin születésének 100. évfordulójára - rövid áttekintés a SZU történetéről.

Ленинизм и развитие общественных наук в Средней Азии и Казахстане.
(Leninizmus és a társadalomtudományok fejlődése Közép Ázsiában és Kazahsztánban.)
VAN, 1970. f.3. 30-34.
A Kazah-, kirgiz-, tadzsik-, türkmén, üzbég akadémiai társadalomtudományi intézetek közös ülészsaka Lenin születésének 100. évfordulója alkalmából.

Megemlékezések tudósokról

Кизилов, И.В., Гес холл. К 60-летию со дня рождения.
(G.Hall 60. születésnapjára.)
VIK, 1970. f.10. 110-113.

Horák, V.J.: Z života a díla Josefa Homolky, uherského kartografa.
(Homolka József magyar kartográfus életéből és művéből.)
Hge, 1969. f.3. 132-135.
1840-1907.

Нечкина, М.В., В.О. Ключевский - студент.
(Kljucsevskij - az egyetemi hallgató.)
VI, 1971. f.5. 61-79.

Зібіна, Г.Г., Академік А. Кримський і Арабський Схід.
(Krimszkij A. akadémikus éa az Arab Kelet.)
UIZs, 1971. f.1. 115-118.
Az ukrán akadémikus születésének 100. évfordulójára. A 119-121. oldalon ismerteti Törökországra vonatkozó kutatásait, a 121-123. oldalon bibliográfusi munkásságát.
Agatangel Juhimovics Krimszkij (1871-1942) jelentős helyet foglal el az ukrán Kelet-szakértők sorában.

Першин, П.М.,
(Pavlo-Mikolajovics Persin.)
UIZs, 1971. f.1. 155.
Nekrológ. 1890-1970. Ukrán akadémikus, közgazdász, az agrár-történet kiváló ismerője.

Neubauer, H.: August Ludwig Schlözer (1735-1809) und die Geschichte Osteuropas.
(August Ludwig Schlözer és Kelet-Európa története.)
JGO, 1970. f.2. 205-230.
Schlözer oroszországi útja. Schlözer keleteurópai országokról szóló munkái.

Todorov, N.: Jorjo Tadic n'est plus.
(J.T. nincs többé.)
EB, 1970. VI.t. f.1. 113.

Юбилей учёных.

(Tudósok jubileuma.)
VAN, 1970. f.3. 123.
- P.N. Tretyakov akad. lev. tag 60. születésnapja alkalmából megemlékezés, legfontosabb műveinek felsorolása.

Maciu, V.: L'activité d'historien de A.D. Xenopol.
(A.D. Xenopol történetírói tevékenysége.)
RRH, 1970. t.9. f.2. 205-220.
1847-1920.

Nemzet, nacionalizmus, internacionalizmus

Куличенко, М.И., Развитие В.И. Лениным марксистской теории национального вопроса.

(Lenin - a nemzetiségi kérdés marxista elméletének továbbfejlesztője.)
VIK, 1970. f.3. 58-71.
Lenin születésének 100. évfordulójára írott tanulmány. Ismerteti Lenin nemzet-felfogását, a nemzeti államokról, a kapitalista és a szocialista nemzetekről szóló tanítását, a nemzetek közötti viszony társadalmi és osztályjellegéről vallott nézeteit, stb.

Ленинизм о сущности нации и пути образования интернациональной общности людей.

(A leninizmus a nemzet lényegéről és az internacionalista közösségek kialakulásának útjáról.)
VF, 1970. f.3. 170.
Sz.T. Kaltahcsjan (Moszkva, 1969, Moszkvai Állami Egyetem) művének az ismertetése.

Баграмов, З.И., Ленинизм и некоторые аспекты национального вопроса в современную эпоху.

(A leninizmus és a nemzetiségi kérdés néhány aspektusa korunkban.)
VF, 1970. f.3. 17-29.
A nemzeti kérdés mindig szoros kapcsolatban áll különböző társadalmi-, gazdasági-, történelmi tényezőkkel. Vizsgálatánál maximális mértékben figyelembe kell venni a konkrét körülményeket. A mai burzsoá filozófiában a pszichológiai nemzetkoncepció áll az előtérben.

Соханъ, П.С., Ленинизм і деякі питання інтернаціоналізму.

(Leninizmus és az internacionalizmus néhány kérdése.)

UIZs, 1970. f.3. 3-13.

Lenin eszéit sikerrel váltják valóra és fejlesztik tovább napjaink kommunista és munkás pártjai.

Федосеев, П.Н., Ленинское учение по национальному вопросу и современность.

(Lenin tanítása a nemzetiségi kérdéstről és korunk.)

VIK, 1970. f.4. 55-70.

Felhívja a figyelmet a történeti fejlődés sokrétűségére, a minden népre érvényes "nemzet-fogalom" megalkotásának nehézségeire; Lenin tanítására a szovjet köztársaságok viszonyáról, az internacionalizmusról.

Vlad, C.: Internationalism, suzeranitate nationale, patriotism.

(Internationalizmus, nemzeti szuverenitás, hazafiság.)

LC, 1970. f.4. 52-59.

Zelt, J., Powik, G.: Lenin und der proletarische Internationalismus.

(Lenin és a proletár internacionalizmus.)

JGSLE, 1970. t. 14/1. 3-24.

Valsecchi, Fr.: Nation, Nationalität, Nationalismus im italienischen Denken.

(Nemzet, nemzetiség, nacionalizmus az itáliai gondolkodásban.)

HZ, 1970. t.210. f.1. 14-33.

Elégge szellemtörténeti fogantatású cikk az olasz nacionalizmusról a XVIII. századtól a XX. század elejéig. Számbaveszi a történeti események befolyását és az írók és költők műveinek hatását az olasz nacionalizmus kialakulásában.

Egyetemes történet általában

Bibliographie zur Zeitgeschichte.

VFZg, 1971. f.1. 113-tól 20 lap.

Mintegy 332 címszót tartalmaz az 1967 óta megjelent kiadványokról. Címszavai: Segédletek, történettudomány, társadalom, politika, ideológia.

Значение трудов В.И. Ленина для изучения античности.

(Lenin munkáinak jelentősége az ókor tanulmányozásában.)

VDI, 1970. f.2. 10-31.

Szimpozium.

Гурьев, Д.В., О возникновении религиозного сознания.

(A vallásos tudat keletkezéséről.)

VF, 1970. 6. 96-106.

Ismerteti a különböző nézeteket, utalva a legújabb szovjet irodalomra.

Кошеленко, Г.А., Развитие христианской Эстетической теории в конце

II-III. веков н.э.

(A keresztény esztétika fejlődése az i.sz. II-III. század végén.)

VDI, f.3. 86-106.

- Корнев, В.И., Буддизм.
(A buddhizmus.)
VI, 1970. f.12. 144-158.
- Cowdrey, A.E.: Slave into soldier.
(Rabszolgából katona.)
HT, 1970. t.20. f. okt. 714.
- Chenevix Trench, Ch.: Horsemanship in history.
(Lovagművészet a történelemben.)
HT, 1970. t.20. f. nov. 771.
- Fritze, K.: Die Bedeutung des Stralsunder Friedens von 1370.
(Az 1370. évi stralsundi béke jelentősége.)
ZG, 1971. f.2. 194-211.
A békével a Hansa Dániával folytatott kereskedelme újabb jelentős privilégiumot kapott. Ezt a békekötést a polgári történetírás úgy értékelte, mint a Hansa-kereskedelem döntő fordulópontját. Alaposabban kell azonban kutatni a dánok ellenakcióit is, amely lassan a privilégiumok beszűkülésére vezetett.
- Deshen, S.A.: On Religions Change: the Situational Analysis of Symbolic Action.
(A vallásváltoztatásról: a szimbolikus cselekedet helyzetelemzése.)
CoSSH, 1970. t.12. f.3. 260-274.
- Moore, R.I.: The origins of medieval heresy.
(A középkori eretnkségek eredete.)
H, 1970. t.55. f.183. 21-36.
A XI-XII. századi eretnkségek árnyalatai, eltérései - szórva-nyos előfordulások, szervezett eretnek mozgalmak.
- Bolle, K.W.: Secularisation as a problem for the History of Religions.
(A szekularizáció, mint a vallástörténet problémája.)
CoSSH, 1970. t.12. f.3. 242-259.
- Чистяков, А.Н., Пересмотр Концепции "кризисов феодализма" XIV-XV, и XVII. веков в бельгийской и нидерландской историографии.
(A XIV-XV és XVII. századi "feudalizmus válságairól" szóló koncepciók áttekintése a belga és holland történetírásban.)
VI, 1970. f.11. 80-96.
- Braubach, M.: Die Friedensverhandlungen in Utrecht und Rastatt 1712 bis 1714.
(Az 1712-14. évi béketárgyalások Utrechtben és Rastattban.)
HJ, 1970. 2. félévkötet. 284-298.
1957-ben alakult Bonnban a "Vereinigung zur Erforschung der neueren Geschichte" nevű szervezet. Ez feladatává tette a béke-

kötések történetének tanulmányozását; ez a társaság adja ki az Acta Pacis Westphalicae sorozatot is. A spanyol örökösödési háborút lezáró Rastatt-i béke jelentőségét e cikk elemzi. Főbb pontjai: megszűnt Franciaország hegemoniája; kialakult egy osztrák nagyhatalom; a néger rabszolga-kereskedelem szabályozása, stb.

Mittenzwei, I.: Über das Problem des aufgeklärten Absolutismus.

(A felvilágosult abszolútizmus problémái.)

ZG, 1970. 9. 1162-1172.

A polgári történetírásban II. Frigyes úgy szerepel, mint a felvilágosult monarchia prototípusa. Kísérletet tesz arra, hogy állást foglaljon a felvilágosult abszolútizmus kérdésében, bekapcsolva a Szovjetunióban 1968 óta e tárgyban folyó vitát is. Jellemzi a porosz abszolútizmus sajátosságait.

Thuillier, G.: Note sur les sources de l'histoire régionale de l'hygiène corporelle au XIXe siècle.

(Jegyzetek a XIX. századi testi higiénia regionális története forrásaihoz.)

RHES, 1970. t. XLVIII. f.2. 227.

Dorpalen, A.: Die Revolution von 1848 in der Geschichtsschreibung der DDR.

(Az 1848-as forradalom az NDK történetírásában.)

HZ, 1970. t.210. f.2. 324-368.

Faber, K.G.: Nova Marxiana.

HZ, 1970. t.211. f.2. 354-377.

A 60-as években kiadott Marx-irodalom kritikai elemzése. A fel-sorolás és elemzés két részben történik. Az első rész Marx gyermekkorát és ifjúkorát foglalja magában (1818-1835); a másod-ik a "valódi" Marx címén ideológiai munkásságát értékeli.

Tjulpanov, S.I.: Das Leninische Imperialismustheorie und der staats-monopolistische Kapitalismus in der Bundesrepublik.

(A lenini imperializmuselmélet és az állammonopolista kapitalizmus a Német Szövetségi Köztársaságban.)

ZG, 1971. f.2. 180-193.

A tőkekoncentráció az NSZK-ban olyan fokot ért el, hogy csak állammonopolista kapitalizmusról beszélhetünk. Ez átfogja az NSZK életének minden területét: a gazdasági életet, a politikát, a tudományt, az ideológiát és a társadalmi életet. Ez azt jelenti, hogy az imperializmus elleni harcot ezeken a területeken mind vezetni kell.

Писарев, Ю.А., Сараевское убийство, 28. VI. 1914. г.

(Az 1914. VI. 28-i szarajevói gyilkosság.)

NNI, 1970. f.5. 49-66.

Хомякова, С.Н., Разоблачение В.И. Лениным оборонческой тактики социал-шовинистов и центристов в годы I. Мировой войны.

(A szocial-soviniszták és centristák első világháborús védekező taktikájának lenini leleplezése.)

VMU, 1970. f.5. 3-18.

- Шацилло, К. Попыткам сепаратных переговоров во время первой мировой войны /III-V. 1915/.
(A szeparatista tárgyalások kezdeményezéséről az I. világháború alatt, 1915. III-V-)
VI, 1970. f.9. 105-112.
- Clinton, A.: Trade Councils during the First World War.
(Szakszervezeti tanácsok az első világháború alatt.)
IRSH, 1970. vol. XV. f.2. 202.
- Schwabe, Kl.: Die amerikanische und die deutsche Geheimdiplomatie und das Problem eines Verständigungsfriedens im Jahre 1918.
(Az amerikai és német titkos diplomácia és egy megegyezéses béke problémája 1918-ban.)
VfZg, 1971. f.1. 1-32.
Wilson 14 pontjával 1918. jan. 8-án a béke megvalósításának lehetőségeit és végrehajtását az amerikaiak vették át. A német baloldali erre diplomáciai lépéseket kezdeményezett a béke érdekében. A jobboldal azonban ezt megakadályozta.
- Baumgart, E.: Brest-Litovsk und Versailles. Eine Vergleich zweier Friedensschlüsse.
(Breszt-Litovszk és Versailles. Két békekötés hasonlósága.)
HZ, 1970. t.210. f.3. 583-619.
Mindkét béke egymásnak ellentmondó koncepciók szerencsétlen kompromisszuma volt.
- Singer, J.D.: Popular Diplomacy and Policy Effectiveness: A Note on the Mechanismus and Consequences (Comment on Birn.)
(Népi diplomácia és politikai hatásosság: Megjegyzés a mechanizmusról és a következményekről.)
CoSSH, 1970. t.12. f.3. 320-326.
- Mayer, A.J.: Politics and Diplomacy of Peacemaking: Containment and Counter-Revolution at Versailles 1918-1919. London, 1968.
126 p.
A békecsinálás politikája és diplomáciája: fékentartás és ellenforradalom Versaillesben 1918-1919-ben.
Ismerteti: EHR, V. LXXXV. No 334. Jan. 1970. 144-146.
- Красников, Н. Р., Эволюция социальной концепции православия.
(A pravoszláv társadalmi koncepció evolúciója.)
VI, 1970. f.9. 16-33.
- Ширина, К.К., Некоторые проблемы международного коммунистического движения в трудах В.И. Ленина.
(A nemzetközi kommunista mozgalom néhány problémája V.I. Lenin munkáiban.)
NNI, 1970. f.5. 149-161.
- Mouvements ouvriers et dépression économique, 1919-1939. Assen, 1966.
(Munkásmozgalmak és gazdasági depresszió 1919-1939.)
Ism.: M.Réberiaux.
AESC, 1969. t.24. f.1. 164-167.

- Birn, D.S.: Open Diplomacy at the Washington Conference of 1921-22: The British and French Experience.
(Nyílt diplomácia és az 1921-22-es washingtoni konferencia: az angol és a francia tapasztalatok.)
CoSSH, 1970. t.12. f.3. 297-319.
- Donneur, A.P.: Internationale deux-et-demie et Internationale communiste: échec du Congrès Ouvrier Mondial, tentative de front unique international.
(Két- és feles Internationale és a Kommunista Internationale: munkás világkongresszus, egy egységes nemzetközi front iránti kísérlet kudarc.)
MS, 1971. jan.-márc. f.74. 29.
- Sohlin, P.: Un domaine à explorer: l'histoire de l'Internationale communiste.
(Egy felderítendő terület: a Kommunista Internacionálé története.)
MS, 1971. jan.-márc. f.74. 43.
- Kretzulesco, E.: Lénine à la réunion du Comintern de 1920 d'après le témoignage d'un révolutionnaire roumain.
(Lenin a Komintern 1920-as gyűlésén egy román forradalmár tanúbizonysága alapján.)
RHD, 1970. jan.-jun. t.84. f.1-2. 97.
- Ryle, J.M.: International Red Aid and Comintern strategy. 1922-1926.
(A Nemzetközi Vörös Segély és a Komintern stratégiája. 1922-1926.)
IRSH, 1970. tom. XV. f.1. 43.
- Thorne, C.: The quest for arms embargoes: failure in 1933.
(Kísérlet fegyverszállítások betiltására: az 1933-as kudarc.)
JCH, 1970. t.5. f.4. 127.
- Галкин, А.А.: Социально-политическая структура капиталистического общества и фашизм.
(A kapitalista társadalom társadalmi-politikai strukturája és a fasizmus.)
VF, 1970. 2. 87-97.
Főleg a német és kisebb mértékben az olasz fasizmus példáján fejti ki általános elveit.
- Nolte, E.: Der Faschismus in seiner Epoche.
(Munich, 1963. 633 p.)
(A fasizmus és kora.)
Ism.: Aycoberry, P.
AESC, 1969. t.24. f.1. 211-213.
- Nipperdey, Th.: Der Faschismus in seiner Epoche. Zu den Werken von Ernst Nolte zum Faschismus.
(A fasizmus a maga korában. Ernst Nolte művei a fasizmusról.)
HZ, 1970. t.210. f.3. 620-638.
Nolte 1963-1968 között megjelent 5, a fasizmussal foglalkozó munkájának kritikai elemzése.
- Mosse, G.L., Soucy, R.J.: International fascism 1920-1945. (Journal of contemporary history. Vol.I. number 1. London, 1966. 197 p.)
(Nemzetközi fasizmus 1920-1945.)
Ism.: Souyri, P.

AESC, 1969. t.24. f.1. 201-203.
Keleateurópai vonatkozásokkal.

Carsten, F.L.: The Rise of Fascism. (London, 1967. 256 p.)
(A fasizmus felemelkedése.)
Ism.: Weber, E.
AESC, 1969. t.24. f.1. 195-200.
Magyar vonatkozásokkal.

Остоя, И.Д., - Овсяный, На пороге войны.
(A háboru küszöbén.)
NNI, 1971. f.2. 38-53.

Захаров, М.В., Накануне второй мировой войны.
(A második világháboru előestéjén.)
NNI, 1970. f.5. 3-27.

Pech, K.: Der Partisanenkrieg in Europa 1939-1945. (Kritik und Bibliographie.)
(A partizánháboru Európában 1939-1945 között.) (Kritika és bibliográfia.)
Ein, 1969. f.6. 730-734.
Heinz Kührich: "Der Partisanenkrieg in Europa 1939-1945"
(Dietz Verlag, 1968) érdemi méltatása.

Шишкин, И.В., Последняя черта под второй мировой войной.
(Utolsó művelet a második világháboruban.)
VI, 1971. f.3. 115-138.
VI, 1971. f.4. 130-156.

Eichhofer, S.: Der 8. Mai 1945 és die geistige Bewältigung der imperialistischen Vergangenheit.
(1945 május 8. és az imperialista múlt szellemi legyőzése.)
ZG, 1970. f.4. 480-496.
A felszabadulás 25.évfordulóján a háboru utáni évek elemzését adja.

Vogel, W.: Deutschland, Europa und die Umgestaltung der amerikanischen Sicherheitspolitik 1945-1949.
(Németország, Európa és az amerikai biztonsági politika átalakulása 1945-1949.)
VfZg, 1971. f.1. 64-82.
A Franciaországgal és a Szovjetunióval folytatott USA-politika árnyalati változásai 1945-1949 között. Az egyes amerikai elnökök koncepciójának, Kelet-politikájának részletes elemzése.

Melchior de Molènes, Ch.: Les négociations du traité de Londres, instituant le Conseil de l'Europe (1949)
(A londoni béketárgyalások, az Európa-tanács létrehozása. 1949.)
RHD, 1970. jan-jun. t.84. f.1-2. 147.

Paff, W.: Zur Genesis sozialdemokratischer Reformpolitik in der Nachkriegszeit.
(A szociáldemokrata reformpolitika genezise a háboru utáni időben.)
ZG, 1970. f.5. 573-587.
A CDU/CSU politikájának rövid áttekintése a második világháboru utáni időkben.

Finzi, R.: Lo Stato del capitale: un problema aperto.

(A tőke állama: egy nyitott kérdés.)

SSt, 1970. t. XI. f.3. 488.

Görlich, E.J.: Zur Geschichte eines Europäischen Zollvereins. Ein unbekanntes Kapitel der Geschichte der europäischen Einigungsbestrebungen.

(Egy európai vámszövetség története. Az európai egységtörekvések történetének ismeretlen fejezete.)

ÖO, 1969. f.6. 321-334.

1927 május, világgazdasági konferencia.

Шихон, Р.А., Рабочий класс в структуре современного американского общества.

(A munkásosztály a mai amerikai társadalom strukturájában.)

NNI, 1971. f.2. 54-67.

A burzsoá koncepciók bírálata.

Pegoraro Chiarloni, A.: Antisemitismo in Germania 1848-1871.

(Antiszemitizmus Németországban 1848-1871-ben.)

SSt, 1970. t.11. f.1. 97-112.

A modern antiszemitizmus, mint a középeurópai iparosodás terméke és a gazdasági konjunktúra függvénye.

Johnstone, M.: Socialism, Democracy and the One-Party System.

(Szocializmus, demokrácia és az egypártrendszer. II. rész.)

MT, 1970. sept. No.9. 281-287.

Dél-Kelet-Európa

Freidel, H.: Slawische Altertumskunde des östlichen Mitteleuropas im IX. und X. Jahrhundert. I-III.

(München, 1961, 1964, 1966.; 176., 255., 196 p.)

Ism.: Grenz, R.

ZfO, 1969. f.1. 104-105.

Королюк, В.Д., Особенности становления и формирования славянских ранне-феодальных государств и народностей в Восточной, Центральной и Юговосточной Европе.

(A feudalizmus kialakulásának és a korai feudális szláv államok és népek kialakulásának sajátosságai Kelet-, Közép- és Dél-Kelet-Európában.)

SzSz, 1970. f.5. 3-9.

- Blaschke, K.: Altstadt-Neustadt-Vorstadt. Zur Typologie genetischer und topographischer Stadtgeschichtsforschung.
(Óváros-ujváros-előváros. Genetikus és topográfikus várostörténet tipologizálása.)
VfSW, 1970. f.3. 350-362.
Kísérletet tesz arra, hogy az Elba és Saele vonaltól keletre lévő városok városkeletkezési és városfejlődési periódusainak szakterminológiáját megállapítsa.
- Kaludova, S.: Sur la poésie et la musique des juifs de la péninsule Balkanique, du XVe au XXes.
(A Balkán félszigeti zsidók XV-XX. századi költészetéről és zenéjéről.)
EB, 1970. VI.t. f.2. 98.
- Zorn, W.: Umriss der frühen Industialisierung Südosteuropas im XIX. Jahrhundert.
(Vázlatok Délkelet-Európa korai iparosításához a XIX. században.)
VfSW, 1970. f.4. 500-533.
Összefoglalja és a jegyzetekben felsorolja a tárgykörben a 60-as években megjelent munkákat: természetesen utal a korábbiakra is. A magyar történészek közül említi: Mérei Gyulát, Sándor Vilmost, Berend Ivánt, Ránki Györgyöt. Lényegében összegezi a keleteurópai gazdasági fejlődést a XVII. század végétől az első világháborúig. Az egyes iparágak főbb mutatóit is adja.
- Кандель, Е. Ф. Унгельс и социалистическое движение в странах центральной и юговосточной Европы в 80-90-х годах XIX. века.
(F. Engels és a XIX. század 80-90-es éveinek szocialista mozgalmai Közép- és Délkelet-Európában.)
SzSz, 1970. f.6. 3-6.
- Benedikt, H.: Die Industrie im Donaauraum um die Jahrhundertwende.
(A Dunatérség ipara a századfordulón.)
DDR, 1969. f.3. 129-141.
A politikai és gazdasági liberalizmus fénykoraként ábrázolja a monarchia történetének az 1880-as évek közepéig terjedő szakaszát. Az osztrák-magyar kapcsolatokról megállapítja, hogy Magyarország valóságos belső vámvonalat épített ki. Az Ausztriánál sokkal fejlettebb szociális törvényhozás, alacsonyabb adók szintén Magyarország előnyére szolgáltak. Nem érvényesült a demokrácia Magyarországon sehol, így a nemzetiségi kérdésben sem.
- Kolakovski, L.: The Fate of Marxism in Eastern Europe.
(A marxizmus sorsa Kelet-Európában.)
SR, 1970. t.29. f.2. 175-181.
Lenin és Sztálin ideológiai ellentétét tárgyalja - tendenciózus beállításban.
- Mancev, Kr.: Les pays balkaniques et les Grandes Puissances.(1935-1937).
(A balkáni országok és a nagyhatalmak.)
EB, 1970. VI.t. f.2. 134.

Becker, Kl.: Die Binnenschifffahrt Südosteuropas nach 1945.

(Belvizi hajózás Délkelet-Európában 1945. után.)

DDR, 1970. f.1-2. 34-51.

Magyarország, Románia és Bulgária hajózási adatait foglalja össze 1937-1967 között.

Zivkova, L., Miceva, Z., Mirceva, H.: Nouvelles recherches sur les relations internationales dans le bassin danubien et les Balkans a la veille et au début de la Seconde guerre mondiale.

(Új kutatások a Dunamedence és a Balkán nemzetközi kapcsolataira a második világháború előestéjén és kezdetén.)

EB, 1970. VI.t. f.2. 137.

Чуканов, О., Научно-техническое сотрудничество стран-членов СЭВ на новом этапе.

(A KGST-tagállamok tudományos-műszaki együttműködése az új korszakban.)

Kom, 1970. f.13. 46-55.

Albánia

Atanasova, E.: Sur l'influence de V.I. Lénine en Albanie.

(Lenin befolyásáról Albániában.)

EB, 1970. VI.t. f.1. 64.

Lewin, E.: Die historischen Voraussetzungen der nationalen Unabhängigkeitsbewegung in Albanien.

(Az albán nemzeti függetlenségi mozgalom történeti előfeltételei.)

EB, 1970. VI.t. f.2. 24.

Anglia

- Harvey, S.: The knight and the knight's fee in England.
(A lovag és a lovag hűbértoka Angliában.)
PP, 1970. f.49. 3.
- Senior, H.: Mercenaries in the British Service. From Danis axemen before the Norman Conquest to Sepoys in the days of the British East India Company.
(Zsoldosok angol szolgálatban. A dán fejszésektől a norman hódítás előtti sipoyokig az Angol Kelet-Indiai Társaság napjaiban.)
HT, f.7. 1970. July. 504-510.
- Gores, A.: Lincolnshire in English History.
(Lincolnshire az angol történelemben.)
HT, f.7. 1970. July. 513-514.
- James, M.E.: Obedience and dissent in Henrician England: the Lincolnshire rebellion. 1536.
(Engedelmesség és széthúzás a henriki Angliában: a Lincolnshire-i lázadás.)
PP. 1970. f. 48. 3.
- Heidtmann, P.: Wycliffe and the Lollards.
(Wycliffe és a lollardisták.)
HT, 1970. t.20. f.okt. 724.
- Howell, R., Brewster, D.E.: Reconsidering the Levellers: the evidence of the Moderate.
(A Levellerek újrazvizsgálata: a mérsékelték bizonyossága.)
PP, 1970. f. 46. 68-86.
Az angol forradalom Leveller-mozgalma új szempontok alapján.
- Aylmer, G.E.: Gentlemen Levellers?
(Uriember-levellerek?)
PP, 1970. f.49. 120.
- Grassby, R.: English merchant capitalism in the late seventeenth century. The composition of business fortunes.
(Az angol kereskedelmi kapitalizmus a késői tizenhetedik században. Az üzleti vagyonok összetétele.)
PP, 1970. f.46. 87-107.
Módszer a rendelkezésre álló források kvantitatív felmérésére.
- Clanchy, M.T.: Remembering the past and the good old law.
(Emlékezés a múltra és a régi jó törvényre.)
H, 1970. t.55. f.194. 165.
- Middleton, R.: Pitt, Anson and the Admiralty, 1756-1761.
(Pitt, Anson és az Admiralitás.)
H, 1970. t.55. f.184. 188.
- Pétion, J.: Voyage en Angleterre.
(Utazás Angliába.) (1791)
RHD, 1970. jan.-jun. t.84. f.1-2. 23.

Lefevre, A.: La chute de Palmerston (1851) La part de responsabilité française.

(Palmerston bukása. A franciák felelősség-része. 1851.)

RHD, 1970. jan.-jun. t.84. f.1-2. 80.

Adelman, P.: Gladstone and Education. The Education Act of 1870 was a landmark in Liberal policy, but it failed to satisfy the Non-conformist conscience of many Liberal supporters.

(Gladstone és a nevelésügy. Az 1870-es tankötelezettségi törvény határkő a liberális politikában, de cserbenhagyta sok non-conformista lelkiismeretű liberális támogatója.)

HT, f.7. 1970. July. 496-503.

Groz, A.: Immigrant Labour.

(A bevándorolt munkásság szerepe.)

NLR, 1970. f.61. 28-31.

Treble, J.H.: The attitudes of friendly societies towards the movement in Great Britain for state pensions. 1878-1908.

(A baráti társaságok hozzáállása az állami nyugdíjmozgalomhoz Nagybritanniában.)

IRSH, 1970. vol.XV. f.2. 266.

Césár, J.: Velkomocenská politika Velké Britanie na počátku éry imperialismu.

(Nagy-Británia nagyhatalmi politikája az imperializmus korszakának kezdetén.)

SbH, 1970. 17.köt. 147-172.

Trebillock, C.: Legends of the British armament industry 1890-1914: a revision.

(Legendák az angol fegyverkezési iparról. 1890-1914. Ujravizsgálat.)

JCH, 1970. t.5. f.4. 3.

Zak, L.A.: W.I. Lenin über die Geschichte Englands.

(V.I. Lenin Anglia történetéről.)

ZG, 1970. f.3. 337-352.

Az angol forradalom történeténél kezdve érdeklődött behatóbban Anglia fejlődése iránt, a korai burzsoázia forradalmisága, az ipari forradalom érdekelte, s úgy tanulmányozta Angliát, mint a kapitalizmus kialakulásának klasszikus példáját. Sokat foglalkozott az 1890-es évektől kezdve az angol munkásmozgalom fejlődésével, az opportunizmus alapjaival.

McGurk, J.N.: Saint Thomas Becket. 1910-1970.

HT, 1970. t.20. f. dec. 833.

McKibbin, R.I.: James Ramsay MacDonald and the problem of the independence of the Labour Party 1910-1914.

(J.R. MacDonald és a Munkáspárt függetlenségének problémája. 1910-1914.)

JMH, 1970. t.42. f.2. 216-235.

A Munkáspárt és a Liberális párt egyesülésének előzményei.

Renzi, W.A.: Great Britain, Russia and the Straits.

(Nagybritannia, Oroszország és a szorosok.)

JMH, 1970. t.42. f.1. 1-20.

A Dardanellák-Boszporusz kérdés politikai története. (1914-1915.)

- Mitchell, D.: Ghost of a chance: British revolutionaries in 1919.
(Egy lehetőség kísértete: angol forradalmárok 1919-ben.)
HT, 1970. t.20. f.nov. 753.
- Deutscher, T.: Soviet Fabians and others.
(Szovjet fábiánusok és mások.)
NLR, f.62. 1970. Jul.-aug. 45-54.
- Short, G.: The General Strike and Class Struggles in the North-East:
1925-1928.
(Az általános sztrájk és az osztályharc North-East-en.)
MT, 1970. Oct. f.10. 306-315.
- Macfarlane, J.: Shipboard union representation in the British merchant
navy.
(A hajós szakszervezet képvisellete az angol kereskedelmi ten-
gerészetben.)
IRSH, 1970. tom.XV. f.1. 1.
- Cox, I.: 50 Years Against Imperialism.
(50 év az imperializmus ellen.)
MT, 1970. Oct. f.10. 297-305.
- Gollan, J.: 50 Years of the Communist Party.
(50 éves az [angol] kommunista párt.)
MT, 1970. Oct. f.10. 289-296.
- Nairn, T.: Enoch Powell: the New Right.
(Enoch Powell: az Új Jobboldal vezére.)
NLR, 1970. f.61. 3-27.
- Finlay, J.L.: John Hargrave, the Green Shirts and Social Credit.
(J.H., a Zöldingesek és a Social Credit párt.)
JCH, 1970. t.5. f.1. 53-71.
J.H. különböző ifjúsági szervezeteinek ideológiája, működése
a két világháború között.
- Pavona, C.: Una mostra inglese su Giustizia e Libertà.
(Angol kiállítás, Igazság és Szabadság címen.)
MLI, 1970. t.22. f.98. 91.
- Clarke, A.: Ireland and the general crisis.
(Írország és az általános krízis.)
PP, 1970. f.48. 79.

Ausztria,

Ösztrák-Magyar Monarchia

- Österreichisches Städtebuch. Hrsg. von Alfred Hoffmann. 1. Bd. Die
Städte Oberösterreichs. Red. von Herbert Knittler. 1968. 338 p.
(Ausztriai városok könyve. 1.köt. Felső-Ausztria városai.)
Az osztrák városok könyvének első kötete 16 osztrák város hely-
ismereti leírását adja alakulásuktól napjainkig. Csak a jelen-
leg is létező városokra szorítkozik. Bevezető tanulmány Felső-

Ausztria történetéről. (O.Hageneder) egy másik tanulmány pedig Felső-Ausztria településtörténetéről szól. (A.Hoffmanntól). Bibliográfiával és települési térképekkel.

Crankshaw, E.: Maria Theresa.

Ism.

HT, March 1970. t.20. f.3.

Suciu, I.D., Popiti, Gr.: Relations serbo-roumaines dans l'empire autrichien entre 1780 et 1850.

(Szerb-román kapcsolatok az osztrák birodalomban 1780 és 1850 között.)

RRH, 1970. t.9. f.2. 243-250.

Román orthodoxok a török elől emigrált szerbek jurisdictioja alatt.

Treue, W.: Das österreichisch-mitteldeutsche und das norddeutsche staats- und privatwirtschaftliche Interesse am Bau des Suez-Kanals.

(Az osztrák-középnémet és az északnémet állami- és magángazdasági érdekek a Szezei csatorna építésében.)

VfSW, 1970. f.4. 534-555.

A szezei csatorna építése, ill. az abban résztvevő tőkés csoportosulások. Az első csoportosulás 1846 nov. 30-án alakult Párizsban, mint Studiengesellschaft für den Suezkanal. Három csoportból alakult: egy francia, egy angol és egy osztrák-német (Lloyd) tőkés csoportosulásból. A későbbiek is leírja.

Franzel, E.: Österreichs Rhein- und Donaupolitik zur Zeit Napoleons. (Ausztria Rajna- és Dunapolitikája Napoleon idejében.)

DDR, 1970. f.3-4. 203-215.

Talleyrand e témájú emlékiratának részletes ismertetése.

Wandruszka, A.: Staatskrisen der Donaumonarchie im 19. und 20. Jahrhundert.

(Államválságok a Duna-monarchiában a 19. és 20. században.)

DDR, 1970. f.1-2. 11-19.

II. Józseftől kezdve végigveszi az osztrák történelmet, s a különböző politikai eseményeket úgy tárgyalja, mint politikai válságokat. (Például - többek között - az 1848/49-es forradalmat is.) Igen ügyes publicisztikai cikk, vitára érdemes.

Wagner, W.: Geschichte des k.k.Kriegsministeriums. I.Band 1848-1866. (Studien zur Geschichte der österreichisch-ungarischen Monarchie. Bd.V-)

(Graz-Wien-Köln, 1966. 257 p.)

(A cs.k. hadügyminisztérium története.I.köt. 1848-1866.)

Ism.: Blaas, R.

HZ, 1970. t.211. f.2. 417-418.

Srdanović-Barać, O.: Serbiens Agrarwirtschaft und Österreich.

(Szerbia mezőgazdasága és Ausztria.)

ÖÖ, 1970. f.3. 154-160.

A hivatalos gazdasági kapcsolatokon kívül Szerbia és a Monarchia között sokoldalú személyi kapcsolatok is voltak. Ez nagyban hozzájárult Szerbia mezőgazdaságának fejlődéséhez. Ezeket a hivatalos és magán kapcsolatokat a cikk bőven dokumentálja.

- Matis, H.: Nationalitätenfrage und Wirtschaft in der Habsburgermonarchie.
(Nemzetiségi kérdés és gazdaság a Habsburg-monarchiában.)
DDR, 1970. f.3-4. 171-202.
Mintegy 118 jegyzetre támaszkodó átfogó cikk. Érdekesek a kvantitatív elemzések és görbék.
- Steiner, H.: Lenin in Österreich.
(Lenin Ausztriában.)
ÖO, 1970. f.3. 145-153.
Lenin emigrációjának idején 1900-1905 között kétszer volt Bécsben. Később, 1914-ben, a háború kitörésekor Galiciában lakott, s kémkedés vádjával letartóztatták. Letartóztatása után felesége levelezett dr. Viktor Adlerrel, férje kiszabadítása ügyében. Ezeket a leveleket s Adler válaszait olvashatjuk.
- Brook-Shepherd, G.: The last Habsburg. New York, 1968. XIII, 358 p.
(Az utolsó Habsburg.)
Ism.: Whiteside, A.G.
AHR, V.LXXV. f.3. Febr. 1970. 880-881.
- Hantsch, H.: Geschichte Österreichs in der neuesten englischen, französischen und amerikanischen Forschung.
(Ausztria története az újabb angol, francia és amerikai kutatásban.)
DDR, 1970. f.3-4. 129-139.
Főleg az 1960 óta megjelent munkákat említi. A cikk végén a 139. lapon az idézett munkákat mint 15 jegyzetben közreadja.
- Mock, A.: Die kulturellen Auslandsbeziehungen als wesentlicher Bestandteil der österreichischen Aussenpolitik.
(A külföldi országokkal való kulturális kapcsolatok - lényeges része az osztrák külpolitikának.)
ÖO, 1970. f.2. 73-79.
A kulturális cseréről és a külfölddel folytatott kulturális politika intézményeiről rövid összefoglaló.
- Baláz, V.: Der Donau-Oder-Elbe-Kanal.
(A Duna-Odera-Elba csatorna.)
DDR, 1970. f.1-2. 27-33.
Ausztriának és Csehszlovákiának nincs tengere. Ezért a fenti csatorna elkészítése nemcsak a két érintett országnak lenne jelentős, hanem összeurópai jelentősége van.
- Ermacora, F.: Die Südtirolfrage 1969/1970.
(A déltiroli kérdés 1969/1970.)
DDR, 1970. f.1-2. 1-10.
A népszövetségi szerződés, a kisebbségvédelem, a párizsi szerződés, az olasz alkotmány, az autonómia-státutum és az osztrák déltiroli politika kérdéseit tárgyalja.
- Generalversammlung des Institutes.
(Az intézet közgyűlése.)
DDR, 1970. f.3-4. 229-232.
Bécs, 1970. szept. 29. a Forschungsinstitut für den Donaauraum intézet rendes évi közgyűléséről beszámoló.

Belgium

- Bruwier, M.: Le domaine des comtes de Hainaut du Xe a XIIIe siècle.
(Hainat grófjainak területei a X-XIII. században.)
RUB, 1970. máj.-jul. 491.
- Devleeshouwer, R.: Le Consulat et l'Empire: période de "take-off" pour l'économie belge?
(Konzulátus és császárság: "take-off" korszak a belga gazdasági életben?)
AHRF, 1970. t.42. f.201. 437.
- Schmidt, W.: Die Kommunisten im Brüsseler Deutschen Arbeiterverein und in der Association démocratique.
(Kommunisták a brüsszeli német munkásegyletben és demokrátikus egyesületben.)
ZG, 1970. f.1. 23-45.
Wilhelm Wolff életrajza az 1848/49-es forradalom előtt. Marx és Engels munkálkodása a két egyesületben: a marxista szövetség politikai alapvetése.
- Salmon, P.: Les carnets de campagne de Louis Leclerc. Étude de mentalité d'un colonial belge.
(L.L. tábori naplófeljegyzései. Tanulmány egy belga gyarmatosító gondolkozásmódjáról.)
RUB, 1970. febr.-apr. t.21. f.3. 233-302.
Kongó, 1895-96, 1902.
- Dandois, E.: Dix ans d'histoire sociale en Belgique (1960-1969).
(Tíz év társadalomtörténet Belgiumban. 1960-1969).
MS, 1970. ápr.-jun. f.71. 83-101.
Irodalmi áttekintés.

Bulgária

- Dimitrov, S.: Le Centenaire de l'Académie bulgare des Sciences.
(A Bulgár Tudományos Akadémia centenáriuma.)
EB, 1970. BI.t. f.1. 107.
- Mijatev, P.: Editions consacrées au Centenaire de l'Académie bulgare des Sciences.
(A Bulgár Tudományos Akadémia centenáriumának szentelt kiadványok.)
EB, 1970. VI.t. f.1. 104.
- Mladžov, G.: Les oeuvres de Lénine en langue bulgare.
(Lenin művei bulgár nyelven.)
EB, 1970. VI.t. f.1. 91.
- Georgie, K.: Dokumentannalen der bulgarisch-sowjetischen Freundschaft in den Jahren nach dem zweiten Weltkrieg.
(Dokumentum-gyűjtemény a szovjet-bulgár barátságról a második világháború utáni években.)
EB, 1970. VI.t. f.1. 101.

- Keusch, J.: 25 Jahre sozialistische Revolution in Bulgarien.
(25 éve ment végbe a szocialista forradalom Bulgáriában.)
Dap, 1969. f.9. 1019-1027.
Visszaemlékezés az 1944 szeptember 9-i eseményekre; az azóta eltelt időszak eredményei.
- Вознесенский, В. Д., Царь Борис, Гитлер и легионеры.
(Borisz cár, Hitler és a légionáriusok.)
NNI, 1971. f.2. 89-111.
- Mladenov, D.: L'activité de Georgi Dimitrov pour l'union des mouvements révolutionnaires et syndicate dans les Balkans.
(G.Dimitrov tevékenysége a forradalmi és szakszervezeti mozgalmak egységéért a Balkánon.)
EB, 1970. VI.t. f.1. 71.
- Vekov, A.: Vladimir Ilitch Lénine et le mouvement révolutionnaire en Bulgarie.
(V.I. Lenin és a forradalmi mozgalom Bulgáriában.)
EB, 1970. VI.t. f.1. 5.
- Statelova, E.: L'idées d'un rapprochement balkanique et la presse bourgeoise en Bulgarie (1909-1912).
(A balkáni közeledés gondolata és a polgári sajtó Bulgáriában 1909-1912.)
EB, 1970. VI.t. f.2. 74.
- Besevliev, E.: Aus der Geschichte der Protobulgaren.
(A protobulgárok történetéből.)
EB, 1970. VI.t. f.2. 24.

Csehszlovákia

- Horák, V.J.: Kritika map v historických publikacích.
(A történelmi publikációkban lévő térképek bírálata. I.)
Hge, 1970. f.4. 196-198.
- Ratkos, P.: Kristianizácia Vel'kej Moravy pred misiou Cyrila a Metoda.
(A Nagy Morva Birodalom krisztianizációja Cyrill és Metod missziója előtt.)
HC, 1971. f.1. 71-83.
- Herrmann, H.: Stand un Probleme der Landesgeschichtsforschung des Braunauer Ländchens (Böhmen).
(A Braunau-i kerület története kutatásának helyzete és problémái [Csehország].)
ZfO, 1970. f.3. 449-466.
A branaui kerület Csehország északkeleti része. A XIII. századtól a XIX. sz. közepéig Benedek rendi szerzeteseké volt. Az e területekkel foglalkozó munkákat sorolja fel a kutatási tájékoztató, mintegy 108 cikket és könyvet.
- Meznik, J.: Národnostní složení předhusitské Prahy.
(A praehusita Prága nemzetiségi összetétele.)
SbH, 1970. 17.köt. 5-30.

- Hosák, L.: "Staré" a "Nové" mesto v období stredoveké kolonizace na Morave.
(*"Ó" és "Uj" város a középkori kolonizáció idején Morvaországban.*)
Hge, 1970. f.4. 82-86.
- Janáček, J.: Česko-rakouské obchodní styky v XVI. století.
(*A XVI. századi cseh-osztrák kereskedelmi kapcsolatok.*)
SbH, 1970. 17.köt. 123-145.
- Benedikt, H.: Der böhmische Adel.
(*A cseh nemes.*)
DDr, 1970. f.1-2. 20-26.
Elemzi a cseh nemesség különleges szerepét az osztrák történelemben 1615-től az 1861-es februári pátenzig.
- Purs, J.: Průmysl v Čechách počátkem XIX. století.
(*Csehország ipara a XIX. század elején.*)
Hge, 1970. f.4. 87-109.
- Pokorný, O.: Územní členění berní správy v Čechách před rokem 1848.
(*Adóigazgatás területi megoszlása Csehországban 1848. előtt.*)
Hge, 1970. f.4. 131-145.
- Kutnar, F.: Sociální neklid zemědělského obyvatelstva v Čechách za Bachova absolutizmu.
(*A földműves lakosság szociális nyugtalansága Csehországban a Bach abszolutizmus idején.*)
SbH, 1970. 17.köt. 31-65.
- Havlánek, J.: Česká politika, konzervativní aristokraté a usporádání poměru v habsburské říši v letech 1860.
(*A cseh politika, konzervatív arisztokraták és a viszonyok rendezése a Habsburg birodalomban az 1860-as években.*)
SbH, 1970. 17.köt. 67-95.
- Bednář, K.: Domácká práce v průmyslu českých zemí koncem XIX. století.
(*Házi munka a XIX. századvégi cseh területek iparában.*)
Hge, 1970. f.4. 146-163.
- Trávníček, D.: Přehled vývoje české historické geografie od založení České společnosti zeměvedné až do počátku druhé světové války.
(*A cseh történelmi földrajz fejlődésének áttekintése a Cseh Geográfiai Társaság megalakulásától egészen a második világháború kirobbanásáig.*)
Hge, 1970. f.4. 164-178.
- Král, V.: Das Abkommen von München 1938.
(*A müncheni szerződés 1938-ban. Csehszlovák diplomáciai dokumentumok 1937-1939.*)
Ism.:
ZfO, 1970. f.3. 533-534.
Válogatott külügyminisztériumi iratok.
- Đurica, M.S.: Die slowakische Politik 1938/39 im Lichte der Staatslehre Tisos.
(*A szlovák politika 1938/39-ben Tiso államtanításának fényében.*)
Bonn, 1967. 48 p.
Ism.:
ZfO, 1970. f.3. 534-536.

Viszonylag objektív képet fest a recenzió Tisoról és az általa létrehozott fasiszta államról, így feltehető, hogy a könyv is erre törekszik.

Seibt, F.: Bohemica. Probleme und Literatur seit 1945.

(Bohemica. Problémák és irodalom 1945 óta.)

HZ, 1970. Sonderheft 4. 1-353.

Az 1945 óta folyó történeti kutatás értékelése, lényegében egész Csehszlovákia történetéről áttekintés. Mintegy 30 petit-tel szedett oldal irodalom.

Brabec, V.: Problematika organizace soutezeni pri utváreni modelu cesko-slovenské socialistické ekonomiky (1948-1953).

(A verseny megszervezésének problematikája a csehszlovák szocialista gazdaság modelljének kialakulásánál 1948-1953.)

SBH, 1970. 17. köt. 97-121.

Zeller, F.: Die historische Forschung in Mähren-Schlesien.

(Történeti kutatás Magyarországon és Sziléziában.)

OO, 1970. f.3. p.178-181.

A morva egyetemeken, muzeumokban, levéltárakban folyó kutatásokról irodalmi tájékoztató,

Maier, E.: Die deutsche Minderheit in der Tschechoslowakei.

(Német kisebbség Csehszlovákiában.)

DDr, 1970. f.1-2. 74-76.

Az 1968. okt. 27-i "nemzetiségek helyzete" nevű törvény ismeretése és értékelése az ott élő németiség szempontjából.

Dánia

Bagge, P.: Die Lage der Geschichtsforschung in Dänemark.

(A történetkutatás helyzete Dániában.)

HZ, 1970. t.211. f.1. 77-93.

A történészek kiképzése; a kutatás finanszírozása; a kutatás jellegzetes vonásai; a kutatás szervezettsége; évkönyvek és folyóiratok; a történettudomány iránti érdeklődés.

Franciaország

Weis, E.: Ergebnisse eines Vergleichs der grundherrschaftlichen Strukturen Deutschlands und Frankreichs vom XIII. bis zum Ausgang des XVIII. Jahrhundert.

(Németország és Franciaország földbirtoklási strukturája összehasonlításának eredményei a XIII. századtól a XVIII. század végéig.)

VfSW, 1970. f.1. 1-14.

A szerző arra a kérdésre keres választ, miért tört ki forradalom Franciaországban 1789-ben, amely csak a parasztság részvételével jutott győzelemre, s Németországban ugyanez nem következett be.

- Schulten, C.M.: Les relations franco-néerlandaises en 1636-1637.
(Francia-holland kapcsolatok 1636-37-ben.)
RHD, 1970. júl.-szept. t.84. f.3. 214.
- Darricau, R.: Louis XIV et la papauté de 1661 à 1670.
(XIV. Lajos és a pápaság 1661-1670-ig.)
RHD, 1970. jan.-jun. t.84. f.1-2. 165.
- Alatri, P.: Una nuova biografia di Voltaire.
(Egy új Voltaire-életrajz.)
Sst, 1970. t.11. f.1. 71-85.
Th. Besterman Voltaire-életrajzának kritikája (London, 1969.)
- Minebrid, M.: Illuminismo ed ebrei.
(A felvilágosodás és a zsidók.)
Sst, 1970. t.11. f.1. 86-96.
Társadalmi és szociális problémák a franciaországi zsidók polgárjogaival kapcsolatban.
- Scott, S.F.: The regeneration of the line army during the French Revolution.
(A sorkatonaság újraalakulása a francia forradalom alatt.)
JMH, 1970. szept. t.42. f.3. 307.
- Camariaso-Cioran, A.: L'activité d'émile Claude Gaudin, premier consul de France à Bucarest.
(E.C. Gaudin, az első francia bukaresti konzul tevékenysége.)
RRH, 1970. t.9. f.2. 251-260.
Franciaország Fekete-tengeri és közeli keleti gazdasági és politikai érdekei - 1795-1796.
- Ragsdale, H.: A continental system in 1801: Paul I and Bonaparte.
(Kontinentális zárlat 1801-ben: I. Pál és Bonaparte.)
JMH, 1970. t.42. f.1. 70-89.
Orosz-francia diplomáciai kapcsolatok alakulása.
- Leon, A.: L'enseignement technique en France, de 1800 à 1815.
(Technikai oktatás Franciaországban, 1800-1815.)
AHRF, 1970. t.42. f.201. 419.
- Dufraisie, R.: Les notables de la rive gauche du Rhin à l'époque napoléonienne.
(Főtisztviselők a Rajna balpartján a napoleoni korszakban.)
AHRF, 1970. t.42. f.201. 450.
- Daline, V.: Napoléon et les Babouvistes.
(Napoleon és a baboufisták.)
AHRF, 1970. t.42. f.201. 409.
- Faber, K.G.: Aristokratie und Finanz. Das Pariser Bankhaus Paravey et Compagnie (1819-1828).
(Arisztokrácia és pénzemberek. A párizsi Paravey és társai bankház [1819-1828].)
VfSW, 1970. f.2. 145-230.
A bank alapítása és részvényesei. A tőke és az általános üzletmenet. Kereskedelmi partnerek. Beruházások a közlekedési és

ipari szektorba. Részesezés a kölcsönüzletből. A bank likvidálása; csődmérleg 1828 ápr. 15.

- Winkler, G.: Die Erfahrungen der Pariser Juni-Insurrektion 1848 im Spiegel der "Neuen Rheinischen Zeitung".
(Az 1848. évi párisi júniusi felkelés tapasztalatai a Neue Rheinische Zeitung tükrében.)
ZG, 1970. f.10. 1325-1334.
A német munkásosztály 1848-ban távol állt attól, hogy levonta volna az osztályellentét megszüntetésének gondolatát. Ezt végiggondolni segített az 1848. évi júniusi párizsi felkelés, s ennek elemzése Marxék által a Neue Rheinische Zeitungban.
- Sautter, U.: Constantin Frantz und die Zweite Republik. Eine Denkschrift aus dem Jahre 1851.
(Constantin Frantz és a második köztársaság. Emlékirat 1851-ből.)
HZ, 1970. t.210. f.3. 560-582.
Az első ízben nyilvánosságra hozott emlékiratot Frantz Constantin készítette 1851-ben és Manteuffel porosz miniszterelnöknek juttatta el. Leírja benne a franciaországi tapasztalatait, a második köztársaságot, amely III. Napoleon államcsínyére készülődik. Bemutatja közben a várható következményeket is, amely okvetlenül befolyásolja majd Berlin franciaországi politikáját.
- Gut, Ph.: La presse parisienne et la question italienne pendant le congrès de Paris (1856).
(A párisi sajtó és az olasz kérdés a párizsi kongresszus, alatt.)
RHD, 1970. júl.-szept. t.84. f.3. 228.
- Chaline, J.P.: Les contrats de mariage de Rouen au XIXe siècle.
(Roueni házassági szerződések a XIX. században.)
RHES, 1970. XLVIII. t.2. f. 238.
- Blayau, N.: Une négociation matrimoniale sans lendemain entre la Bavière et la France du Second Empire (1856).
(Egy eredménytelen házassági tárgyalás Bajorország és a második császárság Franciaországa között.)
RHD, 1970. júl.-szept. t.84. f.3. 267.
- Droz, J.: Der Nationalismus der Linken und der Nationalismus der Rechten in Frankreich (1871-1914).
(A baloldali és a jobboldali nacionalizmusa Franciaországban [1871-1914].)
HZ, 1970. t.210. f.1. 1-13.
A nacionalizmus fogalma mit takar a francia történetben a XIX. században. A kommun patriotizmusa. A konzervativizmus nacionalizmusa.
- Gratton, Ph.: Mouvement et physionomie des greves agricoles (1890-1935).
(Az agrár-sztrájkok mozgása és arculata 1890-1935 között.)
MS, 1970. ápr.-jun. f.71. 3.
- Goldberg, H.: Jaures et Rappoport.
MS, 1970. okt.-dec. f.73. 3.

- Marie, J.: Souvenirs du passé. .
(Emlékek a múltból.)
MS, 1970. jan.-márc. f.70. 31-42.
J.Marie, francia bányamunkás, kommunista veterán visszaemlékezései mozgalmi múltjára.
- Hopkin, D.: Domestic censorship in the first world war.
(Belföldi cenzúra az első világháború idején.)
JCH, 1970. t.5. f.4. 151.
- Guioman, J.-Y.: Régionalisme, fédéralisme et minorités nationales en France entre 1919 et 1939.
(Regionalizmus, federalizmus és nemzeti kisebbségek Franciaországban 1919 és 1939 között.)
MS, 1970. jan.-márc. f.70. 89-108.
A francia társadalom gazdasági, társadalmi, kulturális és politikai problémáiról.
- Hoisington, W.A.: Class against class: the French Communist Party and the Comintern.
(Osztály osztály ellen: a Francia Kommunista Párt és a Komintern.)
IRSH, 1970. tom.XV. f.1. 19.
- Jeanmougin, G.: Les relations franco-turques en 1925. Une amitié à l'épreuve.
(Francia-török kapcsolatok 1925-ben. Egy próbára tett barátság.)
RHD, 1970. jan.-jun. t.84. f.1-2. 108.
- Marie, J.: Quelques documents relatifs à la tactique classe contre classe.
(Néhány irat az "osztály osztály ellen" taktikájával kapcsolatban.)
MS, 1970. jan.-márc. f.70. 25-29.
Belső küzdelmek a Francia Kommunista Pártban 1928-34 között.
- Gerbod, P.: Associations et syndicalismes universitaires de 1929 à 1937.
(Egyetemi egyesületek és szakszervezetek 1929-1937 között.)
MS, 1970. okt.-dec. f.73. 79.
- Brunet, J.P.: Réflexions sur la scission de Doriot (février-juin 1934).
(Gondolatok a Doriot-féle szakadással kapcsolatban.) [1934 febr.-jun.]
MS, 1970. jan.-márc. f.70. 43-63.
A Francia Kommunista Párt legnagyobb krízise a két háború között.
- Johnson, D.: Léon Blum and the Popular Front.
(L. Blum és a népfront.)
H, 1970. t.55. f.184. 199.
- Wildgen, J.K.: The liberation of the Valle d'Aosta, 1943-1945.
(A Valle d'Aosta felszabadítása. 1943-1945.)
JMH, 1970. t.42. f.1. 21-41.
A Valle d'Aosta ellenállónak kapcsolata a francia ellenállási mozgalommal és kísérletek a völgy Franciaországhoz való csatlósására.

Елисаветский, С.Я.: Иммигранты в французском руси Опору.
(Emigránsok a francia ellenállási mozgalomban.)
UIZs, 1970. f.9. 58-66.1.

Launay, M.: Le Syndicalisme chrétien dans un grand conflit du travail.
(A keresztény szakszervezeti mozgalom egy nagy munka-harcban.)
MS, 1970. okt.-dec. f.73. 39.

Stolfi, R.H.S.: Equipment for victory in France in 1940.
(Felszerelési adottságok a győzelemhez Franciaországban, 1940-ben.)
H, 1970. t.55. f.183. 1-20.
Összehasonlítás a német és francia fegyveres erők között, kvantitativ és kvalitatív alapon.

Konstanzer, E.: Weisungen der Französischen Militärregierung 1946-1949.
(A francia katonai kormányzat irányelvei 1946-1949).
VFZg, 1970. f.2. 204-236.
A háború utáni új államberendezkedés legfontosabb iratait közli franciául és német fordításban.

Vale, R.G.A.: Libraries and archives. 3. France.
(Könyvtárak és levéltárak. 3. Franciaország.)
H, 1970. t.55. f.183. 65-68.
Rövid gyakorlati eligazítás a francia levéltárakban, könyvtárakban végzendő kutatásokhoz.

Hollandia

Kieft, C. van de.: Les comtes de Hollande et les villes de la principauté au XIIIe siècle.
(Hollandia grófjai és hercegség városai a XIII. században.)
RUB, 1970. máj-jul. 479.

Kwiet, K.: Zur Geschichte der Mussert-Bewegung.
(A Mussert-mozgalom története.)
VFZg, 1970. f.2. 164-195.
A holland fasiszta Mussert-mozgalom részletes története és értékelése. A mozgalom 1932-ben bontott zászlót. Igazi jelentősége csak 1940-től, a német megszállás időpontjától volt.

Jugoszlávia

Фрейденберг, М.М., Далматинское крестьянство XII-XIV, веков.
(A XIII-XIV. sz. dalmát parasztsága.)
SzSz, 1970. f.5. 24-35.

Grothusen, Kl. D.: Entstehung und Geschichte Zagrebs bis zum Ausgang des XIV. Jahrhunderts. (Osteurope-Studien der Hochschulen des Landes Hessen, 1967.)
(Zagreb város létrejötte és története a XIV. sz. végéig.)

Ism.: Pickl, O.

VfSW, 1970. f.4. 563-565.

Nagyon kimerítő recenzió. Tartalmazza a város mezőgazdaságának, iparának, lakosságának főbb adatait.

Наумов, Е.П.: К вопросу о социальной структуре сербской деревни в 30-50. гг. XIX. в.

(A szerb falu társadalmi szerkezetének kérdéséhez a XIX. sz. 30-as 50-es éveiben.)

ЕВ, 1970. VI.t.2. f. 124.

Бр. Джорджевич, Восприятие ленинизма и опыта октябрьской революции в югославском рабочем движении.

(A leninizmus és az Októberi Forradalom tapasztalatainak érvényesülése a jugoszláv munkásmozgalomban.)

ЕВ, 1970. VI.t. 1.f. 44.

Djurović, S.: Pregled literature o industrijalizaciji jugoslovenskih zemalja u periodu 1918-1941. godine.

(Az 1918-1941 közötti jugoszláv iparosodás irodalmának áttekintése.)

IG, 1967. f.1-2. 155-191.

Kolar-Dimitrijević, M.: Proučavanje ekonomsko-socijalne strukture i položaja radničke klase u Hrvatskoj između dva rata u našoj poslijeratnoj literaturi.

(A két világháború közti horvátországi munkásosztály gazdasági-társadalmi strukturájának és helyzetének tanulmányozása háborúutáni irodalmunkban.)

CSP, 1969. t.1. f.1-2. 139-179.

Sala, T.: Stampa clandestina italiana e movimento di liberazione jugoslavo.

(Az olasz titkos sajtó és a jugoszláv felszabadítási mozgalom.)

MLL, 1970. t.22. f.98. 26.

Zografski, D.: Mazedonien und die Achsenmächte.

(Macedónia és a tengelyhatalmak.)

OO, 1970. f.3. 161-167.

Német-olasz tárgyalások és határozatok Macedónia felosztásáról 1941 áprilisában.

Гибианский, Л.Я., Зеленин, В.В.: СССР и борьба югославских трудящихся за народную республику /1941-1945/.

(A Szovjetunió és a jugoszláv dolgozók harca a népi demokráciáért [1941-1945].)

SzSz, 1970. f.6. 7-26.

Bauer, E.: Die jugoslawischen Gastarbeiter in Westeuropa.

(Jugoszláv vendégmunkások Nyugateurópában.)

DDR, f. 3-4. 140-156.

A vendégmunkások számának növekedése 1964-től (14.616) 1969-ig (212.214). Ezek megoszlása az egyes országokban, s valutáris kihatásai.

Lengyelország

- Forstneuter, K.: Aus den letzten Jahren des Paulus Wladimiri.
(Paulus Weldimiri utolsó évei.)
ZfO, 1970. f.3. 467-478.
Paulus Wladimiri (cca. 1370-1436) diplomata, a krakkói egyetem professzora, a konstanci zsinaton Lengyelország képviselője.
Felsorolja a halálával kapcsolatos dokumentumokat.
- Papacostea, S.: Un épisode de la rivalité polono-hongroise au XVe siècle: la campagne de Mathias Corvin en Moldavie (1467), a la lumière d'une source inédite.
(A XV. századi lengyel-magyar ellentét egy epizódja: Corvin Mátyás hadjárata Moldvába (1467), egy kiadatlan forrás fényében.)
RRH, 1969. t.8. f.6. 967-979.
István moldvai vajda és Kázmér lengyel király kapcsolatai.
- Caccamo, D.: Sozinianer in Altdorf und Danzig im Zeitalter der Orthodoxie.
(Sozinianusok Altdorfban és Danzigban az Ortodoxia időszakában.)
ZfO, 1970. f.1. 42-78.
Az antitrinitarizmus, a protestáns ortodoxia elterjedése északlengyel területen. A cikk kutatási tájékoztató. A bevezető után sokat idéz a témára vonatkozó forrásokból és feldolgozásokból, német, lengyel és latin nyelven.
- Schramm, G.: Reformation und Gegenreformation in Krakau. Die Zuspitzung des konfessionellen Kampfes in der polnischen Hauptstadt.
(Reformáció és ellenreformáció Krakkóban. A vallási harcok kiéleződése a lengyel fővárosban.)
ZfO, 1970. f.2. 1-41.
A lengyel nagyobb városokban (Varsóban, Lvovban, Lublinban, Vlnoban, stb.) írja le a protestánsok és katolikusok harcát a XVI-XVII. században.
- Kulczykowski, M.: En Pologne au XVIIIe siècle: Industrie paysanne et formation du marché national.
(A XVIII. sz.-i Lengyelországban: paraszti ipar és a nemzeti piac kialakulása.)
AESC, 1969. t.24. f.1. 61-69.
Szórt textilmanufaktúrák Andrychówban, kereskedelmi kapcsolatok.
- Hoensch, J.K.: Der Streit den polnischen Generalzoll 1764-1766. Zur Rolle Preussens und Russlands beim Scheitern der Finanzreform Stanisław Augusts.
(Harc a lengyel fővámért 1764-1766. Poroszország és Oroszország szerepe Stanisław August pénzügyi reformja megvalósulásában.)
JGO, 1970. f.3. 355-388.
Az 1768-as új vámrendelkezések és ennek előzményei.
- Paret, P.: An anonymous letter by Clausewitz on the Polish Insurrection of 1830-1831.
(Classewitz egy névtelen levele az 1830-31-es lengyel felkelésről.)
JMH, 1970. jun. t.42. f.2. 184-190.

- Pirko, M.: Die Stellung von Marx und Engels zur polnischen Frage im Lichte der neuesten polnischen Historiographie.
(Marx és Engels álláspontja a lengyel kérdésben a legújabb lengyel történetírás fényében.)
JGSLE, 1970. t.14/1. 161-168.
- Обушенкова, Л., Польская литература об участии поляков в Парижской коммуне
(A lengyel irodalom a lengyelek részvételéről a Párizsi Kommunben.)
SzSz, 1971. f.2. 65-67.
- Lewitter, L.R.: Pilsudski of Poland.
(A lengyelországi Pilsudski.)
HT, 1970. t.20. f. okt. 733.
- Жигунов, В.М., Внешняя политика Польши кануна второй мировой войны в буржуазной историографии.
(Lengyelország külpolitikája a második világháború előestéjén a polgári történetírásban.)
VMU, 1970. f.6. 16-27.
- Маланчук, В.И., Польские коммунисты во Львове.
(Lengyel kommunisták Lvovban, 1939-1942.)
UIZs, 1970. f.8. 90-94.
A II. világháború kitörése és a SzU elleni német támadás közötti időszakot vizsgálja, elvben, források nélkül.
- Groehler, O., Hass, G.: Neue polnische Literatur zur Geschichte des zweiten Weltkrieges.
(A második világháború újabb lengyel irodalma.)
ZG, 1969. f.7. 904-908.
Irodalmi tájékoztató.
- Godlewski, P.: Warszawské powstanie a Slovenské národné povstanie. Ich rozdiely a podoby.
(A varsói és a szlovák nemzeti felkelés. A köztük lévő hasonlóság és eltérés.)
HC, 1971. XIX. évf. f.1. 31-49.

Magyarország

- Janus Pannonius. Hunyadi sirfelirata.
Korunk, 1970. f.4. 516.
- Blucher, G.: Ein unbekannter hermannstädter Druck aus dem Jahre 1593.
(Egy ismeretlen kolozsvári nyomtatvány 1593-ból.)
RRH, 1970. t.9. f.2. 237-242.
- Demény, L.A.: Relatiile comerciale ale Transilvaniei in lumina veniturilor vamale din anii 1718-1724.
(Erdély kereskedelmi kapcsolatai az 1717-1824-es vámjövedék tükrében.)
St, 1970. 5. 889-998.

- Stránský, A.: Drevorubaci na Ciernom Hrone na rozhraní XVIII. a XIX. storočia.
(A Fekete Garam menti favágók a XVIII. és a XIX. század fordulóján.)
Ism.: Vozár, J.
HC, 1971. f.1. 88-90.
- Sirácky, J.: St'ahovanie Slovákov na Dolnú zem v XVIII. a XIX. storočí.
(Szlovákok levándorlása a magyar alföldre a XVIII. és XIX. században.)
Ism.
ZfO, 1970. f.3. 531-533.
A szlovákok migrációja a Duna-Tisza közébe, Békéscsabára, a török kiűzésétől a XIX. század közepéig.
- Mutiú, M.: La participation des régiments de gardesfrontières roumains de Transylvanie et de Banat aux campagnes contre Napoléon.
(Az erdélyi és bánáti román határőr-csapatok részvétele a Napoléon elleni hadjáratokban.)
RRH, 1970. t.9. f.2. 291-304.
- Horák, V.J.: Z života a díla Josefa Homolky, uherského kartografa (1840-1907).
(Homolka József magyar kartográfus életéből és művéből.)
Hge, 1969. f.3. 132-135.
- Révész, L.: Die Bedeutung des Neoabsolutismus für Ungarn.
(A neoabszolutizmus jelentősége Magyarország számára.)
DDR, 1969. f.3. 142-159.
A 400 éves osztrák-magyar együttélés közül a Bach-rendszert vonja vizsgálat alá. Különbséget tesz a Bach-rendszer közjogi és gazdasági oldala közt, míg az elsőt általában kritikusan, a másodikat pozitívan ítéli meg. Szól a Thun-féle közoktatási rendszerről. Elrajzoltak tartja a Haynau-féle rémuralomról adott magyar képet.
- Căzănisteanu, C., Stan, A.: Refugiați transilvăneni în timpul revoluției de la 1848-1849 în Țara Românească.
(Erdélyi menekültek Munténiában az 1848-1849-es forradalom idején.)
St, 1970. f.3. 501-519.
- Stoide, Const. A.: Legăturile culturale dintre Moldova și Transilvania-date noi.
(Kulturális kapcsolatok Moldva és Erdély között. Új adatok.)
Ritl, 1970. f.1.11-22.
Ion Budai Deleanu és Ioan Barac levelezéséből a románok iskola és kulturális helyzetéről tudunk meg adatokat.
- Reith, Th.J.: Ungarns Industrie in verschiedenen Gesellschafts- und Wirtschaftssystemen.
(Magyarország ipara különböző gazdasági és társadalmi rendszerekben.)
DDR, 1970. f.1-2. 52-62.
A magyar ipar fejlődését 4 periódusban tárgyalja: 1/ a kezdetektől a monarchia bomlásáig (1867-1919); 2/ "Csonkamagyarország" (1920-1938); 3/ a II. világháború alatt (1939-1944); 4/ a szocialista periódus. E korszak, de főleg a XX. század főbb mutatóit adja.

- Liveanu, V.: La répartition de la propriété foncière en Transylvanie.
Fin du XIXe siècle - début du XXe.
(A földbirtokmegoszlás Erdélyben a XIX. század végén és a XX. sz. elején.)
RRH, 1970. t.9. f.2. 271-290.
Statistikai táblázatokkal.
- Egyed, A.: Probleme emigrării țărănimii din Transilvania la începutul secolului al XX-lea.
(Az erdélyi parasztság kivándorlásának problémája a XX. század elején.)
AMN, 1970. f.VII. 365-378.
- Porteanu, A.: Szabó Ervin kapcsolata a romániai szocialistákkal.
Korunk, 1970. f.9. 1428-1434.
- Пушкеш, А.И., Возникновение и крах фашизма в Венгрии.
(A fasizmus keletkezése és bukása Magyarországon.)
NNI, 1970. f.5. 79-89.
- Korbuly, D.: Die Vertreibung der Ungarn-deutschen nach dem zweiten welt-krieg.
(A magyarországi németység kitelepítése a második világháború után.)
DDR, 1970. f.1-2. 77-80.
Német telepítések Magyarországon, s a magyarországi németység lassu fasizálódása és tömeges belépése a Waffen SS-be. A potsdami szerződés. A kitelepítés lefolytatása.
- Vasari, E.: Ein Königsdrama im Schatten Hitlers. Die Versuche des Reichsverwesers Horthy zur Gründung einer Dynastie.
(Királydráma Hitler árnyékában. Horthy kormányzó kísérlete dinasztia alakítására.) (Wien-München, 1968. 208 p.)
Ism.
HZ, 1970. t.210. f.1. 181.
- Хадус, П.Т., До 25-річчя визволення Угорщини від фашистських загарбників.
(Magyarország 25 éve szabadult fel a fasiszta megszállás alól.)
UIZs, 1970. f.3. 120-121.
Rövid megemlékezés.
- Нежинский, Л.Н., Советско-венгерские отношения 1945-48 гг.
(A szovjet-magyar kapcsolatok, 1945-48. Dokumentumok.)
Ism.
NNI, 1970. f.5. 201-202.

- Nemes, D.: Ленинизм и некоторые уроки социалистического строительства в Венгрии.
(A leninizmus és a szocializmus építésének néhány tapasztalata Magyarországon.)
VTK, 1970. f.3. 16-28.
Lenin születésének 100. évfordulója tiszteletére rövid áttekintés az 1956. után elért eredményekről.
- Seide, G.: Ungarns neues Wirtschaftsmodell.
(Magyarország új gazdasági modellje.)
DDr, 1970. f.3-4. 157-170.
Magyar és nyugati szerzők munkái alapján megírt, népszerűsítő cikk. Nagy anyagot sorol fel jegyzetapparátusában (mintegy 61 jegyzetről van szó) s ebben a Népszabadságtól a Szabadeurópáig mindent idéz.
- Haraszi, É.: Das Institut für Geschichtswissenschaft der Ungarischen Akademie der Wissenschaften.
(Az MTA Történettudományi Intézete.)
ÖÖ, 1970. f.2. 110-118.
Rövid összefoglaló az intézet tevékenységéről az 1966-1968 közötti időszakból. A jegyzetekben mintegy 29 munkáról ad számot.
- Jakó, Zs.: A hazai magyar történetírók szerepe.
Korunk, 1970. 4. 484-491.

Németország

- Lammers, W.: Bemerkungen zur modernen Darstellung nationaler Geschichte.
(Megjegyzések a nemzeti történet modern ábrázolásához.)
Tenbrock, Robert-Hermann: Geschichte Deutschlands. München, 1965. 335 p. c. munka kritikai elemzése.
HZ, 1970. t.210. f.2. 369-379.
- Eggert, W.: 919 - Geburts- oder Krisenjahr des mittelalterlichen deutschen Reiches?
(919 - születési vagy válság éve a középkori német államnak?)
ZG, 1970. f.1. 46-65.

919-ben Fritzland Heinrich herceget királlyá koronázták. - 833-ban a keletrajnai germán törzsek a keleti frankokkal s azok segítségével önálló államot hoztak létre. 887-ben a frankok, bajorok, és türingiaiak laza államszövetséget alkottak. Ez a két évszám arra utal, hogy a német birodalmat a frank birodalomtól nem lehet elválasztani.

Irsigler, Fr.: Divites und pauperes in der Vita Meinwerchi. Untersuchungen zur wirtschaftlichen und sozialen Differenzierung der Bevölkerung Westfalens im Hochmittelalter.

(Dives-ek és papuper-ek Vita Meinwerchi. c. könyvben. Kísérlet Westfália lakosságának társadalmi differenciálására a késő-középkorban.)

VfSW, 1970. f.4. 449-499.

A kísérlet középpontjában Vita Meinwerchi áll, a legjelentősebb középkori püspök Paderbornban (1009-1036). A dives-pauper elentét megfelel az arme- und reiche ellentétnek. Már születéskor egyik rétege beleszületik az ember. Bizonyos körülmények között azonban a pauper-ből lehet dives.

Leyser, K.: Maternal kin in early medieval Germany.

(Anyai ág a kora-középkori Németországban.)

PP, 1970. f. 49. nov. 126.

Seward, D.: The Teutonic knights.

(A német lovagok.)

HT, 1970. t.20. f. dec. 859.

Metzbacher, Fr.: Die Bedeutung von Freiheit und Unfreiheit im weltlichen und kirchlichen Recht des deutschen Mittelalters.

(Szabadság és szolgaság értelme a német középkor világi és egyházi jogában.)

Hj, 1970. t.90. 2. félévkötet. 257-283.

Szellemtörténeti fogantatásu munka a "szabadság" fogalmáról német területen a VI. századtól a XVI. századig, különböző jogi kodifikációs munkálatok alapján.

Grüger, H.: Die Chortypen der niederschlesischen Zisterziensergruppe. (Az alsósziléziai ciszterciacsoporthoz kórus-típusai.)

ZfO, 1970. f.2. 201-263.

4 darab XII-XIII. században épült templom építészeti sajátosságai. Mellékletben alaprajzok és távlati képek rajzai.

Kossmann, O.: Bauern und Freie im Heinrichauer Gründugsbuch und in der "Elbinger Handschrift".

(Parasztkok és szabadok a Heinrichau-i Alapítókönnyben és az Elbing-i kéziratban.)

ZfO, 1970. f.2. 263-302.

E két írásmű a XIII. század második felében keletkezett, s a lengyel nemesség genezise.

- Raab, H.: Zur Verfassungsgeschichte des Heiligen Römischen Reiches.
(A Római Szent Birodalom alkotmánytörténete.)
Hj, 1970. 2. félévkötet. 343-346.
- Wagner, W.: Das Staatsrecht des Heiligen Römischen Reiches, deutscher Nation, Karlsruhe, 1968. 100 p. c. munkájának ismeretése.
- Hoyer, S.: Hans Böheim - der revolutionäre Prediger von Niklashausen.
(Hans Böheim - a forradalmi prédikátor Niklashausenből.)
ZG, 1970. f.2. 185-196.
A XV. század végén az agrárválsággal és az életszínvonalcsökkenéssel kapcsolatban kibontakozott Bundschuh mozgalom egyik csúcsa volt az 1476-ban Hans Böheim Niklashausenből vezette ellenállási mozgalom, amely kezdete volt annak, hogy a lokális mozgalmakból központi akció váljék.
- Ahlborn, J.: Die Nürnberger Fernkaufleute Markus und Matthäus Landauer und deren Handelsbeziehungen zum Osten (XV. Jahrhundert).
(Markus és Matthäus Landauer nürnbergi távolsági kereskedők és kereskedelmi kapcsolataik a Kelettel. [XV. század.])
ZfO, 1970. f.2. 303-321.
Kutatási tájékoztató. A nürnbergi kereskedők kereskedelmi kapcsolatai Poznánnal, Breslauval és Kraków-val.
- Rublack, H.Ch.: Neuere Forschungen zum Thesenanschlag Luthers.
(Újabb kutatások Luther tételeinek kiakasztása tárgyában.)
Hj, 1970. 2. félévkötet. 329-343.
A 450. évfordulóra megjelent cikkről és könyvről kutatási tájékoztató. Összefoglaló Luther összes munkáinak kritikai kiadásáról.
- Schottenloher, O.: Erasmus und die Respublica Christiana.
(Erasmus és a Respublica Christiana.)
HZ, 1970. t.210. f.2. 295-323.
Erasmus a pápaságról és a pápaság-képviselte hivatalos ideológiával való ellentéte.
- Jordan, K.: Sachsen und das deutsche Königtum im hohen Mittelalter.
(Szászország és a német királyság a késő középkorban.)
HZ, 1970. t.210. f.3. 529-559.
Minden olyan kísérlet, amely áttekintő képet akar adni az egyes törzsek vezéreitől a királyság létrejöttéig és a stauferi időszak végéig tartó királyi hatalom jellegéről, az okvetlenül a szász törzsekben kialakult hatalom jellegének analizálásával kell kezdje, a VIII. századtól (közvetlenül a frank törzsek betörése előtti időtől) az írásbeliség magas szintű kialakulásáig.
- Bog, I.: Wirtschaft und Gesellschaft Nürnbergs im Zeitalter des Merkantilismus (1648-1806). Eine methodologische Fallstudie.
(Nürnberg gazdasága és társadalma a merkantilizmus korszakában [1648-1806]. Metodológiai esettanulmány.)
VfSW, 1970. f.3. 289-322.
A kibontakozó merkantilista gazdasági fejlődés megfeneklett a város reakciós és maradi patriciusainak politikáján.
- Klein, E.: Der Staat als Unternehmer im Saarländischen Steinkohlenbergbau (1750-1850).
(Az állam mint vállalkozó a Saar-vidéki kőszénbányászatban.)
VfSW, 1970. f.3. 323-349.

A bányák államosítása a XVIII. században, s az egyéni rezsiben való termelés előnyei. 1792-ben a szénszállítás francia fennhatóság alá került. Ez idő alatt előrehaladt a bányászok társadalombiztosítása. A második párizsi béke után a Saar-vidéket átvette a porosz állam. 1816-1850 között a termelés (kokszolás) 300 tonnáról 69.000 tonnára emelkedett.

Die Wirtschaftliche Situation in Deutschland und Österreich um die Wende vom XVIII. zum XIX. Jahrhundert. Bericht über die Erste Arbeitstagung der Gesellschaft für Sozial- und Wirtschaftsgeschichte in Mainz 4.-6. März 1963. Hrsg. von Friedrich Lütge. (Gazdasági helyzet Németországban és Ausztriában a XVIII.-XIX. sz.-i századfordulón.)

Stuttgart, Fischer Verl. (1964). VIII. 253 p.

A könyv a Gesellschaft für Sozial- und Wirtschaftsgesch. konferenciáján elhangzott előadásokat teszi közzé. Az előadásokat neves gazdaságtörténészek tartották: H. Kellenbenz: Német külkereskedelem a XVIII. sz. végén; Hassinger: Az osztrák külker. és a manufaktúrák; Abel, W.: A német mezőgazdaság helyzete a XIX. sz. elején.

Scheel, H.: Probleme der deutsch-französischen Beziehungen 1789-1830. (Az 1789-1830 közötti német-francia kapcsolat problémái.)

ZG, 1970. f.2. 163-172.

Részletezi a francia és német munkásosztály kapcsolatait a korszakban.

Royer, F.: Metternich et la restitution par la France des oeuvres d'art de l'étranger 1814-1815.

(Metternich és a külföldi műkincsek visszaszolgáltatása Franciaországból 1814-1815.)

RHD, 1970. jan.-jun. t.84. f.1-2. 65.

Schulze, W.: "Sozialistische Bestrebungen in Deutschland". Bemerkungen zu einer Aufsatzfolge Karl Biedermanns (1846).

("Szociális törekvések Németországban". Karl Biedermann cikksorozatához megjegyzések. [1846].)

VfSW, 1970. f.1. 93-104.

A kultúrtörténész, filozófus, publicista és politikus Karl F. Biedermann [1812-1901] cikksorozatának elemzése, egy folyóiratban, amelyet ő adott ki.

Treue, W.: Das österreichisch-mitteldeutsche und das norddeutsche staats- und privatwirtschaftliche Interesse am Bau des Suez-Kanals.

(Az osztrák-középnémet és az észak-német állami- és magángazdasági érdekek a Szuezi csatorna építésében.)

VfSW, 1970. f.4. 534-555.

A szuezi csatorna építése, ill. az abban résztvevő tőkés csoportosulások. A első csoportosulás 1846. nov. 30-án alakult Párizsban, mint Studiengesellschaft für den Suezkanal. Három csoportból alakult: egy francia, egy angol és egy osztrák-német [Lloyd] tőkés csoportosulásból. A későbbieket is leírja.

Jessen, H.: Die Deutsche Revolution 1848/49 in Augenzeugenberichten.

(Düsseldorf, 1968. 428 p.)

(Az 1848/49. évi német forradalom a tanúk tájékoztatása tükrében.)

Ism.: Real, W.

HJ, 1970. 2. félkötet, 444-445.

Левиова, С.З., Фридрих Энгельс в Швейцарии /зима 1848-49 гг./
(F. Engels Svájcban [1848-49 telel.]
VI, 1970. f.12. 118-127.

Becker, C.: Briefe von Elise Engels an ihren Sohn 1848/49.
(Elise Engels levelei fiához 1848/49-ben.)

ZG, 1970. f.10. 1335-1347.

Engels édesanyjával bensőséges kapcsolatban volt. Az utókor számára 200 olyan levél maradt fenn, amelyet Engels anyja írt fiának; ez annál is érdekesebb, mert világnézeti okokból Engels tulajdonképp szakított családjával. A forráskiadvány ezuttal 8 olyan levelet tesz közzé, amelyet anyja a forradalom alatt írt.

Wolf, H.: Wilhelm Eichhoff und Karl Marx.
(Wilhelm Eichhoff és Marx Károly.)

ZG, 1970. f.2. 197-208.

A német munkásmozgalom kontinuitása a XIX. század ötvenes-hatvanas éveiben. A dokumentáció Eichhoffnak három levelét tartalmazza Marxhoz, a múlt század hatvanas éveiből.

Herrmann, U. - Brundig, K.: Die Agitationsreise August Bebels durch Thüringen 1869.

(August Bebel agitációs körutja Thüringiában 1869-ben.)

ZG, 1970. f.7. 899-912.

A németországi szociáldemokrata párt szervezésének előtörténete.

Rein, G.A.: Otto von Bismarck. Werke in Auswahl. (IV. köt. A birodalom megalakulása. II. rész.) [1866-1871]

(Otto Bismarck. Válogatott művei.)

Ism.: Real, W.

HJ, 1970. 2. félkötet, 450.

Wehler, H.U.: Bismarck's imperialism, 1862-1890.

(Bismarck imperializmusa. 1862-1890.)

PP, 1970. f. 48. 119.

Zorn, W.: Landesgeschichte und Sozial- und Wirtschaftsgeschichte. Die "Blätter für deutsche Landesgeschichte" seit dem 100. Jahrgang. (Az egyes országok története [tartománytörténet] és a társadalom- és gazdaságtörténet. A "Blätter für deutsche Landesgeschichte" 100. évfolyamától.)

VfSW, 1970. f.3. 363-368.

A fenti lap fontosabb cikkeinek felsorolása 1964 óta.

Kurtz, H.: Bismarck and the two Germanies. Part I. The background to the Franco-Prussian War.

(Bismarck és a két Németország. A francia-porosz háború háttere.)

HT, f.7. 1970. July. 455-463.

Pöls, W.: Bleichröder und die Arnim-Affäre.

(Bleichröder és az Arnim-affér.)

HZ, 1970. t.211. f.1. 65-76.

Bleichröder bankár újonnan feltárt, Bismarckhoz intézett leveleivel bizonyítja, hogy Arnim párizsi német nagykövet 1874-es megbuktatásában Fritz v. Holstein lényeges szerepet játszott.

Opitz, W.: Die Hilfe von Friedrich Engels für die deutsche Sozialdemokratie im Kampf gegen den preussisch-deutschen Militarismus und die Militärverlage von 1893.

(Engels Frigyes segitsége a német szociáldemokrácia számára a porosz-német militarizmus elleni harcban és az 1893. évi katonai törvényhozás.)

ZG, 1970. f.10. 1292-1309.

1887-től kezdve Engels felhívta a haladó körök figyelmét a militarizmus erősödésére. 1892/93 telén munkanélküliség volt, s a szociáldemokrata képviselők frakciója benyújtotta az ún. "szükségállapot-interpellációt". Kimutatták, hogy a magántőke gazdálkodása munkanélküliséget s egyre növekvő militarizmust, sovínizmust von maga után.

Banuls, A.: Das völkische Blatt "Der Scherer".

(A völkisch "Der Scherer" c. ujság.)

VfZg, 1970. f.2. 196-203.

Adalék Hitler iskolai éveéhez. A kispolgári, nacionalista színezetű, 1899-től megjelenő Der Scherer c. "illusztrált tirolai havilap, amely tárgyalja a politikát és a hangulatot a művészetben és az életben", Hitler rendszeres olvasmányát képezte. Élénken reagált a belpolitikai eseményekre, a horogkereszt is ennek az ujságnak a hasábjain jelent meg először. Kimutatja e lap hatását Hitler ideológiájának kialakulásában.

Geschichte des 20. Jahrhunderts bis 1945.

(A XX. század története 1945-ig.)

VfZg, 1970. f.1. 81-104.

Bibliográfia. Német történelem. A német államokon kívüli államok története. Mintegy 800 című.

Hillgruber, A.: Deutschlands Rolle in der Vorgeschichte der beiden Weltkriege. (Göttingen, 1967. 138 p.)

(Németország szerepe a két világháború előtörténetében.)

Ism.: Real, W.

Hj, 1970. 2. félévet 453. p.

A háborús felelősség kérdéséről.

Wernecke, K.: Der Wille zur Weltgeltung. Aussenpolitik und Öffentlichkeit im Kaiserreich am Vorabend des Ersten Weltkrieges.

(Hajszja az érvényesülésért. Külpolitika és nyilvánosság a császárságban az I. vh. előestéjén. Düsseldorf, Droste, 1970. 339 p.)

A császárság sajtópolitikáját mutatja be. Az eddig még kevésbé felhasznált sajtóorgánumon keresztül mutatja be, hogyan befolyásolta a közvéleményt a kormány az I. vh. előestéjén. A marokkói krízistől 1914 júl.-ig követi az eseményeket. Segédletek.

Klein, Fr.: Bemerkungen zu den deutsch-französischen Beziehungen vor 1914. und während des ersten Weltkrieges.

(Megjegyzések a német-francia kapcsolatokhoz 1914 előtt és az első világháború alatt.)

ZG, 1970. f.2. 172-177.

Részletezi az Elzász-Lotharingia problémát és Franciaországnak Oroszországgal alakuló kapcsolatait.

- Gutsche, W.: Die Entstehung des Kriegsausschusses der deutschen Industrie und seine Rolle zu Beginn des ersten Weltkrieges.
(A német ipar hadi bizottságának létrejötte és szerepe az első világháború kezdetekor.)
ZG, 1970. f.7. 877-897.
A monopolburzsoázia szerepe a háború kitörésében.
- Barghahn, V.R.: Zu den Zielen des deutschen Flottenbaus unter Wilhelm II.
(A német flottaépítés céljai II. Vilmos idején.)
HZ, 1970. t.210. f.1. 34-100.
Az angol-német világhatalmi verseny. Tirpitz-féle koncepció.
- Baumgart, W.: Das "Kaspi-Unternehmen" - Grössenwahn Ludendorffs oder Routineplanung des deutschen Generalstabs? I. Teil.
(A "Kaspi-vállalkozás" - Ludendorff nagyzási hőbortja vagy a német vezérkar rutin-tervezete.)
JGO, 1970. f.1. 47-126.
Kritikai visszatekintés a német katonai intervencióra a Kaukázusban az első világháború végén. I. rész. Tárgyalja az okokat, a német intervenciót Gruzsiában, a német-török versenyt Bakuért. Forrás - és irodalomjegyzék zárja a cikket.
- Gutsche, W.: Südekum und die anderen. Ergänzende Materialien zur Rolle rechter Führer der deutschen Sozialdemokratie im ersten Weltkrieg.
(Südekum és a többiek. Kiegészítő anyagok a német szociáldemokrácia jobboldali vezetőinek szerepéről az első világháborúban.)
ZG, 1970. f.9. 1171-1188.
Albert Südekum áruoló szerepe a külügyek terén az első világháborúban. 7 eredeti dokumentummal.
- Hürten, H.: Soldatenräte in der deutschen November-revolution 1918.
(Katonatanácsok a német novemberi forradalomban 1918-ban.)
Hj, 1970. 2. félévkötet. 299-328.
A "tanács" jelensége a német történelemben és hatása a weimari Németország jogalkotására. A katonatanácsok jelentőségét a német történetírás még nem értékelte. A szerző megkísérli összefoglalni a katonatanács történetét, kezdve annak megalakulásától (1918. nov.4. Kiel). Majd leírja utóhatását a Spartakus-harokban résztvett katonák körében is.
- Schulze, H.: Der Oststaat-Plan 1919.
(A keleti-állam-tervezet 1919-ben.)
VfZg, 1970. f.2. 123-163.
1919. jun. 25-én, három nappal a Versailles-i békeszerződés aláírása előtt Heine belügyminiszter a birodalmi kancelláriához tervezetet nyújtott be: menteni ami még menthető, s a porosz területekből egy keletnémet köztársaságot kell létrehozni. A cikk ismerteti e tervezet politikai hátterét, s e koncepció megvalósításának politikai lehetőségeit.
- Ruge, W.: Stresemann und Briand.
(Stresemann és Briand.)
ZG, 1970. f.2. 178-184.
Német-francia kapcsolatok a huszadik század huszas éveiben.
- Zorn, W.: Student politics in the Weimar Republic.
(Diákpolitika a Weimari Köztársaságban.)
JCH, 1970. t.5. f.1. 128-143.
A diákság szociológiai vizsgálata.

Штерн, Л., В.И. Ленин и борьба двух классовых линий в истории Германии.
(Lénin és a két osztályvonal harca Németország történelmében.)
VI, 1970. f.12. 26-33.

Hobsbawm, E.: Confronting Defeat: the German Communist Party.
(Szemben a megsemmisítéssel: a Német KP.)
NLR, 1970. f.61. 83-92.

Bracher, K.D. - Sauer, W. - Schulz, G.: Die National-Sozialistische
Machtergreifung. (1962. 1034 p.)
(A nemzetiszocialista hatalomátvétel.)
Ism.: Bloch, Ch.
AESC, 1969. t.24. f.1. 218-219.

Schoenbaum, D.: Hitler's social revolution. (New York, 1966. 336 p.)
(Hitler társadalmi forradalma.)
Ism.: Bloch, Ch.
AESC, 1969. t.24. f.1. 230-231.

Maser, W.: Naissance du Parti National-Socialiste allemand. (Paris, 1967.
fordítás.)
(A német Nemzeti-Szocialista Párt születése.)
Ism.: Bloch, Ch.
AESC, 1969. t.24. f.1. 205-207.

Kuehnl, R.: Die National-Sozialistische Linke 1925-30. (Meisenheim/Glein,
1966. 378.p.)
(A Nemzeti-Szocialista Párt balszárnya 1925-1930.)
Ism.: Bloch, Ch.
AESC, 1969. t.24. f.1. 214-216.

Czichon, E.: Wer verhalf Hitler zur Macht? (Köln, 1967. 103 p.)
(Ki segítette hatalomra Hitlert?)
Ism.: Bloch, Ch.
AESC, 1969. t.24. f.1. 216-217.

Menzel Meskill, J.: Hitler and Japan. The hollow alliance. (New York,
1966. 245 p.)
(Hitler és Japán, az üres szövetség.)
Ism.: Sigmann, J.
AESC, 1969. t.24. f.1. 232-233.

Schweitzer, A.: Big Business in the Third Reich. (Bloomington/London 1964.
740 p.)
(A nagytőke a harmadik birodalomban.)
Ism.: Bloch, Ch.
AESC, 1969. t.24. f.1. 227-230.

Müller, Kl., J.Ö.: Zu Vorgeschichte und Inhalt der Rede Himmlers vor der
höheren Generalität am 15. März 1940 in Koblenz.
(Himmler 1940. március 15-én Koblenzben a tábornoki kar előtt
tartott beszédének előtörténete és tartalma.)
VFZg, 1970. f.1. 95-120.

v. Roon, G.: Graf Moltke als Völkerrechtlicher im OKW.
(Moltke gróf mint nemzetközi jogász a Wehrmacht fővezérségé-
ben.)
VFZg, 1970. f.1. 12-61.
Az OKW külügyi osztálya nemzetközi jogi csoportjának munkássága:
hadifoglyok kérdése, hadijog kidolgozása, jog a megszállt terü-
leteken. Mellékletként három levél 1943-44-ből Moltke tollából.

Douglas-Hamilton, J.: Ribbentrop and War.
(Ribbentrop és a háború.)
JCH, 1970. t.5. f.4. 45.

Беутов, Г.Н., Операция "морской лев", провал или блёф Гитлера?
(A "Seelöwe"-terv Hitler bukása vagy blöffje?)
NNI, 1970. f.5. 120-134.

Орхов, А.С., "Чудо-оружие" Гитлера и британская разведка.
(Hitler "csoda-fegyvere" és a brit felderítés.)
NNI, 1970. f.5. 162-170.

Drobisch, Kl. - Eichholtz, D.: Die Zwangsarbeit ausländischer Arbeitskräfte in Deutschland während des zweiten Weltkrieges.
(Külföldi munkaerő kényszermunkája Németországban a második világháború alatt.)
ZG, 1970. f.5. 626-640.
Az idegen munkaerő felhasználása a német birodalom háborús céljai közé tartozott. Ennek történetét tárgyalja három periódusban, 1939-1945 között.

Langkau-Alex, U.: Deutsche Emigrationspresse (Auch eine Geschichte des "Ausschusses zur Vorbereitung einer deutschen Volksfront" in Paris.)
(A német emigráns sajtó. Egy párisi német népfront előkészítésére alakult bizottság története.)
IRSH, 1970. vol. XV. fasc. 2. 167.

Schlauch, W.: American policy towards Germany, 1945.
(Amerika németországi politikája, 1945.)
JCH, 1970. t.5. f.4. 113.

NDK

Keller, D.: Rolle und Wandel der Arbeiterklasse der DDR bei der Gestaltung des sozialistischen Gesellschaftssystems.
(Az NDK munkásosztályának szerepe és változása a szocialista társadalmi rendszer kialakításában.)
ZG, 1970. f.10. 1358-1365.
Irodalmi tájékoztató.

Гансйохен Фогль, творче застосування марксизму-ленінізму - основа успіхів НДР.
(A marxizmus-leninizmus alkotó alkalmazása - az NDK sikereinek alapja.)
UIZs, 1970. f.5. 43-51.

Tjulpanov, Sz.I.: Gedanken über den Vereinigungsparteitag der SED 1946.
(Gondolatok a NSZEP 1946. évi egyesülési kongresszusáról.)
ZG, 1970. f.5. 617-625.
A német munkásmozgalom sokáig a szétforgácsoltság állapotában vlt. Zsukovval és a szovjet elvtársakkal való találkozás döntő mértékben járult hozzá, hogy a különböző politikai felfogást egy mederbe lehetett terelni.

Ulbricht, W.: Der Leninismus und die Bündnispolitik der Sozialistischen Einheitspartei Deutschlands.
(A leninizmus és a NSzEP szövetségi politikája.)
ZG, 1970. f.4. 445-463.
A Voproszi Isztorii KPSzSz 1969. 10. számában megjelent cikk.

Gittig, H.: Die Zeitungssammlung der Deutschen Staatsbibliothek Berlin.
(A berlini Német Állami Könyvtár sajtógyűjteménye.)
ZG, 1970. f.2. 225-229.
A tudományos könyvtárak az újságok gyűjtését viszonylag későn kezdték meg, mert későn jöttek rá annak forrásértékére. Mégis jelentősen kiegészítették. A Német Állami Könyvtár 75.000 kötetnyi gyűjteménye igen jelentős.

Petschmann, H.: Wissenschaftliche Konferenz der Forschungsgruppe Geschichte der Jugendbewegung Deutschlands.
(A németországi ifjúsági mozgalmak története kutatócsoport tudományos konferenciája.)
ZG, 1970. f.4. 527-528.
Rostock, 1969. okt. 17-18. Konferencia. Foglalkozott a Freie Deutsche Jugend szervezet megalakulásával, és a háború utáni években kifejtett tevékenységével.

NSzK

Badstübner, R.: Das Geschichtsbild Deutschlands von 1945 bis 1949 in der westdeutschen imperialistischen Geschichtsschreibung.
(Németország 1945-1949 közötti történeti képe a nyugatnémet imperialista történetírásban.)
ZG, 1970. f.4. 497-512.
Közel 50 nyugatnémet e tárgyban megjelent munkát idéz a jegyzetben, s kimutatja azok apologetikus jellegét.

Gerlach, M.: Die Entscheidung der LDPD für des Bündnis mit der Arbeiterklasse und ihrer Partei.
(A Liberális-demokrata párt döntése a munkásosztállyal és pártjával való szövetség ügyében.)
ZG, 1970. f.4. 464-479.
Szembeállítja a szabad-demokrata párt és a liberális-demokrata párt politikai fejlődését. Előbbi ma lényegében nagypolgári párt, amely felelős azért, hogy a feszültség Németországban egyre élesedik. A liberális-demokrata párt az imperialista érdekeket lépésről-lépésre levetette, s ma a munkásosztály szövetségese.

Rossmann, G.: Die Verfälschung des antifaschistischen Widerstandskampfes in der westdeutschen Geschichtsschreibung.
(Az antifasiszta ellenállási harc meghamisítása a nyugatnémet történetírásban.)
ZG, 1970. f. 1. 5-22.
Az ellenállási irodalomban évek folyamán több irányzat alakult ki. A legnagyobb befolyást erre az irodalomra Hans Rothfels és Gerhard Ritter gyakorolta. Az irányzatok közös vonása azonban az apologetikus jelleg. - A jegyzetekben mintegy 30 munkára hivatkozik.

- Vosske, H.: Aus Geheimprotokollen des Bonner "Forschungsbeirates für Fragen der Wiedervereinigung Deutschlands."
(A bonni "Németország újraegyesítése kérdései kutatási bizottság" titkos jegyzőkönyvei.)
ZG, 1970. f.5. 640-656.
A társaság 1952-ben alakult, Thalheim professzor vezetésével. Fő tevékenységét az NDK ellen irányította. Közül 5 dokumentumot, a vezetőség listáját és 4 1952-ből származó dokumentumot.
- Гудевич, В.Н., Викриття прогрессивними істориками та публіцистами ФРН Мілітаризму та реваншизму /1955-1969/.
(A haladó nyugatnémet történészek és újságírók leleplezik a militarizmust és revansizmust. 1955-1969.)
UIZs, 1970. 6. 132-138.
Bevezetőben utal az NDK történészeinek vonatkozó műveire, majd ismerteti a "Freies Volk", "Wissen und Tat", "Unsere Zeit", "Marxistische Blätter" stb. lapokat, majd W.K. Gerst, R.Reisneck, E.Kuby, H.G. Hermann stb. tevékenységét.
- Morsey, R.: Die Rolle Konrad Adenauers im Parlamentarischen Rat.
(Konrad Adenauer szerepe a birodalmi tanácsban.)
VFZg, 1970. f.1. 62-94.
Az NSZK megalakulása 20. évfordulója alkalmából összefoglalja annak előtörténetét.
- Херцфельдт, Р., Циммерман, Ф., о фальсификации ленинизма в Западной Германии.
(A leninizmus meghamisításáról Nyugat-Németországban.)
VIK, 1970. f.8. 44-56.
Az utolsó 15 év történeti irodalmából elemzi a Lenin tevékenységével és az SzKP történetével foglalkozó műveket.
- Becker, G.: Westdeutscher Historikertag in Köln.
(Nyugatnémet történész nap Kölnben.)
ZG, 1970. f.10. 1350-1355.
1970. márc. 31. - ápr. 5. Rendezte: a nyugatnémet és nyugatberlini történészek és történettanárok szövetsége.

Olaszország (Itália)

- Keller, H.: Die soziale und politische Verfassung Mailands in den Anfängen des kommunalen Lebens.
(Milano társadalmi és politikai alkotmánya a kommunális élet kezdetekor.)
HZ, 1970. t.211. f.1. 34-64.
Dilcher, G.: Die Entstehung der lombardischen Stadtkommune. Eine rechtsgeschichtliche Untersuchung (Aalen, 1967. 208 p.)
c. könyvéhez megjegyzések. Mellékletben a milánói káptalan-ság papjainak származása 1001-1074 között.
- Schieder, Th.: Niccolo Machiavelli. Epilog zu einem Jubiläumsjahr.
(Niccolo Macchiavelli. Egy jubileumi év epilógusa.)
HZ, 1970. t.210. f.2. 265-294.
1969-ben volt Machiavelli születésének 500 évfordulója. Ebből az alkalomból még egyszer összefoglalta életét és munkásságának értékelését egész a hitleri felfogásig.

- Hook, J.: Italy and the Counter-Reformation.
(Itália és az ellenreformáció.)
HT, 1970. t.20. f. nov. 782.
- Siffre, M.H.: Aperçu sur les pratiques communautaires dans le comté de Nice au XVIIIe siècle.
(Megjegyzések a XVIII. századi közösségi gyakorlathoz Nizza grófságban.)
RHES, 1970. XLVIII. t.2. f. 196.
- Pignatelli, G.: Le origini settecentesche del cattolicesimo reazionario: la polemica antigiansenista del "Giornale ecclesiastico di Roma".
(A reakcionárius katolicizmus XVIII. századi gyökerei: a "Giornale Ecclesiastico di Roma" antijanzenista vitája.)
SSt, 1970. okt.-dec. f.4. 755.
- Silverman, S.: "Exploitation" in Rural Central Italy: Structure and Ideology in Stratification Study.
("Kizsákmányolás" a paraszti Közép-Itáliában: Struktúra és ideológia a rétegződés-vizsgálatban.)
CoSSH, 1970. t.12. f.3. 327-339.
- Jennings, L.C.: Lamartine's Italian policy in 1848: a reexamination.
(Lamartine olasz politikája 1848-ban: egy újrvizsgálat.)
JMH, 1970. t.42. f.2. 331-341.
Lamartine beavatkozási tervei és a francia külpolitika alakulása az európai forradalmi mozgalmakkal kapcsolatban.
- Gut, Ph.: La presse parisienne et la question italienne pendant le congrès de Paris (1856).
(A párizsi sajtó és az olasz kérdés a párizsi kongresszus alatt.)
RHD, 1970. júl.-szept. t.84. f.3.228.
- Hostetter, R.: Lotta di classe nelle campagne. Il movimento contadino di resistenza nella Val Padana: 1884-1885.
(Oszályharc vidéken. A paraszti ellenállási mozgalom a Val Padanában: 1884-1885.)
MOSOC, 1970. t. XVI. f.1. 45.
- Lalli, R.: Società operaia e lotte contadine nel Basso Molise: 1889-1910.
(Munkástársaságok és parasztharcok Basso Molise-ben: 1889-1910.)
MOSOC, 1970. t. XVI. f.1. 73.
- Puccio, U.: Carlo Cattaneo storico ed ideologo della borghesia e dello sviluppo capitalistico.
(C.C., történész, a polgárság és a kapitalista fejlődés ideológusa.)
SSt, 1970. okt.-dec. f.4. 698.
- Sechi, S.: Il morale delle truppe durante le prima guerra mondiale.
(A csapatok szelleme az első világháború alatt.)
SSt, 1970. okt.-dec. f. 4. 794.

- Micciche, G.: La Sicilia orientale dall'occupazione delle terre al fascismo: 1919-1922.
(Kelet-Szicília, a földfoglalástól a fasizmusig: 1919-1922.)
MOSOC, 1970. t. XVI. f.1. 3.
- Pellicani, A.: Gramsci nella cultura italiana.
(Gramsci az olasz kultúrában.)
MLI, 1970. t.22. f.98. 94.
- Soriano, P.: La morte di Gramsci.
(Gramsci halála.)
SSt, 1970. t.11. f.1. 53-70.
G. halálának világviszhangja.
- Restifo, G.: L'esercito italiano alla vigilia della grande guerra.
(Az olasz hadsereg a nagy háború előestéjén.)
SSt, 1970. okt.-dec. f.4. 783.
- Gibelli, A.: Il reclutamento di manodopera nella provincia di Genova per il lavoro in Germania.
(Toborzás németországi munkára Genova tartományban. 1940-1945.)
MLI, 1970. t.22. f.2-3. 115.
- Profilo della ricerca di gruppo per la "Raccolta generale di fonti e notizie e rappresentazione cartografica della storia d'Italia dal 1943 al 1945."
(Az "Itália 1943-45 közti történetére vonatkozó források, iratok és térképek" összegyűjtésére alakult csoport kutatási profilja.)
MLI, 1970. t.22. f.2-3. 63.
- Bertolotti, F.: Il Soccorso Operaio Internazionale nell'azione per l'unità antifascista.
(A Nemzetközi Munkássegély munkássága az antifasiszta egységért.)
SSt, 1970. t.11. f.1. 133-156.
A Soccorso Operaio Internazionale megalakulása, szervezete, működése.
- Sala, T.: Stampa clandestina italiana e movimento di liberazione jugoslavo.
(Az olasz titkos sajtó és a jugoszláv felszabadítási mozgalom.)
MLI, 1970. t.22. f.98. 26.
- Scalpelli, A.: I programmi politico-sociali dei cattolici nella Resistenza: una proposta di discussione.
(A katolikusok politikai-társadalmi programja az ellenállásban: egy vitaajánlat.)
MLI, 1970. t.22. f.98. 73.
- ATTI del Congresso delle federazioni del PLI in Alta Italia: gennaio 1945.
(Az olasz liberális párt federációi kongresszusának aktái: 1945 jan.)
MLI, 1970. t.22. f.98. 47.
- Frezzo Bicocchi, D.: Propaganda fascista e comunità italiane in USA: la Casa Italiana della Columbia University.

(Fasiszta propaganda és olasz közösség az Egyesült Államokban: a Columbia Egyetem Olasz Háza.)
SSt, 1970. okt.-dec. f.4. 661.

Schminck, C.U.: Stato di diritto e movimento operaio. Per la storia del diritto penale politico in Italia.
(Jogállam és munkásmozgalom. A politikai büntetőjog történetéhez Itáliában.)
SSt, 1970. t. XI. f.3. 445.

Tranfaglia, N.: Politica e magistratura nell'Italia liberale.
(Politika és bíróság a liberális Itáliában.)
SSt, 1970. t. XI. f.3. 509.

Ceva, B.: Origini e vicende dell'Istituto nazionale.
(Az Istituto Nazionale eredete és működése.)
MLI, 1970. t.22. f.2-3. 3.

Strumenti e settori di attività dell'Istituto Nazionale.
(Az Istituto Nazionale működési eszközei és szektorai.)
MLI, 1970. t.22. f.2-3. 13.

Wright, A.D.: Libraries and archives. 5. Italy and the Vatican.
(Könyvtárak és levéltárak. 5. Olaszország és a Vatikán.)
H, 1971. febr. volt. 56., f. 186.

Portugália

Da Silva, J.G.: L'autoconsommation au Portugal (XVI-XXe siècle).
(A belső fogyasztás Portugáliában. XVI-XX. sz.)
AESC, 1969. t.24. f.2. 250-288.

Boxer, C.R.: Lord Tyrawly in Lisbon.
(Lord Tyrawly Lisszabonban.)
HT, 1970. t.20. f. nov. 791.

Románia

Sacerdoteanu, A.: Cu privire la problema continuității poporului român.
(A kontinuitás elméletéről.)
St, 1970. f.1. 3-16.

Stefanescu, St.: Reconstitution de la vie d'état sur le territoire de la Roumanie au cours du haut moyen âge.
(Az államelmélet újraalakulása Románia területén a kora középkorban.)
RRH, 1970. t.9. f.1. 3-18.
Dákóromán kontinuitás, önálló román államelmélet - X-XIV. sz.

Vaisman, A.A.: Relations roumano-iranienses.
(Román-iráni kapcsolatok.)
RRH, 1969. t.8. f.4. 809-826.
Politikai, diplomáciai, kulturális kapcsolatok a legrégebbi időktől napjainkig.

- Stoicescu, N.: Sur l'origine des grandes dignités en Valachie et Moldavie.
(A valachiai és moldvai magas méltóságok eredetéről.)
RRH, 1970. t.9. f.2. 305-315.
Összehasonlítás a szomszédos országok középkori tisztségeivel.
- Cande, V.: Letopisetul Tarii Românești (1292-1664) în versiunea arabă a lui Macarie Zaim.
(Havasalföld története 1292-1664 között, Macarie Zaim arab változatában.)
St, 1970. f.4. 673-692.
Antiohia pátriarchájának figyelmét Havasalföld történetére 1647-1672 közötti utazása hívta fel.
- Rezachevici, C.: Domeniul boeresc al lui Radu Șerban.
(Radu Șerban földesuri birtoka.)
St, 1970. f.3. 469-487.
Radu Șerban birtokainak tanulmányozása azért jelentős, mert nagysága és száma teljes egészében ismeretes, és így a korai feudalizmus kialakulásának vizsgálatát szolgálja.
- Stoicescu, N.: La politique de Neagoe Basarab et ses préceptes pour son fils Teodosie.
(Neagoe Basarab politikája és intelmei fiához, Teodosiushoz.)
RRH, 1970. t.9. f.1. 19-42.
Basarab valachiai vajda "Intelmei"-nek hitelessége, politikai koncepciója - XVI. sz.
- Mihordea, V.: Les lignes du développement de la diplomatie roumaine au XVIIIe siècle.
(A XVIII. századi román diplomácia fejlődési vonalai.)
RRH, 1970. t.9. f.1. 43-62.
Románok aktív szerepe az európai politikában, kapcsolatai a nagyhatalmakkal.
- Georgescu, V.A.: Date noi despre reglementares relațiilor agrare în domnia lui Alex. Ispilati.
(Új adatok az Alex. Ispilati uralkodása idején történő mezőgazdasági viszonyok szabályozásáról.)
St, 1970. f.3. 441-468.
A forrásokból kitűnik, hogy az 1756-1781 közötti időben egyre élesebbé vált az ellentét a konzervatív bojárság és a függő helyzetben lévő parasztság között.
- Ranca, I.: Les antécédents politiques du Supplex des roumains de Transylvanie.
(Az erdélyi románok Supplex-ének politikai előzményei.)
RRH, 1970. t.9. f.1. 63-81.
Az orthodox és a görögkatolikus egyház küzdelmei a román nemzet egyenlőségéért - az 1790-es román nemzetgyűlés programja.
- Bucsan, C.: Concepții burgheze în privilele din Tara Romanessca și din Moldova la sfârșitul secolului al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea.
(A polgári törvénykönyvek szelleme a XVIII. század végén és a XIX. század elején.)
St, 1970. f.5. 886-895.
A kapitalizmusra való áttérés jelentős változásokat hozott a társadalmi fejlődés következtében a jogi intézményekben is.

- Berindei, D.: Nicolae Balcescu. Ein Wegbereiter des modernen Rumänien (1819-1852).
(Nicolae Balcescu. A modern Románia egyik úttörője. 1819-1852).
OO, 1970. f.2. 94-109.
A román megújulási mozgalom rövid összefoglalása, benne külön kiemelték Balcescu szerepét.
- Ionescu, M.: Aspecte externe ale domniei lui Al. I. Cuza in lumina documentelor italiene.
(Al. I. Cuza fejedelem külpolitikai irányvonala olasz dokumentumok tükrében.)
St, 1970. f.3. 543-556.
- Almaş, D.: Alexandru Ioan Cuza şi făurirea României moderne.
(Alexandru Ioan Cuza és a modern Románia megteremtése.)
LC, 1970. f.3. 56-65.
- Adaniloaie, N.: Persolanitates istorica a lui Al. I. Cuza. Cu ocazia intimplinirii a 150 de ani de la nastorea sa.
(Al. I. Vuza történelmi személyisége. Születésének 150. évfordulója alkalmából.)
St, 1970. f.5. 897-913.
- Zub, Al.: In jurul unor însemnări inedite ale lui M. Kogălniceanu. (1838-1839.)
(M. Kogălniceanu néhány egyedülálló feljegyzése.)
RITL, 1970. f.2. 217-231.
A nagy román politikus koráról alkotott megjegyzései hozzájárulnak későbbi tevékenységének megértéséhez.
- Marinescu, B. - Wagner, G.: The union of the Romanian principalities in the concerns of Stratford Canning as ambassador in Constantinople. 1853-1858.
(A román fejedelemségek egyesítése Stratford Canning problémakörében konstantinápolyi nagykövetsége idején. 1853-1858.)
RRH, 1970. t.9. f.2. 261-269.
Angol politika a román egyesítés ellen.
- Buşe, C.: Comerţul exterior al Moldovei prin portul Galaţi între anii 1856-1861.
(Moldva külkereskedelme Galacon keresztül 1856-1861 között.)
St, 1970. f.2. 313-339.
A kereskedelem fellendülésének külpolitikai okai. A szállított áruféleségek.
- Nedelcu, F.: Programele miscării socialiste din România şi lupta pentru cucerirea votului universal. 1880-1914.
(A romániai szocialista mozgalom és harc az általános választójogért.)
St, 1970. f.2. 271-283.
- Chiriţă, Gr.: Modificarea constituţiei în 1884. Desprinderea grupării liberal-radicală conduse de C.A. Rosetti din Partidul Liberal.
(Az 1884-es alkotmány módosítása. A C.A. Rosetti által vezetett Liberális Párt liberális-radikális csoportjának szétválása.)
St, 1970. f.4. 739-768.
A választási feltételek megváltozása jelentős állomás volt a burzsoázia harcában, hogy biztosítsa és megszilárdítsa hatalmi pozícióit.

- Bunga, A.: Parlamentul României pentru o politică externă favorabilă unirii Transilvaniei cu România (1892-1899).
(România parlamentje az Erdéllal való egyesülés kedvezőbb külpolitikájáért.)
AMN, 1970. VII. 329-353.
- Ornea, Z.: Constantin Dobrogeanu-Ghêrea.
LC, 1970. f.5. 65-75.
Neve elválaszthatatlan a század eleji romániai szocialista mozgalomtól. Az "Ujjobbágység" című szociológiai munkájában hitet tesz az ország ipari fejlődésének szükségessége mellett.
- Baz Fotiade, L.: Jordan Jovkov et Mihail Sadoveanu.
(J.J. és M.S.)
EB, 1970. VI. t. f.2. 39.
- Curticapeanu, V.: L'action d'Octavian Goga pour l'unité politique roumaine.
(O. Goga tevékenysége a román politikai egység érdekében.)
RRH, 1970. t.9. f.1. 83-106.
O. Goga publicisztikai tevékenysége - 1918-1938.
- Oprea, I.M. - Nedelcu, Fi.: Revistă "Lupta de clasă" și problemele dezvoltării social-politice a României. (1920-1939).
(A Lupta de clasă c. folyóirat és Románia társadalmi-politikai fejlődésének problémái.)
LC, 1970. f.9. 96-107.
A folyóirat a legnehezebb időkben is az első sorokban harcolt.
- Barbulescu, P. - Gheorghe, Ch.: Les débuts de l'activité de la Roumanie à la Ligue des Nations.
(Románia tevékenységének kezdetei a Nemzetek Szövetségében.)
RRH, 1970. t.9. f.1. 107-123.
A román delegáció szerepe.
- Engel, K.: Nicolas Iorga az egyesülésről 1925-ben.
Korunk, 1970. f.12. 1905-1908.
Iorga a román-magyar kulturális közeledésért.
- Mocanu, C.: Răspindirea ideilor leniniste în România.
(A lenini eszmék elterjedése Romániában.)
LC, 1970. f.4. 89-97.
- Kiškilova, P. - Mirceva, P.: Une étude sur le mouvement socialiste en Roumanie.
(Tanulmány a romániai szocialista mozgalomról.)
EB, 1970. VI. t. f.1. 99.
- Venczel, J.: Dimitrie Gusti és az erdélyi magyar falukutatók.
Korunk, 1970. f.6. 821-825.
- Шевяков, А.А.: Внешняя политика Румынии в период Мюнхена.
(Románia külpolitikája a "müncheni" időszakban.)
VI, 1970. f.12. 71-83.
- Căzănișteanu, C.: O sursă privitoare la criza regimului politic Antonescu. (1942-1943).
(Egy forrás az Antonescu rendszer válságáról.)
St, 1970. 6. 1181-1190.

- Marcu, N.: Investițiile și finanțarea agriculturii în România Interbelică.
(A mezőgazdasági pénzgazdálkodás és a beruházás a két világ-háború között Romániában.)
St, 1970. f.3. 573-591.
- Ionita, Gh. I.: Antifascismul maselor populare, factor hotărîtor al întîrzierii instaurării dictaturii fasciste în România.
(A néptömegek antifasizmus, mint meghatározó tényező, amely késleltette a fasiszta diktatura uralomrajutását Romániában.)
St, 1970. f.5. 927-953.
- Piuța, V. - Mușat, M.: Activitatea organizațiilor P.C.R. din Moldova pentru unirea tuturor forțelor populare în front comun de luptă împotriva fascismului.
(A moldvai Román Kommunista Párt szervezeteinek harca az özszes népi erők egyesítéséért a fasizmus ellen.)
Revista Muzeelor. 1970. f.1. 7-17.
- Tușu, D. - Tudor, I.: Contribuția militară și economică a României la războiul antihitlerist.
(România katonai és gazdasági hozzájárulása a Hitler elleni háborúhoz.)
St, 1970. f.3. 425-440.
- Petric, A.: Conferința națională a Partidului Comunist Român din octombrie 1945.
(A Román Kommunista Párt 1945-ös nemzeti ülése.)
LC, 1970. f.9. 55-63.
Az illegalitásból visszatért párt első gyűlésén a román társadalmi politikai élet kérdéseit vitatták meg, és kidolgoztak egy széleskörű programot az ország gazdasági átalakulása érdekében.
- Bunta, P.: A Groza-kormány megalakulása és jelentősége.
Korunk, 1970. f.2. 163-169.
- Nedeiea, M. - Iuca, I.: Clasa muncitoare - forțe sociale conducătoare în România socialistă.
(A munkásosztály mint a szocialista Románia társadalmának vezető osztálya.)
LC, 1970. f.9. 25-32.
- Lazarescu, Dan A.: The history of Romanians in some recent English and German works.
(A románok története néhány új angol és német munkában.)
RRH, 1970. t.9. f.2. 317-326.
Erősen kritizálja a tárgyalt munkák románokra vonatkozó hiányos vagy téves adatait.
- Cristian, V.: L'histoire des Roumains dans les récents ouvrages de synthèse parus en France.
(A románok története a legújabb franciaországi szintézisekben.)
RRH, 1970. t.9. f.1. 125-146.
A tárgyra vonatkozó francia történeti irodalom kritikai áttekintése.
- Jordáky, L.: Legújabbkori történet-kutatásunk néhány feladata.
Korunk, 1970. f. 4. 49-499.
Elsősorban a hiányosságokra hívja fel a figyelmet.

Skandinávia

Kuujo, E.: Skandinavskij sbornik. Band I. (1956)-13 (1968). Untersuchungen zur skandinavischen Geschichte in der Sowjetunion. (Skandinavskij sbornik. Az 1. (1956)-13. (1968). kötet. Kutatások Skandinávia történetéről a Szovjetunióban.) JGO, 1970. f.1. 135-148.
Kutatási tájékoztató. A jegyzetekben 120 munkára és cikkre hivatkozik.

Ström-Billing, I.: Die Behandlung der deutschen Interessen in der schwedischen Rüstungsindustrie 1934-1935.
(A német érdekek kezelése a svéd hadiiparban 1934-1935-ben.) VfSW, 1970. f.2. 231-254.
A Népszövetség 1925-ös fegyverkezelési konvencióját Svédország is aláírta. De mint kiderült, a svéd iparban strohmannokkal a német ipar is képviselve volt. A B.Bofors cégnél pl. a Krupp cég 1920 óta 31,8 % részvényt birt; az AB Flyindustri in Limhamn cég részvényeinek 1/5-ét birta 1927 óta, stb. Ez 1933-ban a svéd kormány számára kellemetlen volt.

Spanyolország

L.Kagan, R.: Universit es in Castile 1500-1700.
(Egyetemek Kasztíliaiban, 1500-1700.)
PP, 1970. f.49. nov. 44.

Parker, G.: Spain, her enemies and the revolt of the Netherlands 1559-1648.
(Spanyolország, ellenségei és a németalföldi lázadás 1559-1648.)
PP, 1970. f. 49. nov. 72.

Владимиров, В.П., 50 лет борьбы за интересы трудящихся Испании.
(50 év harc a spanyol dolgozók érdekeiért.)
VIK, 1970. f.4. 109-112.
1970. IV. 15. - a Spanyol KP alapításának 50. évfordulója.

Green, N.: The Communist Party and the War in Spain.
(A kommunista párt és a spanyolországi háború.)
MT, 1970. Oct. f.10. 316-324.

Cortade, J.W.: Spain and the Second World War.
(Spanyolország és a második világháború.)
JCH, 1970. t.5. f.4. 65.

SzU (Oroszország)

Carsten, G.: Geographische Grundlage der russischen Geschichte.
(Az orosz történelem földrajzi alapjai.)
JGO, 1970. f.2. 161-204.

Раппорт, П.А., Оборонительные сооружения Древней Руси.
(Az Ó-orosz állam védelmi berendezése.)
VI, 1970. f.11. 56-64.

Сердлов, М.В., Смерды в Древней Руси.
("S.merdék" az Ó-Orosz államban.)
ISzSzSzR, 1970. f.5. 61-76.

Hösch, E.: Sowjetische Forschungen zur Häresiengeschichte Altrusslands.
Methodologische Bemerkungen.
(Szovjet kutatások a régi Oroszország eretnektörténetéhez.)
JGO, 1970. f.2. 279-312.
Kutatási tájékoztató az utóbbi 10 év terméséről.

Годовикова, Л.Н., "Московское посольство" Antonio Possevino.
(Antonio Pssevino "Moszkvai követség"-e.)
VMU, 1970. f.5. 87-100.

Голобуцкий, В.А., Запорожская сечь.
(A zaporozsi kozákság.)
VI, 1970. f.12. 93-106.

Апанович, Е.М., Предпосылки и последствия ликвидации Запорожской Сечи.
(A Zaporocsjei Szecs felszámolásának előfeltételei és következményei.)
UIZs, 1970. 9. 23-36.

Сергеев, В.И., У истоков сибирского летописания.
(A szibériai kodex-írás forrásainál.)
VI, 1970. f.12. 45-60.

Dewey, H.W.: Suretyship and Collective Responsibility in pre-Petrine Russia.
(Kezesség és kollektív felelősség a Péter előtti Oroszországban.)
JGO, 1970. f.3. 337-354.
A kölcsönös felelősség vállalás kötelezettsége [pl. a faluközösségnek az elszökött jobbágyok terheit is kellett vállalnia] az orosz állami adóztatás alapvető intézkedése volt, de nagy elégedetlenséget keltett a társadalomban, viszont összetartotta az államot.

Репин, Н.Н., К вопросу о связи внешнего и внутреннего рынка России во второй половине XVII. и в первой четверти XVIII. в.
(A külső és belső piac kapcsolatának kérdéséhez Oroszországban a XVII. sz. második felében, a XVIII. sz. első negyedében.)
VMU, 1970. f.6. 56-72.

Hassell, J.: Implementation of the Russian Table of Ranks During the Eighteenth Century.
(A hivatali rangsor érvényesülés Oroszországban a XVIII. század folyamán.)
SR, 1970. t.29. f.2. 283-295.
A Nagy Péter által 1722-ben bevezetett hivatalnoki ranglista részletes ismertetése, és társadalmi kihatásának vizsgálata.

- Baron, S.: The Weber Thesis and the Failure of Capitalist Development in "Early Modern" Russia.
(Weber tézise és a kapitalista fejlődés kudarca a "korai modern" Oroszországban.)
JGO, 1970. f.3. 321-336.
Oroszországban a XVI-XVIII. században nem bontakozott ki a kapitalizmus, mert a totalitásra törekvő államhatalom igen szűkre szabta a magángazdasági tevékenység határait.
- Chandler, D.G.: The Russian army at war, 1807 and 1812.
(Az orosz hadsereg háborúban - 1807, 1812.)
HT, 1970. t.20. f. dec. 867.
- Kittler, W.: Lenins historisch-politische Konzeption des russischen Absolutismus.
(Lenin történeti-politikai koncepciója az orosz abszolutizmusról.)
JGSLE, 1970. t. 14/1 91-112.
- Преображенский, А.А., О некоторых спорных вопросах начального этапа генезиса абсолютизма в России.
(Néhány vitás kérdés az oroszországi abszolutizmus genezisének korai szakaszáról.)
ISzSzSzR, 1971. f.2. 108-117.
- Федосов, И.А., Просвещенный абсолютизм в России.
(Felvilágosult abszolutizmus Oroszországban.)
VI, 1970. f.9. 34-55.
- Самедов, В.Ю., Е.Е. Наприц и московское "Общество переводчиков и издателей".
(E.Papric és a moszkvai "Fordítók és kiadók társasága".)
ISzSzSzR, 1970. f.5. 103-113.
- Lincoln, W.B.: Western culture comes to Russia.
(A nyugati kultúra eljut Oroszországba.)
HT, 1970. t.20. f. okt. 677.
- Trajkov, V.: Le transfert par territoire roumain d'armes russes destinées a la Serbie (octobre-décembre 1862). La rôle des Bulgares.
(Szerbiába irányított orosz fegyverek szállítása román területen keresztül. 1862 okt. dec. A bulgárok szerepe.)
EB, 1970. VI. t. 2.f. 90.
- Сосновчик, С.А., Революционная пропаганда народников среди рабочих Украины в 70-х, в начале 80-х годов XIX века.
(A narodnyikok forradalmi propagandája Ukrajna munkásai körében a XIX. sz. 70-es éveiben s a 80-as évek elején.)
UIZs, 1970. f.9. 13-23.
- Конюшая, Р., В.М. Ленин о взглядах М. Маркса и Ф. Энгельса на Россию и русскую революцию.
(K. Marx és F. Engels Oroszországról és az orosz forradalomról - Lenin megítélése szerint.)
KOM, 1970. f.13. 10-21.

Рудько, М.П., Проблема періодизації історії революції йно-демократичного руху в Росії та на Україні у світлі лєнінської теоретичної спадщини.
(Az oroszországi és ukrajnai forradalmi-demokratikus mozgalom történetének periódizációjával kapcsolatos problémák a lenini elméleti örökség fényében.)
UTZs, 1970. 2. 39-50.

Савалиева, С.Н., Об изданиях "Капитала" К. Маркса в России.
(K.Marx Tőké-jének oroszországi kiadásairól.)
ISzSzSzR, 1970. f.5. 114-124.

Resis, A.: "Das Kapital" Comes to Russia.
("A tőke" megérkezése Oroszországba.)
SR, 1970. t.29. f.2. 219-237.
A Tőke első oroszországi kiadásairól, a mű fogadtatásáról és az orosz baloldali értelmiségre gyakorolt hatásáról.

Воробьева, А.К., Ф. Энгельс и революционное движение в России.
(F.Engels és az oroszországi forradalmi mozgalom.)
VI, 1970. f.11. 3-17.

Володин, А.М., Итенберг, В.С., К истории научных контактов Ф. Энгельса с П. Лавровым.
(F.Engels és P.Lavrov tudományos kapcsolatainak történetéhez.)
ISzSzSzR, 1970. f.5. 40-60.

Хорос, В.Г., В.И. Ленин и проблема генезиса субъективной социологии в России.
(Lenin és a szubjektív szociológia keletkezési problémája Oroszországban.)
VF, 1970. f.3. 40-49.
Lenin bírálata a narodnyikok szociológiai szubjektivizmusáról metodológiai alapul szolgál napjainkban e bonyolult probléma vizsgálatához. Lavrov P.L. és Mihajlovskij N.K. egy-egy korabeli művét elemzi.

Ловчук, М.Т., Энгельс, Общественная мысль и марксизм в России.
(Engels, a társadalmi gondolkodás és a marxizmus Oroszországban.)
VAN, 1970. f.11. 9-15.

Достоян, И.С., Из истории русско-сербских связей в начале XIX. в.
(A XIX. sz. eleji orosz-szerb kapcsolatok történelméből.)
SzSz, 1970. f.5. 10-23.

Amburger, E.: Behördendienst und sozialer Aufstieg in Russland um 1900.
(Hatósági szolgálat és szociális felemelkedés Oroszországban 1900 körül.)
JGO, 1970. f.1. 127-134.
H.-J.Tirke: Das russische Beamtertum in der ersten Hälfte des 19. Jahrhunderts, a Forschungen zur osteuropäischen Geschichte, 1957. p. 7-345. c. tanulmányával kapcsolatosan ismerteti az orosz hivatali szervezetet, a hivatalnokok származás szerinti megoszlását 1904-ben.

- Гриценко, А., Вдходництво з Буковини в Бессарабію та на Україну в XIX ст.
(A bukovinaiak átjárása Besszarábiába és Ukrajnába a XIX. században.)
UIZs, 1970. f.3. 66-72.
Szegényparaszatok munkakereső vándormozgalma. Gazdag levéltári anyag alapján írt tanulmány.
- Борис, О.В., Из истории украинской трудовой эмиграции из Галиции в Бразилию в 90. г. XIX-ст.
(Az ukrán dolgozók kivándorlása Galiciából Braziliába a XIX. sz. 90-es éveiben.)
UIZs, 1970. f.8. 68-71.
Gazdag levéltári forrásanyag alapján megírt uttörő jellegű közlemény.
- Волин, М.С., Дореволюционные биографические публикации о В.И. Ленине.
(Forradalom előtti biográfiai publikációk Leninről.)
VIK, 1970. f.7. 114-119.
Érdekes közlemény, a kérdés szovjet historiográfiájával.
- Из воспоминаний Р.М. Плехановой: "Моя жизнь".
(R.M. Plehánova "Életem" című memoárjából.)
VI, 1970. f.12. 107-117.
- Колишер, Т.М., До питання про діяльність агентів "Искры" на Україні.
(Az "Iszkra" terjesztőinek tevékenységéről Ukrajnában.)
UIZs, 1970. f.3. 55-65.
Az utóbbi 10 évben megjelent gazdag ukrán történeti irodalom alapján írt összefoglaló.
- Elwood, R.C.: Trotsky's Questionnaire.
(Trockij kérdőíve.)
SR, 1970. t.29. f.2. 296-301.
1910-ben az OSZDMF tagjaihoz kiküldött kérdőívek Trockij által való értékelése.
- Горбунов, В.В., Использование В.И. Лениным опыта Парижской Коммуны в разработке основных вопросов стратегии и тактики партии.
(Hogyan használta fel Lenin a Párizsi Kommun tapasztalatait a párt stratégiai és taktikai alapjainak kidolgozásánál.)
VIK, 1971. f.3. 70-83.
- Kuhles, J.: Lenin und die russische Studentenbewegung vor 1917.
(Lenin és az orosz diákmozgalom 1917 előtt.)
JGSLE, 1970. t. 14/1. 113-139.
- Scholze, S.: Lenin und die revolutionäre Arbeiterjugendbewegung in den Jahren des ersten Weltkrieges.
(Lenin és a forradalmi munkás ifjúsági mozgalom az első világháború éveiben.)
ZG, 1970. f.9. 1146-1161.
Összefoglaló cikk Lenin irodalmi és gyakorlati munkásságáról a munkásifjúság kérdésében.

Новые документы В.И. Ленина.

(Uj Lenin-dokumentumok.)

VIK, 1970. f.4. 3-6.

1914-ben, 1920-ban és 1922-ben kelt, eddig ismeretlen Lenin levelek.

Касаров, Г.Г., Стачное движение в Москве в годы первой мировой войны.

(A moszkvai sztrájk-mozgalom az első világháború éveiben.)

VMU, 1970. f.6. 28-42.

Алуд, И.А., В.И. Ленин и Русское бюро РСДРП. февраль 1914-1917.

(Lenin és az OSzDMP orosz Bizottsága [1914-1917 február].)

VIK, 1970. f.9. 61-73.

Смирнов, А.С., Большевики и крестьянские съезды в период двоевластия.

(A bolsevikok és a paraszt-kongresszusok a kettős hatalom idején.)

VIK, 1970. f.10. 59-74.

Волобуев, П., Ленин об общих и национально-особенных чертах октябрьской социалистической революции.

(Lenin az Októberi Szocialista Forradalom általános és különleges nemzeti vonásairól.)

KOM, 1970. f.16. 12-22.

Velikov, St.: Un recueil jubilaire consacré au cinquantième de la Grande révolution socialiste d'Octobre.

(Jubileumi gyűjtemény a nagy októberi szocialista forradalom 50. évfordulója alkalmából.)

EB, 1970. VI.t. 1.f. 96.

Voigt, G.: Die Verfälschung der Grossen Sozialistischen Oktoberrevolution in der neueren westdeutschen Literatur.

(A Nagy Októberi Szocialista Forradalom meghamisítása az újabb nyugatnémet irodalomban.)

ZG, 1970. f.3. 353-365.

Az 1960-as években, különösen az 1967-ben megjelent történeti munkákat bírálja.

Rosenfeld, G.: W.I. Lenin - der Begründer der sowjetischen Aussenpolitik. (V.I. Lenin a szovjet külpolitika megalapozója.)

ZG, 1970. f.3. 317-336.

Utal arra, hogy Lenin már 1917 előtt hangoztatta, hogy a háború és béke kérdését osztályszempontból kell nézni. A szocialista külpolitika alapja a békéről szóló dekrétum volt. Bemutatja, Lenin milyen nagy gondot fordított a szovjet állam külpolitikájára, s milyen széleskörű ismeretekkel rendelkezett a külföldi országokról. A breszti béke alkalmával bizonyította be Lenin, hogy szükség van a kompromisszumokra.

Baumgart, W.: Brest-Litovsk. (Göttingern, 1969. 136 p.)

Ism.: Volkmann, H.-E.

ZfO, 1970. f.1. 160-161.

A kötet főleg ismert memoárirodalmi művekből tartalmaz kivonatokat és minden történész számára fontos forráskiadványokból részletek.

Кобляков, И.К., Борьба Советского государства за нормализацию отношений с Германией в 1919-1921 г.

(A szovjet állam harca a németországgal kialakított kapcsolatok normalizálásáért 1919-1921 között.)
ISzSzSzR, 1971. f.2. 17-31.

v. Rauch, G. - Meissner, B.: Die deutsch-sowjetischen Beziehungen von 1917 bis 1967. (Würzburg, 1967. 44 p.)

(Német-szovjet kapcsolatok 1917-től 1967-ig.)

Ism.: Meyer, Kl.

ZfO, 1970. f.1. 160.

A kötet két tanulmányt tartalmaz. Érdekes a második, amely 1941-67 között tárgyalja a kérdést, különös hangsúllyal a brüsszovi külpolitikát.

Гамрецкий, Ю.М., Ради Украины в период наступу контрреволюции.

(A szovjetek Ukrajnában az ellenforradalom támadása idején.)

UIZs, 1970. f.3. 43-54.

1917 nyarának eseményeiről levéltári források és korabeli sajtó alapján.

Schmiedel, K. - Schnitter, H.: Bürgerkrieg und Intervention 1918 bis 1922. Militärhistorischer Abriss des Bürgerkrieges und der ausländischen Intervention in Sowjetrussland.

(Polgárháború és intervenció 1918-1922. A polgárháború hadtörténeti áttekintése és a külföldi intervenció Szovjet-Oroszországban. Berlin, Deutscher Militärverl. 1970. 381 p.)

A polgárháború és intervenció pontos katonai története, politikai és gazdaságtört. kitekintéssel. 40 lapos szinkronoptikus táblázattal, részletes életrajzi adatokkal ellátott bibliográfiával szemlélteti a polgárháború és az intervenció eseményeit. A kelet-német hadtörténészek munkájukban felhasználják a szovjet történetírás legújabb eredményeit.

Apostol, I.: Activitatea și personalitatea lui V.I. Lenin oglindite în ziarul "Socialismul" (1918-1921).

(Lenin munkássága és egyénisége a "Szocializmus" c. napilap tükrében.)

St, 1970. f.2. 257-270.

Julien, Ch.A.: Souvenirs de Russie - 1921.

(Oroszországi emlékek - 1921.)

MS, 1970. jan.-márc. f. 70. 5-21.

Ch. A. Julien, az Internationale III. kongresszusa kiküldöttjének naplófeljegyzései.

Julien, Ch.A.: Souvenirs de Russie - 1921.

(Oroszországi emlékek - 1921.)

MS, 1970. ápr.jun. f.71. 65.

Зенушкина, И.С., Советская национальная политика 1917-1922 гг. в современной буржуазной историографии США.

(Az 1917-22. évek szovjet nemzetiségi politikája a mai amerikai burzsoá történetírásban.)

VI, 1970. f.11. 44-55.

Амиантов, Ю.Н., и др., У истоков советской историко-партийной науки.

(A szovjet párttörténeti tudomány forrásainál.)
VIK, 1970. f.9. 113-120.

Нардын, В.В., Основные вопросы исторической концепции М.Н. Покровского.

(M.N. Pokrovskij történelmi koncepciójának alapvető kérdései.)
VMU, 1970. f.5. 19-32.

Berchin, I.B.: Einige Fragen der Wirtschaftspolitik der Kommunistischen Partei und des Sowjetstaates in den Arbeiten W.I. Lenins.

(A Kommunista Párt és a szovjet állam gazdaságpolitikájának néhány kérdése V.I. Lenin munkáiban.)

ZG, 1970. f.3. 293-316.

Hangsúlyozza, hogy Lenin felfogása szerint a gazdaságpolitika célja a szocialista termelési viszonyok megteremtése, a munkás-paraszt szövetség elmélyítése útján is. Lenin három szakaszt különböztetett meg, a kezdeteket 1918 nyaráig, a hadikommunizmust és a NEP-korszakot 1921 elejétől. A NEP utmutató minden szocializmust építő ország számára.

Remer, C.: Lenin über Grundfragen des sozialistischen Aufbau in der Sowjetunion.

(Lenin a szocializmus felépítésének alapkérdéseiről a Szovjetunióban.)

JGSLE, 1970. f. 14/1. 25-52.

Яковлев, В.М., В.И. Ленин и проблемы госкапитализма в Советской России.

(Lenin és az államkapitalizmus problémái Szovjet-Oroszországbán.)

VI, 1970. f.12. 10-25.

Roberta, P.C.: "War Communism": A Re-examination.

("Hadikommunizmus": Új értékelés.)

SR, 1970. t.29. f.2. 238-261.

A hadikommunizmus korábbi értelmezéseivel vitatkozó, azt történeti funkciója oldaláról megközelítő interpretáció.

Kovalenko, D.: V.I. Lenin über die grundlegenden Gesetzmässigkeiten der sozialistischen Umgestaltung der Industrie in den ersten Jahren der Sowjetmacht.

(V.I. Lenin az ipar szocialista átalakításának alapvető törvényszerűségeiről a szovjethatalom első éveiben.)

JGSLE, 1970. t. 14/1. 53-69.

Тавров, Я., Советский план.

(A szovjet terv.)

KOM, 1970. f.13. 67-79.

Непорожный, П.С., Принципы плана ГОЭЛРО и развитие энергетики страны.

(A GOELRO elvei és az ország energetikai fejlődése.)

VI, 1970. f.12. 3-9.

Gorodeckij, E.: Zu einigen Problemen der historiographischen Untersuchung in den Werken V.I. Lenins in den Jahren 1917-1920.
(A történeti kutatás néhány problémája V.I. Lenin műveiben 1917-1920 között.)
JGSLE, 1970. t. 14/1. 71-90.

Behrendt, L.D. - Laskowski, S. - Ruckick, K.: Neue sowjetische Arbeiten über Lenin als Historiker.
(Uj szovjet munkák Leninről, mint történészről.)
ZG, 1970. f.3. 403-412.
Az 1960-as években megjelent könyveket és tanulmányokat ismertetik a szerzők.

Федюкин, С.А., В.И. Ленин о привлечении старой интеллигенции к сотрудничеству с Советской властью.

(V.I. Lenin a régi értelmiség bevonásáról a szovjet hatalommal való együttműködésbe.)
VIK, 1970. 1. 44-57.

Баллер, Е., Злобин, Н., Ленинская теория культурной революции и строительство коммунизма.

(A kulturális forradalom lenini elmélete és a kommunizmus építése.)
KOM, 1970. f.13. 80-90.

Holter, H.R.: The Legacy of Lunacharsky and Aftistic Freedom in the USSR.
(Lunacsarszkij küldetése és a művészi szabadság a SzU-ban.)
SR, 1970. t.29. f.2. 262-282.

Панкратова, М.Я., Новое пополнение Ленинианы.

(Ujabb Lenin művek.)
VIK, 1970. f.4. 97-108.
A "Leninszkij Szbornik" XXXVII. kötetének megjelenéséről. Az idők folyamán előkerülő újabb és újabb Lenin-művek előbb a "Leninszkij Szbornikban" látnak napvilágot, s innen kerülnek át a "Lenin összes művei" sorozatba. A "L.Sz."-sorozat 1924-ben indult. A jelenlegi, XXXVII. kötet 507 új Lenin-dokumentumot tartalmaz, 1905-től 1921-ig.

Colletti, L.: The Question of Stalin.
(A Sztalin-kérdés.)
NLR, f. 61. 1970. 61-81.

Пálóczy, -Horváth, Gy.: Stalin. (Gütersloh, 1968. 349 p.)
Ism.: Meyer, Kl.
HZ, 1970. t.210. f.2. 472-473.

Lorenz, R.: Die Stagnation der sowjetischen Getreidewirtschaft zwischen 1927 und 1929.
(A szovjet gabonagazdálkodás stagnálása 1927 és 1929 között.)
JGO, 1970. f.3. 389-425.
A gabonaválság okai: a mezőgazdaság elmaradottsága. Az adóztatás rendszere. A tömeges kollektivizálás.

Гречко, А.А., 25 лет исторической победы советского народа в Великой отечественной войне.
(A szovjet nép által a nagy honvédő háboruban aratott győzelem 25. éve.)
VAN, 1970. f.5. 55-62.
Megemlékezés.

Ленинская внешняя политика Советского Союза.
(A Szovjetunió lenini külpolitikája.)
KOM, 1970. f.14. 3-14.

Georgiev, K.: Dokumentannalen der bulgarisch-sowjetischen Freundschaft in den Jahren nach dem zweiten Weltkrieg.
(Dokumentumgyűjtemény a szovjet-bolgár barátságról a második világháború utáni években.)
EB, 1970. VI. t. 1.f. 101.

Чиквадзе, В., Законность и правовая культура на современном этапе коммунистического строительства.
(Törvényesség és jogi kultúra a kommunista építés jelenlegi szakaszában.)
KOM, 1970. f.14. 42-53.

Овчаренко, Ф., Партия и научно-техническая революция.
(A párt és a tudományos-műszaki forradalom.)
KOM, 1970. f.14. 28-41.

Майоров, С.М., Новое издание учебника "История КПСС".
(Az SzKP története" c. mű új kiadása.)
VIK, 1970. f.3. 102-107.
Hangsúlyozza, hogy az új, 3. kiadásban fokozottabban érvényesül Lenin elméleti öröksége.

Скаба, А.Д., Про створення багатотомної історії Української РСР.
(*"Az Ukrán SzSzK többkötetes történeté"-ről.*)
UIZs, 1970. f.3. 21-26.
Az Ukrán Történettudományi Intézet igazgatója ismerteti a tervbevett 10 kötetes sorozat tematikáját.

Степанович, Е.П., Зарубіжні зв'язки Інституту історії АН УРСР у 1969 р.
(Az USzSzK TA Történettudományi Intézetének nemzetközi kapcsolatai 1969-ben.)
UIZs, 1970. 6. 152-153.
Utál a Kónya Sándorral folytatott megbeszélésekre, az ungvári ülésszakra a magyar Tanácsköztársaság évfordulója alkalmából.

Петров, Ю.П., О характере историко-партийного исследования.
(A párttörténeti kutatás jellegéről.)
VIK, 1970. 2. 72-87.

Hosking, G.A.: Libraries and archives. 4. Russia.
(Könyvtárak és levéltárak. 4. Oroszország.)
H, 1970. t.55. f.184. 211.

Ледяев, М., К вопросу о периодизации истории КПСС.
(Az SzKP történetének periodizációjáról.)
VIK, 1970. f.9. 87-91.

Основные направления научной деятельности Института славяноведения
и балканистики.

(A szlavisztikai és balkanisztikai Intézet tudományos tevé-
kenységének alapvető irányai.)
VAN, 1970. f.12. 10-14.

Deutscher, T.: Soviet Fabians and others.
(Szovjet fábiánusok és mások.)
NLR, f.62. 1970. jul.-aug. 45-54.

USA

Hanson Jones, A.: La fortune privée en Pennsylvanie, New Jersey, Delaware
(1774).
(Magántulajdon Pennsylvániában, New Jerseyben, Delawareban,
1774.)
AESC, 1969. t.24. f.2. 235-249.

Woodcock, G.: The search for Franklin.
(Franklin kutatás.)
HT, 1970. t.20. f. oct. 686.

Kleber, L.C.: The presidential election of 1876.
(Az 1876-os elnökválasztás.)
HT, 1970. t.20. f. nov. 806.

Kleber, L.C.: South Carolina: Proprietary colony.
(Délkarolina, a magángyarmat.)
HT, 1970. t.20. f. dec. 875.

Яковлев, Н.Н., Из истории Клана Кеннеди.
(A Kennedy-klan történetéről.)
VI, 1970. f.9. 113-128.

Afrika

Markov, W.: Wege und Formen der Staatsbildung in Asien und Afrika seit
dem zweiten Weltkrieg.
(Az államalakítás útja és formái Ázsiában és Afrikában a másod-
dik világháború óta.)
ZG, 1970. f.6. 725-749.
Közös jellemzők. Alaprobléma: a gyengénfejlett társadalmi-gaz-
dasági alappal hogy lehet átmenet nélkül, ill. milyen átmenet-
tel szocializmust építeni.

Rathmann, L. - Baumann, H.: Nationale Befreiungsbewegung und Revolution in Asien und Afrika.
(Nemzeti szabadság-mozgalom és forradalom Ázsiában és Afrikában.)
ZG, 1970. f.6. 764-782.
A nemzeti szabadságmozgalmak a kapitalizmusból a szocializmusba való világméretű átmenet korszakában szerves részei a szocialista átalakulásnak.

Идейные течения в тропической Африке.

(Eszmeáramlatok a trópusi Afrikában.)

WF, 1970. f.2. 164.

A Moszkvában, 1969-ben megjelent, érdekes, új témát tárgyaló tanulmánykötet (228 p.) ismertetése.

Gallissot, R.: Marx et l'Algérie.

(Marx és Algéria.)

MS, 1970. ápr.-jún. f.71. 39.

Gray, R.: The Southern Sudan.

(Dél-szudán.)

JCH, 1971. t.6. f.1. 108.

Muzikár, J.: Egypt a Arabsky nacionalizmus.

(Egyiptom és az arab nacionalizmus. Adalék Gamal Abden Nasser politikai nézeteinek fejlődéséhez az Arab Szocialista Unió [ASZU] széteséséig.)

SBH, 1970. 17.köt. 173-198.

Suret-Canale, J.: Die Bildung des Staates Guinea.

(Guinea állam alapítása.)

ZG, 1970. f.6. 783-791.

Az államalakítás története 1945-től 1956-ig. Visszatekintés 1898-tól.

Loth, H.: Bemerkungen zur Kontinuität des äthiopischen Staates.

(Megjegyzések az ethiop állam kontinuitásához.)

ZG, 1970. f.6. 798-803.

Ethiopia története 1917-től, részletesen 1930-tól, amikor Haile Selasszié lett a császár.

Toynebee, A.: The McMahon-Hussein correspondence: comments and a reply.

(A McMahon-Hussein levelezés; megjegyzések és válasz.)

JCH, 1970. t.5. f.4. 185.

Косухин, М.Д., Танзания на шляху соціальних перетворень.

(Tanzánia a társadalmi átalakulás útján.)

UIZs, 1970. f.3. 73-81.

Az utolsó néhány év története afrikai kiadványok és sajtóanyag alapján.

Közel-Közép-Kelet

- Cohen, E. - Rosner, M.: Relations between generations in the Israeli Kibbutz.
(Generációk közötti kapcsolatok az izraeli kibutzokban.)
JCH, 1970. t.5. f.1. 73-86.
Alkalmas-e a kibutzok szervezete a második generáció gazdasági, társadalmi, ideológiai transzmissziójára?
- Brandon, S.G.F.: Jerusalem, a.D. 70.
HT, 1970. t.20. f. nov. 814.
- Werner, E.: Neue Untersuchungen über die Urkunden der Sultane Osman, Orkhan und Murad I.
(Ujabb kutatások Osman, Orkhan és I. Murad szultánok irataival kapcsolatban.)
EB, 1970. VI.t. 2.f. 146.
- Swenson, V.R.: The military rising in Istanbul 1909.
(Az 1909-es katonai felkelés Istanbulban.)
JCH, 1970. t.5. f.4. 171.
- Samšutdinov, A.M.: Lénine et la Turquie.
(Lenin és Törökország.)
EB, 1970. VI.t. 1.f. 25.
- Багдаш, А., Исторические победы ленинского учения о национально-освободительном движении.
(A nemzeti felszabadító mozgalomról szóló lenini tanítás történelmi győzelmei.)
VIK, 1970. f.4. 46-55.
A sziriai KP főtitkárának írása a gyarmati rendszer széthullásáról.
- Solving the Kurdish Problem, statement of the Iraqi Communist Party.
(Kurd-kérdés megoldása, az Iraki Kommunista Párt nyilatkozata.)
MT, 1970. sept. f.9. 277-280.
- Coulard, J.: Die Erlangung der staatlichen Unabhängigkeit durch Syrien und Libanon.
(Az állami függetlenség elérése Szíria és Libanon segítségével.)
ZG, 1970. f.6. 792-797.
Az arab térségben Szíria és Libanon volt az első két állam, amely elsőként érte el a teljes politikai függetlenséget 1945-ben. A két ország nemzeti szabadságmozgalmának rövid összefoglalása és hatása a többi arab országára.

Távol-Kelet

- Stokes, E.: Traditional resistance movements and Afro-Asian nationalism: the context of the 1857 Mutiny Rebellion in India.
(Tradicionális ellenállási mozgalmak és afro-ázsiai nacionalizmus: az 1857-es indiai zendülés összefüggései.)
FP, 1970. f. 48. 100.

- Desai, M.: Vortex in India.
(Forgószeél Indiában.)
NLR, f. 61. 1970. 43-60.
- Croizier, R.C.: Medicine, Modernization, and Cultural Crisis in China and India.
(Orvoslás, modernizálás és kulturális válság Kinában és Indiában.)
CoSSH, 1970. t.12. f.3. 275-291.
- Степанянц, М.Т., Мировоззрение М.К. Ганди.
(М.К. Gandi világnézete.)
VF, 1970. f.2. 158-161.
A hasonló címen Moszkvában 1969-ben, С. Н. Комаров és А.Д. ЛИТМАН szerzőktől megjelent mű (235 p.) ismertetése.
- Cavaliero, R.: Admiral Suffren in the Indies. "Had he been alive in my time", Napoleon said on St Helena, "he would have been my Nelson".
(Suffren admirális Kelet-Indiában. "Ha élt volna az én időmben" - mondotta Napoleon Szent Ilonán - "ő lett volna az én Nelsonom."
HT, f.7. 1970. July. 472-480.
- Голдберг, Д.И., Японские социалисты и II. Интернационал в 1904-10 гг.
(A japán szocialisták és a II. Internacionále 1904-10-ben.)
NNI, 1970. f.5. 141-148.
- Тореха, П.П., Из истории распространения ленинских идей в Японии.
(A lenini eszmék japáni elterjedésének történetéből.)
VIK, 1970. f.9. 50-60.
- Dewitt, Smith, H.: The origins of student radicalism in Japan.
(A diák-radikalizmus eredete Japánban.)
JCH, 1970. t.5. f.1. 87-103.
Főiskolai rendszer Japánban - diákszervezetek kapcsolatai a szovjet kommunizmussal - kontinuitás a háború előtti és utáni diákmozgalmak között.
- Никифоров, В.Н., Вопросы истории Китая в произведениях Ленина.
(A kínai történelem kérdései Lenin műveiben.)
VI, 1970. f.12. 34-44.
- Светахов, М.И., О роли китайских милитаристов в антисоветской интервенции на дальнем Востоке /1918-22/.
(A kínai militaristák szerepéről a szovjetellenes intervencióban a Távol-Keleten.)
NNI, 1970. f.5. 36-48.
- Fox, J.P.: Max Bauer: Chiang Kai-shek's first German military adviser.
(Max Bauer: Csankaisek első német katonai tanácsadója.)
JCH, 1970. t.5. f.4. 21.

Цеденбал, Ю., Социалистическая действительность Монголии - воплощение идей ленинизма.
(Mongólia szocialista valósága - a leninizmus eszméinek megtestesülése.)
VIK, 1970. f.4. 34-45.
A Mongol Népi Forradalmi Párt első titkárának megemlékezése Lenin születésének 100. évfordulója alkalmából.

Le Duan: The Vietnamese Revolution: Fundamental Problems, Essential Tasks.
(Vietnami forradalom: sarkalatos problémák, lényeges feladatok.)
MT, V.14. f.7. 1970. Jul. 196-206.

Аппатов, С.И., Петряев, К.Д., Вьетнамская проблема в американской буржуазной историографии.

(A vietnami probléma a jelenlegi amerikai történetírásban.)
UIZs, 1970. f.8. 135-141.
Az 1960-as évek történeti irodalmának szemléje.

Lulei, W.: Die Entstehung der Demokratischen Republik Vietnam.
(A vietnami demokratikus köztársaság létrejötte.)
ZG, 1970. f.6. 804-809.

Vietnam azon kevés ázsiai ország sorába tartozik, amelyekben a KP korai időktől kezdve befolyást gyakorolt a nemzeti szabadságmozgalomra. A szabadságmozgalom rövid története. Kína segítése 1950/51. óta.

Levinson, G.I.: Die Unabhängigkeitswerdung der Philippinen.
(A Fülöp-szigetek függetlenné válása.)
ZG, 1970. f.6. 810-821.

A Fülöp-szigetek történetének specifikumai. A kommunista párt megalakulása és segítése az antikolonialista mozgalomban. Az 1946-ban elért részleges győzelem és okai.

Közép-Dél-Amerika

Kossok, M.: Zur Spezifik von Nationwerdung und Staatsbildung in Lateinamerika.

(A nemzettévalás és államalakulás sajátosságai Latinamerikában.)
ZG, 1970. f.6. 750-763.
Anglia és az USA gyarmatain az 1929/33-as világválság óta a nemzeti mozgalom megerősödött és a gyarmattartó burzsoázia általandó kompromisszumra kényszerült. 1945 óta érezhető a "karib nemzetek" föderalista alapvetésének kidolgozása.

Laclau, E.: Argentina - Imperialist Strategy and the May Crisis.
(Argentina - az imperialista stratégia és a májusi válság.)
NLR, f. 62. 1970. Jul.-aug. 3-21.

Leonardo, P.: Диктатура Босаса.
(Bosas diktatúrája Argentínában.)
NNI, 1970. f.5. 67-78.

Mota, C.G.: Contribution a l'étude des formes de pensée coloniale au Brésil a la fin du XVIIIe siècle. L'idée de révolution.
(Hozzászólás a gyarmati gondolkodás formáival foglalkozó tanulmányhoz Braziliában a XVIII. sz. végén - a forradalom eszméje.)
AHRF, 1970. oct.-dec. t.42. f.202. 613.

Королев, Ю.Н., Рабочее движение и распространение марксизма в Чиле.

(Munkásmozgalom és a marxizmus elterjedése Chilében.)
VI, 1970. f.9. 74-86.

Руденко, Б.Т., Социальная структура мексиканского общества накануне революции 1910-1917 гг.

(A mexikói társadalom szociális strukturája az 1910-17-es forradalom előestéjén.)
VI, 1970. f.11. 65-79.

Лавров, Н.М., США и мексиканская революция 1910-1917 годов.

(Az Egyesült Államok és a mexikói forradalom 1910-17-ben.)
NNI, 1970. f.5. 135-140.

Суарес, А., Ленинское учение о партии и Компартия Уругвая.

(A pártról szóló lenini tanítás és az Uruguai Kommunista Párt.)
VIK, 1970. f.10. 48-58.

Gerassi, M.: Uruguay's Urban Guerillas.

(Uruguay városi gerillái.)
NLR, f.62. 1970. Jul.-aug. 22-29.

MAGYAR
TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
KÖNYVTÁRA

Felelős kiadó: MTA Történettudományi Intézete
A folyóirat egyedárúsítója: Akadémiai Könyvesbolt,
Budapest, V., Váci utca 22.
a Magyar Történelmi Társulat (Budapest, I., Uri utca 51/53)
tagjai illetményként kapják a folyóiratot
A borítólapot tervezte: Bozók Mária
725285 MTA KESZ Sokszorosító. F. v.: Szabó Gyula

Digitized by the Library and Information
Centre of the Hungarian Academy of
Sciences

